

આચા૦

॥ ૧ ॥

॥ શ્રીજિનાય નમઃ ॥

॥ શ્રીઆચારાંગસૂત્રમ્ ॥

(મૂળ અને શીલાંકાચાર્યે રચેલી ટીકાનું ભાષાન્તર)

(ભાગ પહેલો)

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર—પણિડત શ્રાવક હીરાલાલ હંસરાજ (જામનગરવાળા)

જયતિ સમસ્ત વસ્તુ પર્યાય વિચારા પાસ્ત તીર્થિકં । વિહિતૈ કૈક તીર્થ નય વાદ સમૂહ વશાત્પ્રતિષ્ઠિતમ્ ।
 બહુવિધભદ્ગિ સિદ્ધ સિદ્ધાન્ત વિધૂનિત મલમલોમસમ્ । તીર્થમનાદિ નિધનગતમનુપમમાદિનતંજિનેશ્વરૈઃ ।
 જેણે વધી વસ્તુ તથા તેના પર્યાયના વિચાર બતાવવા વહે બીજાં તીર્થો (મન્તવ્યોને દૂર કર્યા છે અને એકે એક તીર્થના નયવાદના સમૂહને લીધે પ્રતિષ્ઠા પામેલું અને વહુ પ્રકારે ભંગી બતાવવા વહે સિદ્ધ કરેલા સિદ્ધાન્તથી, જેણે કુમાર્ગ રૂપ મઝ્ઝની કાઢાશ ધોડ

આચાર્ય

॥ ૨ ॥

નાચી છે, તથા અમાદિનિધન (સર્વદાણાને) ને પામેનું છે; અને અનુપમ તથા જિનેશ્વરોષ્ઠ ઉપદેશ આપતા વહેલાંજ જેને નમસ્કાર કર્યો છે તે તીર્થ જયવન્તુ થશે છે.

આચારશાસ્ત્રં સુવિનિશ્ચિતં તથા, જગદ વીરો જગતે હિતાયયઃ ।

તથૈવ કિશ્ચિદ્ગદતઃ સપ્તમે, પુનાતુ ધીમાન્ વિનયાર્પિતા મિરઃ ॥

જેવીરીતે શ્રીવીર ભગવાને જગતના હિતને માટે સારીરીતે નિશ્ચય કરેલા આચારશાસ્ત્રને વર્ણવ્યું તેવીજરીતે તે શ્રીબુદ્ધિપૂર્ણ વીર ભગવાન પોતે કંડક બોલનાર પુનાતી આ મારી વિનયથી અર્પણ કરેલી વાણી તેને પવિત્ર કરો.

શાસ્ત્રપરિજ્ઞા વિવરણ, સતિબહુગહનં ચ મન્થહસ્તિ રૂપમ્ । તસ્માત્સુખ બોધાર્થે શુદ્ધામ્યહ મજ્જસા સારમ્ ।

મન્થહસ્તિ આચાર્યે કરેલું 'શાસ્ત્ર પરિજ્ઞાનું' વિવરણ વહુ મહેનત લીધા છતાં પણ ન પપગી શકાય તેવું હોવાથી તેનો જલદી અને થોડી મહેનતે બોધ થાય (મમગીશકાય) તેટલા માટે તેનો સાર માત્ર ગ્રહણ કરું છું.

અર્હિ નિશ્ચયે રાગ દ્વેષ મોહ વિગેરેથી હારેલા સર્વ સંસારી વીરો જે આ અને મન સંવન્ધી અનેક અતિ કડવાં દુઃસ્થાના સમૂહ પેટલાં તેમણે યત્ન કરવો જોઈએ, તે યત્ન વિશિષ્ટ વિવેકવિના

ભાગ, અને તે શ્રેષ્ઠ વિવેક જે આત્મ પુરુષ (અર્હિ) દ્વિય જ્ઞાન વિગેરે)નો સમૂહ માત્ર કરેલા હોય, તેમના પેલો આ સમૂહ કર્માત્મી થાય, તે દોષ રહિત જિનેશ્વરજ છે

સૂત્રમ્

॥ ૨ ॥

આચાર્ય

॥ ૩ ॥

તેથી અમે અર્હન્ જિનેશ્વરના વચનનો અનુયોગ (અર્થકથન) કરીએ છીએ તે ચાર પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે છે.

૧ ધર્મકથાનુયોગ, (૨) ગણિતાનુયોગ (૩) દ્રવ્યાનુયોગ અને (૪) ચરણ કરણાનુયોગ. તેમાં ધર્મ કથાનુયોગ ઉત્તરાધ્યયન વિગેરે ગણિતાનુયોગ સૂર્યમણિ વિગેરે દ્રવ્યાનુયોગ ચૌદ પૂર્વ તથા સંમતિ વિગેરે ન્યાયના ગ્રંથો, અને ચરણકરણાનુયોગ તે આ આચારાંગાદિમુખ છે તે ચોથો અનુયોગ ચામું મુખ્ય છે કારણકે ચાકીના ગ્રંથમાં તેનો અર્થ જણાવેલો છે. કહેલ છે કે—

“ચરણ પડિવત્તિ હેઉં જેણિયરે તિણિણ અણુઓગ”તિ (તથા) ચરણ પડિવત્તિ હેઉં, ધમ્મ કહા કાલદિક્કલ-માદીયા । દવિણ દંસણ સોહિ, દંસણ સુદ્ધસ્સ ચરણં તુ ॥ ૧ ॥

ચારિત્રના સ્વીકારને માટે ચાકીના ત્રણ અનુયોગો છે વળી ચરણના સ્વીકારનાં કારણો ધર્મ કથા કાલ અને દિક્ષાદિક છે. દ્રવ્યાનુયોગથી દર્શન શુદ્ધિ (સાચા તત્ત્વોપર આસ્થા) અને તેનાથી ચારિત્ર ગ્રહણ થાય છે. ગણધરોણ પણ તેથીજ તેનું પ્રથમ વિવેચન કર્યું છે. તેથી તે પ્રમાણે આચારાંગનો પહેલો અનુયોગ કરીએ છીએ. હવે તે અનુયોગ મોક્ષ દેનારો હોવાથી તેમાં વિઘ્ન હોવાનો સંભવ છે કહેલ છે કે—

શ્રેયાંસિ બહુ વિઘ્નાનિ, ભવન્તિ મહતામપિ । અશ્રેયસિ પ્રવૃત્તાનાં, કાપિ થાન્તિ વિનયકાઃ ॥ ૧ ॥

જેટલાં સારા કાર્યો છે તેમાં મોટાઓને વિઘ્નો પણ આવે છે પણ અકલ્યાણમાં પ્રવર્તનારાઓને કોઈપણ જગોણ વિઘ્ન આવતું

સૂત્રમ

॥ ૩ ॥

આચા૦

॥ ૪ ॥

નથી દટલે તેઓ ગમે તેમ વર્તે છે તેને કોઈ અટકાવતું નથી, તો સર્વ વિધનનો નાશ થવા માટે મંગલ રહેતું જોઈએ, તે મંગલમાં મધ્ય અને અન્ત એવા ત્રણ ભેદ છે, તેમાંનું 'સુયમે આઠ સંતેણં મગવયા એવ મલ્લાય' આ મગવાનનું વચન હોવાથી પ્રથમ મંગલ છે, અથવા શ્રુત દટલે શ્રુતજ્ઞાન તે નંદીમૂત્રમાં ગણાતું હોવાથી મંગલ છે, એ મંગલ વિના વિધને ઇચ્છિત શાસ્ત્રના અર્થને પાર પહોંચવાનું કારણ છે, મધ્ય મંગલ લોકસાર અધ્યયનના પાંચમા ઉદ્દેશાનું મૂલ છે. 'સેજદાકે વિહણ પરિ પુણે ચિટ્ટર સમંસિ મોમ્મે જવ-સંતરણ સારવલમાણે' અહીં હ્રદ (કુડ)ના ગુણો વડે આચાર્યોના ગુણોનું કીર્તન છે અને આચાર્યો પાંચ પરમેષ્ઠીમાં હોવાથી મંગલ છે. આ મળેલા ઇચ્છિતશાસ્ત્રાર્થને સ્થિર કરવા માટે છે. છેલ્લું મંગલ નવમા અધ્યયનમાં છેલ્લું મૂલ છે 'અભિ નિવ્વુડે અમાઈ આવક હાણ મગવં સમિયાસી' અહિં અભિનિર્વૃત્તનું ગ્રહણ 'સંસાર મહાતરુ કંદ' ને છેડીને સ્વાત્રીથી ધ્યાન કરવાનું હોવાથી મંગલ છે (દીક્ષા પાલનારે એમ ચોકસ માનવું કે હવે મને સંસાર ભ્રમણ નહિ થાય) આ છેવટનું મંગલ શિષ્ય અને પ્રશિષ્ય તેનો પરિવાર કાયમ રહેવા માટે છે (કે જે મૂત્રો મળીને સ્વપરને પ્રતિબોધે છે) અધ્યયનમાં મૂત્રો મંગલપણે ત્રતાવવાથી અધ્યયનોનું પણ મંગલપણું જાણી છેવું તેથી વિશેષ કહેતા નથી અથવા આ આતું શાસ્ત્રજ જ્ઞાનરૂપ હોવાથી મંગલ છે અને જ્ઞાનથી સકામ નિર્જરા થાય છે. નિર્જરામાં તેની ચોકસ સ્વાત્રી છે. લલ્યું છે કે—

જં અન્નાણી કમ્મં, સ્વેદ્દ વહુયાહિં વાસ કોડીહિ તંનાણી તિહિં ગુત્તો, સ્વેદ્દ ઉસ્સા સમિત્તેણં ॥ ૧ ॥

કોડો વર્ષે અજ્ઞાની જે કર્મ સ્વપાવે તે જ્ઞાની અને ત્રણ ગુપ્તિનો ધરનારો શ્વાસોશ્વાસ માત્રમાં સ્વપાવે છે, મંગલ શબ્દનું નિરુક્ત

સૂત્રમ

॥ ૪ ॥

આચા૦

॥ ૫ ॥

(પદોને તોઢીને અર્થ કરવો તે) આ છે, મને ભવથી દૂર કરે તે ધંગલ અથવા મને, ગલ્લ ઇટલે ચિહ્ન ન થાઓ, અથવા ગાલ ઇટલે નાશ, શાસ્ત્રનો ન થાઓ (મારું મળેલું સ્થિર અને ઉપયોગી થાઓ) અહીં બાકી રહેલ આક્ષેપ (વાદીની શંકા) અને પરિહાર (સમાધાન) વિગેરે અન્ય ગ્રન્થોથી જાણવા. હવે આચારનો અનુયોગ કરે છે અર્થનું કહેવું તે અનુયોગ, અથવા સૂત્રની પછવાડે અર્થ બતાવવો તે ઇટલે પહેલું સૂત્ર મળાવવું અને પછી તેનો અર્થ બતાવવો અથવા અણુ તે નાનું સૂત્ર તેનો વિશાલ અર્થ કહેવો તે, તે આ પછીના કહેવાતા દ્વારો વડે જાણવું તે આ પ્રમાણે છે.

નિવરણેવેગટ્ટનિરુત્તિવિહિપવિત્તી ય કેળ વા કસ્સ તદ્દારભેયલક્ષણ, તદરિહપરિસા ય સુત્તત્થો ॥૧॥

(આ દશવૈકાલિકસૂત્રની નિર્યુક્તિની પાંચમી ગાથા છે) તેમાં નિષ્કેષો નામ વિગેરે સાત પ્રકારે છે. નામ અને સ્થાપના એ બે નિષ્કેષો સુગમ છે. દ્રવ્યથી અનુયોગ બે પ્રકારે છે આગમથી અને નો આગમથી તેમાં આગમથી જ્ઞાતા હોય પણ તેમાં ઉપયોગ ન રાખે, અને નો આગમથી જ્ઞાતીર, મન્ય શરીર, અને તેનાથી જુદો અનેક પ્રકારે છે. દ્રવ્ય વડે ઇટલે સાટિકા (સ્વઢી) વિગેરેથી, અથવા દ્રવ્યનો ઇટલે આત્મા પરમાણુ વિગેરેનો અનુયોગ અથવા દ્રવ્યમાં ઇટલે નિષ્પદ્યા વિગેરેમાં અનુયોગ થાય, તે દ્રવ્યાનુયોગ, ક્ષેત્રાનુયોગમાં, ક્ષેત્રવડે, ક્ષેત્રનો, અથવા ક્ષેત્રમાં અનુયોગ તે આ પ્રમાણે છે કાલ વડે કાલનો અથવા કાલમાં અનુયોગ જાણવો, વચનાનુયોગ તે એક વચન વિગેરેથી જાણવા. હવે ભાવાનુયોગનું વર્ણન કરે છે તે બે પ્રકારે આગમથી, અને નો આગમથી, આગમથી જ્ઞાતા અને ઉપયોગ રાખનાર, નો આગમથી ઔપશમિક વિગેરે ભાવો વડે તેઓના અર્થનું કહેવું, આ શિવાય બાકીનું આવશ્યકસૂત્રથી

સૂત્રમ્

॥ ૫ ॥

આચા૦

॥ ૬ ॥

જાણવું, કારણ કે અહિં તો અનુયોગ માત્રનો વિષય છે.

આ અનુયોગ આચાર્યને આશીન હોવાથી, કોણે કર્યો, તે દ્વાર બતાવે છે, તેનાં ઉપક્રમ વિગેરે ચાર દ્વાર છે. તે ઘણા ઉપયોગી હોવાથી બતાવે છે. કોણે કર્યું અને તે કેવા જોડા તે બતાવે છે. અહીં આચાર્યના છત્રીશ ગુણો બતાવે છે.

દેશ કુલ જાઈ રૂઘી સંઘયણી ધિજુઓ અણાસંસી, અવિકત્થણો અમાઈ ધિર પરિ વાડી ગહિય વક્કો ।૧
જિય પરિસો જિયનિદો મજ્જત્થોદેસકાલ ભાવન્નૂ, આસન્ન લઙ્ક પઢ્મો ણાણાવિહ દેસ ભાસણૂ ।૨।
પંચ વિહ આયારે જુત્તો સુત્તથ તદુ ભય ત્રિહિન્નૂ, આહરણ હેઠ કારણ ણય ણિત્તણો માહણા કુસલો ।૩।
સસમય પરસમય વિઙ્ગ ગમ્મીરો દિત્તિમં સિવોસોમો ગુણસય કલિઓજૂત્તો પવયણ સારં પરિકહેઠ ।૪।

આર્ય દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલ તે વધાને સહેલાઈથી વોંધ આપી શકે છે પિતાનું કુલ તે રક્ષાકુ વિગેરે તથા જ્ઞાતકુલ, તે શ્રેષ્ઠ હોવાથી માથે આવેલા વોજાને ઉપાડતાં થાકતા નથી ' માતાની જાતિ ' તે ઉત્તમ હોય તો વિનયાદિક ગુણવાળો થાય છે, અને જ્યાં સુન્દર આકૃતિ ત્યાં ગુણો રહે છે તેથી રૂપ લીધું, સંહનન અને ધીરજ આ બેથી યુક્ત હોય તો ઉપદેશ વિગેરેમાં સ્વેદ ન પામે, અનાસંસી હોવાથી સાંભળનારા પાસે વસ્ત્રાદિક ન માગે અવિકત્થન હોવાથી હિતમિત બોલનારો છે અમાથી તે કપટી ન હોવાથી સર્વત્ર વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય છે, સ્થિર પરિપાટી તે મળેલા સૂત્ર તથા અર્થને ન ભૂલે, ગ્રાહ્ય વાક્ય તેની આજ્ઞા વધા માને, જીત પર્યદ

સૂત્રમ્

॥ ૬ ॥

આચાર્ય

॥ ૭ ॥

રાજા વિગેરેની મોટી સભાઓમાં હારે નહિ, જીત નિદ્ર હોવાથી નિદ્રાલુ શિષ્યોને અપ્રમાદીપણે સહેલાઈથી જગાડે, મધ્યસ્થ હોવાથી
 બધા શિષ્યોને યોગ્યરીતે રાખે છે, દેશકાલ ભાવનો જાણનાર હોવાથી સુસ્વથી ગુણ માસિના દેશોમાં તિચરે છે, આસન્ન લઘ્વ પ્ર-
 તિભા (હાજર જવાબી હોવાથી) શીઘ્ર પરવાડીના ઉત્તર આપવામાં સમર્થ છે, પોતે જુદી જુદી ભાષાની વિધિ જાણતો હોય તો જુદા
 જુદા દેશમાં જન્મેલા શિષ્યોને સહેલાઈથી સમજાવી શકે છે, જ્ઞાનાદિ પાંચ આચારે યુક્ત હોવાથી તેમનું વચન માનનીય છે. સૂત્ર
 અર્થ બંનેની વિધિ જાણતો હોવાથી જોઈએ તેવીરીતે ઉત્સર્ગ અપવાદના પ્રપંચને બતાવે છે. હેતુ ઉદાહરણ, નિમિત્ત, નય તેના વિ-
 સ્તારને જાણનારો, વ્યાકુલ થયા વિના, હેતુ વિગેરે વરાવર બતાવે છે. ગ્રાહણા કુશલ હોવાથી ઘણી યુક્તિઓથી શિષ્યોને સમજાવે
 છે, જૈન અને ત્રીજા મતોનો જાણીતો હોવાથી દરેકની સ્થાપના અને સ્વંદન કરે છે. મંધીર તે સ્વેદને સહેનારો, અને દીપ્તિમાન
 તે પરના તેજમાં ન અંજાય, શિરના હેતુથી શિવ ઇટલે તે જ્યાં વિચરે ત્યાં મરકી વિગેરે રોગોની શાંતિ થાય, સૌમ્ય હોવાથી તેને
 ચેત્ત્રીને લોકોની આંખો આનંદ પામે, સેંકડો ગુણોથી યુક્ત તે પ્રશ્રય (મક્તિ) વિગેરેથી યુક્ત આ પ્રમાણે સૂરિ (આચાર્ય) પ્રવચનના
 કથનમાં યોગ્ય જાણવો. (આવા ગુણોવાળા આચાર્ય સૂત્ર અર્થ મળાવે) એ અનુયોગના મોટા નગરમાં પેસવાની માફક (જૈનસિ-
 દ્ધાંતમાં પેસવાને માટે ચાર અનુયોગ દ્વારો તેજ વ્યાખ્યાન અંગ છે) તે કહે છે. ૧ ઉપક્રમ, ૨ નિક્ષેપ, ૩ અનુગમ, ૪ નય, તેમાં
 ઉપક્રમ તે ઉપક્રમણ અથવા જેના વડે ઉપક્રમ કરીએ અથવા જેનો કરીએ અથવા જેમાં કરીએ તેનો અર્થ આ થાય છે કે કહેવાના
 શાસ્ત્રને પૂરું સમજાવવા માટે શિષ્યનું તે તરફ લક્ષ સ્થેચનું તે ઉપક્રમ આ ઉપક્રમ, બે પ્રકારે છે (૧) શાસ્ત્ર સંબંધી તથા (૨) લો-
 ક સંબંધી શાસ્ત્ર સંબંધી અનુપૂર્વી નામ, પ્રમાણ, વક્તવ્યતા, અર્થાધિકાર, અને સમવતાર, એમ છ પ્રકારે છે.

સૂત્રમ્

॥ ૭ ॥

આચા૦

॥ ૮ ॥

નિક્ષેપણ તે નિક્ષેપો જેનાવડે જેનાથીજેમાં થાય તે નિક્ષેપ છે. ઉપક્રમમાં લાવેલા સાંભળનાર શિષ્યને પાસે લાવીને કહેવાના શાસ્ત્રનું નામ વિગેરે વતાવવું. તે ત્રણ પ્રકારે છે. ઓઘનિષ્પન્ન, નામનિષ્પન્ન, સૂત્રાલાપકનિષ્પન્ન, તેમાં અંગ અધ્યયન વિગેરેનું સામાન્યનામ સ્થાપવું તે ઓઘનિષ્પન્ન છે, અને આચાર, શાસ્ત્ર, પરિજ્ઞા, વિગેરે વિશેષ અભિધાન નામ સ્થાપવું અને સૂત્રના આલાવાનું નામ વિગેરે સ્થાપવું, તે સૂત્ર આલાપકનિષ્પન્ન જાણવું.

હવે અનુગમ કહે છે. જેનાવડે અથવા જેનાથી અથવા જેનામાં અનુગમન થાય તે અનુગમ જાણવો પડેલે તે અર્થનું કથન છે. આ અનુગમ નિર્યુક્તિ અનુગમ, અને સૂત્રાનુગમ, એમ બે પ્રકારે છે. પહેલો નિર્યુક્તિ અનુગમ, ત્રણ પ્રકારે છે. નિક્ષેપ નિર્યુક્તિ, તથા ઉપોદ્ઘાત નિર્યુક્તિ, તથા સૂત્ર સ્પર્શિક નિર્યુક્તિ અનુગમ છે. તેમાં પહેલો નિક્ષેપ પોતે છે તેમાં સામાન્ય વિશેષ કહેવાવડે ઓઘ નિષ્પન્ન અને નામ નિષ્પન્ન, એ બે નિક્ષેપાવડે કહેલો સૂત્રની અપેક્ષા છે. તેનું લક્ષણ હવે પછી કહેશે, ઉપોદ્ઘાત નીચે આપેલી આ બે ગાથાઓથી જાણવો.

ઉદ્દેસે ણિદ્દેસે ય, ણિગ્ગમે સ્વેત્તકાલપુરિસે ય, કારણપચ્ચયલક્ષણ ણણ સમોચારણાણુમણ ॥ ૧ ॥

કિં કતિવિહં કસ્સ કહિં કેસુ કહં કેચ્ચિરં હવડ કાલં । કહ સં તરમવિરહિયં ભવાગરિસ ફાસણિરુત્તો ।

ઉદ્દેશો, નિર્દેશ, નિર્ગમ, ક્ષેત્ર, કાલ, પુરુષ, કારણ, પ્રત્યય, લક્ષણ, નયો, સમાવતાર, અનુમત, ॥૧॥ થું, કેટલા પ્રકારનું, કોનું, ક્યાં, કોનામાં, કેવીરીતે, કેટલો કાલ છે, કેટલું અંતરવાલું, અંતર રહિત, ભાવાર્કપ સ્પર્શના નિરુક્તિ જાણવું ॥ ૨ ॥

સૂત્રમ્

॥ ૮ ॥

સૂત્રમ

॥ ૧ ॥

છે. એનો અવયવોનું નિર્યુક્તિકારજ કહે છે.

આયારો આચારો આગાલા આગારોય આસાસો । આયારિસોઅંગંતિ ચ આઈણ્ણાઽઽજાઈ આમોક્કલા ।૭।

જે વર્તનમાં મૂકાય તે આચાર જાણવો એ નામ વિગેરે ચાર નિષ્કેષાયે જાણવો, નામસ્થાપના સુગમ છોડીને દ્રવ્ય નિષ્કેષમાં જ-
શરીર, મધ્ય શરીર તથા બેનાથી જુદો (વ્યતિરિક્ત) દ્રવ્યાચાર આ ગાથા વડે જાણવો.

જામણધોયણવામણ સિલ્લાવણ સુકરણાવિરોહોણિ । દ્વાણિ જાણિ લોણ દ્વાયારં વિયાણાહિ ।૮।

નાચન, ધાવન, વાસન, શિક્ષણ, સુકરણ, જે અવિરોધી દ્રવ્યો છે તે લોકોમાં દ્રવ્યાચાર જાણવો દશવૈકાલીકમૂત્ર ત્રીજા અધ્યયન-
માં જુઓ (પેટ ભરવાને માટે આ લોકમાં જે કાઝા શિલ્પ છે તે દ્રવ્યાચાર જાણવો) ભાવઆચાર બે પ્રકારે છે. ૧ લૌકિક,
૨ લોકોત્તર તેમાં લૌકિક તે જૈન શિવાયના ધર્મકૃત્યો છે જે અન્યદર્શનીઓ પંચરાત્રિ વિગેરેનો કરે છે તે જાણવો અને લોકોત્તર
તે જ્ઞાનદર્શન વિગેરેનો પાંચ પ્રકારે જાણવો, તેમાં જ્ઞાનાચાર આઠ પ્રકારે છે.

કાલે વિણ્ણે બહુમાણે ઉવહાણે તહા અણિણહવણે । વંજણઅરથતદુમયે, અટ્ટવિહો જાણમાયારો ।૯।

કાઝમાં, વિનયથી, બહુમાનપૂર્વક, તપશ્ચર્યાની સાથે, મળનાર ગુરુનો ગુણ ન ભૂલતાં મૂત્ર અર્થ અને તે વસ્તુ શુદ્ધ મળે તે આઠ
પ્રકારનો જ્ઞાનઆચાર છે, હવે દર્શનઆચાર આઠ પ્રકારનો છે તે બતાવે છે.

આચાર

॥ ૧ ॥

સુત્રમ્

॥ ૧૦ ॥

વર્તમાન, એ ત્રણ કાળના સર્વ ક્ષેત્રમાં રહેનારા ઘટલે પંદર કર્મ ભૂમિ ત્રિગેરે સ્થાનમાં રહેલા તેમને પણ નમસ્કાર કર્યો અને અનુયોગ કહેનાર સુધર્મસ્વામિ ત્રિગેરેથી લડને, ભદ્રવાહુ જે નિર્યુક્તિકાર છે, તે પોતાનાથી પૂર્વના આચાર્યોને નમસ્કાર કરે છે. આ નમસ્કારમાં એમ પણ આમ્નાય વતાવવાથી, પોતાની સ્વેચ્છા દૂર કરી જાણવી અને પોતે પણ ગુરુ પાસે જે જાણ્યું તે કહું 'કત્વા' આ અવ્યય વડે પૂર્વ અને ઉત્તર ક્રિયાનો સંબન્ધ છે તે વતાવે છે ઘટલે નમસ્કાર કરીને યથાર્થ નામવાળા આચાર ભગવત્ ની, નિર્યુક્તિ કરશે. ભગવત્ શબ્દથી આચારાંગ ભળનારને અર્થ, ધર્મ પ્રયત્ન, ગુણની પ્રાપ્તિ થશે તેથી તે ભગવત્ વિશેષણ વાપર્યું છે. નિર્યુક્તિ ઘટલે નિશ્ચય અર્થ વતાવનાર યુક્તિ તેને કહીશ ઘટલે અંદર રહેલી નિર્યુક્તિને પ્રત્યક્ષ કહીશ, ॥ ૧ ॥ હવે જેવી પ્રતિજ્ઞા કરી છે તેજ કહેવાને નિષ્કેપાને યોગ્ય પદોને સુદૃઢ બનીને આચાર્ય મહારાજ પકડા કરીને કહે છે.

આચાર અંગ સુયલ્લંઘ, વંશ ચરણે તહેવ સત્થે ચ । પરિણાષ સંણાષ નિક્કલેવો તહ દિસાણં ચ ॥ ૨ ॥

આચાર, અંગ, શ્રુત, સ્કંધ, બ્રહ્મ, ચરણ, શસ્ત્રપરિજ્ઞા, સંજ્ઞા, દિશા એ શબ્દોના નિષ્કેપા કરવા જોઈએ, તેમાં આચાર, બ્રહ્મ, ચરણ, શસ્ત્રપરિજ્ઞા, એ શબ્દો નામ નિષ્કેપામાં જળવા તથા અંગ, શ્રુતસ્કંધ, શબ્દો ઓધ નિષ્પન્ન નિષ્કેપામાં અને સંજ્ઞા, દિશા, એ શબ્દો, સૂત્રાલાપકનિષ્પન્ન નિષ્કેપામાં જાણવા ઘટલે દરેકના કેટલા નિષ્કેપા થાય તે વતાવે છે.

ચરણદિસાવજ્ઞાણં નિક્કલેવો ત્તઝકો ય નાયવ્વો । ચરણંમિ છવ્વિહો સ્વલુ સત્તવિહો હોઝુ દિસાણં । ૩ ।

ચરણ અને દિશા છોડીને વાકીના વધા શબ્દોના ચાર પ્રકારના નિષ્કેપ છે. ચરણનો છ પ્રકારનો અને દિશાનો સાત પ્રકારનો

આચાર

॥ ૧૦ ॥

સુત્રમ

॥ ૧૧ ॥

નિક્ષેપ જાણવો, અર્હિ ક્ષેત્ર કાઠ, વિગેરે જ્યાં ઘટે ત્યાં યોજવાં ॥૧૧॥ નામ સ્થાપના વિગેરે ચાર પ્રકારે ત્રથામાં વ્યાપે છે, તે કહે છે. જત્થ ય જં જાણિજ્ઞા નિક્ષેવં નિક્ષેવે નિરવસેસં । જત્થવિય ન જાણિજ્ઞા ચઉક્કયં નિક્ષેવે તત્થ ॥૧૧॥ જ્યાં પટલે ચરણ, અને દિશા શબ્દની આદિમાં જે નિક્ષેપો ક્ષેત્ર કાઠ, વિગેરે સંબંધી જાણે ત્યાં સંપૂર્ણ કરે જ્યાં સંપૂર્ણ ન જાણે ત્યાં આચારાંગ વિગેરેમાં નામ સ્થાપના દ્રવ્યભાવ, એ ચાર નિક્ષેપા કરે આ ઉપદેશ છે ગાથાર્થ પ્રદેશ અન્તરના પ્રસિદ્ધ અર્થના લા-
વવને ઇચ્છનારા નિર્યુક્તિકાર ગાથા કહે છે—

આચારે અંગમિ ય પુટ્થુદિટ્થો ચઉક્કનિક્ષેવો । નવરં પુણ નાણતં ભાવાચારંભિ તં વોટ્છં ॥ ૫ ॥

દશવૈકાલિક ત્રીજા અધ્યયનની ક્ષુલ્લિક આત્માર કથામાં આચારનો પૂર્વે કહેલો નિક્ષેપ છે, અને અંગનો ચતુરંગ અધ્યયનમાં છે. આ ઉત્તરાધ્યયનનું ત્રીજું અધ્યયન છે. અહીં જે વિશેષ છે તે કહીએ છીએ, ભાવાચારનો અર્હિવિષય છે તે કદા પ્રમાણે બતાવે છે.

તસ્સે ગટ્ઠ પવત્તણ, પઢમંગ ગણી તહેવ પરિમાણે । સમોચારે સારો ય, સત્તહિ દારેહિ નાણતં ॥ ૬ ॥

ભાવાચારના એક અર્થવાળા શબ્દો કહેવા, તથા કયે પ્રકારે પ્રવૃત્તિ થાય, તે આચારનું પ્રવર્તન થયું તે કહેવું તથા પહેલું અંગ છે તે બતાવવું તથા ગણી (આચાર્ય) તેનું કેટલા પ્રકારનું આ સ્થાન છે, તે કહેવું તથા પરિમાણ બતાવવું કે આટલું છે ત-
મા જ્યાં જ્યાં સમાયે છે તે બતાવવું તથા સાર કહેવો, આ આચાર્યને, પહેલા ભાવ આચારથી અને બેદ જાણવો આ સમુદાય અર્થ

આચાર્ય

॥ ૧૧ ॥

સૂત્રમ્

॥ ૧૨ ॥

હવે સૂત્ર સ્પાશક નિયુક્તિ; અનુગમ કહેવા માટે સૂત્રાના અવયવના આશ્પન નયા વડે સમાધાન કરવાનું છે તે અનુગમ સૂત્ર થાય છે. તે સૂત્ર સૂત્રના અનુગમોમાં છે. તે ઉચ્ચારણરૂપે તથા પદચ્છેદ રૂપે છે, અનંત ધર્મવહે અધ્યાસત (યુક્ત) વસ્તુ છે. તે એકજ ધર્મવહે દોરે છે એટલે વિભાગ પાડે છે. તે જ્ઞાન વિશેષ 'નયો' છે. તે નૈગમ વિગેરે સાત છે, હવે આચારાંગના ઉપક્રમ વિગેરે અનુયોગ દ્વારોનું યોગ્યરીતે થોડું કહેવાની ઇચ્છાવાળા વધાં વિદ્યો શાન્ત કરવાને તથા મંગલ માટે, તથા વિદ્વાનોની પ્રવૃત્તિ માટે, સંવન્ધ, અભિધેય, પ્રયોજન, ચતાવનાર નિર્ધુક્તિની ગાથાને નિર્ધુક્તિકાર કહે છે.

વંદિતુ સ્વસિદ્ધે જિણે અ અણુઓગયાદ સઠ્ઠે । આચારસ્સ મગવઓ નિજ્જુત્તિં કિત્ત ઇસ્સામિ ॥ ૧ ॥

તેમાં 'સર્વ સિદ્ધોને તથા જિનેશ્વરોને વાંદીને' આ બોલવાથી મંગલ વચન છે. 'અનુયોગ' દાયકોને કહેવા વહે સંવન્ધ વચન થયું 'આચારાંગમૂત્રનું' તે અભિધેય વચન છે. 'નિર્ધુક્તિ કરીશ.' તે પ્રયોજન ચતાવ્યું. આ હુંકામાં અર્થ છે. પણ અવયવનો અર્થ કહે છે. 'વદ' શાતુ નમસ્કાર અને સ્તુતિ અર્થમાં છે. તેમાં નમસ્કાર કાયા વહે થાય. અને સ્તુતિ વાણી વહે થાય; આ વચ્ચેનો ભાવ મન વહે થાય, તેથી મન, વચન અને કાયા એ ત્રણ વહે પણ નમસ્કાર કર્યો જાણવો. હવે સિદ્ધ શબ્દનો અર્થ કહે છે જેમને કર્મો વાળી નાલ્યાં તે સિદ્ધ, એટલે સર્વથા કર્મથી રહિત જીવ તે સિદ્ધ જાણવો, અને વધા શબ્દ સાથે લેતાં વધા સિદ્ધ જાણવા, એટલે પંદરભેદે સિદ્ધ થાય છે તે તીર્થ અતીર્થ, અનંતર, પરંપર, વિગેરે પણ સિદ્ધોના ભેદ જાણવા 'તે વધા સિદ્ધોને નમસ્કાર કરીને' આ સંવન્ધ છે. તે વધે જોડવો, રાગ દ્વેષને જે જીતે તે જીન જાણવા તેજ તીર્થકર છે, તે અતીર્થ, અનાગત, અને

આચાર

॥ ૧૨ ॥

આચા૦

॥ ૧૩ ॥

નિસ્સંકિયનિક્રંશિય નિવ્રિતિગિચ્છા અમૃદદિટ્ઠિ ય । ઉવવૂહધિરીકરણે વચ્છહ્ણપભાવણે અટ્ઠ ॥ ૨ ॥

શંકા રહિત, અન્યમતની વાંછા રહિત, સંદેહ રાહ્યા વિના, અમૃદ દષ્ટિપ્રણે, ભાવ ચઢાવી, પદતાને સ્થિર કરીને, વન્ધુભાવ રા-
હી, તન, મન, ધનનો, સદુપયોગ કરી, જૈનધર્મનો મભાવ વધારવો તે તે દર્શનાચાર આઠ પ્રકારનો છે હવે ચારિત્રાચાર આઠ પ્ર-
કારનો છે તે બતાવે છે.

તિન્નેવ ય ગુત્તીઓ પંચ સમિદ્ધો અટ્ઠ મિલિયાઓ । પયવણમાર્દુડ્ઠ ઇમા તસુ ઠિઓ ચરણ સંપન્નો ॥૩॥

પ્રણ ગુપ્તિ તે મન, વચન, કાયાને, પાપ વ્યાપારમાં કે ધર્મના સરાગ વિષયમાં ન રોકવું તે ગુપ્તિ છે. અને સંભાળીને ચાલવું બો-
લવું, સ્વાવું; વસ્તુ લેવી, મૂકવી, અને શરીર વિગેરેનો મેલ અયોગ્ય સ્થાને ન નાસવો તે પાંચ સમિતિ છે. તે આઠ પ્રવચન માતા
કહેવાય છે. તેમાં રહેલો ચરણયુક્ત રહેલો સાધુ કહેવાય છે.

તપ આચાર બાર પ્રકારનો છે તે નીચે પ્રમાણે—

અણસણમૂળોયરિયા વિત્તોસંસ્થેવણં રસચ્છાઓ । કાયકિલેસો સંલિણયા ય વજ્ઞો તવો હોઈ ॥ ૪ ॥

પાયચ્છિત્તં વિણેઓ વેયાવચ્છં તહેવ સજ્ઞાઓ । જ્ઞાણં ઉસ્સગ્ગો વિય અભિંમતરઓ તવો હોઈ ॥ ૫ ॥

આહારત્યાગ, ઓછું ભોજન, સ્વાવાની ચીજોનું પ્રમાણ, સ્વાદિદૃષ્ટ વસ્તુનો ત્યાગ, કાયાને કટ્ટ, તથા અંગને સંકોપી રાખવું, એ છ
પ્રકારે તપ છે.

સૂત્રમ

॥ ૧૩ ॥

આચા૦

॥ ૧૪ ॥

અને પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત લેવું, ગુણીઓનો વિનય કરવો, નેમને યોગ્ય વસ્તુ પૂરી પાડવી, ધર્મજ્ઞાન મળવું, અશુભ ધ્યાન છોડીને નિર્મલ ધ્યાન કરવું, તથા કાઠસગ્ગ કરવો, એ છ પ્રકારે અભ્યંતર તપ છે. વીર્યાચાર અનેક પ્રકારે છે.

અણિગૂહિયવલ્લિરિઓ પરક્કમ્મહ જો જહૂત્તમાઉણે । જુંજહ્ય જહાથામં નાયવ્વો વીરિયાયારો ॥ ૬ ॥

ધર્મના કામમાં, પરમાર્થના કામમાં, પોતાનું વલ્લ અને ઉત્સાહ યથાયોગ્યપણે ઉપયોગમાં લાવે એ વીર્યાચાર જાણવો. જેમાં ધર્મ-ક્રિયામાં બેસવું, ઉઠવું, નમસ્કાર કરવો, જવું, આવવું એ વધામાં વિધિપૂર્વક ઉલ્લાસથી ચિત્ત સ્થિર રાખીને નિશ્ચલપણે કરે, આ પાંચ પ્રકારનો આચાર વતાવનાર આ સૂત્રન ભાવ આચાર છે એમ વધી જમ્યોજ જાણવું, હવે આચારની પછી આચારની વ્યાખ્યા કરે છે. અતિગાઢ (ચીકળાં) કર્મ જેનાવડે સર્વથા ચલાયમાન થઈ જાય તે આચાર છે તેનો નિક્ષેપો ચાર પ્રકારે છે, નામ સ્થાપના છોડીને દ્રવ્યનિક્ષેપમાં જ્ઞશરીર, મવ્ય શરીર, છોડીને તેનાથી જુદો દ્રવ્ય આચાર તે વાયુ છે, (કે તે વાયુ વધાને કંપાવે છે) અને ભાવ આચારમાં આ પાંચ પ્રકારનો જ્ઞાનાદિ આચારજ જાણવો, હવે આગલ શબ્દનો નિક્ષેપો લખે છે, આગાલન તેજ સમપ્રદેશમાં રહેવું છે. તેના ચાર નિક્ષેપો થાય છે, નામસ્થાપના સુગમ છે, દ્રવ્યમાં જ્ઞ શરીર, મવ્ય શરીર, શિવાય વ્યતિરિક્તમાં પાણી વિગેરેનું નિચાળમાં રહેવાનું છે. અને ભાવ આગાલ તે જ્ઞાનાદિક પાંચ આચાર છે, તે આચારો રાગાદિ રહિત આત્મામાં રહે છે. હવે આકર લખે છે, તેની અંદર આવીને કરે તે આકર, તેના ચાર પ્રકારે નિક્ષેપો છે. દ્રવ્ય વ્યતિરિક્ત નિક્ષેપમાં ચાંદી વિગેરેની સ્થાવરો છે અને ભાવ આકારમાં જ્ઞાનાદિ આચાર છે, તેનું પ્રતિપાદન કરનાર આજ ગ્રંથ છે. નિર્જરાદિ રત્નો જે આત્માના ગુણ

સૂત્રમ્

॥ ૧૪ ॥

આચા૦

॥ ૧૫ ॥

છે તે તેમાંથી મળે છે, હવે આશ્વાસ શબ્દ લેખે છે, જેમાં આશ્વાસ લેવાય તે, તેના ચાર નિષ્કેપામાં દ્રવ્ય વ્યતિરિક્તમાં યાનપાત્ર દ્વિપાદિ (વહાણ અને દ્વીપ દૂબતાને આધારભૂત) ભાવશ્વાસ તે જ્ઞાનાદિ છે, હવે આદર્શ શબ્દ બતાવે છે. જેમ દેશ્વાય તે આદર્શ, તેના નામાદિ ચાર નિષ્કેપામાં, દ્રવ્યવ્યતિરિક્તમાં, દર્પણ, અને ભાવાદર્શજ્ઞાનાદિ પૂર્વે કહેલ તે છે, કારણ તેની અંદર કર્તવ્યતા દેશ્વાય છે. હવે અંગ બતાવે છે. જેનામાં પ્રગટ કરાય તે અંગ, તેમાં દ્રવ્ય નિષ્કેપામાં વ્યતિરિક્ત શરીરના અંગ, માથું, શુભ્રા, વિગેરે છે. ભાવ અંગ તે આ, આચારમૂત્રજ છે. હવે આચીર્ણ લેખે છે. તે ઉપયોગમાં લેવાના અર્થમાં છે. તે આચીર્ણ નામાદિ છ પ્રકારે છે. દ્રવ્યાચીર્ણ વ્યતિરિક્તમાં, સિંહાદિનું ઘાસ સ્વાનાનું છોડીને ગાંસનું મક્ષણ છે, ક્ષેત્રાચીર્ણમાં વાલ્હિક દેશમાં મકતુ (સાથનો) સ્વાય છે, અને કોકળમાં પેચા સ્વાય છે. હવે કાલા ચીર્ણમાં જેમકે ડનાઝામાં રસવાઝો ચંદનનો છેપ લગાવે છે તથા કાપાથિકી ગંધ રસવાઝી લગાવે છે તથા પાટલ, સિરીશ, અને મલ્લિકા, ૯ ફુલો વ્હાલાં લાગે છે તેની ગાથા.

સરસો ચંદળપંકો, અગ્ધઈ સરસા ય ગન્ધકાસાઈ । પાડલિસિરીસમલ્લિય પિયાઈ કાલે નિદાહંમિ ॥૧॥

ભાવાચીર્ણમાં જ્ઞાનાદિ પંચક છે, તેનો પ્રતિપાદક આચાર ગ્રન્થ છે. હવે આ જાતિ લેખે છે. જેનામાંથી સંપૂર્ણ જન્મ પામે, તે ચાર પ્રકારે છે, દ્રવ્યનિષ્કેપામાં વ્યતિરિક્તમાં મનુષ્ય વિગેરે જાતિ લેવી અને ભાવ આ જાતિમાં જ્ઞાનાદિ આચારને જન્મ આપનાર આજ ગ્રન્થ છે. હવે આ મોક્ષ શબ્દ કહે છે. જેમાં સર્વથા મૂકાય તે આમોક્ષણ છે, તે આમોક્ષના ચાર નિષ્કેપા છે. તેમાં દ્રવ્યવ્યતિરિક્તમાં, દેહમાંથી પગ છુટો કરવાનું તે, અને ભાવ આમોક્ષમાં, આઠ કર્મને જડમૂલ્કથી કાઢનાર આ આચાર ગ્રન્થ છે. ઉપર બ-

સૂત્રમ

॥ ૧૫ ॥

આચારો

॥ ૧૬ ॥

તાવેલા આચાર, આચાર, અગાલ, આકર, આશ્વાસ, આમર્શ અંગ, આચીર્ણ, આ જાતિ, અને આ મોક્ષ, એ દશ શબ્દો કિંચિત્ વિશેષ બતાવનારા અને ઘણે ભાગે મળતા એક અર્થમાં છે, જેમકે ઇન્દ્રના પર્યાયવાચીશબ્દો શક્ર, પુરંદર વિગેરે છે, અને એક અર્થ કહેનારા, છન્દ, ચિત્તિ, વન્ધ, અનુલોમી, વિગેરે પ્રતિપત્તિના અર્થ માટે વ્રતાવ્યા છે. કહ્યું છે કે—

बंधाणुलोमया खलु सत्थंमि य लाघवं असंमोहो । संतगुणदीवणाविय एगट्टगुणा हवंतेए ॥ २ ॥

બંધ, અનુલોમતા, લાઘવ, અસંમોહ, સદ્ગુણ દીપન એ શાસ્ત્રમાં નિશ્ચય કરીને એકાર્થના ગુણો છે [જુદા જુદા દેશના રહેવાસી શિષ્યોને સમજવામાં આ પર્યાયોથી અર્થની દૃઢતા સારી થાય છે અને ધરોવર સમજવાથી તેમાં પ્રવૃત્તિ હોંસથી થાય છે ॥ ૭ ॥

હવે પ્રવર્તના દ્વાર કહે છે, ભગવાને કયારે આચાર ગ્રંથ કહ્યો તે બતાવે છે.

सव्वेसिं आयारो तित्थस्स पवत्तणे पढमयाए । सेसाइं अंगाइं एक्कारस आणुपुवीए ॥ ८ ॥

બધા તીર્થકરો તીર્થ સ્થાપે તે વચ્ચે પ્રથમ આચારનો અર્થ કહે તેમ પૂર્વમાં અને વર્તમાન અને ભવિષ્યમાં પણ જાણવું ત્યારપછી બીજાં અગાર અંગનો વિષય કહે છે અર્થને સાંભળીને શિષ્યોને હિતાર્થે મળધર ભગવંતો એજ અનુપૂર્વીવઢે સૂત્રોની રચના કરે છે. ॥ ૮ ॥ આ પહેલો શા માટે કહ્યો તે બતાવે છે.

आयारो अंगाणं पढमं अंगं दुवालसण्हंपि । इत्थ य मोक्खोवाओ एस य सारो पवयणस्स ॥ ९ ॥

સૂત્રમ્

॥ ૧૬ ॥

આચા૦

॥ ૧૭ ॥

આ આચાર ગ્રન્થ બાર અંગોમાં પહેલું કહીને તેનું કારણ બતાવે છે. અહીં મોક્ષનો ઉપાય જે ચરણ કરણ છે તે બતાવે છે. આ પ્રવચનનો સાર છે કારણ કે તે મુખ્ય મોક્ષનો હેતુ છે; એમ સ્વીકાર્યું છે. અને એ આચારમાં રહેલો, બીજાં અંગોનું અધ્યયન કરવાને યોગ્ય છે. તેથી તેને પહેલું બતાવ્યું છે. ॥ ૧ ॥

હવે ગણિદ્વાર કહે છે. સાધુવર્ગ અથવા ગુણોનો ગણ જેને હોય તે ગણી અને આચારને આધીન ગણિપણું છે તે બતાવે છે.

આચારમ્મિ અહીં જં નાઓ હોઈ સમણધર્મો ડ । તમ્હા આચારધરો મળણ્ઠ પદ્મં ગણિદ્વાણં ॥૧૦॥

જે આચાર, અધ્યયનથી દસ પ્રકારનો જ્ઞાનત્યાદિ અથવા ચરણ કરણ આત્મક શ્રવણ ધર્મ જાણીતો થાય છે, તેથી જ્યાં ગણિપણાના કારણમાં આચાર ધરણું પહેલું અથવા મુખ્ય ગણિસ્થાન છે ॥ ૧૦ ॥ (ગણિપણું કોણ ધરાવે તેનો ઉત્તર એ સૂચવ્યો કે જ્યાં ગુણોમાં મુખ્ય ગુણ આચાર છે માટે તેનો આચાર સારો હોવો જોઈએ) હવે પરિમાણ બતાવે છે. આ અધ્યયનથી, પદથી, બે પ્રકારે બતાવે છે.

ળવંભવેરમ્હો, અદ્વારસપયસહસ્સિઓ વેઓ । હવ્હ ય સંપચ્ચૂલો બહુબહુતરઓ પયમ્મોણં ॥ ૧૧ ॥

તેમાં અધ્યયનથી નવ વ્રજ્ઞચર્ય નામથી અધ્યયનરૂપ આ ગ્રન્થ છે. અને પદથી અદ્વાર હજાર પદરૂપ છે, વેદશબ્દથી એમ બતાવે છે, કે જેના વહે, હોય, અને ઉપાદેય, પદાર્થોનું સ્વરૂપ જાણે તે વેદ, આ જ્ઞાપોપશ્ચમિક ભાવમાં વર્તનારો આ આચાર ગ્રન્થ છે (આચારને બદલે મૂળમાં વેદ શબ્દ વાપર્યો છે) તેની સાથે પાંચ ચૂદાઓ છે. તેથી પાંચ ચૂદાવાળો થાય છે કહેવામાં જે બાકી છુલાસો

સૂત્રમ્

॥ ૧૭ ॥

આચા૦

॥ ૧૮ ॥

કરવાનો હોય તે જ્ઞાતવનાર જુઢા કહેવાય છે. તેમાં પહેલી સાત અધ્યયનવાલી છે. તે આ પ્રમાણે—

પિંડેષણસેજ્જિરિયા ભાસજ્ઞાયા ય । વત્થયાણસા ઉગ્ગહપડિમત્તિ ॥

પિંડેષણા, જ્ઞયા, ર્થ્યા વિગેરે સાત અધ્યયનવાલી છે, વીજી સત્ત સત્તિકયા, ત્રીજી ભાવના, ચોથી મુક્તિ, અને પાંચમી તે નિશીથાધ્યયન ‘બહુધહુરઓ પદમ્મેણ’તિ તેમાં ચાર તુલિકારૂપ વીજો શ્રુતસ્કંધ, ઉમેરવાથી બહુ અને નિશીથ નામની પાંચમી તુલિકા ઉમેરવાથી બહુતર, અને અનંત, ગમ, પર્યાયરૂપે બહુતમ છે તે પદ પરિમાણવડે થાય છે [આનું વિવરણ આગળ કરશે] ॥ ૧૧ ॥ હવે ઉપક્રમની અંદર સમવતારનું દ્વાર છે, તેમાં, આ જુઢાઓ નવ બ્રહ્મચર્ય અધ્યયનમાં સમાય છે તે જ્ઞાતવે છે.

આચારગ્ગાણત્થો વસ્મચ્ચેરેસુસો સમોયરહ । સોઽવિ ય સત્થ પરિણ્ણા ઈ પિંડઅત્થો સમોયરહ ॥ ૧૨ ॥

સત્થપરિણ્ણાઅત્થો છસ્સુવિ કાયેસુ સો સમોયરહ । છજ્જીવણિયાઅત્થો પંચસુવિ વણ્ણસુ ઓયરહ ॥ ૧૩ ॥

પંચ ય મહવ્વયાઈ સમોયરન્તે ય સવ્વદવ્વેસુ । સવ્વેસિં પજ્જવાણં અણન્તભાગમ્મિ ઓયરહ ॥ ૧૪ ॥

આચાર અગ્રનો, અર્થ બ્રહ્મચર્યમાં અવતરે છે, અને તે પળ શસ્ત્રપરિજ્ઞામાં સમુદાય અર્થ સમાય છે ॥ ૧૨ ॥ અને શસ્ત્રપરિજ્ઞાનો અર્થ છે તે છ કાયમાં સમાય છે, અને છ જીવણિઆનો અર્થ પંચ મહાવ્રતમાં સમાય છે, ॥ ૧૩ ॥ અને પાંચ મહાવ્રત છે તે સર્વ દ્રવ્યોમાં સમાય છે, અને સર્વ પર્યાયોના અનંત ભાગમાં એ દ્રવ્ય સમાય છે. ॥ ૧૪ ॥

સૂત્રમ

॥ ૧૮ ॥

આચા૦

॥ ૧૯ ॥

[ટીકાકારે ગાથાઓ સહેલી સમજીને ટીકા કરી નથી, માટે સાદો અર્થ ઉપર લખ્યો છે.] પણ આચાર અગ્ર તે ચુલિકાઓ જાણવી, પટલે એમ મૂચવ્યું કે, ચુલિકાઓ વ્રહ્મચર્યમાં સમાય છે, બાકી ઉપર મુજબ છે, તેમાં દ્રવ્યો તે ધર્માસ્તિકાય વિગેરે છ લેવાં અને પર્યાયમાં અમુક લઘુ વિગેરે છે. તેમના અનંતમે ભાગે વ્રતોનો અવતાર થાય. ॥ ૧૨-૧૩-૧૪ ॥

શિષ્યોનો મશ્ન, મહાવ્રતોનો વધા દ્રવ્યમાં અવતાર કેવીરીતે થાય અને સર્વ પર્યાયોમાં કેમ ન થાય ? તેનું સમાધાન કરે છે.

છજીવણિયા પદમે વીણ ચરિમે ય સઘ્વદ્વાઈ । સેસા મહવ્યા સ્વલુ તદેકદેસેણ દ્વાણં ॥ ૧૫ ॥

છ જીવણિકાય પહેલા અને વીજામાં છે, અને છેલ્લામાં સર્વ દ્રવ્યો છે, અને બાકીના મહાવ્રતો દ્રવ્યના એક દેશમાં છે. હવે મહાવ્રતનો ઉપર પૂછેલો મશ્ન સમજાવે છે, જે અધિપ્રાયવહે પ્રેરણા કરી તે વતાવે છે.

ળણુ સઘ્વ ણમ્પણ્ણાણંતણુણં પદમસંજમટ્ટાણં । છવિહપરિવુડ્ઢીણ છટ્ટાણાસંખયા સેઢી ॥ ૧ ॥

અન્ને કે પજ્જાયા ? જેણુવઉત્તા ચરિત્તવિસયમ્મિ । જે તત્તોઽણંતણુણા જેસિં તમણંતભાગમ્મિ ॥ ૨ ॥

અન્ને કેવલગમ્મતિ તે મઈ તે ય કે તદ્બમહિયા ? । એવંપિ હોજ્જ તુલ્લા ણાણંતણુણત્તણં જુત્તં ॥ ૩ ॥

॥ચો૦॥ સેઢીસુ ણાણદંસણપજ્જાયા તેણ તપ્પમાણેસા । ઇહપુણ ચરિત્ત મેત્તોવઓગિણો તેણ તે થોવા ॥ ૪ ॥

આ ગાથાઓનો ટુંકામાં અર્થ વતાવે છે. (નનુતે અમૂયાના અર્થમાં છે) સંયમ સ્થાન અસંખ્યાત છે. તેઓમાં જે જયન્ય છે, તે

સૂત્રમ્

॥ ૧૯ ॥

આચા૦

॥ ૨૦ ॥

જેઓનો વિભાગ ન થાય એવું, નાનું આપણે કલ્પિય તે પર્યાયોવડે સ્વદિયે તો, અનન્ત, અવિભાગ, પલ્લિચ્છેદરૂપ છે. અને તે પર્યાય સંખ્યાવડે નિર્દિષ્ટ કરીય તો વધા આકાશ પ્રદેશની સંખ્યાથી અનન્ત ગણું છે. એટલે આકાશના જેટલા પ્રદેશો છે તેનો વર્ગ કરીય તેટલું છે. તેથી વીજું વિગેરે સ્થાનોવડે અસંખ્યાત ગચ્છેમાં જવાવડે અનન્ત ભાગ આદિવૃદ્ધિવડે છ સ્થાનમાં રહેનારી અસંખ્યેય સ્થાન ગત શ્રેણી થાય છે. આ પ્રમાણે એકપણ સ્થાન સર્વ પર્યાયો યુક્ત હોય તે ગણતરીમાં ગણી શકાય નહિ ત્યારે કેવીરીતે વધા ગણી શકાય ? એટલા માટે, હવે કયા વાંજા પર્યાયો ? છે જેઓના અનન્ત ભાગે વ્રતો રહે છે. જે પર્યાયો બુદ્ધિમાં પહોંચે તે છેવા બાકીના કેવલી ગમ્ય છે તેનો ભાવાર્થ આ છે કે કેવલી જાણે પણ ન કહેવાય તેવા પર્યાયોને પણ તેમાં ઉમેરવાથી બહુપણું થાય એજ પ્રમાણે જ્ઞાન અને જ્ઞેય એ વન્નેના તુલ્યપણાથી વન્ને વરોવરજ છે. તેથી અનન્ત ગુણા ન થાય માટે શિષ્યની આ શંકાને દૂર કરવા આચાર્ય કહે છે જે આ સંયમ સ્થાન શ્રેણી કહી તે વધા ચારિત્ર પર્યાયો તથા જ્ઞાનદર્શન પર્યાય સહિત લઈય તો પરિપૂર્ણ થાય, સર્વ આકાશ પ્રદેશથી તે પર્યાયો અનન્ત ગુણા થાય. અર્થિઆં ફક્ત ચારિત્ર માત્ર ઉપયોગીપણાથી પર્યાયોનો અનન્ત ભાગ વૃત્તિપણું સૂચવ્યું તેથી તમારો બતાવેલો દોષ લાગુ પડતો નથી. હવે સારદ્વાર કહે છે. કોનો કયો સાર તે બતાવે છે.

અંગાણં કિં સારો ? આયારો તસ્સ હવઙ્ગ કિં સારો ? । અણુઓગત્થો સારો તસ્સવિ ય પરૂવણા સારો ॥૧૬॥

અંગોનો શું સાર છે ? ડ. આચાર તેનો શું સાર ? ડ. અનુયોગ અર્થ, અને તેનો સાર પ્રરૂપણા છે. ગાથાનો અર્થ સરલ હોવાથી ટીકા નથી ફક્ત અનુયોગ અર્થ એટલે કહેવાનો વિષય અને તેની પ્રરૂપણા એટલે પોતાની પાસે છે તે વીજાને સમજાવવું વળી—

સૂત્રમ્

॥ ૨૦ ॥

આંચાં

॥ ૨૧ ॥

સારો પરુવળાણ ચરણં તસ્સવિય હોઈ નિવાણં । નિવાણસ્સ ઉસારો અવાબાહં જિણા વિંતિ ॥ ૧૭ ॥

પરુવળાણો સાર ચારિત્ર (સદ્વર્તન) છે. અને તેના વડે મોક્ષ છે. અને મોક્ષનો સાર અવ્યાબાધ સુખ છે એવું જીનેશ્વર દેવ કહે છે. હવે શ્રુતસ્કંધ અને પદના નામાદિ નિક્ષેપા વિગેરે પૂર્વ માફક કહેવા, અર્થિઆ ભાવ નિક્ષેપાનું કામ છે. તે ભાવ શ્રુતસ્કંધ બ્રહ્મચર્ય રૂપ છે. ૫થી બ્રહ્મચરણ એ વે શબ્દોના નિક્ષેપા કરવા તે કરે છે.

બંભમ્મી ય ચઉક્કં ઠવળાણં હોઈ બંભણુપ્પત્તી । સત્તપ્પહં વળળાણં નવળહ વળળંતરાણં ચ ॥ ૧૮ ॥

તેમાં બ્રહ્મ તેના ચાર નિક્ષેપા છે. નામ બ્રહ્મ, તે કોઈનું નામ હોય, અસદ્ભાષ સ્થાપનામાં અક્ષ વિગેરેમાં કલ્પના કરવી, અને સદ્ભાવના સ્થાપનામાં બ્રાહ્મણે જનોઈ પહેરી હોય તેવી આકૃતિ વાળી માટી વિગેરે દ્રવ્યની મૂર્તિ હોય અથવા સ્થાપનામાં કહેવાતા સમ્બધમાં બ્રાહ્મણની ઉત્પત્તિ કેવી થઈ તે બતાવવી તે પ્રસંગને લઈને સાત વર્ણ અને નવ વર્ણાન્તર ઉત્પત્તિ બતાવવી જોઈએ તે બતાવે છે

एकस्मिन् मणुस्सजाई रज्जुप्पत्तीइ दो कया उसभे । तिण्णेव सिप्पवणिण्णं सावग धम्मस्मि चत्तारि ॥ ૧૯ ॥

જ્યાં સુધી ઋષભદેવ ભગવાન ગાદીએ બેઠા નહોતા ત્યાં સુધી મનુષ્ય જાતી એક જ હતી. અને રાજ ગાદીએ બેઠા પછી ભગવંતને આ-શ્રયીને જે રહ્યા તે ક્ષત્રિયો કહેવાયા અને બાકીના શોચ કરવાથી અને રુદન કરવાથી શુદ્ર કહેવાયા અને અગ્નિની ઉત્પત્તિ થતાં તેમાંથી લોહાર વિગેરેના શિલ્પ તથા વેપારની દૃષ્ટિએ યુગરાન કરવાથી વૈશ્યો કહેવાયા અને ભગવાનને કેવલજ્ઞાન થયા પછી

સૂત્રમ

॥ ૨૧ ॥

આચા૦

॥ ૨૨ ॥

તેમના પુત્ર ભરત મહારાજાએ કાકળી રત્ન વડે લાંછન કરવાથી તે શ્રાવકો અને તેજ બ્રાહ્મણો કહેવાયા તે સંબંધમાં તુર્ણિકાર નીચે મુજબ કહે છે. જે રાજાને આશ્રયી રહ્યા તે ક્ષત્રિય કહેવાયા અને બીજા ગૃહપતિ કહેવાયા. જ્યારે અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો ત્યારે પાક (રાંધવું) ને આશ્રયી શિલ્પીઓ અને વેપારી થયા, તેમનાં શિલ્પ અને વેપાર વડે વૈશ્યો ઉત્પન્ન થયા અને જિનેશ્વરે દીક્ષા લીધી, અને રાજગાદી ભરતને મળી. ત્યારે જેઓએ શ્રાવકોનો ધર્મ સ્વીકાર્યો તેઓ બ્રાહ્મણ કહેવાયા. તેઓનું કર્તવ્ય એ હતું કે લોકોને કહેતા 'માહણ, માહણ,' અર્થાત્ કોઈ અજ્ઞાન દશાથી જીવોનું દુઃખ વિસારીને તેને મારે તો તેઓ ધર્મ પ્રિય થઈને રહેતા કે જીવને ન મારો, દુઃખ ન દો, આવી માણસોમાં ધર્મ વૃત્તિ કરાવવાથી તેઓ માહણા, બ્રાહ્મણો, કહેવાયા. અને જેઓ શિલ્પ વિનાના તથા ધર્મ રહિત હતા તે અમે સ્વલ છીએ એવું માનીને કામ પડતાં હિંસા, ચોરી વિગેરે કરતાં દુઃખ આવતાં શાંચે રૂપે તેથી શુદ્ધ કહેવાયા. એ પ્રમાણે ત્રણ જે શુદ્ધ જાતિઓ કહી, તે અને બીજી જાતિઓ એકત્રીશમી ગાથા વડે બતાવશે. હવે વર્ણ અને વર્ણાન્તરથી થયેલ સંખ્યા બતાવે છે.

સંજોગે સોલસગં સત્ત ય વર્ણાઽ ઽ નવ ય અંતરિણો । એ એ દોવિ વિગપ્પા ઠવળા વંભસ્સ ણાયવા ॥૨૦॥

સંયોગ વડે સોઠ વર્ણ થઈ, તેમાં સાત વર્ણ અને નવ વર્ણાંતર જાણવી. આ વર્ણ અને વર્ણાન્તર એવા બે ભેદ સ્થાપના બ્રહ્મ જાણવા, હવે પૂર્વે કહેલી ત્રણ વર્ણને અથવા પૂર્વે કહેલી સાત વર્ણને બતાવે છે.

પગઈં ચઽકગાણં તરે ય તે હુંતિ સત્ત વર્ણાઽ । આણંતરેસુ ચરમો વર્ણો સ્વલ્લુ હોઈ ણાયવો ॥ ૨૧ ॥

સૂત્રમ

॥ ૨૨ ॥

આચા૦

॥ ૨૩ ॥

ચાર મૂળ જાતિ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, અને શૂદ્ર છે. તેમાંથી એક બીજાના સંયોગથી ત્રણ ત્રણ ઉત્પન્ન થઈ. જેમકે બ્રાહ્મણથી ક્ષત્રિય સ્ત્રી સાથે જે પુત્ર થાય તે પ્રધાન ક્ષત્રિય અથવા સંકર કહેવાય, એ પ્રમાણે ક્ષત્રિય પુરુષથી વૈશ્ય સ્ત્રી સાથે જાણવું તથા વૈશ્ય પુરુષ અને શૂદ્ર સ્ત્રી હોય તો તે પ્રમાણે દરેકમાં પ્રધાન અને સંકર કહેવા એ પ્રમાણે સાત વર્ણો થાય છે. અનંતરે થયા તે આનન્તરા તે યોગોમાં ચરમ વર્ણનો વ્યપદેશ થાય છે જેમકે બ્રાહ્મણ પુરુષથી ક્ષત્રિયાળી સ્ત્રીથી ક્ષત્રિય થાય વિગેરે અને તે સ્વસ્થાનમાં પ્રધાન થાય છે. હવે નવ વાર્ણાન્તરનાં નામો બતાવે છે ॥ ૨૧ ॥

અંબદુગ્ગનિસાયા ય અજોગવં માગહા ય સૂયા ય । સ્વત્તા(ય) વિદેહાવિય ચંડાલા નવમગા હુંતિ ॥ ૨૨ ॥

અંબદુ, ઉગ્ર, નિશાદ, અયોગવ, માગધ, સૂત, ક્ષત્તા, વિદેહ, અને ચાંડાલ એ કેવી રીતે, તે બતાવે છે. ॥ ૨૨ ॥

એગં અંતરિણે ઇણમો અંબદો ચેવ હોઈ ઉગ્ગો ય । વિદ્યંતરિઅ નિસાઓ પરાસરં તંચ પુણ વેગે ॥ ૨૩ ॥

પડિલોમે સુદાઈ અજોગવં માગહો ય સૂઓ અ । એગંતરિણે સ્વત્તા વેદેહા ચેવ નાયદ્વા ॥ ૨૪ ॥

વિતિયંતરે નિયમા ચંડાલો સોવિ હોઈ ણાયદ્વો । અણુલોમે પડિલોમે એવં એએ ભવે ભેયા ॥ ૨૫ ॥

આ ગાથાઓનો અર્થ નીચેના લક્ષણ ઉપરથી જાણવો તે આ પ્રમાણે છે—

સૂત્રમ

॥ ૨૩ ॥

૩૧

ક્રાન્ત પુરુષ કેશવ પ્રી અંબદ્ર	ક્રાન્ત પુરુષ શુદ્રી સ્ત્રી નિપાદ અંબદ્ર	શુદ્ર પુરુષ વૈશ્ય સ્ત્રી અંબદ્ર	વૈશ્ય પુરુષ ક્રાન્તિયા સ્ત્રી માયધ	ક્રાન્તિયા પુરુષ માયધ	ક્રાન્તિયા પુરુષ માયધ	ક્રાન્તિયા પુરુષ માયધ	ક્રાન્તિયા પુરુષ માયધ	શુદ્ર પુરુષ ક્રાન્તિયા સ્ત્રી ચાંડાલ
--------------------------------------	--	---------------------------------------	--	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--

ઉપરના કો
ઉમ્મેળાં ર
સૂણાં
પનો અર્થ

પાવ્યા તે પમાણે નવ વર્ણાં
લોવાગો છે તે વિદેને
કુકરઓ સોવિ હોઈ
વેના કોષ્ટકથી જાણવો તે ૩.

એ વર્ણાંતમના સંયોગથી કોની ઉત્પત્તિ થઈ તે કહે છે.

૧. સુદી ય બુક્કસો જો નિસાણાં ॥ ૨૬ ॥

૨. સો વીઓ મેઓ ચડવિહો હોઈ ણાયવો ॥ ૨૭ ॥

કે.

ક્રાન્ત પુરુષ ક્રાન્તિયા સ્ત્રી માયધ	વૈશ્ય	નિપાદ પુરુષ અંબદ્રીઅમત્રા શુદ્રી સ્ત્રી કુકર	શુદ્ર પુરુષ નિપાદ સ્ત્રી કુકર
--	-------	---	-------------------------------------

સૂત્રમ

॥ ૨૪ ॥

આચા૦

॥ ૨૫ ॥

સ્થાપના બ્રહ્મ પુરો થયા. હવે દ્રવ્ય બ્રહ્મ વતાવે છે.

દ્રવ્યં સરીરભવિઓ અન્નાણી વત્થિસંજમો ચેવ । ભાવે ઉ વત્થિસંજમ ણાયવો સંજમો ચેવ ॥ ૨૮ ॥

જ શરીર, ભવ્યશરીર, શિવાય શાક્ય, પરિવ્રાજક, વિગેરે અન્ય દર્શનીય સાધુઓના શરીર માત્ર ઇટલે સ્ત્રી સંગ ત્યાગ પળ તત્વ વોધ વિનાનું બ્રહ્મચર્ય વ્રત તથા વિધવા અથવા પરદેશ ગયેલા પતિવાલી, અથવા પતિ દૂર કરેલી જે સ્ત્રી ઇચ્છા વિના પળ કૂઝની મર્યાદા બ્રહ્મચર્ય પાળે છતાં કુશીલ સેવનારને સહાયતા કરે તથા કુશીલ બીજા પાસે કરાવે તે દ્રવ્ય બ્રહ્મ જાણવું ભાવ બ્રહ્મ તે સાધુઓ સર્વથા અઢાર ભેદે જે સંયમ પાળે અને ઇન્દ્રિય નિરોધ કરે તે. આ સત્તર ભેદે જે સંયમ છે તેનાથી ઘણે અંશે મળતું છે. ઉપર જે અઢાર ભેદ કહ્યા તે આ પ્રમાણે. મન, વચન, કાયાવડે કરવું અને કરાવવું અને અનુમોદવું એ દેવતા સંબંધી વૈક્રિય શરીરથી અને મનુષ્ય તીર્થંચીનું ઔદારિક શરીર તે સંબંધી ઇટલે ત્રણ કરણ ત્રણ યોગ અને બે શરીર એ ત્રણેનો ગુણાકાર કરતાં અઢાર ભેદ થાય તે દેવીની સાથે કામ રતિ સુખ ન ભોગવે તેમ મનુષ્ય તથા તીર્થંચ સ્ત્રી સાથે પળ ન ભોગવે તે ત્રણ કરણ સહિત પાળે તે બ્રહ્મચર્ય અઢાર ભેદે ભાવ બ્રહ્મ જાણવું. હવે ચરણના નિષ્કેષા કહે છે.

ચરણંમિ હોઈ છક્કં ગડમાહારો ગુણો વ ચરણં ચ । ચિત્તંમિ જંમિ ચિત્તે કાલે કાલો જહિં જાઓ(જો ઉ) ॥ ૨૯ ॥

તે ચરણના નામ વિગેરે છ નિષ્કેષા છે. તે સુગમ નામ સ્થાપના છોડીને, જ શરીર, ભવ્ય શરીર વિના દ્રવ્ય નિષ્કેષે ચરણ ત્રણ પ્રકારે છે. ગતિ, ભક્ષણ અને ગુણ, તેમાં ગતિ ચરણ તે ગમન જાણવું. આહાર ચરણ કે લાડુ વિગેરે ચાવાનું છે.

સૂત્રમ

॥ ૨૫ ॥

આજ્ઞા

॥ ૨૬ ॥

ગુણ ચરણ એ પ્રકારે તેમાં લોકિક તે દ્રવ્ય માટે હાથી મોઢા વિગેરેની શિક્ષા છે. અથવા વૈધિકી વિગેરે શીશ્વચી અને લોકો-
તમાં સાધુઓ ઉપયોગ વિના ચારિત્ર પાળે અથવા ડગવા માટે ઉપરથી ચારિત્ર પાળે. જેમ ઉદાચી નૃપને મારવા માટે વિનય
સ્ત્ર સાધુએ વાર વર્ષ ચારિત્ર પાળ્યું. ક્ષેત્ર ચરણ ગતિ આદાર વિગેરે ચરણ (ઉપયોગમાં લેવાય) તે. અથવા જે ક્ષેત્રમાં
વ્યાખ્યાન કરાય અને શબ્દના સામાન્ય રીતે લેવાય તે ક્ષેત્ર વિગેરેમાં જવું તે ક્ષેત્ર ચરણ છે. અને કાલ ચરણ પળ તે
પગાળે જાણવું. જુલે જે કાલે વ્યાખ્યાન નાળે તે કાલચરણ જાણવું. હવે ભાવ ચરણ કહે છે.

ભાવે ગદ્માહારો ગુણો ગુણવત્તો પસત્થમપસત્થા । ગુણચરણે પસત્થેણ વંભચેરા નવ હવંતિ ॥ ૩૦ ॥

ભાવ ચરણ પળ ગતિ આદાર અને ગુણ ભેદે ત્રણ પ્રકારનું છે. ગતિ ચરણમાં સાધુ ઉપયોગ પળે યુગ માત્ર (સાડા ત્રણ હાથ)
દૃષ્ટિથી દેખીને નાળે તે, પ્રજ્ઞા ચરણ પળ શુદ્ધ વિંડ (વેગાલીશ દોષ રહિત) આદાર મોચરી વિગેરેમાં વાપરે, ગુણ ચરણ તે
અવશસ્તમાં ગતિ અને સમ્યક્ દૃષ્ટિઓનો ફોડપણ જાણે અભિઠાપ (વિચાર) કરીને ચારિત્ર પાળે તે. અને પ્રજ્ઞાસ્તમાં
ગતિની વિના મોક્ષને માટેજ આઠ કર્મ કરીને માટે પ્રજ્ઞાના સમૂહવાળું જે ચારિત્ર પાળવામાં આવે તે.
ગતિ ચારિત્રથીજ અધિકાર છે જેને પ્રજ્ઞા અને ઉત્તર ગુણ સ્થાપનારા છે તે નિર્જરાને
પાં અનુકૂળ અર્થ જતાનું

ગુણ

ગજ્ઞ ૩ સમ્મ

૧૫૪૫૬ તહ મહાપરિણ્યા ૭ ચ ॥૨૬

સૂત્રમ

॥ ૨૬ ॥

આચા૦

॥ ૨૭ ॥

અટ્ટમણ ય વિમોક્ષ્વોઽ ઉંવહાણસુયં^૧ ચ નવમગં ભણિયં । ઇચ્છેસો આચારો આચારગ્ગાણિ સેસાણિ ॥ ૩૨ ॥

આ ગાથાનો અર્થ સ્પષ્ટ છે પણ એમ સમજવું કે આ નવ અધ્યયન રૂપ આચાર છે અને બાકી જે બીજા શ્રુતસ્કંધનાં અધ્યયન છે તે અગ્રાણિ ઇટલે આચારને સહાયતા કરનારાં છે. હવે ઉપક્રમમાં રહેલો અર્થ અધિકાર કે પ્રકાર છે (૧) અધ્યયનનો અર્થાધિકાર, તથા ઉદ્દેશના અર્થાધિકાર છે તેમાં પહેલાનું વર્ણન કરે છે.

જિઅસંજમો^૧ અ લોગો જહ વજ્ઝહ જહ ય તં પજહિ યવ્વં^૨ । સુહ દુઃખલ તિતિલ્લાવિય^૩ સમ્મત્તં^૪ લોગસારો^૫ ય નિસ્સંગયા^૬ ય છટ્ટે મોહ સમુત્થા પરીસહુવસગ્ગા^૭ । નિજ્ઞાણં^૮ અટ્ટમણ નવમે ય જિણેણ એવંતિ^૯ ॥ ૩૪ ॥

તે શસ્ત્ર પરિજ્ઞામાં આ અર્થાધિકાર છે. જીવ સંયમ ઇટલે જીવોને દુઃખ ન દેવું તથા હિંસા ન કરવી. તે વાત જીવોનું અસ્તિત્વ સમજાયે છે તે યાય છે. તેથી જીવોનું અસ્તિત્વ તથા પાપની વિરતિ બતાવનારા અહીં અર્થ અધિકાર છે. લોક વિજયમાં લોક જે બંધાય છે તે ત્યજવું ઇટલે વિજિત ભાવ લોકવડે ઇટલે સંયમમાં રહિને સાધુએ અજ્ઞાન લોક જેમ કર્મથી બંધાય તેમ તેણે ન બંધાવું તે જાણવું. તે અહિં અર્થ અધિકાર છે. ત્રીજામાં સંયમમાં રહેલ સાધુએ કસાય જીતવા વડે ઇટલે અનુકૂળ અથવા પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગ આવી પડતાં સુખ દુઃખમાં મધ્યસ્થ ભાવ રાખવો, ચોથામાં પૂર્વે કહેલા અધ્યયનના વિષયને જાણનારા સાધુએ તાપસ વિગેરેના કષ્ટ અને તપશ્ચર્યાના પ્રતાપે તેને આઠ ગુણવાળું ઐશ્વર્ય (અષ્ટસિદ્ધિ) પ્રાપ્ત થાય તેને દેહીને પણ પોતાના નિર્મલ ભાવમાં સ્થલના ન

સૂત્રમ

॥ ૨૭ ॥

આચા૦

॥ ૨૮ ॥

યામતાં દૃઢ સમ્યક્ત્વપણે રહેવું. અને પાંચમામાં ચાર અધ્યયન વહે સ્થિરતા કરીને અસાર પરિત્યાગવા વહે ઘટલે સંસારની સુંદર વસ્તુઓનો મોહ છોડીને ત્રણ રત્નરૂપ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર જે લોકસાર છે તેમાં ઉદ્યમવાળા થવું. છટ્ટામાં પૂર્વે કહેલા ગુણવાળા સાધુ નિઃસ્વાર્થ બનીને અમતિવદ્ધ સ્વરૂપે થવું. સાતમામાં સંયમાદિ ગુણયુક્ત સાધુને પૂર્વના પાપના ઉદયથી મોહ ઉત્પન્ન કરનારા પરિણહ અથવા ઉપસર્ગ થાય તો સમ્યક્ પ્રકારે સહન કરવા. આઠમામાં નિર્યાણ છે. તે અંતક્રિયા સર્વ ગુણયુક્ત સાધુએ સારી રીતે કરવી. નવમામાં પૂર્વે કહેલા આઠ અધ્યયનમાં જે જે અર્થ છે તે શાસન નાયક વર્દમાન સ્વામીએ બરોબર પાઠ્યો છે. અને તે બીજા સાધુઓ બરોબર ઉત્સાહથી પાઠે તેથી બતાવ્યો છે. તે કહ્યું છે કે—

તિંથયરો ચઠનાળી સુરમહિઔ સિજ્ઞિયવયધુ વંમિ । અણિગૂહયવલવિરિઔ સવ્વથામેસુ ઉજ્જમઇ ॥ ૧ ॥

કિં પુણ અવસેસેહિ દુઃક્લવ્વલયકારણા સુવિહિણ્હિં । હોંતિ ન ઉજ્જમિયઠ્ઠવં સપચ્ચવાયંમિ માણુસ્સે ॥ ૨ ॥

તીર્થંકર જે ચાર જ્ઞાનનો ધરનાર, દેવતાઓથી પૂજિત, અને નિશ્ચય કરીને મોક્ષમાં જનાર છે છતાં પણ શક્તિ પ્રમાણે બલ અને વીર્યને ઉપયોગમાં લઇને બધા બલથી ઉદ્યમ કરે છે તો દુઃખોના ક્ષય કરવાને બાકીના સુવિદિત પુરુષોએ સ્વામીવાળા મોક્ષ માર્ગ માટે વિઘ્નવાળા મનુષ્ય જન્મમાં ઉદ્યમ કેમ ન કરવો; (આ બે ગાથાનો પરમાર્થ એ છે કે તીર્થંકર જ્ઞાનથી જાણનારા અને દેવોથી પૂજિત છતાં મોક્ષને માટે ઉદ્યમ કરે તો બીજા ઢાઢા પુરુષે મનુષ્ય જન્મમાં સુખને બદલે અનેક દુઃખ આવનારાં જાણીને શા માટે

સૂત્રમ

॥ ૨૮ ॥

આચા૦

॥ ૨૯ ॥

મોક્ષ આપનારા ચારિત્ર ધર્મમાં પોતાની સંપૂર્ણ શક્તિથી ઉચ્ચ ન કરવો ?) હવે ઉદ્દેશનાનો અર્થોધિકાર શસ્ત્ર પરિજ્ઞાનો આ પ્રમાણે છે. જીવો છઠ્ઠાચપરુવણાય તેસિં વહે ય બંધોત્તિ । વિરર્દ્દિ અહિગારો સત્થપરિણાઈ ણાયવો ॥ ૩૫ ॥

તેમાં પહેલા ઉદ્દેશમાં સામાન્યપણે જીવનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરવું. અને બાકીના ઉદ્દેશમાં વિશેષ પ્રકારે પૃથિવીકાય વિગેરેનું અસ્તિત્વ બતાવવું. અને વધાઓને છેડે જે કર્મનું બંધન છે તેની વિરતિ બતાવવી. આ છેડે મૂકેલ હોવાથી પ્રત્યેક ઉદ્દેશના વિષયમાં જોડવું. પહેલા ઉદ્દેશમાં જીવનું વર્ણન, તેના વધથી વંધન, અને તેનાથી પાછા હટવું તે વિરતિ છે. અહિં શસ્ત્ર પરિક્ષા ઇ નામમાં બે પદ છે. તેમાં પહેલા શસ્ત્ર પદના નિક્ષેપા બતાવે છે.

દઢ્ઠવં સત્થગિવિસન્નેહંબિલઘ્વારલોણમાઈયં । ભાવો ય દુપ્પઉત્તો વાયાકાઓ અવિરર્દ્દિ યા ॥ ૩૬ ॥

શસ્ત્રના નિક્ષેપા નામ વિગેરે ચાર પ્રકારે છે. વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય શસ્ત્ર તે તલવાર વિગેરે અગ્નિ, વિષ, સ્નેહ, (ધી તેલ વિગેરે) અમ્લ ક્ષાર, લવણ, (મીઠું વિગેરે) છે. ભાવશસ્ત્ર તે દુષ્ટ ધ્યાન છે ઇટલે અંતઃકરણ તથા વચન અને કાયામાં જે અવિરતિ છે. તે જીવોને ઘાત કરનારી હોવાથી દુષ્ટ વૃત્તિ છે તે ભાવશસ્ત્ર જાણવું હવે પરિજ્ઞાના પળ ચાર નિક્ષેપા કહે છે.)

દઢ્ઠવં જાણણ પચ્ચક્ખાણે દવિઈ સરીર ઉવગરણે । ભાવપરિણા જાણણ પચ્ચક્ખાણં ચ ભાવેણં ॥ ૩૭ ॥

દ્રવ્ય પરિજ્ઞા બે પ્રકારે છે. તેમાં જ પરિજ્ઞા અને પ્રત્યાઘ્યાન પરિજ્ઞા છે. જ પરિજ્ઞાના બે ભેદ છે. આગમથી અને નો આગમથી. આગમથી જ્ઞાતા પળ તેનો ઉપયોગ ન હોય, નો આગમથી ગ્રણ પ્રકારે છે. તેમાં જ શરીર અને મન્ય શરીર શિવાય વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય

સૂત્રમ

॥ ૨૯ ॥

આચા૦

॥ ૩૦ ॥

પરિજ્ઞા જે કંઈ દ્રવ્યને જાણે તેમાં સચિત્ત આદિનું જ્ઞાન થાય તેથી તે પરિચ્છેદ્ય દ્રવ્યના પ્રધાનપણાથી દ્રવ્ય પરિજ્ઞા છે. તેજ પ્રમાણે પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞા પણ જાણવી. તેમાં વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞામાં દેહ ઉપકરણ વિગેરેનું જ્ઞાન થવું અને ઉપકરણ તે રજોહરણ વિગેરે છેવાં. કારણ કે તે સાધકતમ પળે છે. અને ભાવ પરિજ્ઞામાં પણ બે પ્રકાર છે. ૧ પરિજ્ઞા અને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞા છે. તેમાં આગમથી જ્ઞાતા અને ઉપયોગ રાસ્ત્રવાવાળો જાણવો અને નો આગમમાં આજ્ઞાન ક્રિયારૂપ અધ્યયનજ છે. નો શબ્દનો અર્થ ક્રિયા અને જ્ઞાન એ મિશ્રપણું બોલનાર અર્થ છે. તેજ પ્રમાણે પ્રત્યાખ્યાન ભાવ પરિજ્ઞાને પણ જાણવી. આગમથી પૂર્વ પ્રમાણે છે. પણ નો આગમથી પ્રાણાતિપાતની નિવૃત્તિરૂપ જાણવી. તે મન વચન અને કાયાએ ત્રણ યોગ અને કૃત. કારિત અને અનુમતિ (કરવું કરાવવું, અનુમોદવું) એમ નવ પ્રકારે હિંસાથી અટકવા રૂપ જાણવું. નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપો શુરો થયો. હવે આચાર વિગેરે આપનારના અને તે સહેલથી સમજાય માટે દ્રષ્ટાંત બતાવી વિધિ કહે છે.

જેમ કોઈ રાજાએ પોતાનું નવું નગર સ્થાપવાની ઇચ્છાથી જમીનના ભાગો કરીને સરસ્વે ભાગે પ્રધાનોને આપ્યા. તેજ પ્રમાણે કચરો દૂર કરવા શલ્ય (કાંટા વિગેરે) દૂર કરવા તથા જમીન સરસ્વી કરવા પાકી ઇંટોના ચોતરાવાળો મહેલ બનાવવા તથા રત્ન વિગેરે ગ્રહણ કરવા ઉપદેશ આપ્યો. તેથી તે પ્રધાનોએ રાજાના ઉપદેશ પ્રમાણે પોતાનું કાર્ય કરીને રાજાની મહેરબાનીથી ઇચ્છિત ભોગોને ભોગવ્યા. આ દ્રષ્ટાંત છે. તેના ઉપરથી એમ સમજવું કે રાજા સમાન આચાર્યે પ્રધાન સમાન શિષ્ય ગણોને ભૂસ્વંદરૂપ સંયમ તેને બરોબર સમજાવીને મિધ્યાત્વાદિ કચરો દૂર કરી સર્વ ઉપાધિથી શુદ્ધને દીક્ષા આરોપીને સામાયિક સંયમમાં દ્રઢ કરીને પાકી

સૂત્રમ

॥ ૩૦ ॥

આચા૦

॥ ૩૧ ॥

ઈંટોના ચોતરા સમાન વ્રતોને આપવાં તેના ઉપર મહેલ સમાન આચારને સમજાવવો. તેમાં રહેલો મુમુક્ષુ વધાં શાસ્ત્રરૂપ રત્નોને પ્રાપ્ત કરે છે અને મોક્ષનું સુખ મેળવે છે.

હવે સૂત્ર અનુગમમાં અસ્ત્વલિતાદિ ગુણ લક્ષણવાળું સૂત્ર ઉચ્ચારવું તેનું લક્ષણ આ છે.

અપ્પગંગ્થ મહત્થં વત્તીસા દોસ વિરહિયં જં ચ । લક્ષણ જુત્તં સુત્તં અદ્વહિય ગુણેહિં ઉવવેયં ॥ ૧ ॥

થોડાં બોલમાં મહાન અર્થને અને વચ્ચીશ દોષ રહિત લક્ષણયુક્ત આઠ ગુણે કરીને યુક્ત બોલવું. તે આ પ્રમાણે છે.

‘સુયં મે આઉસં તેણં ભગવયા એવ મક્ખાયાં-ઇહમેગેસિં ણો સપ્પણા ભવઈ’ (સૂ૦ ૧)

સૂત્રના ગુણો બતાવ્યા પછી પહેલું સૂત્ર ઉપર બતાવ્યું છે ‘સુયંમે’ इत्यादि આ સૂત્રની સંહિતાદિ ક્રમવદે વ્યાખ્યા કરે છે. તેમાં (૧) સંહિતા તે આશું શુદ્ધ સૂત્ર ઉચ્ચારવું જોઈએ તે બતાવ્યું. હવે (૨) પદચ્છેદ કરે છે. શ્રુતં, મયા, આયુષ્મન્ ! તેન ભગવતા, એવં આરુયાતમ્, ઇહ. એકેષાં, નોસંજ્ઞા, ભવતિ, આમાં છેવટનું પદ ક્રિયાપદ છે. બાકીનાં નામ, સર્વનામ, વિશેષણ, વિગેરે છે. પદચ્છેદ સૂત્ર અનુગમ કહ્યા પછી હવે સૂત્રના પદાર્થ કહે છે. ઇટલે મૂળ ગ્રંથકર્તા ભગવાન સુધર્મસ્વામી પોતાના મુખ્ય શિષ્ય જંબૂ-સ્વામીને આ પ્રમાણે કહે છે.

મેં ભગવાન મહાવીર પાસે આ પ્રમાણે સાંભળ્યું છે (તેમ કહેવાથી ગ્રંથકારે પોતાની બુદ્ધિવદે કહેવાનો નિષેધ કર્યો છે. પણ સર્વજ્ઞ મહાવીરે જે કશું તે પોતે કહે છે.)

સૂત્રમ

॥ ૩૧ ॥

આચા૦

॥ ૩૨ ॥

હે આયુષ્મન્ ! (જાતિ વિગેરે ઉત્તમ ગુણ હોય છતાં પણ શિષ્યનું આડકું જો લાંબુ હોય તો પોતે સારી રીતે મળીને વીજાને મળાવી શકે માટે આ શિષ્યને આશિર્વાદનું વચન છે) મેં સાંભળ્યું છે પણ પરંપરા નહિ.

અહિંમાં આચાર સૂત્ર કહેવાની ઇચ્છાથી તેનો અર્થ તીર્થકરે કહ્યો હોવાથી 'તેન' શબ્દવડે આયુષ્મન્ વિશેષણ તીર્થકરને પણ લાગુ પડે, અથવા 'આમૃશતા' શબ્દવડે સુધર્માસ્વામી પોતે પણ સમજાય, ઇટલે ભગવાનના ચરણને સ્પર્શ કરતા એવા મેં સાંભળ્યું તેથી ગુરુનો વિનય વ્રતાવ્યો તથા 'આવસતા' શબ્દવડે ગુરુ પાસે રહી મેં સાંભળ્યું તેમ તમારે પણ ગુરુકુલ વાસ સેવવો એમ સૂચવ્યું. (આયુષ્મન્ શબ્દના જુદા જુદા ત્રણ અર્થ વ્રતાવ્યા. પાછલા એ અર્થ 'આમુસંતેણ' તથા 'આવસંતેણ' એ બે પાઠાન્તર છે તેને આશ્રયી જાણવા મગવત્ શબ્દ એશ્વર્ય આદિ છ ઉત્તમ ગુણો યુક્ત મગવાન છે એમ સૂચવ્યું. અને કહી વિધિએ કહ્યું તે 'તેન' શબ્દ વડે જાણવું. આખ્યાત શબ્દ વડે કૃતક્ત્વ (કર્તા પણું) દૂર કરવા વડે આગમનું અર્થથી નિત્યપણું કહ્યું. 'ઇહ' શબ્દ વડે આ ક્ષેત્ર, પ્રવચન, આચારમાં, અથવા શસ્ત્ર પરિજ્ઞામાં સંબંધ છે અથવા આ સંસારમાં કેટલા જીવો જે જ્ઞાનઆવરણીય આદિ આઠ કર્મ યુક્ત છે તેમને સંજ્ઞા (સમૃતિ) થતી નથી. આ પદાર્થ વ્રતાવ્યો છે હવે પદવિગ્રહમાં સમાસ ન હોવાથી વ્રતાવ્યો નથી. હવે ચાલના ઇટલે શંકા થાય તે કહે છે.

અકાર વિગેરે નિષેધ કરનારા લઘુ શબ્દનો સંભવ અહિં થાય છતાં શા માટે નો શબ્દ નિષેધ માટે વાપર્યો ? હવે પ્રતિ અવસ્થા (સમાધાન) કરે છે. તમારું કહેવું ઠીક છે. પણ અહિં નો શબ્દ વાપરવામાં પ્રેક્ષાપૂર્વકારિતા (વિશેષ હેતુ) છે તે વ્રતાવે છે. જો

સૂત્રમ

॥ ૩૨ ॥

આચાં

॥ ૩૩ ॥

અંકાર વિગેરે લઈ પ તો સર્વ નિષેધ થાય જેમ ઘટ નહિ તે અઘટ તેથી ઘટનો ચિલકુલ નિષેધ થયો પળ તેવો અર્થ લેવો નથી કાર-
ણકે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં દશ સંજ્ઞા સર્વ માણીઓને ચતાવી છે તે વધાનો અંકાર શબ્દથી નિષેધ થાય હવે દશ સંજ્ઞા ચતાવે છે.

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નમાં મહાવીર ભગવાન ઉત્તર આપે છે. દશ સંજ્ઞા છે. સાંખ્યો-(૧) આહાર (૨) મય (૩) મૈથુન (૪) પરિગ્રહ
(૫) ક્રોધ (૬) માન (૭) માયા (૮) લોભ (૯) ઓઘ (૧૦) લોકસંજ્ઞા. આ દશે સંજ્ઞાનો સર્વથા નિષેધ થાય છે તે ન થાય માટે
'નો' શબ્દ વાપર્યો. 'નો' શબ્દનો અર્થ સર્વ નિષેધવાચી પળ છે. તેમ થોડો નિષેધ પળ ચતાવનાર છે. જેમકે 'નો' ઘટ ચોલતાં ઘટનો
અભાવ સમજાય તેમ પ્રકરણાદિ પ્રસક્તનું વિધાન પળ થાય તે વિધીય માન કરતાં પ્રતિષેધ્ય અવયવ ગ્રીવાદિ નિષેધ કરવાથી
ચીજો સમજાય અથવા ઘટને ચદલે પટ વિગેરેની પ્રતીતિ થાય.

પ્રતિષેધયતિ સમસ્તં પ્રસક્તમર્થં ચ જગતિ નોશબ્દઃ । સ પુનસ્તદવયવો વા તસ્માદર્થાન્તરં વા સ્યાદ્ ॥ ૧ ॥

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ ઉપર આવી ગયો છે. અહિંઆં પળ સર્વ સંજ્ઞાનો નિષેધ કરવો નથી પળ જે વિશિષ્ટ સંજ્ઞા પટલે જેનાચ્છે
આત્માદિ પદાર્થનું સ્વરૂપ જેમાં જીવોનું એક ગતિમાંથી ચીજી ગતિમાં ગમન કેચી રીતે થાય છે તેની સંજ્ઞા (જ્ઞાન) કેટલાક જીવોને
નથી એમ 'નો' શબ્દવચ્ચે ચતાવવું છે. હવે નિર્યુક્તિકાર સૂત્રના અવયવોના નિષ્કેપાનો અર્થ ચતાવે છે.

દઢ્વે સચ્ચિતાઈ ભાવેણુ ભવણજાળણા સપણા । મતિ હોઈ જાળણા પુણ અણુભવણા કમ્મસંજુત્તા ॥ ૩૮ ॥

સંજ્ઞા શબ્દ નામાદિ ભેદથી ચાર પ્રકારે છે. નામસ્થાપના સુગમ છે અને દ્રવ્યમાં જ્ઞાતીર ભવ્ય શરીર છોડીને વ્યતિરિક્તમાં સચિત્ત

સૂત્રમ્

॥ ૩૩ ॥

આચા૦

॥ ૩૪ ॥

અચિત્ત અને મિથ્ર એમ ત્રણ ભેદ છે. સચિત્ત તે હાથ વિગેરે દ્રવ્યથી પાન ભોજન વિગેરેની સંજ્ઞા કરાય તે, અચિત્ત તે ધ્વજાદિથી, અને મિથ્રથી તે દીવા વિગેરેથી જે સંજ્ઞાનો બોધ થાય તે જાણવી.

ભાવ સંજ્ઞામાં અનુભવ અને જ્ઞાન સંજ્ઞા છે. તેમાં થોડું કહેવાનું હોવાથી જ્ઞાન સંજ્ઞા બતાવે છે. મનન ઇટલે મતિ તે અવબોધ છે. તે મતિજ્ઞાન વિગેરે પાંચ ભેદ છે. ઇટલે જ્ઞાનના પાંચ ભેદમાં કેવલજ્ઞાન ક્ષાયિક ભાવમાં છે. અને મતિ, શ્રુત, અવધિ, અને મનપર્યય એ ચાર જ્ઞાન ક્ષય ઉપશમ ભાવમાં છે. તે ક્ષાયિકી અને ક્ષાયઉપશમિકી સંજ્ઞાઓ જાણવી અને અનુભવ સંજ્ઞામાં પોતાના કરેલા કર્તવ્યોથી તેનાં ફલ ભોગવતાં જીવોને જે બોધ થાય છે તે અનુભવ સંજ્ઞા જાણવી. તેના સોઠ ભેદ છે તે બતાવે છે.

આહાર ભય પરિગ્રહ મેહુણ સુખ દુઃખ મોહ વિતિગિચ્છા । કોહ માણ માય લોહે સોગે લોગે ય ધમ્મોહે ॥૩૫॥

આહારની ઇચ્છા તે આહાર સંજ્ઞા, આ સંજ્ઞા તેજસ શરીર નામના કર્મના ઉદયથી અને અસાતા વેદની થતાં સર્વે સંસારી જીવોને ઓછા વધતા પ્રમાણમાં સુખ લાગે છે તે જાણવી, ભય સંજ્ઞા તે ત્રાસરૂપ જાણવી. પરિગ્રહસંજ્ઞા તે મૂર્છારૂપ જાણવી. મૈથુન સંજ્ઞા તે સ્ત્રી પુરુષને પરસ્પર પ્રેમ થાય તે પુરુષ વેદ વિગેરે જાણવા. આ મોહનીય કર્મના ઉદયથી થાય છે. સુખ દુઃખ એ બે સંજ્ઞાઓ સાતા અને અસાતારૂપે અનુભવતાં વેદનીય કર્મના ઉદયથી છે. મોહ સંજ્ઞા તે મિથ્યા દર્શનરૂપ મોહના ઉદયથી છે વિચિકિત્સા સંજ્ઞા તે ચિત્તની વિપ્લુતિ (ભ્રમણા)થી મોહના ઉદયથી તથા જ્ઞાનાવરણીયના ઉદયથી છે. ક્રોધ સંજ્ઞા અપ્રીતિરૂપ, માન સંજ્ઞા ગર્વરૂપ, માયા સંજ્ઞા વક્રતારૂપ, અને લાંબ સંજ્ઞા શુદ્ધિરૂપ છે. શોક સંજ્ઞા વિપ્રલાપ તથા વૈમનસ્યરૂપ છે. આ બધી મોહના ઉદયથી જાણવી. લોક

સૂત્રમ

॥ ૩૪ ॥

આચા૦

॥ ૩૫ ॥

સંજ્ઞા પોતાની ઇચ્છાથી ગમે તેમ વિકલ્પ કરીને લોકોમાં આચરણ થાય છે તે, જેમકે પુત્ર વિનાના પ્રાણીને લોક (સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ) નથી. કુતરા છે તે યક્ષ છે, વિષ દેવો છે, કાગડા દાદાઓ છે. મોરોના પીંછાના વાપરવાથી ગર્ભ રહે ઇત્યાદિ કેટલીક વાતો જ્ઞાન આવરણના ક્ષય ઉપશમથી તથા સ્વાર્થરૂપ મોહના ઉદયથી સંજ્ઞા થાય છે.

ધર્મ સંજ્ઞા જ્ઞમા રાખવી વિગેરે ઉત્તમ છે તે મોહનીય કર્મના ક્ષય ઉપશમથી થાય છે, એ સામાન્યપણે લેવાથી પંચેન્દ્રિય સમ્યક્દષ્ટિ તથા મિથ્યાદષ્ટિઓને પણ હોય છે. પણ ઓછ સંજ્ઞા તે અવ્યક્ત ઉપયોગ રૂપ છે. તે વેલાના સમૂહનું ઉપર ચઢવાપણું વિગેરે ચિન્હ રૂપ છે. તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનું થોડું ક્ષય ઉપશમ થતાં આ સંજ્ઞા થાય છે તેમ જાણવું પણ આપણે તો પહેલાં કહેલી જ્ઞાન સંજ્ઞાની જરૂર હોવાથી તેનો અધિકાર છે. અને તેનો નિષેધ કયો જાણવો કે 'કેટલાક જીવોને ગતિ આગતિનું' જ્ઞાન નથી. હવે નિષેધ સંજ્ઞાનોવોધ થવા માટે સૂત્ર કહે છે—

તંજહા-પુરિત્થમાઓ વા દિસાઓ આગઓ અહમંસિ, દાહિણાઓ વા દિસાઓ આગઓ અહમંસિ, પચ્ચત્થિ-માઓ વા દિસાઓ આગઓ અહમંસિ, ઉત્તરાઓ વા દિસાઓ આગઓ અહમંસિ, ઉડ્ઢાઓ વા દિસાઓ આગઓ અહમંસિ, અહોદિસાઓ વા આગઓ અહમંસિ, અણ્ણયરીઓ વા દિસાઓ અણુદિસાઓ વા આગઓ અહમંસિ, એવમેગેસિં ણો ણાયં ભવતિ (સૂ૦ ૨)

સૂત્રમ

॥ ૩૫ ॥

આચા૦

॥ ૩૬ ॥

તં જહાથી લડને ભવતિ સુધી સૂત્ર છે. તેમાં પોતાના પ્રતિજ્ઞાતાના અર્થનું ઉદાહરણ છે. અને પુરસ્થિતિમા વિગેરે પ્રાકૃત શૈલી અને મગધદેશની ભાષાના અનુસારે અહિં પૂર્વદિશા જાણવી તેમાં પાંચમી વિભક્તિ લેવી અને વા શબ્દથી ઉત્તર પક્ષની અપેક્ષાને આશ્રયી વિકલ્પ અર્થ જાણવો જેમકે સ્વાતું અથવા સૂતું એ પ્રમાણે પૂર્વથી કે દક્ષિણ દિશાથી હું આવ્યો છું. અહિં જે દેખાડે તે દિશા જાણવી એ અતિ સ્હજ એટલે દ્રવ્ય અથવા દ્રવ્યના ભાગનો વ્યવસ્થા કરે છે (ટીકાકારે સૂત્ર સુગમ હોવાથી સુલો અર્થ કહ્યો નથી પણ એમ જાણવું કે પૂર્વ દક્ષિણ પશ્ચિમ ઉત્તર ઉર્ધ્વ તથા નીચી અથવા વીજી કોઈ દિશા કે સુણામાંથી હું આવ્યો છું તે કેટલાક લોકોને જાણમાં નથી.) હવે દિશા શબ્દના નિષ્કેપા નિર્ણયકાર કહે છે.

નામં ઠવણા દવિએ સ્થિતે તાવે ય પળવગ ભાવે । એસ દિસાનિસ્થેવો સત્તવિહો હોડ ણાયવો ॥ ૪૦ ॥

નામ, સ્થાપના દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, તાપ, પ્રજાપક, ભાવ, એમ સાત રૂપે દિશાનો નિષ્કેપો જાણવો. સચિત્ત આદિ કોઈ વસ્તુનું દિશા એવું નામ, તે નામ દિશા. ચિત્રમાં લખેલ જંબૂદ્વીપ વિગેરેના નકશામાં દિશાના વિભાગ સ્થાપવા તે સ્થાપના દિશા છે. હવે દ્રવ્ય દિશાનો નિષ્કેપો કહે છે.

તેરસપણસિયં સ્વલુ તાવડણસું ભવે પણસેસું । જં દઢવં ઓગાઠં જહણયં તં દસદિસામં ॥ ૪૧ ॥

દ્રવ્યદિશા આગમથી અને નો આગમથી એમ બે પ્રકારે છે. આગમથી દિશાનો જાણનારો પણ ઉપયોગ ન રાખે, અને નો આગમથી જાણનારો ભવ્ય શરીર છોડીને વ્યતિરિક્ત તેર પ્રદેશ વાલું દ્રવ્ય તેને આશ્રયી નિષ્થે આ પ્રવર્તે છે તે, તેર પ્રદેશમાં રહેલુંજ. તે દ્રવ્ય દિશા

સૂત્રમ

॥ ૩૬ ॥

આચાર્ય

॥ ૩૭ ॥

છે પણ દશ દિશાવાલું કેટલાકે કહેલું છે તે ન છેલું.

પ્રદેશ ઇટલે પરમાણું તેમના વડે ઉત્પન્ન થયેલ કાર્ય દ્રવ્ય તેટલા પ્રદેશો ઇટલે ક્ષેત્રના તેટલા પ્રદેશોમાં રહેલું સૌથી નાનું દ્રવ્ય આશ્રયોને દશ દિશાનો વિભાગની પરિકલ્પનાથી દ્રવ્ય દિશા જાણવી. તેની સ્થાપના આ પ્રમાણે છે. ત્રણ બાહુકવાળા નવ પ્રદેશ ચિત્રીને ચારે દિશામાં એક એક ગ્રહની વૃદ્ધિ કરવી. હવે ક્ષેત્ર દિશા કહે છે.

અદ્વ પણ્ણસો રુયગો તિરિયં લોયસ્સ મઙ્ગયારંમિ । એસ પમ્મવો દિસાણં એસેવ ભવે અણુદિસાણં ॥ ૪૨ ॥

તિર્યક્ લોકના મધ્ય ભાગમાં રત્નપ્રમા પૃથિવીના ઉપર બહુમધ્ય દેશમાં મેરુ પર્વતના અંતરમાં બે સૌથી નાના પ્રતર છે. એના ઉપર ચાર પ્રદેશ ગાયના સ્તનના આકારે અને નિચે પણ તેવીજ રીતે ચાર એમ આઠ પ્રદેશનો ચોલુણો રુચક નામનો ભાગ છે. ત્યાંથી દિશા અને અનુદિશાઓની પ્રવૃત્તિ થઈ છે તેની સ્થાપના આ પ્રમાણે છે. તેઓનાં નામો કહે છે.

ઈંદગેઈ જમ્મા ય નેરુત્તી વારુણી ય વાયઘ્વા । સોમા ઈંસાણાવિ ય વિમલા ય તમા ય બોદ્ધવા ॥ ૪૩ ॥

એમાં ઈંદ્રના વિજય દ્વારને અનુસરીને પૂર્વ દિશા જાણવી. બાકીની પ્રદક્ષિણાથી સાત જાણવી, ઊંચી તે વિમલા અને નીચી તે તમા જાણવી. એમનું સ્વરૂપ બતાવે છે.

દુપણ્ણસાઈ દુરુત્તર ઇગપણ્ણસા અણુત્તરા ચેવ । ચત્તરો ચત્તરો ય દિસા ચત્તરાઈ અણુત્તરા દુણિણ ॥ ૪૪ ॥

ચાર મહા દિશા તે ચાર પ્રદેશ આદિ ચાર પ્રદેશ ઉત્તરે વધેલી અને ચાર વિદિશા થી એક પ્રદેશ રચનારૂપ એમાં ઉત્તર વૃદ્ધિ નથી.

સૂત્રમ

॥ ૩૭ ॥

આચા૦

॥ ૩૮ ॥

અને ડંધી નીચી દિશાનું જોડકું તે અનુત્તર છે તે ચાર પ્રદેશ વિમેરે રચનાવાલું જાણવું વઝી—

અંતો સાઈઆઓ બાહિરપાસે અપજ્જવસિઆઓ । સવાળંતપણસા સવા ય ભવંતિ કહજુમ્મા ॥ ૪૫ ॥

૧ વધી ૧ મધ્યમાં સાદિક છે, કારણ કે રુચકને લીધે છે. અને બહારથી અલોકને આશ્રયી રહેવાથી અપર્ય વસિત (અનન્ત) છે, દશે પળ દિશાઓ અનન્ત પ્રદેશાત્મિકા થાય છે. અને વધી દિશાઓમાં જે પ્રદેશો છે. તે ચારે ભાગે ભાગતાં ચાર ચાર શેખવાળા થાય છે તે વધા પ્રદેશરૂપ દિશાઓ આગમની સંગ્રાણ કહ જુમ્મા શબ્દવડે બોલાય છે આગમમાં આ પ્રમાણે છે.

“કહ ણં મંતે! જુમ્મા પળણત્તા? ગોયમા! ચત્તારિ જુમ્મા પળણત્તા તંજહા-કહજુમ્મે તેઉણ દાવરજુમ્મે કલિઓણ સે કેળદ્દેણં મંતે! ઇયં વુચ્છઈ? ગોયમા! જે ણં રાસી ચડકગાવહારેણં અવહીરમાણે અવહીર-માણે ચડપજ્જવસિણ સિયા સે ણં કહજુમ્મે ઇયં તિપજ્જવસિણ તેઉણ દુપજ્જવસિણ દાવરજુમ્મે ઇગપજ્જવ-સિણ કલિઓણ” તિ.

ગૌતમસ્વામી પૂછે છે હે મગવન ! કેટલા યુગ્મ કહ્યા છે ? ઉત્તર-હે ગૌતમ ચાર યુગ્મ કહ્યા છે (૧) કુત યુગ્મ (૨) ઝ્યોજ (૩) દ્વાપર યુગ્મ (૪) કલ્યોજ યુગ્મ. યશ. જ્ઞા માટે ઇમ કહો છો ? ઉત્તર. હે ગૌતમ-જે રાશીમાંથી ચાર ચાર લઈએ તેમાં જેટલા ચાર ચાર શેખ રહે તે કુત યુગ્મ જાણવો, જળ પ્રદેશ વધે તો ઝ્યોજ, ઘે વધે તો દ્વાપર, અને ઇક વધે તો કલ્યોજ, યુગ્મ ઇમ જાણવું. હવે

સૂત્રમ

॥ ૩૮ ॥

આચા૦

॥ ૩૯ ॥

તેઓનું સંસ્થાન કહે છે,

સગહુદ્ધીસંઠિઆઓ મહાદિસાઓ હવંતિ ચત્તારિ । મુક્તાવલી ય ચડરો દો ચેવ હવંતિ રુચગનિભા ॥૪૬॥

પૂર્વ વિમેરે ચાર મોટી દિશાઓ શકટ ઉર્ધ્વી (ગાઢાના ઉંટઢાના આકાર) સંસ્થાન વાઢી છે, અને વિદિશાઓ મુક્તાવલીના આકારે છે, અને ડંચી નીચી વન્ને દિશાઓ રુચક આકારે છે, હવે તાપ દિશાઓ વતાવે છે,

જસ્સ જઓ આહચ્ચો ઉદેહ સા તસ્સ હોહ પૂવ્વદિસા । જત્તો અ અત્થમેહ ઉ અવરદિસા સા ઉ ણાયવા ॥૪૭॥

દાહિણપાસંમિય દાહિણા દિસા ઉત્તરા ઉ વામેણં । ણયા ચત્તારિ દિસા તાવસ્થિતે ઉ અવ્ઘાયા ॥ ૪૮ ॥

હવે જે દિશામાં સૂર્ય ઉદય થડને તાપ આપે તેને પૂર્વ દિશા અથવા તાપ દિશા કહેવી, અને જ્યાં સૂર્ય આથમે તે પશ્ચિમ દિશા, પૂર્વ તરફ મોં ફરીને ઉભા રહીએ તો જમણી વાજુની દક્ષિણ અને ઢાલી વાજુની ઉત્તર દિશા જાણવી, આ વધા વ્યવસ્થા છે, કારણ કે એક બીજાને આશ્રયી આપૂર્વ વિમેરે દિશાઓ છે, તેવા બીજા પણ વ્યવસ્થા છે, તે પ્રસંગને લીધે વતાવે છે,

જે મંદરસ્સ પુવ્વેણ મણુસ્સા દાહિણેણં અવરેણ । જે આત્તિ ઉત્તરેણં સઘ્ઘેસિં ઉત્તરો મેરુ ॥ ૪૯ ॥

સઘ્ઘેસિં ઉત્તરેણં મેરુ લવ્વણો ય હોહ દાહિણઓ । પુવ્વેણં ઉદ્દેહં અવરેણં અત્થમહ સૂરો ॥ ૫૦ ॥

મેરુપર્વતના પૂર્વથી જે મનુષ્યો ક્ષેત્ર દિશાને અંગીકાર કરે છે, તે રુચકની અપેક્ષા જાણવી, તેઓના ઉત્તરમાં મેરુ અને દક્ષિણમાં

સૂત્રમ્

॥ ૩૯ ॥

આચા૦

॥ ૪૦ ॥

લવણ સમુદ્ર જાણવો, આ પ્રમાણે તાપ દિશા સ્વીકારી છે (અર્ધિઆં સમજવાનું છે કે આપણે જંબૂદીપના દક્ષિણમાં ભરતક્ષેત્રમાં છાઇણ દટલે આપણી અપેક્ષાએ એરટ્ટત ક્ષેત્ર ઉત્તરમાં છે. પણ એજ મેરુની અપેક્ષાએ આપણે તેની ઉત્તરમાં છીએ કારણ કે સૂર્ય ગોળા-કારે ફરતાં આપણી જે પશ્ચિમ તેજ તેમની પૂર્વ દિશા થાય છે વિગેરે ગુરુ ગમથી જાણવું) હવે પ્રજ્ઞાપક દિશા કહે છે.

જરથ ય જો પળવઓ કસ્સવિ સાહઈ દિસાસુ ય ણિમિત્તં । જત્તોમુહો ય ઠાઈ સા પુઘ્વા પચ્છઓ અવરા ॥૫૧॥

પ્રજ્ઞાપક (બોલનારો) કોઈપણ જગાએ ઉભેલો હોય તે દિશાઓના બલથી કંઈપણ નિમિત્ત કહે તે જે દિશામાં સન્મુખ બેસે તે પૂર્વ અને પાછલની અપર (પશ્ચિમ) જાણતી. નિમિત્તનો કહેનારો આ ઉપલક્ષણથી અન્ય પણ કોઈ વીજો વ્યાખ્યાન કરે તે પણ તેમાં ગણવો. હવે વીજી દિશાઓ સાધવાને કહે છે.

દાહિણપાસંમિ ઉ દાહિણા દિસા ઉત્તરા ઉ વામેણં । ઇયાસિમન્તરેણં અણ્ણા ચત્તારિ વિદિસાઓ ॥૫૨॥

ઇયાસિં ચેવ અટ્ટપ્પહમંતરા અટ્ટ ટુંતિ અણ્ણાઓ । સોલસ સરીરઉસ્સય વાહલ્લા સવ્વત્તિરિયદિસા ॥૫૩॥

હેટ્ટા પાયતલાણં અહોદિસા સીસઉવરિમા ઉડ્ઢા । ઇયા અટ્ટારસવી પળવગદિસા મુણેયઘ્વા ॥૫૪॥

એવં પકપ્પિઆણં દસપ્પહ અટ્ટાપ્પહ ચેવ ય દિસાણં । નામાઈં વુચ્છામિ જહક્કમં આણુપુઘ્વીણ ॥૫૫॥

પૂઘ્વા ય પુઘ્વદક્ષિણદક્ષિણ તહ દક્ષિણાવરા ચેવ । અવરા ય અવરઉત્તર ઉત્તર પુઘ્વુત્તરા ચેવ ॥૫૬॥

સૂત્રમ

॥ ૪૦ ॥

આચાર્ય

॥ ૪૧ ॥

સામુત્થાણી કવિલા સ્થેલિજ્ઞા સ્થલુ તહેવ આહિધમ્મા । પરિયાધમ્મા ય તહા સાવિત્તી પળવિત્તી ય ॥૫૭॥

હેદ્દા નેરઙ્ગયાણં અહોદિસા ઉવરિમા ઉ દેવાણં । ઇયાઈં નામાઈં પળવગસ્સા દિસાણં તુ ॥ ૫૮ ॥

૧ સાત ગાથાઓ સરલ છે છતાં અર્થ બતાવીને છીએ (પળ ટીકા કરી નથી) પૂર્વ દિશા તરફ મોઢું કરીને ઉભા રહીએ તો જમણે હાથે દક્ષિણ દિશા અને ઢાલે હાથે ઉત્તર દિશા જાણવી. દરેક બે દિશાની વચમાં ચાર વિદિશા (સુણાઓ) જાણવા ॥ ૫૨ ॥ ૧ આઠની વચમાં બીજી આઠ દિશાઓ છે. તે મલીને સોઝ જાણવી. શરીરની ડંચાઈના પ્રમાણમાં સર્વે તિર્યક્ દિશાઓ જાણવી. ૫૩. લોકનું સ્વરૂપ મનુષ્યાકારે છે. પગ પહોળા કરીને ઉભા રહેતાં બે પગની વચ્ચેનો ભાગ તે અધો (નીચી) દિશા જાણવી. અને માથાના

ઉપરની ઉર્ધ્વ (ઉંચી) દિશા જાણવી તેનું બીજું નામ વિમલા છે. આ અઢાર દિશાઓ પ્રજ્ઞાપના દિશાઓ જાણવી. ૫૪. આ ■પાળે કલ્પિત દશ અને આઠ મલી અઢાર દિશાઓ છે. તેના નામ અનુક્રમે કહું છું. ૫૫. પૂર્વ, પૂર્વ દક્ષિણ, દક્ષિણ પશ્ચિમ, પશ્ચિમ પશ્ચિમોત્તર, ઉત્તર, ઉત્તરપૂર્વ, સમુત્થાણી, કવિલા, સ્થેલિજ્ઞા, અહિધર્મા, પર્યાધર્મા, સાવિત્રી, પ્રજ્ઞાવિત્રી, નરકની હેઠે અધોદિશા છે અને દેવલોકની ઉપર ઉર્ધ્વ દિશા છે. આ નામ પ્રજ્ઞાપના દિશાનાં છે ૫૬. ૫૭. ૫૮. હવે એમનાં સંસ્થાન (આકાર બતાવે છે)

સોલસ તિરિયદિસાઓ સગહુદ્ધીસંઠિઆ મુણેયવા । દો મહ્થગમૂલાઓ ઉડ્ઢે અ અહેવિ ય દિસાઓ ॥૫૯॥

સોઝે તિર્યક્ દિશાઓ શકટ ઉદ્ધિ (ગાડાના ડંટડા) ના આકારે જાણવી. એટલે પ્રજ્ઞાપકના પ્રદેશમાં સાંકડી અને બહાર પહોળી છે. નારકી અને દેવલોકની નીચલી અને ઉપલી દિશાઓ શરાવલા (ચપળીઆ)ના આકારે જાણવી. કારણ કે માથાના મૂળમાં અને

સૂત્રમ

॥ ૪૧ ॥

આચાર્ય

॥ ૪૨ ॥

પગના મૂળમાં નાની હોવાથી મહુક અને યુદ્ધન, (તઝીઆ) ના આકારે જતી વિશાળ થાય છે. આ વધાનું તાત્પર્ય યંત્રથી જાણવું (યંત્ર મહુકું નથી) દ્વે ભાવ દિશા બતાવે છે.

મણુયા તિરિયા કાયા તહડગ્ગચીયા ચઝકગા ચઝરો । દેવા નેરડયા વા અઢરસ હોતિ ભાવદિસા ॥ ૬૦ ॥

મનુષ્યના ચાર ભેદ થાય છે (૧) સંમૂર્ણનજ (પૂરુપાદિકના મહ મૂત્રથી જન્મેલા) (૨) કર્મ ભૂમિના ગર્ભજ (૩) અકર્મભૂમિના પર્ભજ (૪) અંતર્દ્વીપના ગર્ભજ, તે પ્રમાણે તિર્યંચોમાં ચે દ્વિચવાળા, ત્રણ દ્વિચવાળા, ચાર દ્વિચવાળા અને પાંચ દ્વિચવાળા એ ચાર ભેદ છે. અને પૃથિવી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, એ ચાર કાયા છે. તથા વનસ્પતિકાયામાં, અગ્ર, મૂળ, સ્કંધ અને પર્વ, એ ચારમાં જ્યાં બીજ હોય તે ત્રીજ પ્રમાણે ચાર ભેદ થયા. તેમાં નારકીય અને દેવને ઝમેરતાં અઢાર ભેદે જીવનાં વ્યવદેશ કરાય છે (આ અઢાર ભેદે જીવ બતાવ્યો) ભાવ દિશા તે પ્રકારે અઢાર જાણવી અહિં સામાન્ય દિશાનું પ્રવ્રણ છતાં જે દિશામાં જીવોને અવિગાન (ન અટકવા) પળે ગતિ આગતિ સ્પષ્ટ કરી તે સર્વત્ર સંભવ છે. તે દિશાવટે આપણે અધિકાર છે તેથી તેનેજ નિર્યુક્તિકાર સાક્ષાત્ બતાવે છે. કારણકે ભાવદિશાથી અવિનાભાવી (સાથેજ રહેનારી) પ્રસંગના સાપ્રર્થથી અધિકૃતજ છે તેથી તેને માટેજ બીજી દિશાઓ ચિંતવીજી છીએ.

પળવગદિસઢારસ ભાવ દિસાઓડિ તત્તિયા ચેવ । ઇક્કિંકં વિંધેજા હવન્તિ અઢારસઢારા ॥ ૬૧ ॥

પળવગદિસાએ પુળ અહિગારો એત્થ હોઈ ણાયવો । જીવાળ પુમ્મલાળ ય એયાસુ ગયા ગઈ અત્થિ । ૬૨

સૂત્રમ

॥ ૪૨ ॥

આચા૦

॥ ૪૩ ॥

મજ્ઞાપકની અપેક્ષા અઢાર મેદે દિશા છે. અને અહિં ભાવદિશા પણ તેજ પ્રમાણે પ્રત્યેક સંભવે છે. એથી એકેક મજ્ઞાપક દિશાને ભાવદિશાના અઢાર અંક વહે ગુણવા. તેની સંખ્યા $16 \times 16 = 256$ એમાં ઉપલક્ષણથી તાવદિશા વિગેરેમાં પણ યથા સંભવ યોજના કરવી. ક્ષેત્ર દિશામાં પણ ચાર મહાદિશાઓનો સંભવ છે પણ વિદિશા વિગેરેનો સંભવ નથી કારણકે તેઓમાં ફક્ત એક પ્રદેશપણું હોવાથી તથા ચાર પ્રદેશપણું હોવાથી સંભવ નથી. ॥ ૬૧-૬૨ ॥ આદિશા સંયોગનો સમૂહ તે પૂર્વે 'અણ યરિઓ દિસાઓ આગઓ અહમંસિ,' કહેલ વચનથી લીધો છે. સૂત્રનો અવ્યવર્થ આ પ્રમાણે છે. અહિં દિશા શબ્દથી પ્રજ્ઞાપકદિશા પૂર્વાદિ ચાર અને ઉર્ધ્વ અધો મઠીને છ ગ્રહણ કરી છે અને ભાવ દિશા તો અઢારે પણ છે, અનુદિક ગ્રહણ કરવાથી પ્રજ્ઞાપકની ચાર વિદિશા જાણવી. (ઉપરના ચાર સુણા તથા નીચલી પૂર્વે કહેલી ચાર દિશા તથા સુણા મઠીને ચાર જાણવા) તેમાં અસંજીઓને આવો વોધ નથી તથા સંજીઓને પણ કેટલાકને હોય અને કેટલાકને ન હોય, કે, હું અમુક દિશામાંથી આવ્યો છું (જન્મ લીધો છે.) એવ મેનેસિ ણોણાયં ભવઈત્તિ ' એ પ્રમાણે પતિવિશિષ્ટ દિશા અને વિદિશામાંથી મારું આવવું થયું એવું કેટલાક જીવો નથી જાણતા. આ કહેવાનું તાત્પર્ય વાક્ય છે, (ઉવવાઈસૂત્રની ટીકાને આધારે આ ત્રીજા સૂત્રનો અવતરણ ભાગ છે. અને તુર્ણિકાના અભિપ્રાય પ્રમાણે ' ભવિસ્સામિ ' શબ્દ વહે પર્યંત ઉપસંહાર વાક્ય છે, ભવતિ સાથે તંજહા એટલું અધિક વાક્ય છે.

હવે નિર્ઘુક્તિકાર તેજ કહે છે—

કેસિંચિ નાણસણા અત્થિ કેસિંચિ નત્થિ જીવાણં । કોઽહં પરંમિ લોણ આસી કયરા દિસાઓ વા ॥

સૂત્રમ

॥ ૪૩ ॥

આચા૦

॥ ૪૪ ॥

કેટલાક જીવો જેમને જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો (વધારે) ક્ષય ઉપશમ હોય તેમને જ્ઞાનસંજ્ઞા છે. કેટલાકને તે આવરણ વધારે હોવાથી જ્ઞાન સંજ્ઞા નથી જેવી સંજ્ઞા નથી તે વતાવે છે કે હું પરણોકમાં પટલે પૂર્વ જન્મમાં મનુષ્યાદિ કઈ ગતિમાં હતો? એનાવડે ભાવદિશા લીધી, અથવા કઈ દિશાથી હું આવ્યો? એનાવડે તો મજાપક દિશા લીધી, જેમકે કોઈ દારુના નિસામાં લોચન વેરાયલો જેનું મન અવ્યક્ત વિજ્ઞાનવાલું છે. તે ભૂલીને શેરીમાં પડી ગયેલો તેની વાસને લીધે આવેલા કૂતરાથી તેહું મોહું ચટાય તે સમયે તેને ધેર કોઈ લાવે તોપણ નસામાં થું વન્યું તે નસો ઉતર્યા પછી જાણતો નથી કે હું ક્યાંથી આવ્યો છું તેવીરીતે બીજી ગતિમાંથી આવેલો વિશિષ્ટ જ્ઞાનરહિત મનુષ્ય વિગેરે પણ જાણતો નથી હવે ઉપલીજ સંજ્ઞા નથી પણ તેને બીજી સંજ્ઞાઓ પણ નથી તે સૂત્રકાર વતાવે છે.

અતિથિ મે આયા ઉવવાઈણ, નતિથિ મે આયા ઉવવાઈણ, કેહં આસી? કે વા હાઓ ચૂણ હહ પેચ્છા ભવિસ્સામિ? (સૂ૦ ૩)

અસ્તિ ' તે મારો આત્મા વિચ્ચમાન છે છઠ્ઠી વિભક્તિ અંતે હોવાથી ' મમ ' સાથે શરીરનો સસ્વધ વતાવ્યો કે શરીરનો માલીક અંદર રહેલો આત્મા તે નિરન્તર ગતિમાં પ્રવૃત્ત થયેલો તે પોતે જીવ છે. હવે તે કેવો છે? ઔપપાતિક છે. ફરી ફરીને એક જન્મ માંથી બીજા જન્મમાં જવું તે ઉપપત્તિ છે તેમાં થવું તે ઔપપાતિક છે, આ સૂત્રવડે સંસારીનું સ્વરૂપ વતાવે છે. તે મારોઆત્મા આ પ્રકારે છે કે નહિ તેવું જ્ઞાન કેટલાક અજ્ઞાની જીવોને નથી હોતું અને હું કોણ છું પૂર્વ જન્મમાં નારકીય, પશુ, મનુષ્યાદિ કે દેવ

સૂત્રમ

॥ ૪૪ ॥

આંચાં

॥ ૪૫ ॥

હતો, અને ત્યાંથી આ મનુષ્ય જન્મમાં આવેલો છું. અને પરણ પછી ફરી ઘસત હું ક્યાં પેદા થઈશ એ પ્રમાણે કોઈ જાતનું જ્ઞાન નથી હોતું. જો કે અહિં વધી જમોપર ભાવ દિશાવડે અધિકાર અને પ્રજ્ઞાપક દિશાવડે છે. તોપણ પૂર્વ સૂત્રમાં સાક્ષાત્ પ્રજ્ઞાપક દિશા લીધી છે અને અહિં તો ભાવ દિશા છે એમ જાણવું. વાદીની શંકા, અહિંઆં સંસારીઓને દિશા વિદિશામાંથી આવવા વિગેરેની વિશિષ્ટ સંજ્ઞા નિષેધ થાય પણ સામાન્ય સંજ્ઞાનો નહિ. આ વાત સંજ્ઞી, જે ધર્મી આત્મા છે તેને સિદ્ધ કર્યા પછી થાય છે. કશું છે કે ધર્મી સિદ્ધ થાય તો ધર્મનું ચિત્તવન થાય છે. હવે તમારો માનેલો આત્મા પ્રત્યક્ષ આદિ પ્રમાણ ગોચરથી, દૂર હોવાથી તેની સિદ્ધિ નહિ થાય અને તે પ્રમાણે વિચારીએ તો આત્મા પ્રત્યક્ષથી અર્થ (આત્મા) સાક્ષાત્કારીથી વિષયી થતો નથી (નજરો નજર દેખાતો નથી) કારણ કે તે ઇન્દ્રિયોના જ્ઞાનથી દૂર છે. અને અતીન્દ્રિયપણું સ્વભાવથી પ્રકૃષ્ટ પળે છે. અને અતીન્દ્રિયપણાથીજ તેનું અવ્ય-ભિચારી કાર્ય વિગેરેનું ચિન્હ તેનો સંબંધ ગ્રહણ કરવાનો અસંભવ છે. (અતીન્દ્રિય તે સર્વજ્ઞ છે. અને તે જાણે, પણ બીજાં સામાન્ય માણસ ન જાણે તો કેવી રીતે માને) જેવી રીતે પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ થતો નથી, તેવી રીતે અનુમાન પણ પળ સિદ્ધ થતો નથી, કારણ કે આત્માના અપ્રત્યક્ષપણાથી તેની સામાન્ય ગ્રહણ શક્તિની ઉત્પત્તિ ન થાય તથા ત્યાં બુદ્ધિ પૂર્વક અનુમાન પણ કેવી રીતે થાય, જેમ આ બે પ્રમાણ છાતુ ન પડે તેમ આગમ પ્રમાણની વિવિધતાના પ્રતિપાદ્યમાનમાં અનુમાનના અંતનો ભાવ છે અને બીજી જગોળ બાહ્ય અર્થમાં સંબંધનો અભાવ હોવાથી અપ્રમાણ છે. અથવા પ્રમાણ પણ માર્નીએ. તો પરસ્પર વિરોધી હોવાથી આગમ પ્રમાણ નકામું છે (જુદાં જુદાં આગમો ઇટલે જૈન અને જૈનેતરમાં એકજ આગમ નથી તેથી વધા પ્રમાણ ભૂત જૈનાગમને ન માને) અને તેના વિના

સૂત્રમ

॥ ૪૫ ॥

આચા૦

॥ ૪૬ ॥

સકલ અર્થની ઉત્પત્તિ પણ અર્થો પતિથી સિદ્ધ થતી નથી. તેથી જે પ્રત્યક્ષ અનુમાન, આગમ, ઉપમાન, અર્થોપત્તિથી, દૂર છે. અને આ સંબંધી છઠ્ઠા પ્રમાણના વિષયનો અભાવ છે. તો આત્મા સિદ્ધ થઈ શકતોજ નથી તે પ્રયોગથી બતાવે છે (૧) પ્રતિજ્ઞા—આત્મા નથીજ હેતુ—કારણ તે પ્રમાણ પંચકના વિષયથી દૂર છે. દ્રષ્ટાંત—ગધેડાના શોંગડા માફક.

તેના અભાવમાં વિશિષ્ટ સંજ્ઞાના પ્રતિષેધનાં અભાવના સંભવ વડે સૂત્રની ઉત્પત્તિજ નથી. (વાદી કહે છે કે. પ્રમાણ પંચકથી આત્મા સિદ્ધ થતો નથી તો પછી સૂત્રની રચના કરવાનું કારણ શું) જૈનાચાર્યનું સમાધાન, તમે જે કશું તે સઘટ્ટું ગુરુની સેવા કર્યા વિના સ્વચ્છંદાચારનું વચન છે સાંભળો.

પ્રતિજ્ઞા—(૧) આત્મા પ્રત્યક્ષજ છે, તેનો ગુણ જ્ઞાન છે હેતુ—તેનું પોતાના જ્ઞાનથીજ સિદ્ધપણું છે. અને સ્વસંવિત્ નિષ્ઠાઓ દ્રષ્ટાંત—વિષયની વ્યવસ્થિતિઓ છે. ઘટ પટ વિગેરેને પણ રૂપાદિ ગુણ પ્રત્યક્ષપણે આંખની સામેજ છે તેથી, મરણના અભાવના પ્રસંગથી મૃતોનો ગુણ ચૈતન્ય છે એવી શંકા ન કરવી. કારણ કે તેઓનો તેની સાથે હમેશાં સન્નિધાનનો સંભવ છે. ત્યાગવા યોગ્ય, ગ્રહણ કરવા યોગ્ય. ત્યાગવું હેવું, પ વધાની પ્રવૃત્તિના અનુમાન વડે આપણી માફક પારકા આત્માની પણ સિદ્ધિ થાય છે. આ પ્રમાણે એજ દિશાએ ઉપમાન આદિ પ્રમાણને પણ પોતાની બુદ્ધિ વડે પોતાના વિષયમાં ઢાળ્યા માણસે યથા સંભવ યોજવાં કેવલ મૌનીન્દ્ર (જિનેશ્વર) ના આ આગમ વડેજ વિશિષ્ટ સંજ્ઞા નિષેધના દ્વાર વડે હું હું એમ આત્માના ઉલ્લેખ વડે આત્માનો સદ્ભાવ સિદ્ધ કર્યો છે. અને જૈનાગમ શિવાયના શીજા આગમો અનાસ પુરુષના બનાવેલાં હોવાથી અ પ્રમાણજ છે.

સૂત્રમ

॥ ૪૬ ॥

આચાર

॥ ૪૭ ॥

અહિં આત્મા છે. એનાજ વહે ક્રિયાવાદીઓના બધા ભેદો સમાયા અને આત્મા નથી, એ વચનવહે અ ક્રિયાવાદીઓના મતોનો આની અંદર સમાવેશ કરેલો છે. અને અજ્ઞાની તથા વૈનયિકના બધા ભેદો તેમાં સમાતા હોવાથી સમાવ્યા છે. જૈનેતરના ભેદો આ પ્રમાણે છે.

असिंय सयं किरियाणं अकिरियवाईण होइ चुलसीई । अन्नाणिय सत्तट्टी वेणइआणं च वत्तीसा ॥ १ ॥

૧૮૦) ભેદ ક્રિયાવાદીઓના છે અને અ ક્રિયાવાદીના ૮૪) ભેદ છે અને અજ્ઞાનીના ૬૭) ભેદ છે. તથા વિનયવાદીઓના ૧૨, ભેદ છે.

તેમાં જીવ, અજીવ, આશ્રવ, બન્ધ, પુન્ય, પાપ, સંવર, નિર્જરા, અને મોક્ષ એ નવ પદાર્થ છે તે સ્વ, પર, એ બે ભેદથી તથા નિત્ય અને અનિત્ય એ બે વિકલ્પ વહે તથા કાલ નિયતિ સ્વભાવ, હિંસર, અને આત્મા, એ પાંચ બધા સાથે ગુણતાં $૯ \times ૨ \times ૨ \times ૫ = ૧૮૦$ ભેદ ક્રિયાવાદીના થયા આનુ અસ્તિત્વ માનનારા આ પ્રમાણે કહે છે.

(૧) જીવ સ્વથી અને કાલથી નિત્ય છે, (૨) જીવ સ્વથી અને કાલથી અનિત્ય છે (૩) જીવ પરથી અને કાલથી નિત્ય છે (૪) જીવપરથી અને કાલથી અનિત્ય છે. એ પ્રમાણે કાલના ચાર ભેદ થયા, એ પ્રમાણે નિયતિ, સ્વભાવ, હિંસર, આત્મા વિગેરેના ચાર ચાર વિકલ્પ થાય, તે પાંચ ચોકઠાં ગણતાં ૨૦) થાય. આ જીવ સાથે થયા. આ પ્રમાણે અજીવાદી આઠના ભેદો લેવા પડે ૧૮૦) ભેદ થયા. તેમાં સ્વથી પડેલો પોતાનાજ રૂપવહે જીવ છે પણ પરની ઉપાધિવહે હિંસરપણા કે દીર્ઘપણાની યાફત નથી તે નિત્ય અને

સૂત્રમ

॥ ૪૭ ॥

આચા૦

॥ ૪૮ ॥

શાશ્વત છે. પણ ક્ષણિક નથી કારણ કે તે વર્તમાનની માફક ભૂત અને મધિયમાં પણ છે. કાઝથી પટલે કાઝજ આ દુનિયાની સ્થિતિ અને ઉત્પત્તિ તથા પ્રલયનું કારણ છે. કહ્યું છે કે:—

કાલઃ પચતિ ભૂતાનિ કાલઃ સંહરતે પ્રજાઃ । કાલઃ સુત્તેષુ જાગર્તિ કાલો હિ દુરતિક્રમઃ ॥ ૧ ॥

કાઝજ ભૂતોને પરિપક્વ કરે છે, અને તેજ સર્વ પ્રજાનો નાશ કરે છે. વધા સુતેલા હોય તોપણ કાઝ તો જાગેજ છે. માટે કાઝ દુઃખેથી પણ ઊલંઘન થઈ શકાતો નથી. અને તે અતિન્દ્રિય છે. તથા થોડા કાલે તથા ઘણા કાલે થતી ક્રિયાથી જણાય છે. હીમ, ગરમી, વર્ષા, વિગેરેની વ્યવસ્થાનો હેતુ છે. તથા ક્ષણ, લઘ, મુહુર્ત, પ્રહર, અહોરાત્ર, માસ, રુતુ, અયન, સંવત્સર, યુગ, કલ્પ, પલ્લો-પમ, સાગરોપમ, ઉત્સર્પિણી, અવસર્પિણી, પુદગલ પરાવર્ત, અતીત, અનાગત, વર્તમાન, સર્વ, અદ્ધા વિગેરેનો વ્યવહારુપ છે. તથા બીજા વિકલ્પમાં કાઝથીજ આત્માનું અસ્તિત્વ સ્વીકાર્યું છે. પણ પહેલા અને બીજા વિકલ્પમાં ભેદ પટલો છે કે આ અનિત્ય છે અને પૂર્વનો નિત્ય હતો. ત્રિજા વિકલ્પમાં પર આત્માથીજ સ્વ આત્માની સિદ્ધિ સ્વીકારી છે.

પણ કેવી રીતે પરથી આત્માનું અસ્તિત્વ સ્વીકારી શકાય ? ઉત્તર આતો પ્રસિદ્ધજ છે કે સર્વે પદાર્થ પર પદાર્થના સ્વરૂપની અપેક્ષા, પોતાના રૂપનો પરિચ્છેદક છે. જેમકે દીર્ઘની અપેક્ષા હ્રસ્વપણાનું જ્ઞાન છે અને હ્રસ્વની અપેક્ષા દીર્ઘપણાનું જ્ઞાન છે. એમજ આત્મા શિવાયના સ્તંભ, કુંભ, વિગેરે દેહીને તેનાથી જુદો જે પદાર્થ તેમાં આત્મપણાની બુદ્ધિ પ્રવર્તે છે. તેથી આત્માનું સ્વરૂપ તે પરથીજ નિશ્ચય થાય છે. પણ પોતાની મેલે નહિ. એમ ત્રીજો વિકલ્પ સિદ્ધ થયો, ચોથા વિકલ્પમાં પહેલાની માફકજ છે એ ચાર

સૂત્રમ

॥ ૪૮ ॥

આચા૦

॥ ૪૯ ॥

વિકલ્પ છે. તે પ્રમાણે બીજા નિયતિથીજ આત્માનું સ્વરૂપ નિશ્ચય કરે છે.

આ નિયતિ શું છે? ઉત્તર પદાર્થોનું જેવીરીતે અવશ્યપણે ધવાપણું હોય તેને યોજનારી નિયતિ છે.—

પ્રાપ્તવ્યો નિયતિબલાશ્રયેણ યોઽર્થઃ સોઽવશ્યં ભવતિ નૃણાં શુભોઽશુભો વા ।

ભૂતાનાં મહતિ કૃતેઽપિ હિ પ્રયત્ને નાભાવ્યં ભવતિ ન ભાવિનોઽસ્તિ નાશઃ ॥ ૧ ॥

નિયતિ બઢના આશ્રયથી જે પદાર્થ મેલ્લવવાનો હોય છે તે ચ્હાય શુભ હોય કે અશુભ પણ તે માણસોને અવશ્ય પડે છે. હવે તે અટકાવવા કે ફેરફાર કરવા માણસો પ્રયત્ન કરે તોપણ ભાવીનો નાશ ન થાય અને અભાવ્યની પ્રાપ્તિ ન થાય.

આ મસ્કરી નામના પરિવાદના મતને પ્રાયઃ અનુસરનારી છે. બીજા કેટલાક સ્વભાવનેજ સંસારની વ્યવસ્થામાં જોડે છે. પ્રશ્ન—
 ૧ સ્વભાવ શું છે? ઉત્તર—વસ્તુને પોતાનોજ તેવો પરિણતિ ભાવ તે સ્વભાવ છે. કહ્યું છે કે—

કઃ કંટકાનાં પ્રકરોતિ તૈક્ષ્ણ્યં વિચિત્રભાવં મૃગપક્ષિણાં ચ ।

સ્વભાવતઃ સર્વમિદં પ્રવૃત્તં ન કામચારોઽસ્તિ કુતઃ પ્રયત્નઃ ॥ ૧ ॥

કાંટાઓની તૈક્ષ્ણ્ય અળીને કોણ બનાવે છે? અને મૃગ તથા પક્ષીઓમાં વિચિત્ર ભાવ કોણ ઉત્પન્ન કરે છે? સ્વીરીતે તે બધું સ્વભાવથીજ થાય છે. તેમાં કોઈ સ્વાસ મહેનત છેતું નથી. ત્યારે પ્રયત્ન શામાટે મુખ્ય ગણવો?

સૂત્રમ

॥ ૪૯ ॥

આચા૦

॥ ૫૦ ॥

સ્વભાવતઃ પ્રવૃત્તાનાં નિવૃત્તાનાં સ્વભાવતઃ । ન હિ કર્તેતિ ભૂતાનાં યઃ પશ્યતિ સ પશ્યતિ ॥

સ્વભાવથી પ્રવર્તેલા છે. અને સ્વભાવથી નિવૃત્ત થયેલા છે તેવા પ્રાણીઓનું હું કંઈપણ કરનારો નથી એમ જે માને છે તેજ દેખે છે. (દેખતો છે)

કેનાંજિતાનિ નયનાનિ મૃગાઙ્ગનાનામ્ । કોઽલઙ્કરોતિ રુચિરાઙ્ગરુહાન્ મયૂરાન્ ।

કશ્ચોત્પલેષુ દલસંનિચયં કરોતિ । કો વા દધાતિ વિનયં કુલજેષુ પુંસસુ ॥ ૩ ॥

મૃગલીઓની આંખો કોણ આંજવા ગયું છે, તેમજ મયુર વગેરેના પીછામાં શોભા કોણ કરવા ગયું છે. અને કમળની પાંચડીઓને સારી સુંદર રીતે કોણ ગોઠવવા જાય છે તથા કુલ્લાન પુરુષના હૃદયમાં વિનય કોણ મુકવા જાય છે ? (કોઈ નહિ, તે વધું સ્વભાવથીજ થાય છે એવું સ્વભાવવાદી માને છે.)

હવે વીજા કહે છે કે આ વધું જીવ વિગેરે જે કંઈ છે તે ઈશ્વરથીજ ઉત્પન્ન થયું છે. અને તેથીજ સ્વરૂપમાં રહે છે. પ્રશ્ન આ ઈશ્વર કોણ છે ? ઉત્તર—અણિમાદિ ઐશ્વર્ય યોગથી તે ઈશ્વર છે. કહ્યું છે કે:—

અજ્ઞો જન્તુરનીશઃ સ્યાદાત્મનઃ સુખદુઃખયોઃ । ઈશ્વરપ્રેરિતો ગચ્છેત્ શ્વશ્ર્નં વા સ્વર્ગમેવ વા ॥ ૧ ॥

અજ્ઞજન્તુ આત્માના સુખ દુઃખના કારણમાં અસમર્થ છે પણ ઈશ્વરનો પ્રેરાયલો સ્વર્ગ અગર નર્કમાં જાય છે. તથા વીજાઓ કહે છે કે જીવાદિ પદાર્થ કાલાદિથી સ્વરૂપને પામતા નથી ત્યારે કેવી રીતે છે ? ઉત્તર આત્માથીજ છે. પ્રશ્ન એ આત્મા કોણ છે ? ઉત્તર—

સૂત્રમ્

॥ ૫૦ ॥

આચાર્ય

॥ ૫૧ ॥

આત્માથી બીજું નહિ એવું-અદ્વૈત માનનારા વિશ્વની પરિણતિ રૂપ આત્માજ માને છે કહેલ છે કે—

एक एवहि भूतात्मा भूते भूते व्यवस्थितः । एकधा बहुधा चैव द्रश्यते जलचन्द्रवत् ॥ ५ ॥

નિશ્ચયે એકજ ભૂતાત્મા સર્વ ભૂતોમાં રહેલો છે, અને તે એકલો છતાં જેમ ચંદ્ર પાણીમાં જુદો જુદો દેખાય છે, તેમ તે આત્મા ભૂત ભૂતમાં દેખાય છે. વંઝી કહેલ છે કે—

पुरुष एवेदं सर्वं यद्भूतं यच्च भाव्यम् ' इति

જે આ અગતમાં વધુ થયું છે અને થવાનું છે તે સમગ્ર એક પુરુષજ છે વિગેરે એ પ્રમાણે અજીવ પણ 'પોતાથી અને કાલથી નિત્ય છે' इत्यादि ઉપર પ્રમાણે વધુ યોજવું. તેવીજરીતે અક્રિયાવાદીઓના પણ ભેદ છે. તે નાસ્તિત્વવાદી છે.

તેઓમાં પણ જીવ, અજીવ, આશ્રવ, બન્ધ, સંવર, નિર્જરા, તથા મોક્ષ એ સાત પદાર્થ છે. તે સ્વ અને પર એ બે ભેદવડે તથા કાલ, યદૃચ્છા, નિયતિ, સ્વભાવ, ક્ષય, અને આત્મા, એ છ ભેદોવડે ચિંતવતાં-૮૪) વિકલ્પ થાય છે તે આ પ્રમાણે છે. જીવ સ્વતઃ એટલે પોતાનાથી અને કાલથી નથી તેમજ જીવ, પરથી અને કાલથી (સિદ્ધ થતો) નથી. આ પ્રમાણે કાલ સાથે છેતાં બે ભેદ થયા, તેજ પ્રમાણે યદૃચ્છા તથા નિયતિ વિગેરેમાં પણ સર્વે જીવ પદાર્થમાં વાર થાય એ પ્રમાણે અજીવમાં પણ વાર છેવા. તે વાર સમગ્ર એટલે ૮૪) થયાં તેનો અર્થ આ છે. જીવ પોતાના કાલથી નથી. અર્થ પદાર્થોના લક્ષણવડે સત્તા નિશ્ચય કરાય છે. અથવા કાર્યથી નિશ્ચય કરાય છે? અને આત્માનું તેવું કંઈ પણ લક્ષણ નથી કે જેના વડે અમે તેની સત્તા

સૂત્રમ

॥ ૫૧ ॥

આચા૦

॥ ૫૨ ॥

સ્વીકારીણ ? તેમ અણુઓથી પર્વત વિગેરેનો સંભવ થાય તેમ પણ નથી. ઘડી લક્ષણ અને કાર્યવહે વસ્તુ ન મેલવીણ તો તે વિચ-
માન નથી જેમ આકાશનું કમલ વિદ્યમાન નથી તેમ, તેટલા માટે આત્મા નથી. વીજો વિકલ્પ પણ જે આત્માને પોતાથી નથી
સ્વીકારતો તે આકાશના કમલની માફક પરથી પણ નથી. અથવા સર્વ પદાર્થોનાજ પર ભાગમાંના અદર્શનથીજ સર્વ અર્વાક (?)
ભાગ સૂક્ષ્મપણાથી અને ઉભય (તે બન્ને) ના અનુપલબ્ધિથી, સર્વ અનુપલબ્ધિથી, નાસ્તિત્વને સ્વીકારીણ છીણ કહેલ છે કે—

યાવદ્ દૃશ્યં પરતસ્તાવદ્ ભાગઃ સ ચ ન દૃશ્યતે. ઇત્યાદિ

જેટલું દેખાય છે તેટલોજ ભાગ પછવાડે છે. અને તે દેખાતો નથી વિગેરે તથા યદૃચ્છાથી આત્માનું અસ્તિત્વ નથી [ના-
સ્તિત્વ છે). મન, આ યદૃચ્છા તે શું છે? ઉત્તર—અનભિસંધી (અનાયાસે) અર્થની પ્રાપ્તિ થાય તે યદૃચ્છા છે.

અતર્કિતો પસ્થિતમેવ સર્વં ચિત્રં જનાનાં સુખદુઃખ જાતમ્ ।

કાકસ્ય તાલેન યથાભિઘાતો ન બુદ્ધિપૂર્વોઽત્ર વૃથાભિમાનઃ ॥૧॥

સત્યં પિશાચાસ્મ વને વસામો, ભેરિં કરાઘૈરપિ ન સ્પૃશામઃ ।

યદૃચ્છયા સિદ્ધ્યતિ લોકયાત્રા ભેરીં પિશાચાઃ પરિતાડયન્તિ ॥૨॥

સૂત્રમ

॥ ૫૨ ॥

આચા૦

॥ ૫૩ ॥

વિના વિચારનું આ માણસોનું આશ્ચર્યકારક સુખ દુઃખનું થવું તે ઉપસ્થિત થયેલુંજ છે. જેમ કાગડાના બેસવાથી તાડનું પડવું થાય તે જેમ કાગડાએ પાડ્યું નથી તેમ જગત્માં જે કાંઈ થાય છે, તે બુદ્ધિપૂર્વક નથી. પણ તેમાં લોકોનું સ્વોદું અભિમાન છે(કે મેં આ કર્યું) ? અમે વનના પિશાચો છીએ તે સ્વરૂં છે. અમે હાથથી ભેરીને અડકતા પણ નથી તો પણ યદ્દૃષ્ટાએ લોકો એકઠા થાય છે અને કહે છેકે પિશાચો ભેરીને વગાડે છે. ? (પંચ તન્ત્રમાં આને મળતું એક દૃષ્ટાંત છે. કોઈ લશ્કરમાંથી છુટો પડેલો ભેરી-વાળો સિંહના મારથી મરી ગયો અને તેની ભેરી વાંદરાના હાથમાં આવી તે કોઈવસ્તુ વગાડે અને તે પહાડમાં જાય તે લોકોને સંભળાય તેથી આજુબાજુના લોકો ગભરાયા કે પહાડની અંદર પિશાચો ભેરી વગાડી ઢરાવે છે. તેથી લોકો ઢરીને નાસવા લાગ્યા. તેમાં કોઈ હિંમતવાને ફળ લઈ વાંદરાઓને એકઠાં કરી તેમની પાસેથી ભેરી લઈ લીધી અને લોકોનો વહેમ મટાડ્યો ? જેમ કાગડાના બેસવાથી તાડનું શાક પડે તો પણ તેમાં કાગડાની બુદ્ધિ નથી કે મારા ઉપર તાડ પડશે, તેમ તાડનો અભિમાય નથી કે કાગડા ઉપર પડું. છતાં તે બેડ થાય છે. એ પ્રમાણે, વાકીનું પણ વિના વિચારનું, અજ્ઞા કૃપાળી, આતુર મેષજ, અંધ કંટક વિગેરે દ્રષ્ટાંતો પણ જાણી છેવાં એ પ્રમાણે બધા માણીઓનાં, જન્મ, જરા, મરણ વિગેરે લોકમાં જે કાંઈ થાય તે વધું કાકતાલીય ન્યાય માફક જાણવું, પરીજરીતે, નિયતિ સ્વભાવ, હિંસર, આત્મા વિગેરેથી પણ આ આત્માને, અસિદ્ધ કરવો, (એટલે આત્માની દરેક રીતે અસિદ્ધિ બતાવવી) ક્રિયાવાદીના ૮૪ ભેદ થયા. હવે અજ્ઞાનીઓના ૬૭ ભેદ બતાવે છે, તે આ પ્રમાણે—

પૂર્વે જીવાદિ નવ પદાર્થ કહી ગયા, તેની સાથે ઉત્પત્તિ દશમી છેવી તે દશેને સત્, અસત્, સદસત્, અવ્યક્તવ્ય, સદ્ વ્યક્તવ્ય

સૂત્રમ

॥ ૫૩ ॥

આચાર્ય

॥ ૫૪ ॥

અસદ્વૃક્તવ્ય, અને સદસદ્વૃક્તવ્ય, આ સાત ભેદવડે જાણવાને શક્તિમાન નથી તેમજ જાણવાથી થું પ્રયોજન છે? તેની ભાવના નિ-
ચે મુજબ, જીવ વિશ્યમાન છે એમ કોણ જાણે? અથવા જાણવાથી થું લાભ? અથવા જીવ અવિશ્યમાન છે અથવા જાણવાથી થું
લાભ? એ પ્રમાણે અજીવાદિકમાં પણ સાત વિકલ્પ, તે પ્રમાણે સાત સાત ગણતાં ૬૩ ભાગ થયા તેમાં ચાર વીજા ઉમેરવા તે આ
છે. વિશ્યમાન (છતી) ભાવની ઉત્પત્તિ કોણ જાણે છે? અથવા જાણવાથી થું પ્રયોજન? બાકીના ત્રણ વિકલ્પ ઉત્પત્તિના, ઉત્તરકાલ
પદાર્થના અવયવની અપેક્ષા છે. તેનો સંભવ થતો નથી તેથી તે ત્રણ નથી કહ્યા એટલે ચાર ભાગા સંભવે. તે ઉમેરતાં કૂલ ૬૭
થયા. આમા જીવ સત્ છે તે કોણ જાણે છે. તેનો અર્થ આ છે કે—

કોઈને વિશિષ્ટ જ્ઞાન નથી કે જે ઇન્દ્રિયોથી અતીત જીવાદિ પદાર્થોને જાણી શકે અને તેમના જાણવાથી કંઈ પણ ફલ નથી
જેમકે જીવ નિત્ય, સર્વગત મૂર્ત જ્ઞાનાદિગુણ ઉપેત અથવા ઉપરના ગુણોથી વ્યતિરિક્ત છે. અને તેથી કયા પુરુષાર્થની સિદ્ધિ થાય?
તેથી અજ્ઞાનજ શ્રેય છે. વઠ્ઠી તુલ્ય અપરાધમાં, અજ્ઞાનતાથી કરવામાં લોકોમાં સ્વલ્પ દોષ છે. અને, તેજ પ્રમાણે લોકોત્તરમાં પણ
આકુટિક (મનથી પાપ કરનાર) અનામોગ (અજાણ્યું) સદ્દશાકાર (જલદી) વિગેરે કાર્ય થાય તેમાં ધુલુક (નાનો) મિશ્રુ તથા
સ્થવિર, ઉપાધ્યાય, આચાર્ય ને અનુક્રમે વધારે વધારે પ્રાપ્તિ છે, તેવું વીજા વિકલ્પમાં પણ યોજવું.

વિનયવાદીના ૧૨ ભેદ આ પ્રમાણે છે—દેવતા, રાજા, યતિ, જાતિ, સ્થવિર, અધમ, માતા પિતા, એ આઠમાં મન, વચન,
કાયા, અને પ્રદાન, એ ચાર પ્રકારે વિનય કરવો તે આ પ્રમાણે, આ દેવતાઓનો મન, વચન, કાયા, અને દેશકાલની ઉત્પત્તિ
પ્રમાણે દાન દેવા વડે વિનય કરવો. આ વિનયથીજ સ્વર્ગ, અપવર્ગના માર્ગને તેઓ સ્વીકારે છે. અને ની ચૈર્વૃત્તિ (નીચે નમવું) અને

સૂત્રમ

॥ ૫૪ ॥

આચાર્ય

॥ ૫૫ ॥

નમ્રતા બતાવવી તે વિનય છે. બધી જમોળ આ પ્રમાણે વિનયબદે દેવ વિગેરેમાં લીન થયેલો. સ્વર્ગ મોક્ષનો મેઝબનારો થાય છે. કહું છે કે—

विणया णाणं णाणाओ दंसणं दंसणाहि चरणं च । चरणाहिं तो मोक्खो मोक्खे सोक्खं अणावाहं ॥ १ ॥

વિનયથી જ્ઞાન, જ્ઞાનથી દર્શન, દર્શનથી ચારિત્ર, ચારિત્રથી મોક્ષ અને મોક્ષથી અવ્યાવાધ સુખ છે. અહિં ક્રિયાવાદીઓમાં અસ્તિત્વ છે. છતાં તેમાં પણ કેટલાકમાં આત્માને નિત્ય, અનિત્ય, કર્તા, અકર્તા, મૂર્ત, અમૂર્ત, શ્યામાક તંદુલ યાત્ર, અંશુઠાના પર્વ જેટલો દીવાની શીલા સમાન, હૃદયમાં રહેલો, વિગેરે પણ તે ઔપપાતિક છે. તથા અક્રિયાવાદીઓમાં આત્માજ નથી તો વ્યાધી ઔપપાતિક (ઉત્પન્ન થનાર) પણ સિદ્ધ થાય ? અને અજ્ઞાનીઓ આત્માને વિષે અપ્રતિપત્તિ નથી કરતા પણ તેઓ જ્ઞાનને નકામું માને છે. વિનયવાદીઓને પણ આત્માના અસ્તિત્વમાં અસ્વીકાર નથી પણ વિનય વિના બીજું મોક્ષ સાધનજ નથી એવું માને છે. તેમાં સામાન્ય આત્માના અસ્તિત્વ સ્વીકારથી અક્રિયાવાદીઓને દુર કર્યા (તેમના માનવાને સ્વોદું કર્યું) અને આત્માનું ન માનવું તેમાં આ પણ તેમણે વિચારવું જોઈએ.

शास्ता शास्त्रं शिष्यप्रयोजनं वचनहेतुदृष्टान्तः । सन्ति न शून्यं ब्रुवतः तदभावाच्चाप्रमाणं स्यात् ॥ १ ॥

प्रतिषद्ध्य प्रतिषेधो स्तश्चेच्छून्यं कथं भवेत्सर्वम् । तदभावेनतु सिद्धा अप्रतिसिद्धा जगत्पर्याः ॥ २ ॥

ઉપદેશ, શાસ્ત્ર, શિષ્ય, પ્રયોજન, વચન, હેતુ અને દ્રષ્ટાંત છે તે બધાં બોલનારથી શૂન્ય નથી. તેના અભાવથી તે અપ્રમાણ છે.

સૂત્રમ

॥ ૫૫ ॥

આચા૦

॥ ૫૬ ॥

(આત્માનુ અસ્તિત્વ સ્વીકારે તોજ બધાં કામનાં છે. નહિ તો તેઓનું બોલવુંજ આત્માના અભાવે અપમાણ છે.) ॥ ૧ ॥

પ્રતિષેધ કરનાર અને પ્રતિષેધ જો શૂન્ય હોય તો ત્ર્યું કેવી રીતે થાય અને પ્રતિષેધ કરનારના અભાવમાં પ્રતિપિદ્ધ એવા જગતના પદાર્થો સિદ્ધ થાય એ પ્રમાણે જૈનાચાર્ય કહે છે. કે આ દરેકોનું અર્હિજ યથાયોગ્ય રીતે નિરાકરણ સમજવું. વત્તમાં સમજવા માટે વાદીય શંકા કરેલી કે આત્મા નથી તો સૂત્ર શામાટે કરવું તેનું સમાધાન કર્યું. હવે ચાલુ વાત કહે છે.

તેમાં અર્હિ કેટલાકને તેની સ્વર નથી કે હું વ્યાપ્તી આગ્યો છું એનાવડે કેટલાકનેજ સંજ્ઞાનો નિષેધ કરવાથી કેટલાકને છે તેવળ કહેલું સમજવું. તેમાં સામાન્ય સંજ્ઞાનું દરેક પ્રાણીમાં સિદ્ધપણાથી અને તેનું કારણ જાણવાથી અર્હિઆ અર્કિચિત્ત પળે છે (સામાન્ય સંજ્ઞાનું વિશેષ પ્રયોજન નથી) પણ અર્હિ વિશિષ્ટ સંજ્ઞાની જરૂર છે અને તે કેટલાકનેજ હોવાથી તથા તે સંજ્ઞાનું બીજા ભવમાં જનાર આત્માને સ્પષ્ટ સ્વીકાર. તે સંજ્ઞા ઉપયોગી પળાથી સામાન્ય સંજ્ઞાના કારણના પ્રતિપાદનને છોડીને ફક્ત વિશિષ્ટ સંજ્ઞાના કારણોને સૂત્રકાર બતાવે છે.—

સેજં પુળ જાળેજ્ઞા સહ સંમડ્યાય પરવાગરણેણ અળ્લેસિં અંતિ એવા સોચ્છા તંજહા-પુરત્થિ માઓ, વાદિસાઓ, આગઓ અહમંસિ, જાવ અળ્લયરિઓ, દિસાઓ અળ્લુ દિસાઓ વા આગઓ અહમંસિ, એવ-મેળેસિં જં ણાયં ભવતિ અત્થિ મે આયા, ઉવવાઈય જોડમાઓ (દિસાઓ) અળ્લુદિસાઓ વા, અળ્લુસંચરઈ, સવાઓ દિસાઓ અળ્લુ દિસાઓ સોઽહં (સૂ. ૪)

સૂત્રમ્

॥ ૫૬ ॥

આચાર્ય

॥ ૫૭ ॥

તે જાણે તે હું, આમાં 'સે' શબ્દ માગથી શૈલી પ્રમાણે મથમાના એક વચનમાં છે. 'રા' શબ્દવડે જાણવું કે જે પૂર્વે કહેલો જાણનારો એટલે જેને વધારે ક્ષય ઉપશમ હોય તે વિચારે છે કે પૂર્વે કહેલી દિશા અને વિદિશામાંથી મારું આગમન થયું છે. તથા હું પૂર્વ જન્મમાં કોણ હતો દેવતા, નારકીય, કે તિર્યંચ, અથવા મનુષ્ય હતો અથવા સ્ત્રી, પુરુષ કે નપુંસક હતો? અથવા ભવિષ્યમાં હું આ મનુષ્ય જન્મથી મરીને દેવાદિ શરીરમાં જડશ એવું વિચારે અને સમજે આથી એમ સમજવું કે કોઈપણ અનાદિ સંસારમાં ભ્રમણ કરતો માણી દિશામાંથી આગમનને ન જાણે (દરેક ન જાણે) પણ જે વિશિષ્ટ સંજ્ઞાવાળો હોય તે જાણે તે મતિ જ્ઞાનવાળો એટલે જેની બુદ્ધિ સ્વીકૃતિ હોય તેનો ભાવર્થ એ છે કે આત્માની સાથે જેની સુબુદ્ધિ હોય તે સુબુદ્ધિવડે કોઈક ભવ્યાત્મા જાણે છે સૂત્રમાં 'સહ સમ્મદ્ આપ' તિ શબ્દથી એમ સુચવ્યું કે મતિનું આત્મસ્વભાવપણું હંમેશાં છે પણ વૈશેષિક મતવાળા મતિને આત્માથી જુદી માને છે. અને આત્માથી સમવાય વૃત્તિ એ જોડાયેલી છે. તેવું નહિ જો સમ્મદ્ આપ એટલે પોતાની બુદ્ધિવડે તેમાં ભિન્ન પણ અશ્વાદિક પોતાનાં માને છે તેથી મતિ પણ જુદી થઈ જાય તેવી શંકા ન થાય માટે સ શબ્દ વિશેષણમાં છે. અને સહ (સાથે) શબ્દ વધે લાગુ ન પડે અને આત્માની સાથે હંમેશાં રહ્યા છતાં પ્રવલજ્ઞાન આવરણવડે દંકાવાથી સદા વિશિષ્ટ બોધ નથી. હવે તે મતિ સન્મતિ અથવા સ્વમતિ, તે અવધિ, મનઃપર્યાય, અને કેવલજ્ઞાન, જાતિસ્મરણ, એ ચાર ભેદે જાણવી. તેમાં અવધિ, મનઃપર્યાય, અને કેવલ જ્ઞાનનું સ્વરૂપ, વીજા સ્થાનમાં વિસ્તારથી કહ્યું છે. અને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન તે મતિજ્ઞાનનો વિશેષ બોધજ છે. તેથી આ પ્રમાણે આત્માની ચાર પ્રકારની મતિ વડે કોઈક વિશિષ્ટ દિશાની મતિ આગતિ જાણે છે. અને કોઈક પર (શ્રેષ્ઠ) તે તીર્થકૃત સર્વજ્ઞ છે. પરમાર્થથી તેનેજ પરશબ્દનું વાચ્યપણું હોવાથી પરપણું હોવાથી પરપણું આપે છે તેનાવડે વ્યાકરણ તે ઉપદેશ તે ઉપદેશથી

સૂત્રમ

॥ ૫૭ ॥

આચા૦

॥ ૫૮ ॥

જીવોને તથા તેના મેદો પૃથ્વી વિગેરે તથા તેની ગતિ આ ગતિને બીજો પણ જાણે છે. બીજા જીવો તીર્થંકર શિવાય અતિશય જ્ઞાની
 એવા કેવલી વિગેરે પાસે સાંભળીને જાણે છે અને જે જાણે છે તે સૂત્ર અવયવડે બતાવે છે. કે હું પૂર્વ દિશાથી આવ્યો છું કે દ-
 ક્ષિણ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, ઊંચી, નીચી કે બીજી કોઈ દિશા વિદિશામાંથી આવ્યો છું. એવું વિશિષ્ટ ક્ષય ઉપશમ આદિવાળને તીર્થંકર
 તથા અન્ય અતિશયજ્ઞાની એવા પુરુષોએ જેમને બોધ આપેલો છે તેમને આજ્ઞાન હોય છે, તથા પ્રતિ વિશિષ્ટ દિશામાંથી આગમનના
 પરિજ્ઞાન શિવાય બીજું પણ આવું જ્ઞાન તેને થાય છે કે જેમ હું પૂર્વે હતો તેમ જાણું છું અને હવે પછી મારા આ શરીરનો અધિષ્ઠા-
 તા (આત્મા) જ્ઞાન દર્શન, ઉપયોગ લક્ષણવાળો ઉપપાદુક (મર્યાદામાં જનારો) અને અસર્વ ગત (શરીર માત્ર પ્રમાણ વાળો) મોક્ષા
 મૂર્તિ રહિત, અવિનાશી, શરીર વ્યાપી, ઇત્યાદિ ગુણવાળો મારો આત્મા છે. તે આત્માના આઠ ભેદ છે દ્રવ્ય, કષાય, યોગ, ઉપયોગ
 જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય આત્મા, એમ આઠ પ્રકારે છે. તેમાં અર્હિઆ મુક્ત્યત્વે ઉપયોગ આત્માવડે અધિકાર છે. અને બાકીના
 ભેદો તેના અંશ તરીકે ઉપયોગમાં લેવાય છે, તેથી બતાવ્યા છે.

તે પ્રમાણે મારો આત્મા છે. જે અમુક દિશામાંથી કે વિદિશામાંથી ગતિ પ્રાયોગ્ય કર્મના ઉપાદાનથી તેને અનુસારે ચાલે છે.
 પાઠાન્તરમાં અનુસંચરતીને બદલે અનુસંસરહ પાઠ છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે કે દિશા વિદિશાઓનું ગમન અથવા ભાવદિશામાંથી
 આગમન, તેને યાદ આવે છે, હવે સૂત્ર અવયવ વડે પૂર્વના સૂત્રના કહેલા અર્થને ઉપસંહરે છે. (બતાવે છે.)

બધી દિશાઓ અને અનુદિશાઓમાંથી જે આવેલો છે અને અનુસંચરે છે. અથવા અનુસરે છે. તે હું એવો ઉલ્લેખ કરવાવડે આ-
 ત્માનો ભાવ સિદ્ધ થાય છે. અને પૂર્વ વિગેરે પ્રજ્ઞાપક દિશાઓ બધી ગ્રહણ કરી છે. અને ભાવ દિશાઓ પણ લીધી છે આ કહેલા

સૂત્રમ

॥ ૫૮ ॥

આચા૦

॥ ૫૧ ॥

ગંભીર અર્થને નિર્યુક્તિકાર છુટો બતાવવા માટે નિર્યુક્તિકાર ત્રણ માથાને સાથે કહે છે.

જાણઈ સયં મઈઁ અન્નેસિં વાવિ અન્તિઁ સોચ્ચા । જાણગ જણ પણવિઓ જીવં તહ જીવ કાણ્વા ॥

इत्थ य सह संमइ अत्ति जं एअं तत्थ जाणणा होई ।ओही मण पज्जव नाण केवले जाइ सरणे य ॥६५॥

परवइवागरणं पुण जिणवागरणं जिणा परं नत्थि । अण्णेसिं सोच्चंतिय जिणेहिं सव्वो परो अण्णो ॥६६॥

કોઈ માણી સંસારમાં ભ્રમણ કરતો અવધિ વિગેરે ઉપર કહેલી ચાર પ્રકારની પોતાની મતી વડે જાણે છે અનનુપૂર્વી ન્યાય પ્રગટ કરવા માટે પછવાડે લીધેલું અન્યોનું આ પદ પહેલું કહે છે. અથવા અન્યેપાં, આ પદવડે અતિપય જ્ઞાનિઓની પાસે સાંખ્યીને જાણે છે તથા ' જાણગ જણપણવિઓ ' આ વાક્યવડે પર વ્યાકરણ પણ ગ્રહણ કર્યું તેના વડે આ અર્થ છે. જ્ઞાપક પટલે તીર્થકરનો પ્રજ્ઞાપિત (બોધેલો) પણ જાણે છે. જે વિષયને જાણે છે તે પોતેજ બતાવે છે. સામાન્યથી જીવને આ પદવડે અધિકૃત ઉદ્દેશનો અર્થાધિકાર કહે છે. તથા જીવ અને કાયાને તે પદવડે પૃથિવીકાયાદિને બતાવવા વડે બાકીના હવે પછીના છપ્પ ઉદ્દેશના અધિકાર અર્થને અનુક્રમે કહે છે.

અર્હિ ' સહસમ્મઇઁતિ આ પદ સૂત્રમાં છે. તેમાં 'જ્ઞાણ' પદવડે જ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરેલું છે ' મન ' ધાતુ જાણવાના અર્થમાં છે. કારણ કે મનન તેજ મતિ (બુદ્ધિ છે માટે) અને તે જ્ઞાન કેવું છે. તે બતાવે છે. અવધિ, મનપર્ય કેવલ અને જાતિસ્મરણ, રૂપવાહ્ય છે. તેમાં અવધિજ્ઞાની હોય તે સંસ્કયાતા અને અસંસ્કયાતા બંને જાણે છે એ પ્રમાણે મનઃ પર્યાયજ્ઞાની પણ જાણે છે. પણ કેવલી તો

સૂત્રમ

॥ ૫૧ ॥

આચા૦

॥ ૬૦ ॥

નિયમથી અનન્તા (તમામ) જાણે છે. તથા જાતિસ્મરણવાળો નિયમથી સંરૂપાતાં ભવને જાણે છે. યાત્રીની વાત રાહ છે.

॥ ૬૪-૬૫ ॥

ટીકા નહિ છતાં છાસઠમી ગાથાનો અર્થ થોડો બતાવીએ છીએ. ‘પરચ્છ વાગરણ’ તે જિનવ્યાકરણ જાણવું જિનેશ્વરથી પર વીજો નથી, તથા વીજાઓની પાસે સાંભળીને, તથા જિનેશ્વરથી સર્વ પર અન્ય છે. નીચેની કથાઓથી જણાશે કે કોઈ ભવ્યાત્માને ધર્મ-રૂચીની માફક સ્વયં જાતિસ્મરણ પ્રગટ થાય છે. કોઈને જિનેશ્વર પાસેથી સાંભળીને થાય છે જેમ મહાવીરસ્વામી પાસે ગૌતમસ્વામીને થયું તથા અન્ય પાસે પટલે મહિનાથ ભગવાનના મિત્રોને મહિકુમારીએ યુવાવસ્થામાં બોધ કરતાં (મિત્રોને) જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું. એ નીચેની કથાથી સમજાશે. અહિં સહસમ્મતિ વિગેરે પરિજ્ઞાનમાં સુખેથી સમજાય માટે વ્રણ દૃષ્ટાંતો બતાવે છે.

વસંતપુર નગરમાં જિતશત્રુ નામે રાજા છે. તેની ધારણી નામની મહાદેવી (પટ્ટરાણી) છે. તેને ધર્મરૂચી નામનો પુત્ર થયો, તે રાજા એક દિવસ તાપસપણે વ્રત લેવાની ઇચ્છાવાળો ધર્મરૂચીને રાજ્ય સોંપવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. તે જોઈને ધર્મરૂચિએ પોતાની હા-તાને પૂછ્યું કે મારો પિતા રાજ્ય શા માટે તજે છે? માણે કશું બેટા ! આ નારકી વિગેરેના સકલ દુઃખના મેતુભૂત તથા સ્વર્ગ અને મોક્ષમાર્ગમાં વિઘ્ન કરનાર અર્ગલા (આંગળી) સમાન તથા અવશ્ય દુઃખ દેનારી લક્ષ્મીવદે શું પ્રયોજન છે? પરમાર્થથી આ લોકમાં પણ અભિમાન માત્ર ફલ દેવાવાળી છે. તેથી તેને છોડીનેજ સકલ સુખનું સાધન જે ધર્મ તેજ કરવાને તારો પિતા ઉદ્યમ કરે છે. ધર્મરૂચિ તે સાંભળી ગોલ્યો કે જો લક્ષ્મી આવીજ છે તો મારા પિતાને હું અનિષ્ટ છું કે જે આવી સકલ દોષને ધારનારી લક્ષ્મી મને

સૂત્રમ

॥ ૬૦ ॥

આચા૦

॥ ૬૧ ॥

સોંપે છે. અને સકલ કલ્યાણના હેતુ ધર્મથી મને દૂર કરાવે છે. એમ કહી પિતાની આજ્ઞા લઈને વાપ સાથે પોતે પણ તાપસના આશ્રમમાં ગયો. ત્યાં વધી તાપસ સમ્બન્ધિ ક્રિયા યથાયોગ્ય કરી અને રહ્યો. એકદા અમાવાસ્યાના પહેલાં એક દિવસે કોઈ તાપસે ઉદ્યોષણા કરી હે તાપસો! આવતીકાલે અનાકુટિ છે. (અગતો પાંચી, અળોજો) છે તેથી આજેજ સમિત્ (હોમના લાકડાં) ફુલ કુશ (દર્ધ) કંદ, કઢ, મૂલ વિગેરે દમણાજ લઈ આવો. આ સાંભળીને ધર્મરુચિ પોતાના વાપને પૂછ્યું હે તાત! આ અનાકુટિ શું છે. તેણે કહ્યું વેટા! કંદકલ વિગેરે છેદવાનું કામ અમાવાસ્યા વિગેરે દિવસે ન કરાય કારણ કે તે કાપવા વિગેરેની ક્રિયા સાવચ (પાપવાળી) છે. તે સાંભળીને આ વિચારવા લોગ્યો કે હમેશાં અનુકુટિ થાય તો કેવું સારું. આ પ્રમાણે વિચાર કરતો હતો તેવામાં અમાવાસ્યાના દિવસેજ તપોવન પાસે જતાં સાધુઓનું દર્શન થયું તે સાધુઓને તેણે પૂછ્યું હે ભાઈઓ! આજે તમારે અનાકુટી કેમ નથી જેથી તમો આ અટગીમાં નિફલ્યા છો? તેઓએ પણ કહ્યું કે અમારે તો આંચી જીંદગી સુધી અનાકુટિજ છે. એમ કહીને સાધુ ચાલતા થયા. ધર્મરુચિને આ સાંભળી, રૂઢા, અપોહ, અને વિમર્શવડે જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું કે હું પૂર્વ-ભવમાં દીક્ષા લઈને દેવલોકના સુખને અનુભવી અહિં આવ્યો છું. તે પ્રમાણે તેણે વિશિષ્ટ દિશાઓનું આગમન પોતાની મતિ એટલે જાતિસ્મરણરૂપ જ્ઞાનવડે જાણ્યું. અને પ્રત્યેક બુદ્ધ (ગુરુ વિના પોતાની મેલે દીક્ષા લેનાર) થયો એ પ્રમાણે બોજા પણ વલ્કલ ચિરી, શ્રેયાંસકુમાર વિગેરે અહીં જાણવા.

હવે પર વ્યાકરણનું ઉદાહરણ કહે છે. ગૌતમસ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને પૂછ્યું કે હે ભગવન! મને કેવલજ્ઞાન જ્ઞાપાટે ઉત્પન્ન થતું

સૂત્રમ્

॥ ૬૧ ॥

આચા૦

॥ ૬૨ ॥

નથી ? ભગવાને કહ્યું, હે ગૌતમ તમારો મારા ઉપર ઘણો સ્નેહ છે તેથી. તેણે કહ્યું હે ભગવન ? શામાટે મને તમારા ઉપર આટલો વધો સ્નેહ છે ? ત્યારે ભગવાને કહ્યું કે પૂર્વમાં ઘણા ભવથી તારે અને મારે આંચો સંવંધ હતો તેથી.

ચિરસસિદ્ધોસિ મે, પરિચિયોસિ મે' ગોયમે ત્યેવમાદિ ।

હે ગૌતમ ! તું મારી સાથે ઘણો કાઠ રહેલો છે. તથા ઘણા કાઠનો મારી સાથે પરિચિત છે इत्यादि. આ અધિકારને તીર્થંકરે ફહેલો સાંખલીને પળ વિશિષ્ટ દિશાનું આગમન વિગેરેનું જ્ઞાન થયું. વીજાની પાસે સાંખલેલું તેનું ઉદાહરણ હવે કહે છે.

મલ્લિકુમારીને છ રાજ્ય પુત્રો જે જાણીતા હતા તે પરણવાને માટે આવેલા, તેમને પોતાના અવધિ જ્ઞાનવડે બોધ કરવા માટે જેવું પૂર્વમાં સાથે રહીને દીક્ષા લીધેલી, અને ધર્મના ફળથી જયન્ત નામના અનુત્તર વિમાનમાં જે સુખ ભોગવેલું તે કહી વતાવ્યું અને તે સાંખલીને છા મિત્રો જે, ઓછા પાપવાળા હતા તેમને બોધ થયો અને વિશિષ્ટ દિશાના આગમનનું જ્ઞાન થયું. તેજ સંવંધે આ ગાથા છે.

किं थतयं पम्हुद्वं, जं च तया भो ! जयंतपवरंमि । बुच्छासमयनिबद्धं, देवा तं संभरह जातिं ॥ १ ॥

હે મિત્રો ! આપણે જયંત વિમાનમાં રહેલા અને ત્યાં ઘણા કાઠ સુધી સુખ ભોગવેલું તે ભૂલી ગયા ? તેને યાદ તો કરો. આ ત્રણ ગાથાનો તાત્પર્ય અર્થ છે.

હવે આપણી ચાલુ વાતને કહીએ છીએ. કે નિશ્ચે જે છે તે હું આ પદ વડે અદંકાર જ્ઞાન વડે આત્માના ઉલ્લેખ વડે પૂર્વ વિગેરે

સૂત્રમ

॥ ૬૨ ॥

આચા૦

॥ ૬૩ ॥

દિશાઓમાંથી પોતાના આત્માને આવેલો અને જરાપણ રોકાણ વિના ભવ ભ્રમણમાં પડેલો પોતાના દ્રવ્યાર્થપણે નિત્ય અને પર્યાપ અર્થપણે અનિત્ય હું એમ જે જાણે છે, તેજ સ્વી રીતે આત્મવાદી છે. એવું સૂત્રકાર બતાવે છે.

સે આયાવાદી લોયાવાદી કમ્માવાદી કિરિયાવાદી (સૂ૦ ૫)

તે એટલે જે પૂર્વે નારક, તિર્યંચ, મનુષ્ય, દેવતા વિગેરે ભાવ દિશામાં અને પૂર્વ દિશા વિગેરે મજ્ઞાપક દિશામાં ભમેલો પોતે પોતાના આત્માને, અક્ષણીક, અમૂર્ત, વિગેરે લક્ષણવાળો જાણે છે. તે આત્મવાદી, એટલે આત્માને ઘોલવાના સ્વભાવવાળો છે. અને જે પૂર્વ કદેલા પ્રમાણે આત્માને ન સ્વીકારે તે અનાત્મ વાદી (નાસ્તિક) જાણવા. ચલી જે આત્માને સર્વ વ્યાપી, નિત્ય, અને ક્ષણીક માને છે, તે પણ અનાત્મ વાદી છે. કારણ કે સર્વ વ્યાપી આત્માને નિષ્ક્રિય પણું હોવાથી બીજા ભવમાં સંક્રાન્તિ ન થાય, અને સર્વથા નિત્યપણે પણ, અપ્રચ્યુત, અનુત્પન્ન, સ્થિર, એક સ્વભાવ, એ નિત્યનું લક્ષણ હોવાથી, મરણનો અભાવ થાય, અને ભવ સંક્રાન્તિ પણ ન જ થાય, સર્વથા ક્ષણિક માનવામાં પણ નિર્મૂળ વિનાશથી, તેજ હું, આવું પૂર્વ તથા ઉત્તરનું અનુસંધાન (જોડાણ) ન થાય. જે આત્મવાદી છે. તેજ પરમાર્થથી ભ્રીક વાદી છે. કારણ કે અવલોકે (જુએ) છે તે 'લોક' એટલે પ્રાણી ગણ, તેને ઘોલવાનો જેનો સ્વભાવ છે તે આ વચનવડે જેઓ આત્માને અદ્વૈત માને છે, તેનું સ્વંદન કરવા આત્માનું બહુત્વ કહ્યું. અથવા લોયાવાદીને વડલે 'લોકા પાતી' એ શબ્દ લઈએ તો લોક ચૌદરજી પ્રમાણ છે. તે અથવા પ્રાણીગણ તેમાં આવવાના સ્વભાવવાળો આ વચન વડે વિશિષ્ટ આકાશ સ્વંદની 'લોકસંજ્ઞા' બતાવી અને તેમાં જીવાસ્તિકાય (જીવસમૂહ) ના સંભવથી જીવોનું ગમન આ-

સૂત્રમ

॥ ૬૩ ॥

આચા૦

॥ ૬૪ ॥

ગમન સૂચવ્યું છે. તેજ જીવ દિશા વિગેરેમાં જવાના જ્ઞાનવડે આત્મવાદી અને લોકવાદી સંઘટ (યુક્ત) છે અને તે અમુકમાન (પ્રાણ ધારણ કરનાર) છે. કર્મવાદી ઇટલે જ્ઞાનાવરણીય આઠ કર્મ છે. તેને બોલવાના સ્વભાવવાળો કારણ કે નિશ્ચય, મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ કષાય યોગોર્થી પહેલા પ્રાણીઓ ગતિ આગતિના કર્મને ગ્રહણ કરે છે. ત્યારપછી તે તે વિરુપ રુપવાળી યોનિઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને કર્મ છે તે. પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, અનુભવ, પ્રદેશરુપ ચાર પ્રકારે જાણવા. આ વચનથી કાઢ, યદ્દૃષ્ટા, નિયતિ, ઇશ્વર, આત્મવાદી જે એકાન્ત માનનારા છે, તેમનું સ્વંદન કર્યું જાણવું. તથા જે કર્મવાદી તેજ ક્રિયાવાદી છે કારણ કે યોગના નિમિત્તે કર્મ બંધાય છે. અને યોગ ઇટલે વ્યાપાર છે. અને વ્યાપાર ક્રિયારુપ છે. તેથીજ કર્મને કાર્ય પળે બોલવાથી તેનું કારણ ક્રિયાને પણ પરમાર્થથી બોલનારો છે. ક્રિયાનું કર્મ નિમિત્તપણું જૈનાગમમાં પ્રસિદ્ધ છે. તે આ પ્રમાણે આગમમાં છે.

જાવં ણં ભંતે! એસ જીવે સયા સમિયં એયઙ્ વેયઙ્ ચલતિ ફંદતિ ઘટ્ટતિ તિપ્પતિ જાવ તં તં
ભાવં પરિણમતિ તાવં ચણં અટ્ટવિહવંધણ વા સત્તવિહવંધણ વા છવિહવંધણ વા એગવિહવંધણ વા ણોણં
અવંધણત્તિ ॥

હે ભગવન્ ! આ જીવ હમેશાં સમાન વધે છે કે વધારે વધે છે, ચાલે છે, ફરકે છે. અથવા તિપે છે (ગતિ કરે છે) તે તે
ભાવને જ્યાંસુધી પરિણમે છે ત્યાંસુધી આઠ પ્રકારનો કર્મ બંધ કે, સાત પ્રકારનો, છ પ્રકારનો, કે એક પ્રકારનો, કે બંધ વિનાનો છે ?

સૂત્રમ

॥ ૬૪ ॥

આચા૦

॥ ૬૫ ॥

(અહિં ઉત્તર નથી પણ જ્યાંસુધી તેરમા ગુણસ્થાન સુધી જીવ સંસારમાં હોય ત્યાંસુધી યોગી ક્રિયા કરનાર હોય એ આઠના, સાતના છના, અને એકના બંધનવાળો અનુક્રમે હોય છે. તે ગ્રન્થાતરથી જાણવું. એ પ્રમાણે બીજાઓની શંકા નિવારણ કરવા ગૌતમસ્વામીએ પૂછ્યું અને મહાવીર પ્રભુએ ઉત્તર આપ્યો તેથી એમ વતાવ્યું જે કર્મવાદી છે તેજ ક્રિયાવાદી જાણવા. આ વચનથી સાંખ્ય મતવાળા જે આત્માને ક્રિયા વિનાનો માને છે તેમનું સ્વંદન કર્યું ॥ ૫ ॥

હવે પૂર્વે કહેલી આત્મપરિણતરૂપ ક્રિયાને વિશિષ્ટ કાલ વતાવનાર 'તિડ' મત્યવચ્ચે કહેતાં 'અહં' નામ હું મત્યવ સાધવા યોગ્ય આત્માને તેજ ભવમાં અવધિ, મનઃ પર્યાય, કેવલજ્ઞાન, જાતિસ્ત્રાણ, એ ચાર વિશિષ્ટ સંજ્ઞા શિવાય પણ ત્રણે કાલમાં કરસનાર મતિ-જ્ઞાનવચ્ચે સદ્ભાવનો અવગમ (જાણપણું) વતાવવાને માટે કહે છે.

અકરિસ્સં ચઽહં કારવેસુ ચઽહં, કરઓ આવિ સમણુન્ને ભવિસ્સામિ (સૂ૦ ૬)

અહિંઆ સુત્રમાં ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય કાલની અપેક્ષાએ ત્રણ તથા તે ત્રણ સાથે કરવું. કરાવવું અને અનુમોદવું ગણતાં નવ વિકલ્પ થાય છે. તે આ પ્રમાણે છે. મેં કર્યું; કરાવ્યું અને કર્તાને મળો જાણ્યો, હું કરું છું કરાવું છું, અને કરાવનારને અનુમોદું છું. હું કરીશ, કરાવીશ, અને કર્તાને મળો જાણીશ, એમાં પહેલો અને છેલ્લો એ બે ભાગા સૂત્રમાંથીજ લીધા છે તેથી કરીને વાકીના મધ્યમાં આવી ગયા તેથી નવે ભાગાનું ગ્રહણ થયું (લીધા) એજ અર્થને પ્રગટ કરવા બીજો વિકલ્પ છે કે હું કરાવીશ એ સુત્રવચ્ચે લીધો છે. આ નવે ભાગા સુત્રમાં બે ચકાર હોવાથી તથા અપિશબ્દ લેવાથી તે નવ સાથે મન, વચન, કાયા વિતાવતાં ૨૭) મેદો

સૂત્રમ

॥ ૬૫ ॥

આચાર્ય

॥ ૬૬ ॥

થાય છે. તે આ પ્રમાણે. મેં કર્યું' અહિંમાં હું'કાર શબ્દ વડે આત્માના ઉલ્લેખ કરનાર શબ્દ વડે વિશિષ્ટ ક્રિયાના પરિણામ રૂપ આત્મા બતાવ્યો છે. તેનો આ ભાવાર્થ છે. તેજ હું' કે જેનાવડે મેં આ દેહાદિની પહેલા યુવાવસ્થામાં ઇન્દ્રિયને વશ પડેલા વિષયરૂપ વિષ વડે મોહિત થયેલા અન્ધ ચિત્તવડે તે તે અકાર્યના અનુષ્ઠાનમાં તત્પર થઈને મારે અનુકૂળ કર્યું' (મને ગમ્યું તે કર્યું) કશું છે કે.

વિહવાબલે નડિઈહિં જાઈં કીરંતિ જોવળમણં । વયપરિણામે સરિયાઈ તાઈં હિયણ સુદુકંતિ ॥ ૧ ॥

વૈભવના અહંકાર વડે નાચેલા (નાટક કરેલા) એ યૌવનના મદ વડે જે જે કૃત્યો કરાયાં છે. તે વધાં બુઢાપામાં યાદ આવીને હૃદયમાં શલ્યની માફક સ્વટકે છે. તથા મેં કરાવ્યું' એનાવડે બીજા માણસને આ કાર્યમાં પ્રવર્તતો જોઈને મેં પ્રવૃત્તિ કરાવી. તથા કરનારને આજ્ઞા આપી. આ પ્રમાણે કર્યું' કરાવ્યું' અને અનુમોદ્યું' એ ભૂતકાળ સૂચક છે. અને કરું' છું', કરાવું' છું', વિગેરે વચનવડે વર્તમાન કાળ સૂચવ્યો છે. તથા કરીશ, કરાવીશ, અને કરનારને અનુમોદીશ, એ વચનથી ભવિષ્યકાળ સૂચવ્યો આ ત્રણ કાળના ફરસવાવાળા વચનવડે દેહ, ઇન્દ્રિય, થી જુદો આત્મા ભૂત, વર્તમાન ભવિષ્ય સંબંધિ કાળ પરિણામ રૂપે આત્માનું અસ્તિત્વનું જાણ-પણું સૂચવ્યું છે. અને જાણપણું તે એકાંત ક્ષણિકવાદીને કે એકાંત નિત્યવાદીને ન સંભવે તેથી આ વચનવડે તેમનું સંકેત કર્યું.

આત્માનું ક્રિયાના પરિણામવડે પરિણામપણું સ્વીકાર્યું છે તેથી (ક્ષણિકવાદી વિગેરેનું સંકેત થયું છે.) અને તેનાજ અનુસારે સંભવ અનુમાનથી અતીત અનાગત ભાવોમાં પણ આત્માનું અસ્તિત્વ જાણવું અથવા આ ક્રિયા પ્રવંધના પ્રતિપાદનથી કર્મના ઉપાદાન રૂપ છે. જે ક્રિયા છે તેનું સ્વરૂપ બતાવેલું જાણવું. ॥ ૬ ॥ હવે શિષ્ય પ્રશ્ન પુછે છે કે આટલીજ ક્રિયા છે કે બીજી કોઈ છે તેને

સૂત્રમ

॥ ૬૬ ॥

આચા૦

॥ ૬૭ ॥

આચાર્ય મહારાજ વતાવે છે.

एयावंति सद्वावंति लोगंसि कम्मसमारंभा परिजाणियद्वा भवंति (सू० ७)

આટલીજ વિશિષ્ટ ક્રિયાઓ જે પૂર્વે કહેલી છે, તે સર્વ લોક ઇટલે માણી સમૂહમાં કર્મનો સમારંભ છે તે અતીત, અનાગત, વર્તમાન, ભેદ વડે કર્યું, કરાવ્યું, અને અનુમોયું એ વડે તમામ ક્રિયાને અનુસરનાર 'કરેછે' એ શબ્દવડે બધી ક્રિયાનો સંગ્રહ થાય છે. આટલીજ ક્રિયાઓ જાણવી. બીજી નહિ અને પરિજ્ઞા વે પ્રકારની છે. જ્ઞપરિજ્ઞા અને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞા તેમાં જ્ઞપરિજ્ઞા (મઝેલા વોધ) વડે આત્મા અને બંધનું અસ્તિત્વ છે. પૂર્વે કહેલી કર્મ સમારંભની બધી ક્રિયાઓ વડે જાણવું થાય છે. અને જાણ્યા પછી પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાવડે બધા પાપોને આવવાના હેતુરૂપ કર્મના સમારંભોના પચ્ચાણ કરવાં જોઈએ (વને ત્યાંતુથી છોડવાં જોઈએ) આટલા સામાન્ય વચનવડે જીવનું અસ્તિત્વ સાધ્યું છે. અને તે આત્માનું દિશાઓનું જે ભ્રમણ તેના હેતુઓના બતાવવા સાથે અપાયોને બતાવવા કહે છે. અથવા જે આત્મા તથા કર્મ વાદી છે, તે દિશાઓના ભ્રમણથી છુટશે અને જેઓ કર્મવાદને નથી માનતા તેઓને કેવા વિષાક ભોગવવા પડશે તે બતાવે છે.

अपरिणायकम्मा खलु अयं पुरिसे जोइमाओ दिसाओ अणुदिसाओ अणुसंचरइ, सद्वाओ दिसाओ सद्वाओ अणुदिसाओ साहेति (सू० ८)

જે પુરુષ (પુરિમાં શયન કરનાર તે પુરુષ) અથવા સુખ દુઃખોથી પૂર્ણ તે કોઈપણ જંતુ અથવા માનસ અર્થિઆ પુરુષનું પ્રધાનપણું

સૂત્રમ

॥ ૬૭ ॥

આચા૦

॥ ૬૮ ॥

હોવાથી તે લોધા છે. પણ પુરુષ શબ્દ ઉપલક્ષણમાં ચારે ગતિમાં ફરનારો પ્રાણી છેવો. તે પ્રાણી અથવા પુરુષ દિશા અને વિદિશા-
માં સંચરે તે કર્મના સ્વરૂપને જાણતો નથી. તેથી અપરિજ્ઞાત કર્મ છે. (સૂત્રમાં સ્વલુ શબ્દ નિશ્ચયરૂપ છે.) તે નિશ્ચે દિશા વિદિ-
શામાં ભમે છે. પણ કર્મને જાણનારો ભમતો નથી આ ઉપલક્ષણ છે. પણ એ જાણતું કે અપરિજ્ઞાત આત્મા અને અપરિજ્ઞાત ક્રિયા-
વાળો પણ જાણવો અને જે અપરિજ્ઞાત કર્મ છે. તે દરેક દિશા વિદિશાઓમાં પોતાના કરેલા કર્મો સાથે બીજી ગતિમાં સંચરે છે.
(મૂળ સૂત્રમાં સર્વ શબ્દ ઇટલા માટે છે કે બધી પ્રજાપક દિશાઓ તથા ભાવ દિશાઓનો પણ સાથે સંગ્રહ કરવો) <
તે આત્મા તથા કર્મને ન જાણનારો શું ફલ પામે છે, તે બતાવે છે.

અળેગરૂવાઓ જોળીઓ સંઘેડ, વિરૂવરૂવે ફાસે પડિસંવેદેડ (સૂ૦ ૧)

અનેક સંકટ વિકટ વિગેરે રૂપ યોનિયોમાં છે તે યોનીમાં ઉત્પન્ન થાય છે. યોનીનું સ્વરૂપ જેમાં ઉદારિક શરીર વર્ગનાના પ્રદગ્લો
સાથે જીવ પોતે જોડાય છે તે. ઇટલે જીવોનું ઉત્પત્તિસ્થાન તે યોનીયો છે.

યોનીઓનું સ્વરૂપ અનેક પ્રકારનું છે 'સંવૃત' ઇટલે ઢંકાયેલી 'વિવૃત' ઇટલે खुली તથા બન્ને પ્રકારની, તથા શીત, અને ઉષ્ણ
એ બેદો છે. અથવા ચોરાશી લાખ બેદો છે નીચે પ્રમાણે.

પુઢવીજલજલણમારુય, એકેકે સત્ત સત્ત લક્ષ્માંઓ. વળ પત્તેય અણંતે, દસ ચોદસ જોળિ લક્ષ્માંઓ ॥૧॥

સૂત્રમ

॥ ૬૮ ॥

આચા૦

॥ ૬૯ ॥

વિંગલિંદિ ઇસુ દો દો ચરો ચરો ય નારયસુરેસું । તિરિઇસુ હુંતિ ચરો ચોદસ લક્ષાય મણુઇસુ ॥ ૨ ॥

પૃથિવી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, એ દરેકની સાત સાત લાખ યોનિ છે. પ્રત્યેક સાધારણ વનસ્પતિકાયની ચૌદ અને દસ લાખ યોનિ છે. વિકલેન્દ્રિય ઇટલે બે ઇન્દ્રિય, ત્રણ ઇન્દ્રિય, ચાર ઇન્દ્રિય, દરેકની બબ્બે લાખ છે. અને નારકીય તથા દેવલોકની ચાર ચાર લાખ છે. તિર્યચ પંચેન્દ્રિયની પણ ચાર લાખ અને મનુષ્યની ચૌદ લાખ છે. તથા શુભ અશુભ ભેદબદે યોનિયોનું અનેક રૂપ પણ છે. તે ગાથાઓથી બતાવે છે.

સોયાદી જોળીઓ ચરારાસીતી ય સયસહસ્સાઈ । અસુમાઓ ય સુમાઓ તત્થસુમાઓ ઇમા જાણ ॥૧॥

શીતાદિ ભેદથી ચોરાણી લાખ યોનિયો છે. તેના શુભ અને અશુભ એવા બે ભેદ છે. તેમાં શુભ યોનિયો નીચે પ્રમાણે.

અસંખાઉમણુસ્સા રાઈસર સંખમાદિઆઝુણં । તિત્થગરનામગોત્તં સવ્વસુહં હોઈ નાયવ્વં ॥ ૨ ॥

તત્થવિ ય જાઈસંપન્નતાદિ સેસાઉ હુંતિ અસુમાઓ । દેવેસુ કિવ્વિસાદિ સેસાઓ હુંતિ ઉ સુમાઓ ॥ ૩ ॥

પંચિંદિયતિરિઇસું હયગયરયણે હવંતિ ઉ સુમાઓ । સેસાઓ અ સુમાઓ સુભવણેગિંદિયાદીયા ॥ ૪ ॥

દેવિંદચક્કવટ્ટિતણાઈં મોત્તું ચ તિત્થગરભાવં । અણગારભાવિતાવિય સેસા ઉ અણંતસો પત્તા ॥ ૫ ॥

અસંખ્ય આયુવાળા (જુગલીઆ મનુષ્યો.) અને સંખ્યાતા આયુવાળા રાજેશ્વર વિગેરે તથા તીર્થંકર નામ ગોત્રવાળા જે જીવ હોય છે.

સૂત્રમ્

॥ ૬૯ ॥

આચા૦

॥ ૭૦ ॥

તેમને બધું શુભ હોય છે. અને તેમાં પળ જાતિ સ્મરણ જ્ઞાનવાળા વિગેરે શુભ હોય છે. અને વાકીના અશુભ જાણવા. અને દેવયોનિમાં પળ કિલ્લિપિયા શિવાય બીજી દેવયોનિઓ શુભ જાણવી. ॥ ૨-૩ ॥

પંચેન્દ્રિય તિર્યચ યોનીયોમાં ઘોઢા, હાથી, વિગેરે જે ચક્રવૃત્તિનાં રત્નો છે, તે શુભ યોનિ તથા શુભ વર્ણવાળા એકેન્દ્રિય વિગેરે શુભ હોય છે (૪) દેવેન્દ્ર તથા ચક્રવૃત્તિપણામાં તથા તીર્થંકર ભાવને મૂકીને તથા ભાવિત અનગારો (સાધુ) મુકીને વાકીના જીવો અનન્તવાર યોનિયોને પામ્યા.

આ અનેક રૂપવાળી યોનિયોને દિશા વિદિશામાં પર્યટન કરનારો કર્મને ન જાણનારો આત્મા પોતાની સાથે જોડે છે (યોનિમાં ભમે છે) એટલે યોની સાથે સંધિ કરે છે. કોઈ જગાએ 'સંઘાવડ' પાડે છે. તેનો અર્થ આ છે કે વારંવાર તે યોનિયોમાં જાય છે. અને તેના સંધાનને અનુભવે છે તે બતાવે છે. વિરૂપ એટલે ત્રિભક્ત અમનોજ્ઞરૂપવાળા સ્પર્શો જે દુઃખ દેનારા છે તે દુઃખ સમુદાયને સ્પર્શ કરવાથી પીડાય છે. 'તાત્ સ્થ્યાત્' શબ્દથી તેનો વ્યવસ્થા કર્યો છે માટે જાણવું કે દુઃખો ભોગવે છે. આ તો ઉપલક્ષણ માત્ર વેદના છે. કે એવા સ્પર્શોને અનુભવીને દુઃખ ભોગવે તેવી રીતે શરીર સંબંધી અને મન સંબંધી પણ દુઃખો અનુભવે છે. (નારકીની અંદર જીવોને તે સ્થાનની વેદના શરીરને પીડે છે. તેમ મનમાં વિકલ્પોનાં પણ ઘણાં દુઃખો છે. તે બતાવ્યાં છે.)

અહિં સ્પર્શ ગ્રહણ કરવાથી એમ સમજવું કે સ્પર્શજ્ઞાન વધા સંસારી જીવોને છે. તેથી સંસારમાં રહેનારા સર્વ જીવોનો સમુદાય દુઃખ ભોગવે છે. એમ બતાવવા માટે સ્પર્શ લીધો છે. વાકી અહિં આ પણ કહેવું કે સ્પર્શ એવા રૂપ, રસ, ગંધ, અને શબ્દ તેને પણ અનુભવે છે. સ્પર્શોનું વિરૂપ રૂપ થવાનું કારણ પૂર્વે કરેલાં જે પાપો તે ઉદયમાં આવતાં કારણરૂપ થઈને કાર્યમાં સ્પર્શપણે અનુભવાવે છે.

સૂત્રમ્

॥ ૭૦ ॥

आचा०

॥ ७१ ॥

एष जाणवुं. विचित्र कर्मणां उदयथी कर्मणुं स्वरूपं न जाणनारो संसारी स्पर्शादि विरूप रूप अनेक जुडी जुडी योनियोमां विपाकथी
एटछे फळरूपे भोगवे छे. कणुं छे के—

तैः कर्मभिः स जीवो विवशः संसार चक्रमुपयाति । द्रव्यक्षेत्राद्धाभावभिन्न मावर्त्तते बहुशः ॥ १ ॥
नरकेषु देवयोनिषु तिर्यग्योनिषु च मनुष्ययोनिषु च । पर्यटति घटियन्त्रवदात्मा बिभ्रच्छरीराणि ॥ २ ॥
सततानुबद्धमुक्तं दुःखं नरकेषु तीव्रपरिणामम् । तिर्यक्षु भयक्षुत्तृड्वधादि दुःखं सुखं चाल्पम् ॥ ३ ॥
सुख दुःखे मनुजानां मनः शरीराश्रये बहु विकल्पे । सुखमेव हि देवानां दुःखं स्वल्पं च मनसि भवम् ॥ ४ ॥
कर्मानुभावदुःखित एवं मोहान्धकार गहनवति । अन्ध इव दुर्गमार्गे भ्रमति हि संसारकान्तारे ॥ ५ ॥
दुःखप्रतिक्रियार्थं सुखाभिलाषाच्च पुनरपि तु जीवः । प्राणिवधादीन् दोषानधितिष्ठति मोहसंछन्नः ॥ ६ ॥
बध्नाति ततो बहुविधमन्यत्पुनरपि नवं सुबहु कर्म । तेनाथ पच्यते पुनरग्रेरग्निं प्रविश्येव ॥ ७ ॥
एवं कर्माणि पुनः पुनः स बध्नन्स्तथैव मुञ्चन्श्च । सुखकामो बहुदुःखं-संसारमनादिकं भ्रमति ॥ ८ ॥
एवं भ्रमतः संसारसागरे दुर्लभं मनुष्यत्वम् । संसारमहत्त्वाधार्मिक-त्वदुष्कर्म बाहुल्यैः ॥ ९ ॥

सूत्रम्

॥ ७१ ॥

આચા૦

॥ ૭૨ ॥

આયો દેશઃ કુલરૂપસંપદાયુશ્ચ દીર્ઘમારોગ્યમ્ । યતિસંસર્ગઃ શ્રદ્ધા ધર્મ શ્રવણં ચ મતિતૈક્ષ્ણ્યમ્ ॥ ૧૦ ॥
 एतानि दुर्लभानि प्राप्तवतोपि दृढमोहनोयस्य । कुपथाकुलेऽर्हदुक्तोऽति दुर्लभो जगति सन्मार्गः ॥ ११ ॥

સૂત્રમ્

॥ ૭૨ ॥

તે કર્મોથી જીવ પરવશ થઈને સંસાર ચક્રને પામે છે. અને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, અને માત્ર, એ ચારેમાં ઘણીવાર બદલાય છે ॥ ૧ ॥
 નરકમાં દેવયોનિ તિર્યચ યોનિ અને મનુષ્ય યોનિમાં ઘટી ચંત્રની માફક નવાં નવાં શરીર કરીને આત્મા ભમે છે ॥ ૨ ॥ હંમેશા
 બાંધેલાં પૂર્વે કહેલાં તીવ્ર પરિણામવાળાં નરકના દુઃખો ભોગવે છે. તથા તિર્યચ યોનિમાં, મય, ભૂસ્વ, તરણ, વધ તથા માર વિગેરે
 ઘણાં દુઃખો અને થોડાં સુખને ભોગવે છે ॥ ૩ ॥ મનુષ્યના સુખ દુઃખમાં મન અને શરીર આશ્રયી વધુ વિકલ્પો છે. એટલે તેમાં
 સુખ દુઃખનો નિશ્ચય નથી એટલે દેવોને સુખ તો છે પણ તેમને મન સંવંધી થોડું દુઃખ છે ॥ ૪ ॥ કર્મના અનુભવથી દુઃખી થયેલો
 આત્મા અંધની માફક મોહાન્ધકારે ગહન અને કઠણ માર્ગવાળા સંસારરૂપ વનમાં જીવ નિશ્ચયે ભમે છે ॥ ૫ ॥ (પણ નીકળી શકતો
 નથી) દુઃખને દૂર કરવા અને સુખની ઇચ્છાથી ફરીને પણ મોહથી ઘેરાયેલો જીવ પ્રાણીવધ વિગેરે દોષો (ધર્મને નામે અધર્મ) કરે
 છે ॥ ૬ ॥ તે અજ્ઞાની જીવ તેથી ઘણે પ્રકારે ઘણાં પાપ અને તેથી એકવાર અગ્નિમાંથી નીકળેલો વીજી વસ્તવ અગ્નિમાંજ પ્રવેશ
 કરે તેની માફક દુઃખથી વહે છે ॥ ૭ ॥ આ પ્રમાણે તે જીવ કર્મોને ફરી ફરીને બાંધતો અને ભોગવીને મુક્ત થતો અનાદિ કાળથી
 સુખની ઇચ્છાવાળો વધુ દુઃખવાળા સંસારમાં ભમે છે ॥ ૮ ॥ એ પ્રમાણે સંસાર સાગરમાં ભમતાં ભમતાં દુર્લભ મનુષ્યપણું પામીને

આચા૦

॥ ૭૩ ॥

વિશાલ સંસારમાં વિવિધરૂપ અધાર્મિકત્વ દુષ્કર્મ પ્રાપ્ત હોવાથી જીવો ધર્મ કરી શકતા નથી ॥ ૯ ॥ આર્ય દેશ, ઉત્તમકુલ, રૂપ, સંપદા આયુઃ, અને લાંબા કાલ સુખી આરોગ્યતા તથા યતિ (સાધુ) સંસર્ગ તથા તેમના વચન ઉપર શ્રદ્ધા તથા ધર્મનું સાંભળવું અને તેની બુદ્ધિમાં વિચાર કરવાની શક્તિ આવવી એ વધું દુર્લભ છે ॥ ૧૦ ॥ તે મળે તે વધું થાય છતાં પણ પીઠના મોહનીય કર્મથી કુપથમાં પડેલા જીવોને આ જન્મમાં જીનેશ્વરે કહેલો સન્માર્ગ પામવો વહુજ મુશ્કેલ છે. ॥ ૧૧ ॥ અથવા જે પુરુષ તથા દિશા વિદિશામાં અનુસંચરે છે. તથા અનેક રૂપવાલી યોનિઓમાં દોડે છે. અને વિરૂપ રૂપવાળા સ્પર્શોને અનુભવે છે. તે મનુષ્ય કર્મ બંધનની ક્રિયાથી અજાણ્યો હોવાથી, મન, વચન, અને કાયાવહે કર્મ કરે છે. પોતે જાણતો નથી કે મેં પૂર્વે કરેલાં છે. કહું છું અને જે કરીશ તે વધાં કર્યો જીવોને દુઃખ દેવા રૂપ હોવાથી તે સાવધ છે અને તે બંધનનાં દેતુ છે. અને તેથી અજ્ઞાન દશામાંજ તે જીવોને પીડા કરનારાં કૃત્યોમાં તૈયાર થાય છે અને તેનાથી આઠ પ્રકારનાં કર્મ બંધ થાય છે. અને તેના ઉદયથી અનેક રૂપવાલી યોનિમાં અનુક્રમે અવતરે છે અને વિરૂપ રૂપવાળા સ્પર્શનો અનુભવ કરે છે. ॥ ૯ ॥ જો આજ પ્રમાણે છે. તો શું કરવું તે વતાવે છે.

તત્થ સ્વલ્લ ભગવતા પરિણા પવેઙ્ગા (સૂ. ૧૦)

ઉપર કહેલા વ્યાપારને મેં કર્યો કરું છું અને કરીશ, એવી આત્માની જે પરિણતિ છે, તે સ્વભાવપણે મન, વચન, અને કાયાના વ્યાપાર રૂપમાં પરિણા તે પરિણા છે. અને તે પ્રકર્ષથી પ્રસન્ન છે. એમ શ્રી મહાવીર પ્રમુખ વતાવું છે. એમ સુધર્માં સ્વામી જંબુસ્વામીને કહે છે તે પરિણા એ પ્રકારની છે. જપરિણા અને મત્યાચ્યાન પરિણા તેમાં ભગવાન કહે છે કે સાવાચ વ્યાપારથી બંધ થાય છે. એમ

સૂત્રમ્

॥ ૭૩ ॥

આચા૦

॥ ૭૪ ॥

જાણવું તે જ્ઞપરિજ્ઞા છે અને ત્યાગવું તે ને પ્રત્યાઘ્યાન પરિજ્ઞા છે. નિર્વૃત્તિકાર તેજ અર્થને કહે છે.

તત્થ અકારિ કરિસ્સંતિ વંધ ચિંતા કયા પુણોહોઈ । સહસમ્મહા જાણઈ કોઈ પુણ હેતુજુત્તીય ॥૬૭॥

તેમાં પડલે ક્રિયાથી વંધાતા કર્મમાં થું થયું તે કહે છે. કર્યું અને કરીશ આ ભવિષ્ય અને ભૂતકાલ લેવાથી વચમાં રહેલ વર્તમાન કાલ પણ આવી જાય છે તથા કરવા સાથે કરાવવું અને કર્તાને અનુમોદવું એ દરેકના જ્ઞાન જ્ઞાન ભેદો ગણતાં નવ થયા તે આત્મ પરિણામ ઘણે યોગ (વ્યાપાર રૂપે લીધેલા જાણવા તેમાં આ આત્મ પરિણામ રૂપ ક્રિયા વિશેષવડે વંધની ચિંતા કરી છે પડલે વંધનું ઉપાદાન લીધું છે. કારણ જે જૈન શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે ‘યોગ નિમિત્તે કર્મ વંધાય છે’ અને આ કોઈક પુરુષ જાણે છે જેને સન્મતિ અથવા સ્વમતિ આત્માની સાથે છે. તે અવધિ મનઃપર્યાય કેવલજ્ઞાન તથા જાતિસ્મરણ રૂપ જ્ઞાન છે તેના વડે જાણે છે. અને કોઈતો પણ ધર્મ, અન્વયવ્યતિરેક લક્ષણ વાળી હેતુની યુક્તિ વડે જાણે છે. હવે અજ્ઞાની જીવ શામાટે આવા કડવા વિપાકવાળા કર્મના આશ્રવ રૂપ હેતુભૂત ક્રિયા વિશેષમાં પ્રવર્તે છે ? આ શિષ્યના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છે.

इमस्स चेव जीवियस्य परिवंदणमाणण पूयणाए । जाईमरण मायणाए दुक्खपडिघायहेउं (सू. ११)

તેમાં જેનાવડે જીવે છે તે જીવિત પનાથી આયુઃકર્મ વડે માણનું ધારણ કરવું છે. અને તે દરેક માણીને જાણીતું છે. તેથી પ્રત્યક્ષ આસન્ન વાચી ‘इदम्’ શબ્દવડે પ્રયોગ કર્યો છે (ગુજરાતીમાં આ જીવિત માટે વપરાય છે) ચક્રાર હવે પછી કહેવાની જાતિ વિગેરેનો સામટો અર્થ બતાવે છે. એવકાર નિશ્ચય વાચક છે. તેનાવડે જાણવું કે આ જીવિત તદ્દન સાર વિનાનું (નકામું) જ

સૂત્રમ્

॥ ૭૪ ॥

આચાર્ય

॥ ૭૫ ॥

છે તથા વીજળીના જેવું ચંચળ છે. જેમાં બહુ વિગ્ન છે, તે જીવિતના લાંબા સુખને માટે ક્રિયાઓમાં પ્રવર્તે છે. તે આ પ્રમાણે.

હું રોગ વિના જીવીશ, સુખથી ભોગો ભોગવીશ. વલી વ્યાધિ દૂર કરવા માટે સ્નેહપાન (મદિરા વિગેરે પીવું) તથા લાવક-પિશિત (તિતરતું માંસ) ખાણ વિગેરે ક્રિયામાં વર્તે છે. તથા અલ્પ સુખને માટે અભિમાન ગ્રહવડે આકુલ ચિત્તવાળો થઈ યજ્ઞ આરંભ પરિગ્રહવડે બહુ અશુભ કર્મો ઉપાર્જન કરે છે. કહેલ છે કે—

દ્વેવાસસી પ્રવરયોષિદપાયશુદ્ધા, શય્યાસનં કરિવસ્તુરગો રથો વા ।

કાલે ભિષગ્નિયમિતાશનપાનમાત્રા, રાજ્ઞઃ પરાક્રમિવ સર્વમવેહિ શેષમ્ ॥ ૧ ॥

સુંદર બે પ્રકારનાં વસ્ત્રો, યુવાન સ્ત્રી, સુખ ઉપજાવે એવી સુંદર શય્યા, આસન, હાથી, ઘોડા, રથવાળા રાજાને પણ કાલ આવી પહોંચે છે. તે વચ્ચે વેચે કહેલા નિયમથી બાંધી આપેલા શાનપાન શિવાય બીજું બધું પારકા જેવું જ થઈ જાય છે એમ સમજો. ॥૧॥

પુણ્યર્થમન્નમહિયત્પ્રણિધિપ્રયોગેઃ સંત્રાસદોષકલુષો નૃપતિસ્તુ ભુક્તે ।

યન્નિર્ભયઃ પ્રશમસૌખ્યરતિશ્ચ ભૈક્ષમ્ તત્સ્વાદુતાં ભૃશમુપૈતિ ન પાર્થિવાન્નમ્ ॥ ૨ ॥

નોકર ચાકર દ્વારાના ત્રાસથી પીડાયેલો રાજા પોતાની પુષ્ટિને માટે જે અન્ન ખાય છે. પણ ભય વિનાનો અને શાંતીના સુખમાં મીઠીવાળો સાધુ ભિક્ષામાં જે આનંદ માને છે તેવો આનંદ અને સ્વાદ રાજાનું અન્ન આપતું નથી. ॥ ૨ ॥

સૂત્રમ્

॥ ૭૫ ॥

આચા૦

॥ ૭૬ ॥

भृत्येषु मन्त्रिषु सुतेषु मनोरमेषु कान्तासु वा मधु मदांकुरितेक्षणासु ।

विश्वम्भमेति न कदाचिदपि क्षितीशः । सर्वाभिर्शंकितमतेः कतरत्तु सौख्यम् ॥ ३ ॥

નોકરોમાં, પ્રધાનોમાં, વધી રીતે સુંદર એવા પુત્રોમાં, અને સુંદર નયનવાળી પોતાની સ્ત્રીઓમાં પણ રાજા કોઈ દિવસ વિશ્વાસ રાખી શકતો નથી. તો વધી જગે પર શંકા વાળાને તો સુખ ક્યાંથીજ હોય ! ॥ ૩ ॥

તેથી આ પ્રમાણે ન જાણતો એવો તરુણ કોમલ સ્વાસ્થ્યના ફુલની માફક ચંચલ જીવિતમાં આનંદ માનનાર અને જીવોને હળવા વિગેરે કૃત્યોમાં આનંદ માનવાથી તેમાં પ્રવર્તે છે. અને તે વધુ જીવિતના, પરિવંદન, માન, પૂજનને માટે કરે છે. (અર્થ પરિવંદનનો અર્થ સંસ્તવ અને પ્રશંસા છે.) એટલે પ્રશંસા માટે પાપ કરે છે. જેમકે હું મોર વિગેરેના માંસ ભક્ષણથી, બલ્લવાન, તેજથી દેદીપ્યમાન દેવકુમાર જેવો લોકોમાં પ્રશંસા પાત્ર થઈશ, તથા માનન, (ઉપા યજુ, આસન આપવું, હાથ જોડી પગે લાગવું) વિગેરેમાં યોગ્ય થઈશ એવી ઇચ્છાથી તેને માટે ચેષ્ટા કરીને કર્મ પેદા કરે છે. તથા પૂજન એટલે દ્રવિણ, (ધન), વસ્ત્ર, અન્ન, પાન, સત્કાર, પ્રણામ તથા સેવા વિગેરે રૂપવાળી છે તે અથવા તેને માટે ક્રિયાઓમાં કર્મોશ્રવોવહે આત્માને દોરવે છે. તેજ પ્રમાણે વીર મોગ્યા વસુંધરા માનીને લઢાઈઓ કરે છે, અને ઢંઢના ભયથી પ્રજા ઢરે એમ ધારી ઢંઢે છે. જેવી રીતે પ્રશંસા માન અને પૂજાના ખુલ્લા રાજાઓ અધર્મ કરે છે. તે પ્રમાણે લીજા જીવોને આશ્રયી પણ જાણી છેવું (પરોપકાર માટે તન મન તથા ધન આપતાં જો કે યત્કિંચિત્ ક્રિયાઓ છાગે છે, અને તેનાથી પ્રશંસા વિગેરે પણ થાય છે. તેનો નિષેધ આ જગોણ નથી. પરંતુ જેઓ સ્વાસ રાજા

સૂત્રમ્

॥ ૭૬ ॥

આચા૦

॥ ૮૧ ॥

જગોઈ બતાવેલા હોવાથી અદિઆં નહિ બતાવીઈ અને પૃથિવીના જે નિક્ષેપા વિગેરે સંભવે તે નિર્યુક્તિકાર બતાવે છે.

પુઢવીઈનિક્ષેવો, પરૂવણાલક્ષણં પરીમાણં। ઉવ ભોગો સત્થં વેયણા ય વહુણા નિવિત્તી ય ॥ ૬૮ ॥

પૂર્વે જીવના ઉદ્દેશમાં જીવની પ્રરૂપણા કેમ ન કરી? એવી શંકા ન કરવી કારણકે જીવાત્મા સામાન્ય છે. તેનો વિશેષ આધારપણે પૃથ્વ્યાદિરૂપણે હોવાથી સામાન્ય જીવનું ઉપભોગ વિગેરેનું થવું. અસંભવ છે. જીવ જે સ્વાય છે. અથવા જે જે જીવનો વિનાશ કરે છે. તે જીવનો નહિ પણ જીવ સંબંધી કાયાનો છે. માટે જીવને બદલે પૃથિવી વિગેરેની ચર્ચાથી જીવની ચિંતવના ફરી છે તેમાં પૃથિવીનો નામાદિ નિક્ષેપો કહેવો અને પ્રરૂપણામાં તેના સૂક્ષ્મ, બાદર વિગેરે યેદો કહેવા, અને છાક્ષણ તે સાકાર અને અનાકાર ઉપયોગ સામાન્ય દેખવું તે અનાકાર અને વિશેષ દેખવું તે સાકાર, તથા કાય યોગ વિગેરે છે. પરિમાણ ઇટલે સંવર્તિત લોકના પ્રતરના અસંખ્યેય ભાગ માત્ર છે. અને ઉપભોગ તે શયન, આસન અને સંક્રમણ ચાલવું વિગેરે છે. શસ્ત્ર તે સ્નેહ, અમ્લ, સ્વાટો રસ તથા ત્વાર વિગેરે છે. વેદના તે પોતાના શરીરમાં અવ્યક્ત ચેતનારૂપ, તે સુખ દુઃખનો સ્વભાવ છે એમ જાણવું. વધ, તે કર્યું, કરાવ્યું, અને અનુમોહું, ઇ વિગેરેથી જીવના ઉપપર્દન રૂપ છે. નિવૃત્તિ ઇટલે અપ્રમત્તપણે સાધુના મન, વચન, કાય ગુપ્તિવડે જીવોને દુઃખ ન દેવું તે આ વધા માયામાં આવેલા શબ્દોનો ટુંકામાં અર્થ છે. પણ વિશેષ તો નિર્યુક્તિકાર અનુક્રમે કહે છે.

નામંઠવણા પુઢવી, દ્વપુઢવી ય ભાવ પુઢવી ય। ઇસો સ્વલુ પુઢવીઈ, નિક્ષેવો ચઙ્ઘિહો હોઈ ॥ ૬૯ ॥

નામ સ્થાપના પૃથિવી, તથા દ્રવ્ય અને ભાવ પૃથિવી, એમ ચાર પ્રકારે પૃથિવીનો નિક્ષેપો થાય છે. તેવો અર્થ માયામાં છે. હવે

સૂત્રમ્

॥ ૮૧ ॥

આચાર્ય

॥ ૮૨ ॥

નામ સ્થાપના સુગમ હોવાથી તેને છોડીને દ્રવ્ય પૃથિવીનો નિષ્કેષો કહે છે.

દ્વં શરીર ભવિઓ, ભાવેણ ચ હોઈ પુઠ્ઠવિજીવોઽ. જો પુઠ્ઠવિનામગોચં, કમ્મં વ્રેણ્ણ સો જીવો ॥ ૭૦ ॥

દ્રવ્ય પૃથિવી આગમથી અને નોઆગમથી એમ બે પ્રકારે છે. આગમથી જાણનારો પણ, તેનો તેમાં ઉપયોગ નથી, અને નોઆગમથી પૃથિવી પદાર્થને જાણનારો જીવ, શરીર મૂકી ગયેલો તે. જ શરીર અને ભવિષ્યમાં જાણશે તે બાલક વિગેરે મન્ય શરીર, આ બે શિવાય દ્રવ્ય પૃથિવી જીવ, એક ભવિક, વદ્ધ આયુષ્ક, તથા અભિમુખ નામગોત્ર છે. એ ત્રણ ભેદો છે. આત્મ વર્ણન દશવૈકાલિકમાં, વૃક્ષના નિષ્કેષામાં ઉપાયલું છે. પાને ૫૧ મેં જોવું.

ભાવ પૃથિવી જીવ, જે પૃથિવી નામાદિકર્મ ઉદયમાં આવ્યું હોય તેને બેદે છે. નિષ્કેષદ્વાર પૂરું થયું. હવે પ્રરૂપણાદ્વાર કહે છે. દુવિહા ચ પુઠ્ઠવિ જીવા, સુહુમા તહ વાયરા ચ લોગંમિ. સુહુમા ચ સવ્વલોપ, દોચેવ ચ વાયર વિહાણા ॥ ૭૧ ॥

પૃથિવી કાયના બે ભેદ છે. સૂક્ષ્મ અને વાદર. તે આ પ્રમાણે, સૂક્ષ્મ નામ કર્મના ઉદયથી સૂક્ષ્મ, અને વાદર નામકર્મના ઉદયથી વાદર, કર્મોના ઉદયથી તેમનું સૂક્ષ્મ વાદરપણું છે. ઇન્દ્રિયોથી ન દેખાય તે સૂક્ષ્મ, અને ઇન્દ્રિયોથી દેખાય તે વાદર, વ્યવહારમાં વોર અને આમલું એક વીજાની અપેક્ષા નાનાં મોટાં મળાય પણ તે અહિં ન લેવું. દાઢડામાં ઠાંસી ઠાંસીને ભરેલા મંથના અવયવોને છુટા પેંચ્યા હોય અને તેમાંથી સુગંધી ઉડે અને દાઢડો સ્વાલી થઈ જાય પણ દેખાય નહિ, તેની માફક સર્વ લોક વ્યાપિ ઠાંસી ઠાંસીને ભરેલા સૂક્ષ્મ પૃથિવીકાય છે, અને વાદર, તે મૂઝ ભેદથી બે પ્રકારે છે. તે જતાવે છે.

સૂત્રમ્

॥ ૮૨ ॥

આચા૦

॥ ૮૩ ॥

દુવિહા વાયરપુઢવી સમાસઓ સળહપુઢવિ સ્વરપુઢવી સળહા ય પંચવળ્ળા અવરા છત્તીસઙ્ગવિહાળા ॥ ૭૨ ॥

સંક્ષેપથી વાદર પૃથિવી બે પ્રકારની છે. મુંવાળી વાદર પૃથિવી, અને સ્વદ્વચ્છી વાદર પૃથિવી, તેમાં મુંવાળી વાદર પૃથિવી લીલી, કાઢી, લાલ, પીઢી અને ધોઢી, એ પાંચ પ્રકારની છે. અહિંઆ ગુળના ભેદથી ગુળીનો ભેદ જાળવો. હવે સ્વદ્વચ્છી પૃથિવી ૩૬ પ્રકારની છે તે વતાવે છે.

પુઢવો ય સક્કરા વાલુગા, ય ઉવલે સિલા ય લોળૂસે । અય તંવ તડઅ, સીસગ, રુપ્પ સુવળ્ળે ય વઙ્ગરે ય ॥ ૭૩ ॥

હરિયાલે હિંગુલળ, મળોસિલા સાસગંજળ પવાલે । અબ્ધપડલબ્ધવાલુઅ, વાયરકાએમળિવિહાળા ॥ ૭૪ ॥

ગોમેજળ ય રુયગે, અંકો ફલિહે ય લોહિયક્ષ્વે ય । મરગય મસારગલ્લે મુયમોયગ ઇંદનિલે ય ॥ ૭૫ ॥

ચન્દ્રપ્પહ વેરુલિળ, જલકંતે ચેવ સૂરકંતે ય । એસ્વરપુઢવીળ, નામં છત્તીસયં હોઙ્ગ ॥ ૭૬ ॥

પહેલી ગાથામાં પૃથિવીના ચૌદ ભેદ છે. વીજીમાં હરિતાલ વિગેરે આઠ અને ત્રીજીમાં ગોમેદક વિગેરે દશ અને ચોથીમાં ચંદ્ર-કાન્ત વિગેરે ચાર ભેદ છે. અહિં પહેલી બે ગાથાવઢે સામાન્ય પૃથિવીના ભેદ કહ્યા એ ઉત્તરની બે ગાથાઓવઢે મળિના ભેદ વતાવ્યા. આ ગાથાઓ સ્પષ્ટ હોવાથી ટીકાકારે વધારે સુલાસો કર્યો નથી. પણ સામાન્ય બુદ્ધિવાળા માટે વધા ભેદો લખીએ છીએ (૧) પૃથીવી (૨) શર્કરા (૩) વાલુકા (૪) ઉપલ (૫) શીલા (૬) લુળ (૭) ઉસ (૮) લોઙ્ગ (૯) તાંબુ (૧૦) તરવું (૧૧) સીસું (૧૨) રુપું

સૂત્રમ

॥ ૮૩ ॥

આચા૦

॥ ૮૪ ॥

(૧૩) સોનું (૧૪) વજ્ર (૧૫) હસ્તાલ (૧૬) હિંગલોક (૧૭) મણીશીલ (૧૮) સાસક (૧૯) ચુરમો (૨૦) પરવાલ (૨૧) અજકના પતરાં (૨૨) અમ્બકની રેતીય વાદરકાયના બેદ છે અને યણિના બેદો છે તે હવે કહેશે. (૨૩) મોમેદ (૨૪) રુચક (૨૫) અંક (૨૬) સ્ફાટીક (૨૭) લોહિતાક્ષ (૨૮) મરકત (પાનું) (૨૯) મસાગલ (૩૦) યુજમોચક (૩૧) ઇન્દ્રનીલ નીચેની ટિપ્પણી ઉપરથી જણાય છે કે ચંદન ગેહં હંસગ, આ વિગેરે રત્નનાજ બેદો છે, તે વચ્ચીસમું જાણવું (૩૩) ચંદ્રગય (૩૪) વૈદ્ય (૩૫) જલકાંત (૩૬) સુર્યકાંત મૂક્ષ વાદર બેદોને એ પ્રમાણે વતાવીને હવે વર્ણ વિગેરેના બેદવહે પૃથિવીના બેદો વતાવે છે.

વળણરસગંધફાસે, જોણિપ્પમુહા ભવંતિ સંખેજ્ઞા । પેગાઈસહસ્તાઈ, હુંતિ વિહાણંમિ ઇક્કિકે ॥ ૭૭ ॥

વર્ણ તે ધોળા વિગેરે પાંચ, અને રસ તે સીંચા વિગેરે પાંચ અને ગંધ તે સુગંધી તથા દુર્ગંધી એવા બે તથા મૃદુ કર્કશ વિગેરે આઠ સ્પર્શ તેમાં એકેક વર્ણાદિકમાં પણ યોની વિગેરે યણાજ બેદ થાય છે, સંખેયનુ અનેકરૂપ પણ હોવાથી, વિશિષ્ટ સંખ્યાના અર્થને કહે છે. અનેક હજાર એક એક વર્ણાદિકના બેદો થાય છે. કારણ કે બેદો યોનિથી, અને જુદા જુદા ગુણોથી થાય છે. અને તે વધા મલી સાત લાખ યોનિ પ્રમાણ છે. પૃથિવીકાયનું સ્વરૂપ પ્રજાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—

“તત્થ ણં જે તે પજ્જત્તગા ઇણસિ ણં વળ્ણાદેસેણં ગંધાદેસેણં રસાદેસેણં ફાસાદેસેણં સહસ્સગ્ગસો વિહાણાઈં સંખેજ્ઞાઈં જોણિપ્પમુહસયસહસ્તાઈં પજ્જત્તયણિસ્સાપ્પ અપજ્જત્તયા વક્કમંતિ, તં જત્થેગો

સૂત્રમ્

॥ ૮૪ ॥

આચા૦

॥ ૮૫ ॥

તત્થ નિયમા અસંલેજ્ઞા, સે સં સ્વરવાયરપુઢવીકાઙ્યા ॥”

તેમાં જે પર્યાપ્તા છે, તે પોતાના વર્ણ આદેશથી, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શ આદેશથી, હજારો પ્રકારના ભેદો છે. યોનિ વિગેરે લાખો ગણત્રીય છે. અને પર્યાપ્તાની નિશ્ચાઈ, અપર્યાપ્તા વ્યુત્ક્રમે છે. ઇટલે જ્યાં એક પર્યાપ્ત હોય ત્યાં અસંખ્યાત અપર્યાપ્ત હોય છે આ પ્રમાણે સ્વર વાદર પૃથિવીકાય જીવ જાણવા, અર્ધિઆ સંવૃત્ત યોનિવાળા પૃથિવીકાયિક કણા, અને તે સચિત્ત, અચિત્ત, અને મિશ્ર, તથા શીત ઉષ્ણ અને તે બેડા એમ ભેદો જાણવા, આ યોનિના ભેદ છે. તેજ ફરીથી મિર્યુક્તિકાર સુલાસાવાર કહે છે.

વણ્ણમિય ઇક્કિકે, ગંધંમિ રસમ્મિ તહ ય ફાસમ્મિ । નાણત્તી કાયઢ્વા, વિહાણણ હોઙ્ગ ઇક્કિકં ॥ ૭૮ ॥

વર્ણાદિક એકેક ભેદમાં હજારો પ્રકારે જુદા જુદાવર્ણ જાણવું. જેમકે કાઢો રંગ એ સામાન્ય છે, પણ તેમાં ભમરો, કોયલો, કોયલ, (ગવલ) અને કામલ કાંઈમાં વધારે અને કાંઈ ઓછી કાઢાશ છે. તે ભેદ છે. તેથી કોઈ કાઢું અને કોઈ તેથી કાઢું કોઈ વધારે કાઢું એ પ્રમાણે લીલા વિગેરે વધારે રંગોમાં જાણવું. તે પ્રમાણે રસ, ગંધ, અને સ્પર્શમાં પણ જાણવું તથા રંગોમાં પણ પરસ્પર મેઢવવાથી ધૂસર, કૈશરી, કર્બુર, કાવરચિત્તું વિગેરે બીજા રંગની પણ ઉત્પત્તિ થાય છે એમ વિચારીને કહેવું. એ પ્રમાણે વર્ણાદિકના પ્રત્યેકમાં પ્રકર્ષ અને અપ્રકર્ષણે પરસ્પર અનુવેષ્ઠ સરસ્થામણી બહે ઘણા ભેદો થાય છે. એમ જાણવું. હવે ફરીથી પર્યાપ્ત વિગેરેના ભેદો જણાવે છે.

જે વાયરે વિહાણા, પજ્જત્તા તત્તિઆ અપજ્જત્તા । સુહુમાવિ હુંતિ દુવિહા, પજ્જત્તા ચેવ અપજ્જત્તા ॥ ૭૯ ॥

સૂત્રમ

॥ ૮૫ ॥

આચા૦

॥ ૮૬ ॥

જે બાહર પૃથિવીકાયના મેદો બતાવ્યા તે જેટલા પર્યાપ્તાના છે તેટલાજ અપર્યાપ્તાનાં છે. આ સરસ્વાપણું મેદને આશ્રયીને માનવું જીવોનું સરસ્વાપણું ન માનવું કારણ કે એક પર્યાપ્તાને આશ્રયી અસંખ્યાત અપર્યાપ્તા હોય છે. સૂક્ષ્મ પણ પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા એમ બે મેદે જાણવા, પણ અપર્યાપ્તાની નિશ્રાયે પર્યાપ્તા ઉત્પન્ન થાય છે. જેમાં એક અપર્યાપ્તો ત્યાં તેને આશ્રયી અસંખ્યાત પર્યાપ્તા નિશ્ચે હોય છે. હવે પર્યાપ્તિઓ બતાવે છે.

આહારસરોરિદિયઝસાસવઓમણોહિ નિઘ્વત્તો હોતિ જતો દલિયાઓ, કરણં પડ્સાઝ પડ્જત્તી ॥ ૧ ॥

આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિયો, શ્વાસોશ્વાસ, વચન, મન, ઇંધાની અભિનિર્ઘ્તિ (સંપૂર્ણ રીતે પ્રાપ્તિ) થાય છે. જે સમૂહથી કરવું તેની તે પર્યાપ્તિ કહેવાય, એટલે એક ગતિમાંથી જનારો ચીજો ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં મધ્યમ પુદ્ગલને ગ્રહણ કરીને નિર્વાહ કરે છે. તે કરણ વિશેષ વડે એટલે આહારને લીધે જુદું સ્વલ રસ વિગેરે ભાવ વડે પરિણામ પમાડે, તેવું કરણ વિશેષ એટલે આહાર તેને પર્યાપ્તિ કહે છે એ પ્રમાણે ચીજી પર્યાપ્તિઓ પણ જાણવી (આત્મા કર્મને આશ્રયી નવી ગતિમાં ઉત્પન્ન થતાં જે શક્તિ વડે આહારનાં પુદ્ગલો લઈ શકે તે આહાર પર્યાપ્તિ જાણવી. તેજ પ્રમાણે આહાર લીધાથી શરીરરૂપે બનાવે તેજ પ્રમાણે બધી પર્યાપ્તિઓ જાણવી.) તેમાં એકેન્દ્રિય જીવોને આહાર, શરીર ઇન્દ્રિય, અને ઉચ્ચશ્વાસ નામની ચાર પર્યાપ્તિઓ છે. આ ચાર પર્યાપ્તિઓને અંતર્મુહૂર્તમાં (અડતાઝીશ મીનીટની અંદર) જીવ ગ્રહણ કરે છે. અનાપ્ત પર્યાપ્તિ એટલે પર્યાપ્ત પૂરી કર્યા વિનાનો જે જીવ હોય તે અપર્યાપ્ત કહેવાય, અને જે પર્યાપ્ત પૂરી કરે તે પર્યાપ્ત કહેવાય. પૃથિવીકાયનો વિગ્રહ આ પ્રમાણે કરવો. પૃથિવી તેજકાય જેની છે તે પૃથિવો કાય જાણવા

સૂત્રમ

॥ ૮૬ ॥

આચા૦

॥ ૮૭ ॥

જેમ સૂક્ષ્મ બાદર મેદો સિદ્ધ થાય છે તેમાંના મસિદ્ધ મેદો ઉદાહરણથી બતાવે છે.

રુક્ષાણં ગુચ્છાણં ગુમ્માણ લયાણ વહ્નિવલયાણં । જહ દીસઈ નાણત્તં, પુઢવીકાણ તહા જાણ ॥ ૮૭ ॥

જેમ વનસ્પતિને જાડ વિગેરેના મેદવહે જુદા જુદા પળું જાણીય તેમ પૃથિવીકાયમાં પણ જાણો. જેમકે દસ ઈ આંધા વિગેરે ગુચ્છા તે વેગળ, શલ્લકી અને કપાસ વિગેરે છે. ગુલ્મ છે તે નવ મલ્લિકા કોરંટક વિગેરે, છતામાં પુન્નામ અન્નોક લતા વિગેરે અને વલ્લીમાં તુરીડ ચાલોર અને કોશાતકી વિગેરે છે. વલયમાં કેતકી અને કેલ વિગેરે છે. વઢી ફરીથી વનસ્પતિ મેદના દૃષ્ટાંતવહે પૃથિવીના મેદો બતાવે છે.

ઓસહિ તળ સેવાલે, પળગવિહાણે ય કંદ મૂલે ય । જહ દીસઈ નાણત્તં, પુઢવીકાયે તહા જાણ ॥ ૮૯ ॥

જેમ વનસ્પતિકાયના ઔષધિ વિગેરે મેદ છે તેમ પૃથિવીકાયના પણ જાણવા, ઔષધિમાં શાલી કમોદ વિગેરે તળમાં દર્બ વિગેરે શેવાલ તે પાળીના ઉપર મેલ બાજે છે તે, પનકતે લાકઢા વિગેરે ઉપર ઝલ લીલળ ફુલળ વિગેરે પાંચ વર્ણની હોય છે. કંદ તે મુરળ વિગેરે મૂલ તે ઝશીરાદિ મુગંધી વાલો વિગેરે આ સૂક્ષ્મ, હોવાથી એક, બે, વિગેરે મેદ થતા નથી. હવે જેની સંસ્થા થઈ શકે તે બતાવે છે.

इकस्स दुण्ह तिण्ह व, संखिजाण व न पासिउं सक्का । दीसंति तरीराइं, पुढविजियाणं असंखाणं ॥ ૮૨ ॥

સૂત્રમ

॥ ૮૭ ॥

આચા૦

॥ ૮૮ ॥

ગાથા સ્પષ્ટ છે તેનો અર્થ આ છે કે, એક, બે, ત્રણ, અને સંખ્યાતા જીવો એક એક શરીરમાં રહેનારા દેખાતા નથી. પણ અસંખ્યાતા જીવોના અસંખ્યાતા શરીર સાથે મળે ત્યારે તેનો સમૂહ આપણી નજરે આવે, એવાં તેમનાં શ્રીણાં શરીર છે. આ કેવી રીતે માનવામાં આવે કે પૃથિવીકાયમાં પણ જીવ છે? ઉત્તર-તેમાં રહેલા શરીરની ઉપલબ્ધીથી શરીરમાં રહેનાર આત્માની પ્રતીતિ છે જેમ ગાય, ઘોડા વિગેરેની પ્રતીતિ થાય છે તેમ અહિં પણ જાણવી તે બતાવે છે.

एएहिं सरीरे हिं पञ्चक्खं ते परुविया हुंति । सेसा आणागिज्झा, चक्खुफास न जं इंति ॥ ८३ ॥

અસંખ્યાતપણે મેઝવતા પૃથિવી શર્કરા વિગેરે જુદા મેદવાળા શરીરોવડે તે શરીરવાળા શરીરવડે સાક્ષાત્ કહેવાય છે. બાકીના સૂક્ષ્મ જીવો આપણી બુદ્ધિની વઘાર હોવાથી તે જિનેશ્વરની આજ્ઞા પ્રમાણે માનવા જોઈએ કારણ કે તે ચક્ષુષ્ દેખાતા નથી. અહિં 'સ્પર્શ' એ શબ્દ મૂઝમાં છે. તેનો અર્થ ચક્ષુનો વિષય એમ કરવો. પ્રરુપણા દ્વાર પુરું થયું. હવે લક્ષણદ્વાર કહે છે.

उवओगजोगअज्झव,साणे मइसुय अचक्खु दंसे य । अट्टविहोदय ले या, सन्नुस्सासे कराया य ॥ ८४ ॥

તેમાં પૃથિવીકાય વિગેરે સ્થાનાર્થિ (એક જાતની ડંચ) ના ઉદયથી જે ઉપયોગ શક્તિ અવ્યક્ત છે તે જ્ઞાન દર્શન રૂપવાળી છે એનું રૂપે ઉપયોગ લક્ષણ છે. તથા યોગ તે કાયાનો એકલોજ છે. અને ઔદારિક તથા ઔદારિકમિશ્ર તથા કાર્મણરૂપ વૃદ્ધ માણસની લાકડી સમાન કર્મ ધારી જીવોને આલંબન માટે વપરાય છે. તથા અધ્યવસાય તે આત્માના સૂક્ષ્મ પરિણામ વિશેષ છે. અને તે લક્ષણ છે. અવ્યક્ત ચૈતન્ય પુરુષના મનમાં ઉત્પન્ન થયેલી ચિંતા વિશેષની માફક તે લક્ષમાં ન આવે તેવા જાણવા તથા સાકાર

સૂત્રમ્

॥ ૮૮ ॥

આચા૦

॥ ૮૧ ॥

ઉપયોગમાં સમાવેશ થાય તેવા મતિ, શ્રુત અજ્ઞાનયુક્ત પૃથિવીકાયિક જીવ જાણવા તથા સ્પર્શન ઇન્દ્રિય વડે અચક્ષુ દર્શન પામેલા જાણવા તથા જ્ઞાન આવરણીયાદિ આઠ પ્રકારના કર્મના ઉદયને ભજનારા તથા બાંધનારા જાણવા. તથા લેશ્યા તે અધ્યવસાય વિશેષરૂપ છે તેમાં કૃષ્ણ, નીલ કાપોત, અને તૈજસ. એ ચાર લેશ્યાને તેઓ મેળવે છે. તથા દશવિધ સંજ્ઞા પામેલા છે. તે પૂર્વે આહાર વિગેરે કહી ગયા છીએ. તથા સૂક્ષ્મ ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસ સહિત છે, કશું છે. કે—

પુઢવિકાઙ્યા ણં મંતે! જીવા આણવન્તિ વા પાણવન્તિ વા ઊસસન્તિ વા નીસસન્તિ વા? ગોયમા!
અવિરહિયં સતયં ચેવ આણવન્તિ વા પાણવન્તિ વા ઊસસન્તિ વા નીસસન્તિ વા ।

ગૌતમ ઇન્દ્રભૂતિ મહારાજ પૂછે છે. હે ભગવન્! પૃથિવીકાયિક જીવો શ્વાસ વિગેરે લે છે? ત્યારે જિનેશ્વર ભગવાન કહે છે. હે ગૌતમ! જરા પણ વિસામો લીધા વિના પૃથિવીકાય ઉસાસો નિસાસો લીધા કરે છે. તથા કષાયો ક્રોધાદિ પણ સૂક્ષ્મ હોય છે. એ પ્રમાણે જીવ લક્ષણ તે ઉપયોગ વિગેરેથી લઇને કષાય સુધીના પૃથિવીકાયના જીવોમાં હોય છે. અને તે જીવ લક્ષણ સમૂહવાળી હોવાથી મનુષ્યની માફક પૃથિવી પણ સચિત્ત જાણવી. શંકા—આપનું કહેવું તે અસિદ્ધવડે અસિદ્ધજ સાધવા જેવું છે. કેમકે ઉપયોગ વિગેરે લક્ષણો પૃથિવીકાયમાં પ્રગટ દેખાતાં નથી! ઉત્તર તમારું કહેવું સત્ય છે કે ઉપયોગ વિગેરે લક્ષણો પૃથિવીકાયમાં પ્રગટ દેખાતાં નથી. કારણ કે તે લક્ષણો તેમાં અપ્રગટપણે છે. જેમ કોઈ માણસ ઘણાજ પ્રમાણમાં નસો ચઢે તેવું મદિરા પાન કરે અને તેનું ચિત્ત વ્યાકુલ થઈ જાય તેથી તેને પ્રગટ ભાન હોતું નથી પણ સૂક્ષ્મ હોય છે. તેટલા માટે કંઈ તેને અચિત્ત ન ગણી શકાય

સૂત્રમ્

॥ ૮૧ ॥

આચા૦

॥ ૧૦ ॥

તેજ પ્રમાણે બીજી જગોષ પળ અમગદ ચેતનાનો સંભવ જાણવો.

શંકા-અદિ પીધેલા વિગેરેમાં શ્વાસોશ્વાસ વિગેરે અવ્યક્ત ચેતનાનું ચિન્હ છે. પણ પૃથિવીકાયમાં તેનું જરાપણ ચિન્હ દેખાતું નથી.

સમાધાન-તેમ નથી, પૃથિવીકાયમાં પણ માંસના અંકુર પ્રસાની માફક સમાન જાતિવાળા લતાના ઉદ્ભેદાદિ ચેતનાનું ચિન્હ છે. કારણ કે અવ્યક્ત ચેતનાવાળામાં પણ જેમાં એક પણ ચેતનાનો દાખલો ચિન્હ મળી આવે છે એવી વનસ્પતિ માફક ચેતના માની છેવી. અને વનસ્પતિમાં જીવ ચૈતન્ય છે. એમ ચોક્કસ જણાય છે. કારણ કે તેઓ ઋતુ, ઋતુમાં ઋતુને લાયક ફુલ ફાલો આપે છે. (ચૈતન્ય વિનાની સુકી વનસ્પતિ ફાલ આપી શકતી નથી) તેથી વનસ્પતિમાં ચૈતન્ય છે એમ અવ્યક્ત અને ઉપયોગ વિગેરે લક્ષણ તેમાં હોવાથી સિદ્ધ થયું. કે પૃથિવી સચિત્ત છે શંકા પથ્થરની પાટ વિગેરે કઠળ પુદ્ગલવાળાને ચેતના ક્યાંથી હોય? તેનું સમાધાન કરવા નીચેની ગાથા કહે છે

અદ્વી જહા સરીરંમિ, અણુગયં ચેયણં સ્વરં દિદ્ધં । एवं जीवाणुगयं, पुढविसरीरं स्वरं होइ ॥ ૮૫ ॥

જેમ શરીરમાં રહેલું હાડકું કઠળ છે પણ ચેતન છે. (કારણ કે હમેશાં વધતુ દેખાય છે) તેવીજ રીતે જીવવાળું પૃથિવી શરીર કઠળ છે. હવે લક્ષણદ્વાર કહીને તુરતજ પરિમાણદ્વાર નિર્ણયિતકાર કહે છે.

જે વાયારપજ્જત્તા પયરસ્સ અસંખભાગમિત્તાતે, સેસા તિન્નિવિ રાસી, વીસું લોયા અસંખિજ્ઞા ॥ ૮૬ ॥

પૃથિવીકાય ચાર પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે છે—

સૂત્રમ્

॥ ૧૦ ॥

આચાં

॥ ૧૧ ॥

(૧) વાદર પર્યાપ્તા (૨) વાદર અપર્યાપ્તા (૩) સૂક્ષ્મઅપર્યાપ્તા (૪) સૂક્ષ્મ પર્યાપ્તા, તેમાં જે વાદર પર્યાપ્તા છે તે સંવર્તિત લોકમાં જે પ્રતર છે તેના અસંખ્યેય ભાગ માત્રમાં રહેનારા પ્રદેશનો જે સમૂહ તેની બરોબર જાણવા, બાકીની ત્રણ રાશીઓ પ્રત્યેક છે. તે અસંખ્યાત લોકાકાશના જેટલા આકાશ પ્રદેશ તેની રાશી પ્રમાણે જાણવા આ ચારે મેદે અનુક્રમે એક એકથી ઘણાજ જાણવા. કહ્યું છે કે

સઘ્વત્થોવા વાદરપુઢવિકાઈયા પજ્જત્તા, વાદરપુઢવિકાઈયા અપજ્જત્તા, અસંખેજ્જગુણા, સુહુમ પુઢવિકાઈયા, અપજ્જત્તા, અસંખેજ્જગુણા સુહુમપુઢવિકાઈયા પજ્જત્તા અસંખેજ્જગુણા ।

વાદર પર્યાપ્તા સૌથી થોડા છે તેના કરતાં વાદર અપર્યાપ્તા અસંખ્યાત ગુણા છે. તેનાથી સૂં અપર્યાપ્તા અસંખ્યાત ગુણા અને તેનાથી સૂં પર્યાપ્તા અસંખ્યાત ગુણા છે. હવે બીજી રીતે ત્રણ રાશીનું પરિમાણ બતાવે છે.

પરથેણ વ કુઢવેણ વ, જહ કોઈ મિણિજ્જ સઘ્વ ધન્નાઈં । એવં મવિજ્જમાણા, હવંતિ લોયા અસંખિજ્જા ॥ ૮૭ ॥

જેમ કોઈ માણસ પોતાના વધા અનાજને પ્રથમ અથવા કુઢવ (એક જાતના માપ) થી માપે છે તેવીજ રીતે જો કોઈપણ માણસ અસદ્ભાવ પ્રજ્ઞાપનાને અંગીકાર કરીને આ જગતનેજ કુઢવ રૂપ બનાવીને મધ્યમ અવગાહનાવાળા પૃથિવીકાયના જીવોને જો માપવા માંડે તો અસંખ્યાત લોકોને પૃથિવીકાયના જીવો પૂરી નાણે, હવે બીજી રીતે પરિમાણ બતાવે છે.

લોગાગાસપ્પસે ઇક્કિં નિલિલ્લવે પુઢવિજીવં । એવં મવિજ્જમાણા, હવંતિ લોયા અસંખિજ્જા ॥ ૮૮ ॥

સૂત્રમ

॥ ૧૧ ॥

આચા૦

॥ ૧૨ ॥

લોકાકાશના પ્રદેશમાં એક એક પૃથિવીકાયનો જીવ મુકીએ તો અસંખ્યાત લોક મરાય. હવે કાલથી પરિમાણ વતાવવાનો રૂઝવાડો નિર્યુક્તિકાર ક્ષેત્ર અને કાલનું સૂક્ષ્મ વાદરપણાને કહે છે,

નિડળોડ હોડ કાલો, તત્તો નિયુળરયં હવડ સ્વિત્તં । અંગુલસેઢીમિત્તે, ઓસપ્પિળીઓ અસંસ્વિજ્જા ॥ ૮૯ ॥

સમય રૂપકાલ અત્યંત નિપુણ અર્થાત્ સૂક્ષ્મ છે. તેનાથી પણ ક્ષેત્ર ઘણુંજ સૂક્ષ્મ છે. કારણ કે એક આંગળ શ્રેણીમાત્ર પણ ક્ષેત્રના પ્રદેશોને એક એક સમયે સ્વસેડવા માંડીએ તો અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણીઓ અને અવસર્પિણીઓ ચાલી જાય તેટલાજ માટે કાલથી પણ ક્ષેત્ર ઘણુંજ સૂક્ષ્મ છે. હવે ચાલતું પરિમાણ પહેલા કાલથી વતાવે છે—

અણુસમયં ચ પવેસો, નિક્કલમણ ચેવ પુઢવિજોવાળ । કાયે કાયટ્ઢિહયા, ચડરો લોયા અસંસ્વિજ્જા ॥ ૯૦ ॥

પૃથિવી જીવોનો પૃથિવીકાયમાં દરેક સમયે પ્રવેશ અને બહાર આવવું થયા કરે છે. તે એકજ સમયમાં કેટલાનો પ્રવેશ થાય છે, ૧. અને કેટલાનું બહાર નિકળવું થાય છે. ૨. તથા કહેવાતા એક સમયમાં કેટલા પૃથિવીકાયના જીવો પરિણામ પામ્યા સંભવે છે. ૩. તથા પૃથિવીકાયની સ્થિતિ કેટલી છે. ૪ એ પ્રમાણે ચાર વિકલ્પો કાલથી કહેવાય છે, તેમાં ઘણાજ અસંખ્યાત લોકાકાશ પ્રદેશના પરિમાણવાળા જીવો એક સમય ઉત્પન્ન થાય છે અને નાશ પામે છે અસંખ્યેય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણે પૃથિવીપણે પરિણામ પામેલા છે અને શરીરની સ્થિતિ પણ છે, મરી મરીને અસંખ્યાત લોકાકાશ પ્રદેશ પરિમાણ કાલ ત્યાં ઉત્પન્ન

સૂત્રમ

॥ ૧૨ ॥

આચા૦

॥ ૧૩ ॥

થાય છે, એ પ્રમાણે સ્ત્રેષ અને કાઢથી પરિમાણ પ્રતિપાદન કરીને હવે તે સર્વ પરસ્પર મઝીને (સેઝમેઝ ધડને) રહેલાં છે તે બતાવે છે,

વાયરપુઢવિક્કાઙયપજ્જત્તો અન્નમન્નમોગાઢો । સેસા ઓગાહંતે સુહુમા પુણ સવલોગંમિ ॥ ૧૧ ॥

બાદર પૃથિવીકાય પર્યાપ્તો જે આકાશ સ્વંડમાં જીવ રહ્યો છે તે આકાશ સ્વંડમાં બીજા પૃથિવીકાય જીવનું શરીર અવગાઢેલું છે. અને વાકીના અપર્યાપ્તક જીવો પર્યાપ્તાને આશ્રયીને અંતરા રહિતની પ્રક્રિયાવડે ઉત્પન્ન થાય છે. તે પર્યાપ્તા પૃથિવીકાયના અવગાઢ આકાશ પ્રદેશમાં અવગાઢેલા સમાડને રહેલા છે. અને જે સૂક્ષ્મો છે તે વધા લોકમાં અવગાઢેલા છે. હવે ઉપભોગદ્વાર કહે છે—

ચંકમણે ય ઢાણે, નિસોયણ તુયટ્ટણે ય કયકરણે । ઉચ્ચારે પાસવણે, ઉવગરણાણં ચ નિવિલ્લવણે ॥ ૧૨ ॥

આલેવણ પહરણ મૂસણે ય કયવિક્કણે કિસીણે ય । મંડાણં પિ ય કરણે, ઉવ મોગ વિહી મણુસ્સાણં ॥ ૧૩ ॥

ચાલવું, ઉમા થવું, નિચે બેસવું. સુવું કૃતક પુત્રકરણ માટીનાં પૂતળાં બનાવવાં ઉચ્ચાર, પેશાવ, તથા ઉપકરણ મૂકવું; ॥ ૧૨ ॥ (તથા લીપવું, ઓજાર દાગીના બનાવવાં વિગેરે છેવા બેચવા, સ્વેતી કરવી, વાસણ બનાવવાં વિગેરેમાં માણસોને પૃથિવીકાય ઉપભોગ (વપરાશ) માં આવે છે. જો એમ છે તો શું કરવું તે કહે છે.

एएहिं कारणे हिं हिंसन्ति पुढविकाङ्ग जीवे । साय गवेसमाणा परस्स दुक्खं उदीरन्ति ॥ १४ ॥

સૂત્રમ

॥ ૧૩ ॥

આચા૦

॥ ૧૪ ॥

ઉપર કહેલા ચાલવા વિગેરે કારણોમાં પૃથિવીના જીવોને દુઃખ છે. જા માટે? તે વતાવે છે. જે જીવો પોતાના સુખને વાંછે છે અને પરનું દુઃખ ભૂલે છે અને કેટલાક દિવસ રમણીય ભોગની આશાથી જેમની ઇન્દ્રિયો સ્વેચ્છાથી છે તેઓ વિમૂઢ ચિત્તવાળા બનેલા છે. અને તેથી તેઓ પૃથિવીકાયમાં રહેલા જીવોને દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે. જેનાવડે પૃથિવીકાયના દાનથી ઉદય થયેલ શુભ ફલનો ઉદય પ્રતિષ્ઠિત છે. (આ ટીકાકારનું વચન લોકમાં જે ખૂદાનથી શુભ ફલનો ઉદય મનાય છે તેથી ઊલટું છે. ઇટલે મોક્ષ વાંછે કે પૃથિવીકાય જીવોને દુઃખ ન થાય માટે તે દાન દેવાની અભિલાષા ન કરવી પણ ગ્રહસ્થે પોતાના સંસારિક કામમાં તે નાપરતો હોય અને તેમાંથી પરોપકારાર્થે થોડી પૃથિવીનું દાન આપે તો તેનો નિષેધ નથી) હવે શસ્ત્રદ્વારા કહે છે. જેનાવડે ક્રિયા થાય તે શસ્ત્ર વે મકારનું છે દ્રવ્ય શસ્ત્ર અને ભાવશસ્ત્ર. હવે દ્રવ્ય શસ્ત્ર પણ સમાસ અને વિભાગવડે વે મકારનું છે. તેમાં પહેલું સમાસ દ્રવ્ય શસ્ત્ર કહે છે.

હલ્લકુલિયવિસકુદાલાલિત્તયમિગસિંગકટ્ટમગ્ગી ય । ઉચ્ચારે પાસવળે એયં તુ સમાસઓ સત્થં ॥ ૧૫ ॥

હલ્લ, કોષ, ક્ષેર, કોદાલો લિત્તક મ્મનું સિંગ, લાકટું, અગ્નિ, શ્વાદો, પેશાવ આ સંક્ષેપથી દ્રવ્ય શસ્ત્ર છે. હવે વિભાગ દ્રવ્ય શસ્ત્ર કહે છે.

કિંચી સકાયસત્થં કિંચી પરકાય તદુભયં કિંચિ । એયં તુ દ્વસત્થં, ભાવે અ અસંજમો સત્થં ॥ ૧૬ ॥

કાંઈ અંશે પૃથિવીનું શસ્ત્ર પૃથિવીનું બને તો તે સ્વકાય શસ્ત્ર છે. (ઇટલે જુદા જુદા રંગની માટી વિગેરે એકઠી થાય તો પરસ્પર

સૂત્રમ્

॥ ૧૪ ॥

આચા૦

॥ ૧૫ ॥

પીઠાકાર છે.) તથા પરકાય શસ્ત્ર તે પાણી વિગેરે પૃથિવીને અચેત ધનાવે છે. અને ઘસો સાથે તે પાણીથી ખીંજાણી પૃથિવી તે બીજી પૃથિવીનું શસ્ત્ર છે. આ વધાં દ્રવ્ય શસ્ત્ર છે. અસંયમ પટલે મન, વચન, કાયાને સ્વરાવ રીતે ઉપયોગમાં લેવાં તે ભાવ શસ્ત્ર છે. હવે વેદના દ્વાર કહે છે.

પાયચ્છેયણ મેયણ જંઘોરુ તહેવ અંગુવંગેસુ । જહ હુંતિ નરા હુહિયા, પુઠવિક્કાણ તહા જાણ ॥ ૧૭ ॥

જેમ પગ વિગેરે અંગ ઉપાંગમાં છેદન ભેદન કરવાથી માણસોને દુઃખ થાય છે. તેજ પ્રમાણે પૃથિવીકાયમાં પણ તે જીવોને વેદના જાણો જો કે પથિવીકાયને પગ, માથું, ગરદન વિગેરે અંગો નથી તો પણ શરીરના છેદનથી વેદના અવશ્ય છે. જણાવે છે.

નરિથિ ય સિ અંગુવંગા, તયાણુરુવા ય વેયણા તેસિં । કેસિંચિ ઉદીરંતી કેસિંચિત્તિવાયણ પાણે ॥ ૧૮ ॥

અહીં માથાનો અર્થ ઉપર કહ્યો છે. પાછલીનો કહે છે. કેટલાક પૃથિવીકાયના જીવોનો આરંભ કરનારા તે જીવોને વેદના ઉદીરે છે. અને કેટલાકના તો તેથી માણ પણ જાય છે. તેવોજ દૃષ્ટાંત મળવતી સૂત્રમાં આપેલો છે. જેમકે ચાર દિશામાં ચક્રથી આળ ફેરવનાર ચક્રવર્તીની, સુગંધ પોસનારી યૌવન મંદમાતી બલ્લવાન દાસી કાચા આમળા જેટલા પ્રમાણવાળા સચિત્ત પૃથિવીની ગોઝીને એકવીસ વાર ગન્ધપટ્ટમાં કઠળ શીલા પુત્રક પીસવાના પથ્થર વડે પીસે છે. તોપણ કેટલાક પૃથિવીકાયના જીવોને ફક્ત તેનો સંઘટ્ટ થાય છે. કેટલાકને પરિતાપ અને કેટલાક મરે પણ છે. અને કેટલાક જીવોને શિલાપુત્રકનો સ્પર્શ પણ થતો નથી. હવે વધારા કહે છે.

સૂત્રમ

॥ ૧૫ ॥

આચા૦

॥ ૧૬ ॥

પવયંતિ ય અળગારા ણ ય તેહિ ગુણેહિ જેહિં અળગારા । પુઢવિં ત્રિહિંસમાળા, ન હુ તે વાયાહિ અળગારા ॥૧૧॥

અહિં કેટલાક જિનેતર સાધુવેશને લડને કહે છે કે અમે અનાગર છીએ, મત્રજિત છીએ પણ તેઓ નિર્વચ્ય અનુષ્ઠાનરૂપ જે કૃત્યો અનાગાર કરે છે, તે તેઓ કરતા નથી. હવે તે અનાગાર ગુણમાં કેમ નથી વર્તતા, તે ચતાવે છે. તેઓ હંમેશાં મઝઢાર સ્તથા હાથ પગ સાફ કરવામાં પૃથિવી જીવોને વિપત્તિ કરનારા દેખાય છે. તથા વીજી રીતે પણ મઝ દ્વારને નિર્લેપ કરવાને તથા દુર્ગંધ રહિત કરવાને શક્ય છે. તેથી યતી ગુણ કલાપથી શૂન્ય એવા અનાગારોને ચોઢવા માત્રથીજ યુક્તિ વિના અનાગારપણું મઢતું નથી. આથી એમ સમજાવ્યું કે યતીઓએ પૃથિવીકાયને પીઢા ન થાય માટે હાથ ધોવા ત્રિગેરેમાં માટીનો ઉપયોગ ન કરવો. અહિં આ પહેલી ગાથાના પહેલા અર્થ ભાગવઢે મતિજ્ઞા છે, પાઢલી અઢધી ગાથાથી હેતુ છે તથા ઉત્તર ગાથાના અર્થ વઢે સાધર્મ્ય દૃષ્ટાંત છે. કે જિનેતર યતિપણાનું અભિમાન કરવા છતાં યતિગુણમાં મત્રવર્તતા નથી. કારણ કે તેઓ પૃથિવીની હિંસામાં મત્રવર્તે છે. અને જે જે પૃથિવીની હિંસામાં મત્રવર્તે છે, તે યતિગુણોમાં મત્રવર્તતા નથી. જેમકે ગૃહસ્થીઓ હવે દૃષ્ટાંતવાઢું નિગમન કહે છે.

અળગારવાઢળો પુઢવિહિંસમા નિગુણા અગારિસમા । નિહોસત્તિ ય મઢલા, વિરઢદુગંછાઢ મઢલતરા ॥૧૦૦॥

અમે યતિ છીએ એમ ચોલીને પૃથિવીકાયની હિંસા કરનારા યતિઓ ગ્રહસ્થાશ્રમી જેવાજ છે. સામટો અર્થ કહે છે. સચેતના પૃથિવી છે. એ જ્ઞાનના અભાવમાં તેના સમારંભવઢે ઢોષવાઢા છતાં અમે નિર્દોષ છીએ એમ માનનારા પોતાના ઢોષ જોવામાં વિમુક્ત

સૂત્રમ

॥ ૧૬ ॥

આચાં

॥ ૧૭ ॥

હોવાથી તેઓ મલીન હૃદયવાળા છે. છતાં ધાત્વ્યપણાથી સાધુજન આશ્રિત નિર્વચ અનુષ્ઠાનવાળી વિરતીની નિંદા કરે છે. અને વધારે મલીન બને છે. આ સાધુ નિંદાથી અનંત સંસારીપણું વતાવ્યું જાણવું આ બે ગાથા સૂત્રમાં કહેલા અર્થને અનુસરનારી છતાં વધઢારના અવસરમાં નિર્યુક્તિકારે કહી છે. તેનું વ્યાખ્યાન પોતેજ કરવું તે ન્યાયયુક્ત છે કારણ કે ગાથા પોતેજ કહેલી છે. તે સૂત્ર નીચે વતાવે છે.

‘લજ્જમાળા પુઢો પાસ અણગારા મોત્તિ ઇગે પવયમાળે ત્યાદિ ।

આ વધ કરવો, કરાવવો, અને અનુમોદવો એમ ત્રણ પ્રકારે થાય છે તે વતાવે છે

કેઈ સયં વહંતિ, કેઈ અન્નેહિં ઉ વહાર્વિતિ । કેઈ અણુમન્નંતિ, પુઢવિકાયં વહેમાળા ॥ ૧૦૧ ॥

ગાથાનો અર્થ સ્પષ્ટ છે. તોપણ કહીએ છીએ. કેટલાક લોકો જીવને સ્વયં ખારે છે. કેટલાક બીજા પાસે વધ કરાવે છે.

અને કેટલાક વધ કરતાને અનુમોદે છે, હવે તેને આશ્રિત બીજાઓને પણ વધ થાય છે એમ વતાવે છે,

જો પુઢવિ સમારંભઈ, અન્ને વિ ચ સો સમારંભઈ કાણ । અ નિયાણ અનિયાણ, દિસ્સે ચ તહા અદિસ્સે ચ ॥ ૧૦૨ ॥

જે પૃથિવીકાયને હણે છે તે તેને આશ્રય કરીને રહેલા પાણી તથા બેઈન્દ્રિય વિગેરે ઘણા દૃશ્ય તથા અદૃશ્ય જીવોને હણે છે. જેમકે (ડંબર) તથા ઘટનું ફઝ વિગેરે જે સ્વાય તે ફઝમાં રહેલા બીજા જીવોને પણ સ્વાય છે તેમ સમજવું કારણને લીધે અથવા

સૂત્રમ

॥ ૧૭ ॥

આચા૦

॥ ૧૮ ॥

અકારણ, મનથી ધારીને અથવા અણજાણે પૃથિવી જીવોને હણે છે. અને તેને હણતાં દેસાતા જીવો દેડકા વિગેરે, તથા ન દેસાતા
 ઇવા પાંચે વર્ણના પનક વિગેરે જીવોને હણે છે. હવે તે વધારે સ્પષ્ટ કરે છે.

પુઢવિં સમારંભતા હણંતિ તન્નિસિણ ય બહુજીવે । સુહુમે ય વાયરે ય પજ્જત્તે યા અપ્પજ્જત્તે ॥૧૦૩॥

પૃથિવીકાયનો સમારંભ કરતાં તેને આશ્રયીને રહેલા સૂક્ષ્મ અને વાદર પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ઇવા અનેક જીવોને તે હણે છે.
 અહિં સૂક્ષ્મોનો વધ સ્વરી રીતે થતો નથી. પણ પરિણામની અશુદ્ધિથી તેની નિવૃત્તિનું પચ્ચસ્વાણ ન કર્યું હોય ત્યાં સુધી તેના વધનો
 દોષ લાગે છે. હવે વિરતિદ્વાર કહે છે.

एवं वियाणिऊणं पुढवीए निक्खिवंति जे दंडं । तिविहेण सब्बकालं मणेण वायाए काएणं ॥૧૦૪॥

ઉપર કહેલા વચનને અનુસારે પૃથિવીના જીવોને જાણીને તથા તેનો વધ તથા વંધ જાણીને પૃથિવીકાયના જીવોને હણવાની
 વૃત્તિથી દૂર થાય છે તે હવે પછીની ગાથામાં કહેવાતા અણગાર થાય છે. તેઓ મન, વચન, કાયાવહે પૃથિવીના જીવોને કોઈ
 દિવસ હણે નહિ, હણાવે નહિ, અને અનુમોદના પણ ન કરે, આવું વ્રત જે આશીર્વાદથી જીંદગી પાછે તે અણગાર છે. શાકી રહેલા
 અણગારના લક્ષણો હવે કહે છે.

गुत्ता गुत्तीहिं सवाहिं समिया समिईहिं संजया । जयमाणगा सुविहिधा परिसया हुंति अणगारा ॥૧૦૫॥

સૂત્રમ

॥ ૧૮ ॥

આચાર્ય

॥ ૧૧ ॥

મન, વચન, કાયા, એ ત્રણેને કવજામાં રાત્રવાધી ગુપ્તા તથા પાંચ સમિતિ તે ર્થો ભાષા, ચેવળા, વિગેરેથી યુક્ત થઈ છે. સમ્યક્ રીતે ઉપાધ્યયું. ચાલ્યું વિગેરે ક્રિયામાં ઉદ્યમ કરનાર, તે સંયત સર્વ પ્રકારે નિર્દોષ યત્ન કરનારા તથા સમ્યક્દર્શન વિગેરે અનુષ્ઠાન જેઓનું સારું છે તે ગુણોવાળા જૈન અળગાર હોય છે. પણ પૂર્વે જણાવેલા માત્ર નામથીજ અળગાર પૃથ્વીકાયના જીવોને જણનારા શાક્ય મત વિગેરેના સાધુઓ ન લેવા. નામ નિષ્પન્ન નિષ્કેપો સમાર્પિત થયો. હવે સૂત્ર અનુગમમાં અસ્થલિતાદિ ગુણ યુક્ત સૂત્ર ઉચ્ચારવાનું છે. તે આ છે.

અદ્દે લોપ પરિજુણે દુસ્સંબોહે અવિજાણણ અર્સિસ લોપ પવ્વહિણ તત્થ તત્થ પુદ્ધો પાસ આતુરા-
પરિતાવેતિ [સૂ. ૧૪]

પૂર્વનો સંબંધ જણાવે છે. તેરમા સૂત્રમાં પરિજ્ઞાતકર્મા મુનિ હોય છે. પણ જે કર્મના ભેદને જાણતો નથી તે અપરિજ્ઞાત કર્મા પોતે ભાવ આર્ત હોય છે. તે જણાવે છે. વઢી પહેલા સૂત્ર સાથે આ સંબંધ છે. સુખર્મસ્વામી કહે છે કે હે જંબૂ! મેં સાંભળ્યું! તે કહે છે. પૂર્વ ઉદ્દેશમાં કહેલું તે અને આ પણ સાંભળ્યું છે કે 'અદ્દે' વિગેરે તથા પરંપરા સંબંધ આ પ્રમાણે છે. 'કે હિ અર્સિસિ જો સન્ના ભવતિ ઇતિ ઉક્તં' તે કેવી રીતે તે જીવોને સંજ્ઞા ન હોય તે જણાવે છે, તે જીવો પીડાયેલા છે, તેથી જણાવે છે, 'અદ્દે' આર્તના નિષ્કેપા ચાર પ્રકારે છે, નામ સ્થાપના સુગમ છે. જ્ઞાનશરીર, મન્યશરીર અને તે બેથી વ્યતિરિક્તનો આગમથી દ્રવ્યાર્ત ગાઢ

સૂત્રમ

॥ ૧૧ ॥

આચા૦

॥૧૦૦॥

વિગેરેના ચક્રોમાં ઉડીમૂઝમાં જે લોઢાનો પાટો સ્વોઢી ચઢાવે છે તે દ્રવ્યાર્ત છે, ભાવાર્ત પણ તે પ્રકારે છે, આગમથી નાઆગમથી તેમાં આગમથી જ્ઞાતા તે આર્ત પદાર્થને જાણનારો અને ઉપયોગમાં રાખનારો અને નો આગમથી ઔદિયિક ભાવમાં વર્તનારો તે રાગ દ્વેષરૂપ ગ્રહવઢે ચેરાયલા અંતરાત્માવાઢો પ્રિયના વિયોગ વિગેરે દુઃસ્વ સંકટમાં નિમગ્ન ભાવાર્ત તરીકે ગણાય છે, અથવા શબ્દાદિ વિષયો જે વિષના વિપાક જેવા છે, તેમાં તેની આકાંક્ષા હોવાથી હિત અહિતના વિચારમાં શૂન્ય મનવાઢો હોવાથી ભાવાર્ત છે, તે કર્મને ઇકઠાં કરે છે, જેથી કહું છે કે :—

‘સોઈંદિયવસટ્ટેણં મંતે જીવે કિં બંધઈ? કિં ચિણાઈ? કિં ઉવ ચિણાઈ? ગોયમા ! અટ્ટ કમ્મ પગ-
હોઓ, સિદ્ધિલબ્ધવદ્ધાઓ ધણિયવંધવદ્ધાઓ પકરેઈ? જાવ અણાદિયં ચ ણં અણવદ્ધમં દીહમદ્ધં
ચાઉરન્તસંસારકન્તારમણુપરિયટ્ઠઈ ’

શ્રીવીરને પશ્ચ-હે ભગવાન ! કાનથી સાંભળવાનો રસીઓ બની પીઢાતો જીવ શું વાંધે છે, શું ઇકઠું કરે છે. શું ઉપચય કરે છે? ઉચ્ચ-હે ગૌતમ, આઠ કર્મની પ્રકૃતિઓ જે શિથિલ બંધવાઢી હોય તેને ગાઢ બંધનવાઢી કરે છે, તે વ્યાં સુધી કે જેમ અનાદિ કાઢથી રસ્વડતો આવેલો તેમ અનંત કાઢના ળાંવા પંચના ચાર ગતિવાઢા સંસાર કાંતારમાં ભ્રમણ કરશે, ઇ પ્રમાણે વીજી ચાર ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં તે સ્પર્શ ઇન્દ્રિય સુધી સમજવું, ઇજ પ્રમાણે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, દર્શન મોહનીય, ચારિત્ર મોહનીય વિગેરેથી

સૂત્રમ્

॥૧૦૦॥

આચા૦

॥ ૧૦૧ ॥

ભાવ આર્ત સંસારી જીવો પણ ચાર ગતિમાં ભ્રમણ કરનારા જાણવા. કહ્યું છે કે :—

રાગદ્વેષકસાદર્શિં દંદિદર્શિં ય પશ્ચર્હિં । દુહા વા મોહણિજ્ઞેણ અદ્વા સંસારિણો જિયા ॥૧॥

રાગ દ્વેષ અને કપાયો વડે પાંચ ઇન્દ્રિયો તથા બે પ્રકારના મોહનીય કર્મથી સંસારી જીવો પીડાયલા છે. અથવા જ્ઞાન આવ-
રણીય વિગેરે શુભઅશુભ જે આઠ પ્રકારનાં કર્મ છે તેનાથી પીડાયલો તે કોણ છે? તેનો ઉત્તર કહે છે. અવલોકે તે લોક, એક,
બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ ઇન્દ્રિયવાળો જીવ સમૂહ તે અર્હિ લોક જાણવો. લોક શબ્દના નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભવ, ભાવ,
અને પર્યાય એ આઠ પ્રકારે નિષ્કેષા વતાથી તેમાં અવશસ્ત ભાવ ઉદય વાળા લોકવડે અર્હિ અધિકાર કહેવો, કરણ કે જેટલો
જન સમૂહ આર્ત છે તે સર્વ પરિણુન નામ પરિપેલવ નિઃસાર છે. ઔપશમિક વિગેરે મશસ્ત ભાવ રહિત અથવા અવ્યભિચારી
મોક્ષ સાધન વિનાનો છે.

(સમ્યવદર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર તે મોક્ષનો ઉપાય તેના વિના સંસારી જીવ માત્ર દુષ્ટ ભાવોમાં રહી પોતે પીડાય છે. અને વીજાને
પીડી નવાં ચીકણાં કર્મ બાંધી ચારે ગતિમાં અનંત કાલ ભમે છે.) પરિણુન શબ્દ બે પ્રકારે છે. દ્રવ્યથી અને ભાવથી તેમાં ભાવથી
સચિત્ત પરિણુન તે જીર્ણ શરીરવાળો બુદ્ધો અથવા જીર્ણ જુનું શ્વાદ અને અચિત્ત દ્રવ્ય પરિણુન તે જીર્ણ વસ્ત્ર વિગેરે અને ભાવ પરિણુન
તે ઔદયિક ભાવનના ઉદયથી મશસ્ત જ્ઞાન વિગેરેથી રહિત કેમ વિકલ? અનંત ગુણોથી પરિહાણીથી કહે છે. પાંચ, ચાર, ત્રણ,
બે એક ઇન્દ્રિયવાળા જીવો ક્રમથી જ્ઞાને વિકલ ઓછા જ્ઞાનવાળા છે. તેમાં સૌથી ઓછા જ્ઞાનવાળા સૂક્ષ્મ નિર્ગોદના અપર્યાપ્ત જીવો

સૂત્રમ

॥ ૧૦૧ ॥

આચા૦

॥૧૦૨॥

જે પ્રથમ સમયે ઉત્પન્ન થયેલો હોય તે જાણવા. કહું છે કે :—

सर्वनिकृष्टो जीवस्य दृष्ट उपयोग एष वीरेण । सूक्ष्मनिगोदापर्याप्तकानां सन्न भवति विज्ञेयः ॥१॥

સૌથી ઓછા જ્ઞાનવાળા જીવનો ઉપયોગ મહાવીર મનુષ્ય નિગોદના અપર્યાપ્તા જીવોનો દેખ્યો છે. એ જાણવું.

तस्मात्प्रभृतिज्ञानविबुद्धिर्दृष्टा जिनेन जीवानाम् । लब्धिनिमित्तेः करणैः कायेन्द्रिय बाङ्मनोदग्भिः ॥२॥

ત્યાર પછી જીવોની લબ્ધિના નિમિત્ત કારણ તથા કાયેન્દ્રિય, મન, વચન, વડે જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય છે. એમ જીનેશ્વરે દેખેલું છે. ॥૨॥ હવે તે વિષય અને કષાયથી પીડાયેલો પ્રશસ્ત જ્ઞાન ઘૂન (હીનો) કેવી અવસ્થાવાળો થાય છે, તે જણાવે છે. ‘દુઃસ્તંબોધ’ એટલે ધર્મની અને ચારિત્રથી પ્રાપ્તિ સંબંધી જે બોધ તેને ઘણી મુશ્કેલીથી સમજાય છે સમજવું દુર્લભ છે. જેમ મેતાર્ય મુનિને સમજવું કઠણ પડ્યું હતું અથવા બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી માફક તેને બોધ આપવો મુશ્કેલ હતો તેના પૂર્વ ભવના માફ જ્ઞાનથી જાણી પોતે સાધુ બનીને તેને બોધ આપ્યો પણ ઘણા પ્રયાસ છતાં ન સમજાયાથી સાધુ થાકી ગયો પણ બ્રહ્મદત્ત ન સમજ્યો અને ક્રૂર કર્મ કરી નરકમાં ગયો. શા માટે આવું કરે? તે કહે છે. વિશિષ્ટ અવબોધ રહિત તે આ પ્રમાણે અજ્ઞાન બનેલો શું કરે છે? તે કહે છે આ પૃથિવીકાય લોકને અતિશય પીડા કરે છે. તેના પ્રયોજન માટે સ્વોદવા વિગેરેથી પીડા કરતાં જુદી જુદી જાતનાં શસ્ત્રોવડે તે જીવોને ડરાવી તે સેતી કરવી સ્વાર્થ સ્વોદવી ઘર કરવું વિગેરે જુદા જુદાં કાર્યોમાં જરૂર પડતાં તે જીવોને પીડા કરે છે. તેવું

સૂત્રમ

॥૧૦૨॥

આચા૦

॥ ૧૦૩ ॥

ગુરુ મહારાજ શિષ્યને કહે છે કે તું જો પૃથિવીકાયના ઉપરજ બધાનો આશ્રય હોવાથી પ્રકર્ષે ઇટલે મુલ્યત્વે પીડા પૃથિવીકાયને જ યાય, તથા વ્યય ધાતુ ભય તથા ચલનમાં પણ યાય છે. ઇટલે ટીકાકારે વ્યથિતના જે અર્થ લીધા. પીડા કરવી અથવા ભય પમાડવો તથા પશ્ય શબ્દથી એક દેશમાં ઇટલે થોડાથી બીજું રહેલું તે પણ લેવાય તે સિદ્ધાંત શૈલીવડે પ્રાકૃત ભાષાની રીતી પ્રમાણે ઘણો આદેશ લેવાય ઇટલે શિષ્યને કહ્યું કે. જો, શિષ્યે પૂછ્યું શું? ઉત્તર—લોકો પોતાના પ્રયોજનમાં પૃથિવીકાયને નિરંતર પીડે છે.

આતુર શબ્દવડે મૂચવ્યું કે વિષય કષાય વિમેરેથી પીડાયલા જીવો (અર્હિ પૃથિવીકાયનો વિષય ચાલતો હોવાથી) તેને વારંવાર પીડે છે. રહુ વચનનો નિર્દેશ કરવાનું કારણ એ છે કે તેનો આરંભ કરનારા ઘણા છે. અથવા લોક શબ્દ છે તે દરેકમાં સંબંધ રાખે છે. ઇટલે કોઈ લોક (જીવ સમૂહ) વિષય કષાયથી પીડાયેલ છે. બીજો કાયથી પરિજીર્ણ છે. કોઈ દુઃખ સંબોધ છે. અને કોઈ વિશિષ્ટ જ્ઞાન રહિત છે. એ બધાએ દુઃખી જીવો પોતાની ઇચ્છાઓ પૂરી કરવા તથા સુખ મેઝવવા આ પૃથિવીકાયના જીવોને અનેક પ્રકારના ઉપાયોવડે પરિતાપ ઉપજાવે છે ઇટલે ઘણી પીડા કરે છે ॥ ૧૪ ॥

શંકા—એક દેવતા વિશેષથી આધારવાળી પૃથિવી રહેલી છે. તે વાત માનવી શક્ય છે. પણ તેમાં અસંખ્યાત જીવોનો સમૂહ રહેલો છે. એ વાત માનવી કઠણ છે. જૈનાચાર્ય તે શંકા દૂર કરવા કહે છે.

સંતિ પાળા પઢો સિયા લજ્જમાળા પુઢો પાસ અળગારા મોત્તિ । ઇમે પવયમાળા જમિણં વિરૂવરૂવેહિં

સૂત્રમ્

॥ ૧૦૩ ॥

આચાર્ય

॥ ૧૦૪ ॥

सत्येहिं पुढविकम्मसमारंभेणं पुढविसत्थं समारंभेणाणा अणेगरुवे पाणे विहितं ॥ १०४ ॥

સંતિ શબ્દથી વિદ્યમાન છે. જીવો જુદા જુદા ભાવે અંગુલના અસંખ્યેય ભાગ સ્વદેહની અવગાહનાવડે પૃથિવીકાયને આશ્રયીને રહ્યા છે. તેથી જ્ઞાત્રકાર કહે છે કે પૃથિવી તે એકજ દેવતારૂપ નથી, પણ જીવોનું જુદા જુદા શરીરનું સંધાન થઈને પૃથિવી અનેક જીવોની બનેલી છે. તેથી સચેતનપણું અને અનેક જીવોનો તેમાં આશ્રય છે. એવું પૃથિવીનું સ્વરૂપ સુસ્તું વતાવ્યું છે. અને એ જાણીને તેના આરંભથી વર્તેલાને બતાવે છે કે તમો જો સાધુપણું કહેતા હોતો તે જીવોની રક્ષા કરો નહિ તો લજ્જા પામશો. અહિં લજ્જા કે પ્રકારે છે લોક સંબંધી તે વહુ સસરાની લાજ કાઢે છે. તથા સુખદ વિગેરે પોતાના અમલદારથી યુદ્ધમાં હારતાં શરમાય છે, તે અને લોકોત્તર લજ્જા તે સત્તર પ્રકારનો સંયમ છે, તેથી કહ્યું છે કે :—

लज्जा दया संजम बंभचरे मित्यादि ।

લાજ, દયા, સંયમ, બ્રહ્મચર્ય, વિગેરે એકાર્ય છે લાજનો અર્થ એ છે કે સંયમ અનુષ્ઠાનમાં રહી તેની મર્યાદા પાલન કરીને ધીજા જીવોને ન પીઢવું. અથવા જૈનેતર સાધુ પૃથિવીકાયના સમારંભ રૂપ અસંયમ કરવાથી લજ્જા પામતા એવા પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીઓથી તથા પરોક્ષ જ્ઞાનીઓથી છે, તેમને તું જો તેવું શિષ્યને ગુરુ કહે છે આ કહેવાથી સૂચવ્યું કે શિષ્યે કુશળ અનુષ્ઠાન પ્રવર્તિના વિષયમાં રહેવું કે તેને તેઓની માફક લજાવું ન પડે, જૈનેતર જીવ દયાનું સ્વરૂપ જેવું બોલે છે તેવું કરતા મર્થી એ દેલાદવા જૈનાચાર્ય

સૂત્રમ

॥ ૧૦૪ ॥

આચા૦

॥૧૦૫॥

કહે છે કે જૈનેતરો પોતાને અમે અગાર પટલે ઘર તેનાથી રહિત પટલે અનગાર (યતિ) છીએ એમ બોલે છે. તે શાક્યમત વિગેરેના સાધુઓ જાણવા. એમ વતાવે છે તે કહે છે કે અમેજ જંતુ રક્ષામાં તત્પર છીએ તથા અમે કષાય અજ્ઞાનરૂપ અંધકારને દૂર કર્યા છે. એ પ્રમાણે બોલનારા પ્રતિજ્ઞા માત્ર જે અનર્થનું મૂલ્ય તે વ્યર્થ બોલે છે. જેમ કોઈ અત્યંત સુચીવોદ્ર તે ચોસઠ વાર માટીથી સ્નાન કરનારો અને ગાયના મટદાની શુચીને દૂર કરીને પાછો કર્મ કર ના કહેવાથી ચામડાં હાડકાં માંસ, સ્નાયુ વિગેરેને પોતાના ઉપ-યોગ માટે તેનો સંગ્રહ કરે તેજ પ્રમાણે તેણે પવિત્રતાનું અભિમાન ધારણ કર્યા છતાં શું ત્યાગ્યું ? કંદજ નહિ તે પ્રમાણે શાક્યમત વિગેરેના સાધુઓ અનગાર વાદને વહન કરે છે. પણ અનગારના ગુણોમાં જરાપણ વર્તતા નથી અને ગૃહસ્થની ચર્ચાને જરા પણ ઉલ્લંઘતા નથી એવું દેખાડે છે એનું આ સર્વજન પ્રત્યક્ષ એવું કૃત્ય પૃથિવીકાયના જીવોને જુદા જુદા પ્રકારના દુઃખ કોદાઢી, સ્વનિવ્ર વિગેરેથી જીવોને હજો છે. અને પૃથિવીકાયના સમારંભમાં પૃથિવીકાયના શસ્ત્રોત્રડે પૃથિવીકાયના જીવોને હજવા સાથે તેને આશ્ર-યીને રહેલા બીજા જીવો પાળી વનસ્પતિ, વિગેરેને હજો છે. તેનો ભાવાર્થ આ છે કે જીવ માત્રને રચાવવાની પ્રતિજ્ઞા કરી જીવનુ સ્વરૂપ જાણવાની દરકાર કરતા નથી અને ગૃહસ્થ માફક પૃથિવીકાયનો સમારંભ કરીને અનેક પ્રકારે પૃથિવીના જીવોને તથા તેને આશ્રયી રહેલા અનેક જીવોને હજો છે. આ પ્રમાણે શાક્ય વિગેરેનું પાર્થિવ જંતુ સાથે ચૈરમાવ વતાવી તેમનું અવતિપણું વતાવી હવે સુત્રોના અભિલાષ વડે કરવું કરાવવું અનુમોદ્યું તથા તે ત્રણ કરણ સાથે યોગની પ્રવૃત્તિ વતાવે છે.

સૂત્રમ

॥૧૦૫॥

આચા૦

॥૧૦૬॥

તત્થ યલુ ભગવયા પરિણા પવેઝયા ઇમસ્સ ચેવ જીવિયસ્સ પરિવંદનમાણણપૂયણાણે જાઝમરણ મોયણાણ દુક્ખપડિઘાયહેઠં સ સયમેવ પુઢવિસત્થં સમારંભઙ અણ્ણેહિં વા પુઢવિસત્થં સમારંભાવેઙ અણ્ણે વા પુઢવિસત્થં સમારંભંતે સમણુ જાણઙ (સૂ૦ ૧૫)

સૂત્રમ્

॥૧૦૬॥

ત્યાં પૃથિવીકાયના સમારંભમાં શ્રી વર્ધમાન સ્વામી ભગવાને આવું કહ્યું છે કે હવે પછીના કદવાતા કારણાવડે સુખના અભિલાષીઓ કરવા કરાવવા અને અનુમોદવાવડે પૃથિવીકાયનો સમારંભ કરે છે, તેનાં કારણો વતાવે છે. (૧) નાશવંત જીવનના પરિવંદનમાનન પૂજન માટે તથા જન્મ મરણ અને મુક્તિ માટે તથા દુઃખોને દૂર કરવા માટે પોતે સુખનો અભિલાષી અને દુઃખનો દેષી બની પોતે પોતાના વડેજ પૃથિવી શસ્ત્રનો સમારંભ કરે છે બીજા, જીવો પાસે કરાવે છે. અને કરતાને અનુમોદે છે. એમ અજ્ઞાન દશાથી પૂર્વકાઢમાં કરી ભવિષ્યમાં કરશે એ પ્રમાણે મનવચન કાયાના કર્મવડે યોજવું, આવી જેની મતિ છે તેનું શું થાય છે તે વતાવે છે.

તંસે અહિઆણ તંસે અબોહીણ સેતં સંબુજ્ઞમાણે આયાણીયં સમુદ્ધાય સોચ્ચા યલુ ભગવઓ અણ-ગારાણં ઇહમેગેસિં ણાતં ભવતિ એસ યલુ ગંથે એસ યલુ મોહે એસ યલુ મારે એસ યલુ ણરણ ઇચ્છત્થં ગહિઢણ લોણ જામિણં વિરૂવરૂવેહિં સત્થેહિં પુઢવિકમ્મસમારંભેણ પુઢવિસત્થં સમારંભમાણે અણ્ણે

આચાર્ય

॥૧૦૭॥

અળેગરૂવે પાળે વિહિંસઈ સે વેમિ અપ્પેગે અંધમઢ્ઠે અપ્પેગે અંધમચ્છે અપ્પેગે પાયમઢ્ઠે અપ્પેગે પાય-
 મચ્છે અપ્પેગે ગુપ્ફમઢ્ઠે અપ્પેગે ગુપ્ફમચ્છે અપ્પેગે જંઘમઢ્ઠે ૨ અપ્પેગે જાણુમઢ્ઠે ૨ અપ્પેગે ઉરુમઢ્ઠે
 અપ્પેગે કડિમઢ્ઠે ૨ અપ્પેગે ણાભિમઢ્ઠે ૨ અપ્પેગે ઉદરમઢ્ઠે ૨ અપ્પેગે પાસમઢ્ઠે ૨ અપ્પેગે પિટ્ઠિમઢ્ઠે ૨
 અપ્પેગે ઉરમઢ્ઠે ૨ અપ્પેગે હિયમઢ્ઠે ૨ અપ્પેગે થળમઢ્ઠે ૨ અપ્પેગે સ્તંઘમઢ્ઠે ૨ અપ્પેગે વાહુમઢ્ઠે ૨
 અપ્પેગે હત્થમઢ્ઠે ૨ અપ્પેગે અંગુલિમઢ્ઠે ૨ અપ્પેગે ણહમઢ્ઠે ૨ અપ્પેગે ગીવમઢ્ઠે ૨ અપ્પેગે હણુમઢ્ઠે ૨
 અપ્પેગે હોટ્ઠમઢ્ઠે ૨ અપ્પેગે દંતમઢ્ઠે ૨ અપ્પેગે જિઘ્ઘમઢ્ઠે ૨ અપ્પેગે તાલુમઢ્ઠે ૨ અપ્પેગે ગલમઢ્ઠે ૨
 અપ્પેગે ગણ્ઠમઢ્ઠે ૨ અપ્પેગે કણ્ઠમઢ્ઠે ૨ અપ્પેગે ણાસમઢ્ઠે ૨ અપ્પેગે અચ્છિમઢ્ઠે ૨ અપ્પેગે ભમુહમઢ્ઠે ૨
 અપ્પેગે ણિડાલમઢ્ઠે ૨ અપ્પેગે સીસમઢ્ઠે ૨ અપ્પેગે સંપસારણ અપ્પેગે ઉદવણ ઇત્થં ઇત્થં સમારભમાણસ્સ
 ઇચ્છેતે આરંભા અપરિણાતા ભવંતિ (સૂ. ૧૬)

ઉપર કહેલા પાપના કૃત્યો જે પૃથિવીકાયને દુઃસ્વ દેવારૂપ છે તે કરવા કરાવવા તથા અનુમોદવાથી તેને અવિષ્ણકાઢ્ઠમાં

સૂત્રમ્

॥૧૦૭॥

આચા૦

૧૧૦૮॥

અહિતને માટે થશે તેમ સોધિલાભ સમ્યક્ત્વથી વિમુક્ત કરશે. કારણ કે માણી માગના ઉપમર્દનમાં પ્રવર્તેલાઓને થોડો વળ ફિત્તો લાભ નહિ થાય જે કોઈ ભગવાન પાસે અથવા તેના શિષ્ય સ્વરા સાધુ પાસે પૃથિવી કાયના આરંભને પાપરૂપ જાણીને માવે છે તે આવું માને છે. જેણે પૃથિવીનું જીવણું જાણ્યું છે, તે પરમાર્થનો જાણનારો સાધુ પૃથિવીકાયના શસ્ત્રના સમારંભને અહિતપણે સારી રીતે જાણનારો પોતે સમ્યક્દર્શન વિગેરે સ્વીકારીને વચાવે છે. હવે તે કેવા મત્યયથી માને છે તે વતાવે છે. કાં તો તે ભગવાન પાસે કાં તો કોઈ સાધુ પાસે સમજીને વચાવે છે. મનુષ્ય જન્મમાં તત્ત્વનો પ્રતિબોધ પામેલા સાધુઓ આ જાણ્યું છે. શું જાણ્યું છે? તે વતાવે છે. આ પૃથિવીકાયનું શસ્ત્ર જેનો સમારંભ અષ્ટ પ્રકારના કર્મનો બંધ છે સ્વલુ શબ્દથી નિશ્ચે જાણ્યું તથા કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરવો તે નડૂલોદક મંદું પાણી જેમ પગને રોગી બનાવે છે તેથી પગ રોગ તરીકે જાણીતું છે તે ન્યાયે પૃથિવીકાયનો સમારંભ મોહનીય કર્મના બંધરૂપ છે. વઝી મોહનો હેતુ હોવાથી પૃથિવીકાયનો સમારંભ કારણ અને આઠ કર્મ તે કાર્ય છે એમ સૂચવ્યું તે મોહનીય કર્મના બે ભેદ છે. અને અઠાવીશ પ્રકારની કર્મ પ્રકૃતિ છે. તે જાણવી. વઝી મરણનું હેતુ હોવાથી મારરૂપ છે, પટલે પૃથિવીકાયને મારે તે પોતાના આયુઃકર્મનો ક્ષય કરે છે. અર્થાત્ અક્ષાલે મરે છે. તથા નરકનો હેતુ હોવાથી તે નર્ક છે. આપણા રહેવાસથી નીચે જે પૃથિવી છે તેમાં નરક છે, તેમાં સોમંત વિગેરે દુઃસ્વદાઈ સ્થાનોમાં નરકના જીવો તરીકે રહી દુઃસ્વ ભોગવે છે. આથી અશાતા વેદનીય કર્મ બાંધવાનું સૂચવ્યું છે.

સૂત્રમ્

॥૧૦૮॥

આચા૦

॥ ૧૦૯ ॥

શંકા—એક પ્રાણીના નાશ કરવાથી મહત્તિમાં આઠ પ્રકારનો કર્મબંધ કેવી રીતે થાય?

ઉત્તર—મરાતા જંતુના જ્ઞાનને રોકવાથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બંધાય છે. એવી રીતે વધા કર્મોમાં યોજવું અને પૂર્વે કહેલા જ્ઞાની સાધુઓ વીજું પણ આવું જાણેલું છે, તે વતાવે છે. કે આહાર ભૂષણ તથા ઉપકરણને માટે તથા પરિવંદન, માનન, પૂજનને માટે અને દુઃખના પ્રતિઘાત માટે લોક (પ્રાણીગણ) વેલો બનેલો છે. કાર્ય અકાર્યને જાણતો નથી. આ પ્રમાણે અતિ પાપના સમૂહના વિપાકરૂપ ફલ એવા પૃથિવીકાયના સમારંભમાં અજ્ઞાની અજ્ઞાનવશ મૂર્છિત થયેલો આવાં કાર્યો કરે છે. તે વતાવે છે. આ પૃથિવીકાયના જીવોને વિરૂપ શસ્ત્રોવડે પૃથિવીકાયનો સમારંભ કરતો પૃથિવીકાયના જીવોને હણે છે. અને તેની સાથે પૃથિવી શસ્ત્રવડે પૃથિવીનું નિકંદન કરે છે. અથવા દહ્લ, કુદાઝા વિગેરેથી અનેક પ્રકારે સમારંભ કરે છે. અને તેને હણતાં તેને આશ્રયીને રહેલા વેન્દ્રિયાદિ જીવોને હણે છે. વાદીની શંકા આરેકા (હૃદયાર) જણાય છે કારણ કે જે ન જુએ, ન સાંભળે, ન સૂંચે, ન જાય, તે કેવી રીતે વેદના અનુભવે અને તે વાત અમે માનીએ?

આ વાક્યમાં આચાર્ય મહારાજ દર્શાવેલી સમાધાન કરે છે. તમે પૂછ્યું માટે પૃથિવીકાયની વેદના હું કહું છું, અપિ શબ્દ યથાના રૂપમાં છે. જેમ કોઈ જન્મથી અંધ બહેરો, મુંગો, કોઢીઓ પંચુ, તથા હાથ પગ વિગેરે અવયવથી સ્થિતિલ વિપાક સૂત્રમાં કહેલા દુઃખી મૃગાપુત્ર જેવા પૂર્વે કરેલા પાપોથી અશુભ કર્મ ઉદયમાં આવતાં દિત, અદિત, માસિ તથા ત્યાગથી વિમુક્ત સર્વ પ્રકારે દુઃખી જોતાં આપણને તેના ઉપર અતિ કરુણા આવે તેજ પ્રમાણે અંધ વિગેરે મુજબ મુક્ત દુઃખીને કોઈ ભાલાની અળીવડે મેદે છેદે

સૂત્રમ

॥ ૧૦૯ ॥

આચાં

॥૧૧૦॥

તોણ તે વાપડો દુઃખી છે. અને છેદાતો મેદાતો ન દેખે ન સાંભળે અને મુંગાવણાથી ન રૂપ તો આપણે તેને વેદનાનો અભાવ માનીશું? અથવા તેમાં જીવનો અભાવ માની શકાશે. એજ પ્રમાણે પૃથિવીના જીવો પણ અવ્યક્ત ચેતનાવાળા જન્માંથ, વહેરા, મુંગા, પંચુ, વિગેરે ગુણોવાળા પુરુષ માફક જાણવા અથવા જેમ પંચેન્દ્રિય જીવો જે સ્પષ્ટ ચેતનાવાળા છે, તેમને કોઈપણ પગમાં મેદે, છેદે એ પ્રમાણે મુલ્ક ઘુંટણ વિગેરેમાં પણ દુઃખ દે તથા એજ પ્રમાણે જંઘા, જાનું, ઊરુ, -કટી, નાભી, પેટ, પડેલાં, પીઠ, છાતી, હૃદય, સ્તન, સ્કંધ, વાહુ, હાથ, આંગળી, નख, ગલું, હડપચી, હોઠો, દાંત, જીભ, તાલ્લું, ગલું, લમણા, કાન, નાક, આંખ, શ્રુ, લલાટ, શિર વિગેરે અવયવમાં છેદન, મેદન વિગેરે થતાં વેદના ઉત્પન્ન થતી દેખાય છે તેજ પ્રમાણે અતિશય મોહના અજ્ઞાનને મજનારા, સ્ત્યાનર્થિ (ઘોર નિદ્રા) ના ઉદયથી અવ્યક્ત ચેતનાવાળા પ્રાણીઓને અવ્યક્ત વેદના થાય છે એમ જાણવું અર્હિં થીજું દૃષ્ટાંત કહે છે. જેમ કોઈ માણસ દુષ્ટ શુદ્ધિથી જીવોને વેમાન કરે અને વેમાન કર્યા પછી તેને મારે અને જીવરહિત કરે તો તેની વેદના પ્રકટ દેખાતી નથી પણ તેને વેદના અપ્રકટ છે. એવું આપણે જાણીએ છીએ તેજ પ્રમાણે પૃથિવીકાયના જીવોને પણ જાણવું દારુ પીને ઘેલા થયેલા અથવા વ્યંતર વિગેરેથી ઘેલા બનેલાને જોરથી મારતાં તે વસ્તુ તેને દુઃખ પૂરું પડતું દેખાતું નથી પણ ચેતના આવતાં તેના મારને પોતેજ સારી રીતે જાણી શકે છે. તથા શીશી મુંઘાડી ડોક્ટર કાપકૂપ કરે છે. તે માલુમ પડતું નથી પણ તે નસા કરતાં વધારે વાર રહે તો પેલો સાક્ષાત્ દુઃખ અનુભવતો દેખાય છે. અથવા વધારે વાર નસો રહે તો દરદીનાં માણ પણ જાય છે. એ પ્રમાણે પૃથિવીના જીવોનું પણ જાણવું. હવે પૃથિવીકાયનું જીવત્વ સાધીને તથા જુદાં જુદાં સ્થાનોના મારવહે પીડા

સૂત્રમ્

॥૧૧૦॥

આચા૦

॥ ૧૧૧ ॥

થતી વતાવીને તેના વધમાં થતા બંધને વતાવે છે.

સોઝમાં સૂત્રમાં સુગમ અર્થ ધારીને ટીકાકારે પૂરો અર્થ લખ્યો નથી માટે સુલાસો કરીજી છીજી કે તે અહિતને માટે અવોધીને માટે થાય છે. એવું જાણીને આદરવા યોગ્ય ચારિત્ર વિગેરે લડ સાધુ વિચારે છે કે જિનેશ્વરને તથા સારા સાધુઓને આ માલુમ છે કે પૃથિવીકાયની હિંસા તે કર્મનો માંસડો, મોહ, માર, નર્ક છે. છતાં તેની અંદર લોક શુદ્ધ વનીને વિરુપ શસ્ત્રોવડે પૃથિવીકાયને અનેક પ્રકારે દુઃખ દે છે. તે દૃષ્ટાંત વતાવે છે કે પૃથિવીકાય જીવો અંધ માફક નસાવાળા માફક અવ્યક્ત ચેતનાવળા છે. તેને દુઃખ દે છે. જેમ તે આંધળાંને પગ ઘુંટી-પીંડી ફાંગ, જાનુ, નાખી, કેડ, હદરથી છેવટ માથા સુધી દુઃખ દે છે તેમ પૃથિવીકાયને દુઃખ દે છે, આ ખાવાર્થ છે.

एतथ सत्थं असमारभमाणस्स इच्चेते आरंभा परिण्णाता भवंति, तं परिण्णाय मेहावी नेव सयं पुढवि सत्थं समारंभेज्जा णेवण्णेहिं पुढवि सत्थं समारंभवेज्जा णेवण्णे पुढवि सत्थं समारंभते समणु जाणेज्जा, जस्सेते पुढवि कम्म समारंभा परिण्णाता भवंति से हु मुणी परिण्णातकम्मेत्ति वेमि

(સૂ૦ ૧૭) ॥ इति द्वितीय उद्देशकः ॥

અહિંઆં પૃથિવીકાયમાં દ્રવ્ય અને ખાવથી ભિન્ન બે શસ્ત્ર છે તથા દ્રવ્ય શસ્ત્ર તે સ્વકાય અને પરકાય તથા બે રુપવાળું વતાવ્યું

સૂત્રમ્

॥ ૧૧૧ ॥

આચા૦

॥૧૧૨॥

અને માત્ર શસ્ત્ર તે અસંયમ ઇટલે સ્વરાચ ધ્યાન તથા મન, વચન, કાયાનો સ્વરાચ ઉપયોગ થતાવ્યો આ વન્ને પ્રકારનું શસ્ત્ર ચલાવી
 સ્વોદયું, સ્વેતી કરવી વિગેરે સમારંભનાં કામો બંધ હેતુપણે જેમણે જાણ્યાં નથી તે અજ્ઞાત અને જેમણે જાણ્યા છે તે પરિજ્ઞાત છે.
 તે બતાવે છે. અહિં પૃથિવીકાયમાં વન્ને પ્રકારનું શસ્ત્ર ન ચલાવનારા પૂર્વે કહેલા સમારંભને પાપરૂપ જાણીને તેને ત્યાગેલા જે
 અળગારો તે પરિજ્ઞાત જાણના. આ વચનથી એ સૂચવ્યું કે અહિં આ વિરતિ ઇટલે જીવોને દુઃખ ન દેવું તે બતાવ્યું. હવે તે વિરતિને
 સુલ્લે સુલ્લી બતાવે છે. ઇટલે પૃથિવીકાયના સમારંભમાં બંધ જાણીને મેધાવી બુદ્ધિમાન થું કરે? તે બતાવે છે. આ પૃથિવી શસ્ત્ર
 જે દ્રવ્યભાવે ભિન્ન છે, તે પોતે ન કરાવે ન અનુમોદે એ પ્રમાણે મન, વચન, કાય, તથા અતીત, અનાગત, કાલના પણ પચ્ચલાણ
 કરે કે મારે પૃથિવીકાયના જીવોને કોઈ પણ રીતે દુઃખ ન દેવું વિગેરે. આ પ્રમાણે કરેલી નિવૃત્તિવાળો મુનિ છે. એમ જાણવું
 પણ બીજા નહિ, હવે આ વિષયને સંકેલતાં કહે છે કે જેઓ પૃથિવી જીવોની વેદનાનું સ્વરૂપ જાણ્યું છે તથા પૃથિવી સ્વોદવી
 સ્વેતી કરવી તેમાં કર્મ બંધનો હેતુ છે. તે જાણ્યું છે. તેથી જ પરિજ્ઞાત બે જાણીને પ્રત્યાઘ્યાન પરિજ્ઞાત બે તેને ત્યાગે તે મુનિ છે.
 આ પ્રમાણે વન્ને પ્રકારની પરિજ્ઞાત બે જાણે તથા જે ત્યાગે તે આઠ પ્રકારના કર્મ બંધાય તે સાવચ અનુષ્ઠાન ત્યાગનાથી તે પરિજ્ઞાત
 કર્મો મુનિ જાણવો. પણ ન ત્યાગનારો શાક્યાદિ મુનિ ન જાણવો.

‘બ્રવીમિ’ શબ્દનો અર્થ પૂર્વ માફકજ છે. શસ્ત્રપરિજ્ઞાનો બીજો ઉદ્દેશો પુરો થયો. પૃથિવીનો ઉદ્દેશો પુરો થયો. હવે અપકાયનો
 ઉદ્દેશો કહે છે. તેનો સંબંધ આ પ્રમાણે છે. ગયા ઉદ્દેશમાં અને તેમાં પૃથિવીકાયના જીવ સિદ્ધ કર્યા તેના વધમાં કર્મ બંધ બતાવ્યો

સૂત્રમ

॥૧૧૨॥

આચા૦

॥ ૧૧૩ ॥

અને છેવટે મોક્ષ માટે વિરતિ ધર્મ બતાવ્યો, તેજ પ્રમાણે હવે અનુક્રમે આવેલું અપકાયનું જીવત્વ અને તેના વધમાં વંધ અને કરવી જોડતી વિરતિ બતાવે છે. આ પ્રમાણે વીજા અને ત્રીજા ઉદ્દેશાનો સંવંધ છે. તેના ચાર અનુયોગ દ્વાર કહેવા તેમાં નામ નિષ્પન્ન નિષ્કેપામાં અપકાયનો ઉદ્દેશો છે. અને જેવું પૂર્વે પૃથિવીકાય જીવનું સ્વરૂપ સમજાવવાને માટે નિષ્કેપા વિગેરે જે નવ દ્વાર કળાં હતાં તે અહિં સમાનપણે હોવાથી તેજ કાયમ રાક્ષી કંડક વધારે બતાવવાની ઇચ્છાથી ઉદ્ધાર કરી નિર્ચુક્તિકાર કહે છે.

આઠસ્સવિ દારાઈં તાઈં જાઈં હવંતિ પુઢવોણ । નાળત્તો ડ વિહાણે પરિમાણુ વભોગ સસ્થે ય ॥ ૧૦૬ ॥

અપકાયના પૃથિવીકાયમાં બતાવ્યા પ્રમાણે નવદ્વારો છે. ફક્ત ભેદ ઇટલોજ છે કે વિધાન પ્રરૂપણા પરિમાણ, ઉપભોગ, શસ્ત્ર, સંવંધમાં તે પૃથિવોથી જુદી રીતે છે એમ જાણવું. ચ શબ્દથી લક્ષણ વિષય છે. તુ શબ્દ નિશ્ચય વાચક છે. ઇટલે પૃથિવીકાય અને અપકાય ફક્ત વિધાન વિગેરેમાંજ જુદા છે વીજામાં નહિ એમ જણાવું હવે વિધાન ઇટલે પ્રરૂપણા તે સંવંધી જુદાપણું બતાવે છે.

દુવિહા ડ આઠજીવા સુદ્દુમા તહ બાયરાય લોગંમિ । સુદ્દુમા ય સઠ્ઠવલોણ, પંચેવ ય બાયર વિહાણા ॥ ૧૦૭ ॥

અપકાયના જીવ લોકમાં સૂક્ષ્મ અને વાદર એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં સૂક્ષ્મ વધા લોકમાં છે, પણ વાદરના પાંચ ભેદ છે, હવે તેની પ્રરૂપણા કરે છે,

સુદ્ધોદણ ય ડસ્સા, હિમે ય મહિયા ય હરતણૂચેવ । બાયર આઠવિહાણા, પંચવિહા વણિયા ઇણ ॥ ૧૦૮ ॥

સૂત્રમ

॥ ૧૧૩ ॥

આચાં

॥૧૧૪॥

શુદ્ધોદક તે તઢાવ, નદી, સમુદ્ર, કુંડ, અવટ વિગેરેમાં રહેલું પળ તે ઓસસિવાયનું જાણયું, અને રાતમાં અથવા પરોડીય જે ઠાર પડે છે જેને ગુજરાતમાં શાકઢ કહે છે. તે અવશ્યાય (ઓસ) છે, અને શિયાઢમાં ટંઢા પુદ્ગલના સમુદ્ધના સંપર્કથી જઢ વરફીના ચોસલા જેવું કઢળ થાય છે તે હિમ છે. અને ગર્ભ મહિનામાં સાંજ સવાર જે ધુમાઢા જેવું પડે છે તે ધુમસ અથવા મહીકા કહેવાય છે અને શરદ તથા વર્ષાના કાઢમાં લીલી વનસ્પતિના ઉપર પાણીનાં ત્રિંદુ પડે છે, તે જમીનના સ્નેહના સંપર્કથી ઉત્પન્ન થયેલો હરતનું કહેવાય છે. આ મુલ્ય પાંચ ભેદ વાદર અપકાયના છે.

શંકા-પન્નવળા સૂત્રમાં વાદર અપકાયના ઘળા ભેદો વતાવ્યા છે જેમકે કરા, થંડો ડનો સ્વારક્ષત્ર, કટુ, અમ્લ, લવળ, વરુળ; કાઢોદ, ઉષ્કર, સ્ત્રીર, ઘૃત, ર્શુરસ, વિગેરે ભેદો વતાવ્યા છે, તે શા માટે? ઉત્તર-આ વધા ભેદ વાદર અપકાયના છે સ્વરા, પળ વધા ભેદોનો પાંચ ભેદમાંજ સમાવેશ થાય છે જેમકે કરા કઢળ હોવાથી હિમમાં તેનો સમાવેશ થાય છે અને વાકીનાઓનો શુદ્ધોદકમાં સમાવેશ થાય છે, કક્ત તેઓનું ધિન્નપણું સ્પર્શ, રસ, સ્થાન, વર્ણ, વિગેરેમાંજ છે, (જેમ કે સમુદ્રનું પાણી માત્ર જુદા જુદા પાણીના પુદ્ગલો તેમાં મળેલા હોવાથી સ્વાદમાં સ્વારું છે પણ તે શુદ્ધોદકજ છે. શંકા-જો ંવી રીતે પાંચમાંજ વધાનો સમાવેશ થતો હોય તો પન્નવળા સૂત્રમાં વીજા ભેદોનો વાઢ કેમ આપ્યો?

ઉત્તર-સ્ત્રી, વાઢ, અને મંદ બુદ્ધિવાઢાને સહેલથી સમજાય તે માટે ભેદ વાઢ્યા છે.

મશ્ન-ત્યારે અર્થિ નિર્યુક્તિકારે કેમ ભેદ ન વતાવ્યા?

સૂત્રમ્

॥૧૧૪॥

આચા૦

॥ ૧૧૫ ॥

ઉત્તર-પ્રજ્ઞાપના અધ્યયન તે ઉપાંગ છે અને આર્ષ વચન છે. તેમાં વધા મેદો લેવા યોગ્ય છે. અને સ્થાં વધા મેદો વતાવવાથી સ્ત્રી વિગેરેને વધારે લાભ થાય, અને નિર્યુક્તિઓ તો સૂત્રના અર્થ સાથે એકતા કરે છે, તેથી લીધા નથી, તેથી અદોષ છે.

ઉપર કહેલા વાદર અપકાયના સંક્ષેપથી ચે મેદ છે. પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા તેમાં અપર્યાપ્તા તે વર્ણ વિગેરેને ન પામેલા અને પર્યાપ્તા તે વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શના આદેશોવડે હજારો મેદવાળા છે. અને તેથી સંખ્યેય યોની પ્રમુખ લાખો મેદે થાય છે તે જાણવું. આ વધાની સંવૃત યોનિ જાણવી અને તે યોનિ સચિત્ત, અચિત્ત, મિશ્ર એમ ત્રણ મેદે છે. તથા શીત ઉષ્ણ, અને મિશ્ર એમ ત્રણ મેદે છે. એ પ્રમાણે ગણતાં અપકાયની સાત લાખ યોની થાય છે. હવે પ્રરૂપણા પછી પરિમાણ દ્વાર કહે છે.

જે વાયરપજ્જતા પયરસ્સ અસંખ્યભાગ મિત્તાતે । સેસા તિન્નિવિ રાસી વીસું લોગા અસંખિજ્જા ॥ ૧૦૯ ॥

જે વાદર અપકાય પર્યાપ્તા છે તે સંવર્તિત લોક મતરના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં જે પ્રદેશ રાશી છે તેના ચરોચર છે. અને વાકીના જે પ્રજ્ઞ રહ્યા તે પ્રથમ અસંખ્યાત લોકાકાશ પ્રદેશ રાશી પ્રમાણ જાણવા પણ તેમાં આટલું વિશેષ છે કે વાદર પૃથિવીકાય પર્યાપ્તાથી વાદર અપકાય પર્યાપ્તા અસંખ્યાત ગુણા છે, અને વાદર પૃથિવીકાય અપર્યાપ્તાથી વાદર અપકાય અપર્યાપ્તા અસંખ્યાત ગુણા છે, તેમજ સૂક્ષ્મ પૃથિવીકાય અપર્યાપ્તાથી સૂક્ષ્મ અપકાય અપર્યાપ્તા વિશેષ અધિક છે અને સૂક્ષ્મ પૃથિવીકાય પર્યાપ્તાથી સૂક્ષ્મ અપકાય પર્યાપ્તા વિશેષ અધિક છે. હવે પરિમાણ દ્વાર કહ્યું. પછી ચ શબ્દથી તુચ્ચેલું લક્ષણદ્વાર કહે છે.

જહ હરિથિસ્સ સરીરં કલલાવરથસ્સ અહુણોવવન્નસ્સ હોહ ઉદગંહગસ્સ ય ઇસુવમા સવ્વજીવાણં ॥ ૧૧૦ ॥

સૂત્રમ્

॥ ૧૧૫ ॥

આચા૦

॥ ૧૧૬ ॥

સંકા-અપકાય જીવનથી તેનું લક્ષણ સમજાતું નથી જેમ પેશાવ વિગેરે દ્રવ્ય છે તેમ પાણી પણ અજાણ છે,
 આચાર્યનું તે સંવંધી દૃષ્ટાંત સાથે સમાધાન-જેમ હાથળીના પેટમાં ગર્ભ ઉત્પન્ન થવા સાથે દ્રવ્ય છતાં તે ચેતન છે તેવીજ રીતે
 અપકાયનું પણ સચેતન પણ જાણવું. અથવા પક્ષીના તુર્ત ઉત્પન્ન થયેલા ઇંડામાં જ્યાંસુધી કઠળ ભાગ ચાંચ વિગેરે વંધાયા નથી
 ત્યાંસુધી ઘણું પાણી હોય છતાં તે ચેતન છે તેમ અપકાય પણ ચેતન છે એમ જાણવું. હાથળીનો ગર્ભ તથા ઇંડાનું પાણી લેવાની
 જરૂર પડતીજ કે તેમાં વધારે પાણી હોવાથી સારી રીતે દૃષ્ટાંત સમજાય છે. તુર્ત ઉત્પન્ન થયેલા એમ કહેવાથી સાત દિવસ સુધીનું
 છેવું ત્યાં સુધીજ, કલલ રહે છે પછી તો તે ગર્ભનો ભાગ કઠળ થઈ જાય છે.

હવે અપકાયની સચેતનતા ઉપર અનુમાન કરે છે તે નીચે પ્રમાણે.

શસ્ત્રથી ન હળાયું હોય ત્યાં સુધી દ્રવ્યપણું છે તેટલા માટે પાણી હાથળીના ગર્ભ કલલની માફક ચેતન છે. અહિં વિશેષણ લેવાથી
 પ્રશ્નવળ વિગેરેનો નિષેધ જાણવો. તેજ પ્રમાણે બીજું અનુમાન પ્રયોગથી બતાવે છે.

ઇંડામાં રહેલા કલલની માફક પાણીનું દ્રવ્યપણું નાશ નથી થયું તેથી તે પાણી સચેતન છે. તથા પાણી જીવ શરીર છે. કારણ
 કે, છેદી શકાય છે, ખેદી શકાય છે, ઊરાડી શકાય છે, પી શકાય છે, ભોગવાય છે, સુંઘાય છે, સ્વાદ લેવાય છે, સ્પર્શ કરાય છે
 દેસવાય છે અને દ્રવ્યપણે છે. આ વધારા શરીરના ધર્મો પાણીમાં છે માટે તે ચેતન છે, (આ વધારા સંવંધ બતાવીને પાણી એ જીવોનું
 શરીર છે એમ બતાવ્યું.) અને આકાશ વર્જિને ભૂતોના જે ધર્મ તે રૂપ આકાર વિગેરે પણ લેવા. સર્વ જગાયે આ દૃષ્ટાંત છે. સાસ્ના-
 વિશાળ ના સમૂહની માફક જાણવું.

સુત્રમ

॥ ૧૧૬ ॥

આચા૦

॥૧૧૭॥

શંકા—રૂપપણું, આકારપણું, વિગેરે ધર્મોં પ્રમાણુઓમાં પણ છે. તેથી તમારો હેતુ અનેકાંત દોષવાલો છે.

ઉત્તર—એમ નથી કારણ કે અર્હિ છે; હેયત્વ વિગેરે હેતુ પણ સાથે લીધેલા છે અને તે બંધુ ઇન્દ્રિયના વ્યવહારને અનુપાતી સાથે રહેનારા છે. તે પ્રમાણે પ્રમાણુ નથી. આ પ્રકરણથી અંતીન્દ્રિય પ્રમાણુનો વ્યવચ્છેદ કર્યો.

અથવા વિપક્ષજ નથી કારણ કે સર્વ પુદ્ગલ દ્રવ્યોનું દ્રવ્યશરીરનો સ્વીકાર કર્યો છે, અને જીવ સહિત અને નજીવ સહિત આટલું વિશેષ છે. કહ્યું છે કે:—

તળવોઽણબ્ભાતિવિગાર મુત્ત જાઙ્ગત્ત ઓઽણિલંતા ડ સત્થાસત્થહયાઓ નિજ્જીવસજીવરૂવાઓ ॥૧॥

અણુ અન્ન વિગેરે વિકારવાળાં મૂર્ત જાતિપણાથી, પૃથિવીથી વાયુ સુધી ણટલે. પૃથિવી, પાણી, અગ્નિ અને વાયુ એ ચારનાં શરીર શસ્ત્રથી હણાયલા તે નિર્જીવ છે. અને શસ્ત્રથી ન હણાયલા તે સજીવ છે એ પ્રમાણે શરીરપણું સિદ્ધ થતાં પ્રમાણ થાય છે

(૧) હીમ કોઈ જગોપર પાણી પળે હોવાથી બીજા પાણીની માફક સચેતન છે.

(૨) અને પાણી સચેતન છે કારણ કે કોઈ જગોપર ભૂમિ ખોદતાં દેહકાંની માફક ઉછલી આવે છે.

(૩) અથવા આકાશમાંથી પડતું પાણી સચેતન છે. કારણ કે તે આકાશમાં સ્વાભાવિક રીતે ઉત્પન્ન થતાં માછલાની માફક ઉછલી પડે છે,

ઉપર કહેલા બધા લક્ષણો અપકાયને મલતા આવતાં હોવાથી અપકાય સચેતન છે.

સૂત્રમ્

॥૧૧૭॥

આચા૦

॥૧૧૮॥

હવે ઉપભોગ દ્વાર કહે છે —

પહાણે પિયણે તહ ધોયણે ય, ભક્તકરણે અસે એ અ । આડસ્સ ડ પરિભોગો ગમણાગમણે ય જીવાણં ॥૧૧૧॥

નહાવું, પીવું, ધોવું, રાંધવું, સીંચવું, તથા નાન વિગેરેથી જવું આવવું તેમાં પાણી કામ લાગે છે. તેથી તેના ભોગના અભિલાષી જીવો આ કારણોને હૃદયેથીને અપકાયના વધમાં પ્રવર્તે છે, તે બતાવે છે.

एएहिं कारणेहिं हिंसंती आउकाइए जीवे । सायं गवेसमाणा परस्स दुक्खं उदीरंति ॥ ११२ ॥

સ્નાન, અવગાહન વિગેરે કારણો આવતાં ઇન્દ્રિયોના વિપયના વિષમાં મોહિત થયેલા જીવો નિર્દયપણે અપકાયના જીવોને હણે છે. કારણ કે પોતાના સુખની ઇચ્છા હોવાથી પારકાના હિત અહિતના વિચારથી શૂન્ય હોવાથી કેટલાક દિવસના સ્થાયી મનોહર જુવાનીના મદથી તપેલ ચિત્તવાળાની સારાસાર વિવેક રહિત, તથા વિવેકી પુરુષના સંસર્ગ રહિત રહીને પાણી વિગેરે જીવોના દુઃખને ડીરીને પીઢા કરે છે. કહું છે કે. :—

एकं हि चक्षु रमलं सहजो विवेकस्तद्विभिरेव सह संवसतिर्द्वितीयम्

एतद्द्वयं भुवि न यस्य स तत्त्वतोऽन्धस्तस्यापमार्गचलने खलु कोऽपराधः?

જેને સ્વભાવિક નિર્મલ વિવેક છે, તે એક ચક્ષુવાળો કહેવાય છે. અને વિવેકવાળા પુરુષનો સંગ તે મનુષ્યને ઘેંજી આંત્ર

સુપ્રમ

॥૧૧૮॥

આચા૦

॥૧૧૯॥

ગણાય છે. તે યેડથી જે રહિત છે તે સ્વચ્છ રીતે જોતાં તો આંધળો હોય છતાં આંધળો જ છે તો તેવો પુરુષ કદી સ્વચ્છ રસ્તે જાય તો તેમાં તે વિચારાનો શું ગુનો છે? વિવેક તથા વિવેકી પુરુષની સંગત વિનાનો આદમી જરૂર આડે રસ્તે જાય છે. હવે શસ્ત્ર દ્વારા કહે છે. :—

उत्सिञ्चणगालणधोवणे य उवगरणमत्तभंडे य । वायरआउक्काए एयं तु समासओ सत्थं ॥૧૧૩॥

દ્રવ્ય અને ભાવ એ બે શસ્ત્ર છે. અને દ્રવ્ય શસ્ત્ર પણ સમાસ અને વિભાગ એ બે મેદે છે, તેમાં સમાસથી દ્રવ્ય શસ્ત્ર આ છે. કુવામાંથી કોશ વિગેરેવડે પાણી ઉંચે ચઢાવવું તે ઉર્ધ્વ સિંચન છે. અને ઘન (ઘટ) મસૂણ (કોમળ) વસ્ત્રથી ગાઢવું તથા વસ્ત્ર વિગેરે ઉપકરણ ચર્મ કોશ, કઢાવું, વિગેરે વાસણ ધોવા વિગેરેમાં આ પ્રમાણે અનેક રીતે વાદર અપકાયનાં શસ્ત્રો જાણવા ઇંટ છે આ કારણને જીવોને પીડા થાય છે. ગાથામાં ‘તુ’ શબ્દ વિભાગની અપેક્ષા વિશેષણ અર્થ છે. હવે તે વિભાગથી વતાવે છે.

किंची सकाय सत्थं किंची परकाय तदुभयं किंचि । एयं तु द्वसत्थं भावेय असंजमो सत्थं ॥૧૧૪॥

કિંચિત્ સ્વકાય શસ્ત્ર તે સઠવાનું પાણી નદીના પાણીને દુઃખ દે અને કિંચિત્ પરકાય શસ્ત્ર તે, માટી, સ્નેહ (તેલ વિગેરે) સ્વાર વિગેરે, પાણીના જીવોને દુખે છે. કિંચિત્ ઉભય ઇંટ છે પાણીમાં મળેલી માટી વિગેરે બીજા પાણીના જીવોને દુખે છે. પણ ભાવશાસ્ત્રમાં તો પૂર્વે કહ્યા મુજબ પ્રમાદીનો, સ્વચ્છ ધ્યાનવાળાનો મન, વચન, કાયાએ પાળેલો અસંયમ છે. વાકીનાં દ્વારો પૃથ્વી-કાયની માફક જાણવાં તે કહે છે.

સુત્રમ્

॥૧૧૯॥

આચા૦

॥ ૧૨૦ ॥

સેસાઈં દારાઈં તાઈં જાઈં હવંતિ પુઢધીણ । એવં આઉદેસે નિજ્જુત્તી કિસિયા ઘસા [હાઈ] ॥ ૧૧૯ ॥

નિક્ષેપ, વેદના, વધ, અને નિવૃત્તિ જેમ પૃથિવીકાયમાં વતાવ્યાં તેવી રીતે અપકાયના ઉદ્દેશમાં પણ નિર્યુક્તિ ઇટલે નિશ્ચયથી અર્થ ઘટના વતાવી છે. ઇટલે એ જાણવું કે અપકાયના જીવોનો વધ કરવાથી વંધ થાય છે. અને તે સમજીબુદ્ધિમાને અપકાયના જીવોને દુઃખ ન દેવું એવો સર્વ વિરતિ ધર્મ સ્વીકારવો. હવે સૂત્ર અનુગમમાં અસ્થલિત વિગેરે ગુણયુક્ત સૂત્ર ઉચ્ચારણ કરવું, તે નીચે પ્રમાણે.

સે બેમિ જહા અણગારે ઉજ્જુકડે નિયાયપઢિવળ્ણે અમાયં કુવમાણે વિયાહિણ (સૂ૦, ૧૮)

પૂર્વ સૂત્ર સાથે આ સૂત્રનો એમ સંબંધ છે કે ગયા ઉદ્દેશમાં છેલ્લા સૂત્રમાં પૃથિવીકાયનો સમારંભ ત્યાગે તે મુની એમ કહ્યું હતું. પણ તેટલાથીજ સંપૂર્ણ મુની ન થવાય તે વતાવે છે, સુધર્મસ્વામી કહે છે કે “મેં ભગવાન પાસે પૂર્વે સાંભળ્યું તેમાં આ પણ જાણવું.” ઇટલે પૂર્વના સૂત્ર સાથે આ સૂત્રનો સંબંધ જોડાયો. મૂળમાં ‘સે’ શબ્દ છે તેનો અર્થ ગુજરાતીમાં ‘તે’ થાય છે. ઇટલે પૃથિવીકાયનો સમારંભ ત્યાગે અને તેની સાથે બીજું શું ત્યાગે તો સંપૂર્ણ અણગાર થાય. અથવા કેવો અણગાર ન થાય તે હું કહું છું,

“અણગારા મો ત્તિ ઇગે પવયમાણેત્યાદિ”

જેમને ઘર નથી તે ‘અણગાર’ છે. અહીંયા યતિ વિગેરે શબ્દ છોડીને અણગાર શબ્દ લીધો તેનું કારણ વતાવે છે. ઘરનું

સૂત્રમ

॥ ૧૨૦ ॥

આચા૦

॥૧૨૧॥

ત્યાગવું તે મુનિપણામાં પ્રથમ ગણાય છે કારણ કે ઘરનો આશ્રય કરે તો ઘર સંબંધી પાપ કૃત્યો કરવાં પડે અને મુનિ તો નિર્દોષ અનુષ્ઠાન કરવાવાળા હોય છે તે બતાવે છે. ઋજુ તે અકુટિલ સંયમ ઇટલે મનવચન કાયાની સ્વરાશ્ર વેષ્ટાનો નિરોધ કરીને સર્વ પ્રાણીના રક્ષણ માટે પ્રવૃત્તિ કરવાથી દયાનું એક રૂપજ છે. અને વધી જગાઈ તેની 'અકુટિલ' (સરલ) ગતિ છે અથવા મોક્ષ સ્થાનમાં ગમન કરવા સરલ શ્રેણી જે ઋજુ શ્રેણી ગતિ કહેવાય છે તે મેલવવા સર્વ પ્રકારે સંવરવાળું સંયમ પાલવાથી મોક્ષ મળે. અહીંનાં કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરીને સંયમ તે સત્તર પ્રકારનો બતાવેલો સરલ સાધુ માર્ગ તેને કરે (આરાધે) તે ઋજુકારી છે, એનાથી એમ સૂચવ્યું કે સંપૂર્ણ સંયમ અનુષ્ઠાન કરનાર સંપૂર્ણ અણગાર છે આવો મુનિ શું ફલ પામે તે બતાવે છે. યજન તે યાગ, નિયત ઇટલે નિશ્ચિત એ બે મળીને નિયાગ ઇટલે મોક્ષ માર્ગ, અહીંના સંગત અર્થપણથી ધાતુઓનું સમ્યગ્ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ પળે સંગત છે. તે નિયાગ સમ્યગ્ દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર્યરૂપ મોક્ષ માર્ગ છે તેને સ્વીકારેલો તે નિયાગ પ્રતિપન્ન જાણવો. પાઠાન્તરમાં નિકાય પ્રતિપન્ન છે. ઇટલે નિર્ગત કાય તે આદારિક વિગેરે શરીર જેનાથી અથવા જેમાં છે. તે નિકાય તેને પામેલી તેનું કારણ સમ્યગ્દર્શન વિગેરે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે અનુષ્ઠાન કરવાથી અને નિષ્કપટિપળે આચરવાથી તે અમાયાવી થાય છે તે બતાવે છે, અહિં માયા ઇટલે વધાં ધર્મ કાર્યમાં પોતાના વીર્યને, ઉપયોગમાં ન લેતે; તેથી એમ સૂચવ્યું કે અમાયાવી ઇટલે ઉપર કહેલા વીર્યને ઉપયોગમાં લે તે અને અગૃહિત, બલ, વીર્ય ઇટલે સંયમ અનુષ્ઠાનમાં પરાક્રમ બતાવનારો અણગાર કહ્યો. આ વચનથી તેના સંબંધી વધા કષાયોનો પણ અપગમ (દૂર કરવું) જાણવો.

સૂત્રમ

॥૧૨૧॥

આચાર્ય

॥ ૧૨૨ ॥

આ આચાર્ય સૂત્રનો સાર એ છે કે જે જંદૂ! પ્રભુ પાસે મેં સાંભળ્યું છે કે જેઓ સત્તર પ્રકારનો નિર્દોષ સંયમ પાળે તમ્યવદ્શન જ્ઞાનચારિત્રની આરાધના કરે તથા પોતાની શક્તિ ગોપવે નહિં તથા વધા કષાય વિગેરે દુર્ગુણોને છોડે તેમનેજ સાધુ જાણવા. કહ્યું છે કે.

સોહી ય ઉજ્જુયભૂયસ્સ ધમ્મો સુદ્ધસ્સ ચિદ્દહ'ત્તિ,

પ્રાયશ્ચિત્ત તે નિષ્કપટીનું છે, અને ધર્મ પવિત્ર ભાવવાળાનો છે. તો આ વધી પ્રાપ્તિ વેલડીને દૂર કરી શું કરે? તે કહે છે.

જાણ સદ્ધાણ નિવ્રત્તો તમેવ અણુપાલિજ્ઞા વિચિત્તા વિસોત્તિયં (સૂ. ૧૧)

વધતા સંયમ સ્થાન કંઠક રૂપવાળી શ્રદ્ધાવદે દિક્ષા લીધેલી તે આચાર્ય જીંદગી સુધી પોતાની નિર્મલ શ્રદ્ધા પાળે કારણ કે પ્રાયઃ એવો નિયમ છે કે પરિણામ ઉચ્ચ ભાવમાં ચડેલા હોય ત્યારેજ દિક્ષા લે છે, અને પાછળથી સંયમ શ્રેણીને પામેલો તેને પરિણામ વધે પડે, અથવા વરોવર રહે તેમાં વૃદ્ધિકાલ કે હાનિકાલ એક સમયથી માનીને ઉત્કર્ષથી અંતર્મુહૂર્ત જાણવો પણ એથી વધારે કાલ સંકલેશ કે વિશુદ્ધિ ન હોય. કહ્યું છે કે :—

નાન્તર્મુહૂર્તકાલમતિવૃત્ત્ય શક્યં હિ જગતિ સદ્ધ્લેષદુમ્ નાપિ વિશોદ્ધું શક્યં પ્રત્યક્ષો હ્યાત્મનઃ સોઽર્થઃ ॥૧॥

ઉપયોગદ્વયપરિવૃત્તિઃ સા નિર્હેતુકા સ્વભાવત્વાત્ આત્મપ્રત્યક્ષો હિ સ્વભાવો વ્યર્થાઽત્ર હેતુક્તિઃ ॥૨॥

અંતર્મુહૂર્ત કાલને ઉલ્લંઘીને જગતમાં વધારે કલેશ કરવાને શક્તિમાન નથી તેજ પ્રમાણે આત્માને શુદ્ધ કરવાને પણ વધારે

સૂત્રમ્

॥ ૧૨૨ ॥

આચાં

॥૧૨૩॥

કાલ શક્ય નથી તે આત્માનો અર્થ પ્રત્યક્ષ છે તેથી વધારે વાર પરિણામ ન ટકે કંઈક ફેરફાર થાય. ॥ ૧ ॥

બે ઉપયોગની પરિવૃત્તિ તે સ્વભાવથીજ હેતુ રહિત છે. કારણ કે સ્વભાવ તે આત્માથી પ્રત્યક્ષજ છે. અને ત્યાં હેતુ વતાવવા વ્યર્થજ છે ॥૨॥ અને અવસ્થિત કાલ તે વૃદ્ધિ, હાનિ, લક્ષણવાળા બન્ને અને યવ મધ્ય, અને વજ્ર મધ્ય એ બેની માફક આઠ સમય છે. ત્યાર પછી અવશ્ય વદલાય આ વૃદ્ધિ હાનિનું રહેલું પરિણામ તે કેવલી જાણે, પણ કેવલ જ્ઞાન વિનાના હ્રસ્વસ્થ જીવોને જણાય નહિ. જો કે પ્રવજ્યા લીધા પછીના કાલમાં સિદ્ધાંત સાગરને અવગાહન કરતો સંવેગ વૈરાગ્ય ભાવના ભાવિક અંતર આત્માવાળો કોઈ મુનિ વધતા પરિણામ ને મેળે છે તેજ કહું છે :—

જહ જહ સુયમાવગાહૈ અહસયરસ પસરસંજુયમઉલ્લં । તહ તહ પલ્હાઈ મુળી નવનવ સંવેગસદ્ધા ॥ ૧ ॥

મુનિ જેમ જેમ શ્રુતને અવગાહે, (મળે) તેમ તેમ અતિશય રસના પ્રસરથી સંયુત અપૂર્વ આનંદને નવા નવા સંવેગની શ્રદ્ધાવહે પામે છે, તો પણ વધવાવાળા થોડા અને ઉત્તમ ભાવમાંથી હેઠે પડનારા ઘણા તેથી કહીએ છીએ કે તે શ્રદ્ધા પાળે, એટલે નિરંતર ઉત્તમભાવ વધારે, હવે તે કેવી રીતે પાળે, તે કહીએ છીએ, શંકા છોડીને પાળે, આ શંકા બે પ્રકારની છે. સર્વ શંકા અને દેશ શંકા આ સર્વશંકામાં જિનેશ્વરનો માર્ગ છે કે નહિ અને દેશ શંકામાં અપકાય વિગેરેના જીવા છે કે નહિ? કારણ કે પ્રવચનમાં વિશેષ પ્રકારે કહીને વતાવેલ છે. તેથી સ્પષ્ટ ચેતના ઊભાના અભાવથી જીવો નથી વિગેરે શંકાઓને દૂર કરી સાધુના સંપૂર્ણ ગુણોને પાળે, અથવા વિશ્રોત બે પ્રકારે છે. દ્રવ્યથી નદી વિગેરેના જ્ઞાણો જોરથી ચાલે છે તે, અને ભાવ વિશ્રોત તે મોક્ષ તરફ સમ્યગ્દર્શન વિગેરે

સૂત્રમ

॥૧૨૩॥

આચા૦

॥ ૧૨૪ ॥

હલ્લદું ગમન થાય (અધમભાવે પરિણમે) તેમને છોડીને સંપૂર્ણ અંગારના છુલોને પગારાં વાળવા જેવું છે. અર્થમાં છે. વ્હી-‘વિજહિતા પૂર્વ સંજોગ’ એટલે પૂર્વનો સંવંધ જે માતા પિતા સાથે છે તથા પાછલો સંવંધ જે સસરા વિગેરે સાથે છે તે બન્ને સંયોગ છોડીને શ્રદ્ધા પાળે તેમાં જેને આ ઉપદેશ દેવાય છે તે શંકા અથવા કુભાવના છોડીને શ્રદ્ધાનું પાલન કરવું તેનેજ કહેવાય છે. તેથી એમ સમજવું કે જંબૂસ્વામીને કહે છે કે તમે આવું સંયમનું રહું અનુષ્ઠાન કરશો એટલુંજ નહિ પણ વીજા મહા સત્વવાળા પુરુષો થઈ ગયા તે પણ પૂર્વે આ પ્રમાણે કરતા હતા તે બતાવે છે.

પળયા વીરા મહાવીરિં (સૂ૦ ૨૦)

પરિસદ્, ઉપસર્ગ, કપાય, તેમની સેનાના વિજયથી વીરપદ પામેલા અને મહાન પંથ સમ્યક્દર્શન વિગેરે રૂપ મોક્ષમાર્ગ જે જિનેશ્વર વિગેરે સત્પુરુષોએ વારંવાર વાપરેલો તેને અનુસરીને વીર્યવાળા ઘની સંયમ અનુષ્ઠાન કરે છે, તેથી ઉત્તમ પુરુષોથી આ માર્ગ ઉપયોગમાં લેવાયલો છે, એવું બતાવી તેમણે પાડેલા માર્ગમાં વિશ્વાસવાળા શિષ્યો સંયમ અનુષ્ઠાન સુસ્વથીજ કરશે, ઉપદેશ કર્યા પછી કહે છે, કે લોક વિગેરે છે તેમાં તમારી બુદ્ધિ અપકાયના જીવ વિગેરે વિષયોમાં અસંસ્કારી હોવાથી ન પહોંચે તો પણ ભગવાનની આજ્ઞા છે, તેથી માનવું જોઈએ તે કહે છે,

લોગં ચ આણાણ આભસમેચ્છા અકુઓભયં (સૂ૦ ૨૧)

અહિં છોક શબ્દથી ચાલતા પસંમે અપકાયનો વિષય હોવાથી અપકાયનેજ લેવો તે અપકાય લોકને અને ‘ચ’ શબ્દથી અન્ય

સૂત્રમ્

॥ ૧૨૪ ॥

આચા૦

॥૧૨૫॥

પદાર્થો ને આજ્ઞાવડે ઇટલે જિનેશ્વરનાં વચનની બહુ માન્યતાથી સારી રીતે જાણીને આ અપકાયના જીવો છે. એવું માનીને તેમને કોઈ પ્રકારે ભય ન થાય એવો અકુતો ભય સંયમ પાલવો અથવા અકુતો ભય ઇટલે અપકાય જીવનો સમૂહ છે તે કોઈથી ભય ન વાંચ્છે, કારણ કે તેમને પણ મરણની ધીક લાગે છે. માટે ભગવાનની આજ્ઞાથી તેની રક્ષા કરવી તેમની રક્ષા માટે શું કરવું તે કહે છે.

સૂત્રમ

॥૧૨૫॥

સે વેમિ ણેવ સયં લોગં અઘ્માઙ્ગિલ્લજ્ઞા ણેવ અત્તાણં અઘ્માઙ્ગિલ્લજ્ઞા, જે લોયં અઘ્માઙ્ગિલ્લજ્ઞા, સે અત્તાણં અઘ્માઙ્ગિલ્લજ્ઞા જે અત્તાણં અઘ્માઙ્ગિલ્લજ્ઞા સે લોયં અઘ્માઙ્ગિલ્લજ્ઞા (સૂ૦ ૨૨)

સુધર્માસ્વામી કહે છે કે હે જંબૂ જે મેં ભગવાન પાસે સાંભળ્યું છે. તેજ તને કહું છું પણ કલ્પના કરીને નથી કહેતો. આ અપકાય જીવનો સમૂહ જીવ છે. એમ હું જે કહું છું તે અચોરને ચોર કહેવા માફક જુદું નથી કહેતો, કોઈ એમ કહે કે, અપકાય જીવ, નથી, ફક્ત ધી, તેલ, વિગેરે જેમ ઉપકરણ છે તેમ તે ઉપકરણ માત્ર છે. આ અસત્ અભિયોગ છે. કારણ કે હાથી વિગેરેમાં પણ કરણપણું આવી જશે તેથી શંકા ધશે કે હાથીમાં જીવ છે કે નહિ?

શંકા-આજ અભ્યાસ્યાન છે કે તમો અજીવોને જીવણું આપો છો. આચાર્યનું સમાધાન, એમ નથી. અમે પૂર્વે પાણીનું સચેતન પણું સિદ્ધ કર્યું છે. જેમ આ શરીરનો હું વિગેરે હેતુ સહિત આત્મા અધિષ્ઠિત છે ઇટલે શરીરથી આત્મા જુદો છે. એવું પૂર્વે સાધ્યું છે. એજ પ્રમાણે અપકાય પણ અવ્યક્ત ચેતન વડે પૂર્વે સચેતન સાધ્યો છે. અને સાધેલાને અભ્યાસ્યાન કહેવું, તે ન્યાય નથી, વઢી વાદી કહે છે કે આત્માને પણ શરીરનો અધિષ્ઠાતા માનવો તે અભ્યાસ્યાન છે. કારણ કે તે ક્રિયા કરતો યુક્તિમાં ઘટતો નથી,

આચાં

॥ ૧૨૬ ॥

પટલા માટે કહે છે. આત્માને શરીરનો અધિષ્ઠાતા પટલે હું જ્ઞાનથી અભિન્ન ગુણવાળો પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ છું, પરંતુ દરેક જાણે છે તેથી તેને ન લોપે.

શંકા-આ અમે કેવી રીતે જાણીશ કે આત્મા શરીરમાં ધરના માલીક માફક રહેલો છે?

ઉત્તર-ભૂલાવાના સ્વભાવવાળો દેવોને મિય હે વાદિ! આગલ કહેલું છતાં કરીને કહેવડાવે છે, ફરીથી સાંભળ, જેમકે આ શરીર કોઈથી લવાયું છે, તેનો સંવંધ આ શરીર સાથે છે. તેથી કફ, લોહી, અંગ, ઉપાંગ વિગેરે પરિણતિને પામેલાથી અન્ન વિગેરે માફક છે, તેવીજ રીતે કોઈ સંધી રાખનારાથીજ ઉત્સૃષ્ટ (ત્યજાયલું) છે. લીધેલું હોવાથી અન્ન મઝ (ચિટ્ટા) ની માફક છે, વઢી તેજ પ્રમાણે જ્ઞાનની ઉપલબ્ધિ પૂર્વક પરિસ્પંદ (શરીરનું) હલન ચલન) પણ ભ્રાંતિ રૂપ નથી, કારણ કે પરિસ્પંદવળે થવાથી તમારાં વચન જેમ વુદ્ધિપૂર્વક બદલાય છે, તેમ, વઢી ચોથું અનુમાન કહે છે, અંદર રહેલો માલીક છે તેના વ્યાપારને ભજનારી ઇન્દ્રિયો છે. કરણવળે હોવાથી, જેમ દાતરડું વિગેરે, ઉપયોગ પૂર્વક હાથથી ચાહે તેમ આ છે. આ પ્રમાણે ચાર અનુમાન પ્રમાણ આપીને જીવને શરીરની અંદર રહેલો સિદ્ધ કર્યો, તે પ્રમાણે કુતર્ક માર્ગને અનુસરનારા હેતુની માલા (શ્રેણી) ને સ્યાદ્વાદ કુહાડાવડે દરેક આત્માથી ઉચ્છેદ કરવો, અર્થાત્ નાસ્તિકોને જીવ સત્તા સિદ્ધ કરી આપવી એ પ્રમાણે જો ઉત્પત્તિ અને પ્રાપ્ત થયેલો આત્મા શુભ અશુભ ફલને ધોગવનારો જાણવા છતાં કોઈ ન માને, તો એ પ્રમાણે ધર્તા જે અજ્ઞ છે તથા કુતર્ક રૂપ તિમિરથી જેનાં જ્ઞાન ચક્ષુ હણાયાં છે, તે અપકાયના જીવને ન માને, તે અપકાયને ન માનતાં સર્વ પ્રમાણથી સિદ્ધ એવા આત્માને પણ ઉડાવે છે!

સૂત્રમ

॥ ૧૨૬ ॥

આચા૦

॥૧૨૭॥

एटले जे एम कहे छे, के हुं नथी, ते पोते साम्बर्यथी अपकायना जीवोने पण न माने, कारण के आत्मा नी अंदर हाथ विगेरे अवयव युक्त शरीर अधिष्ठाता छे छतां तेने उडावे छे तो पछी जेनुं चेतना लिंग अव्यक्त छे एवा अपकाय जीवोने उडावे ए तो सहेलुंज छे.

આ પ્રમાણે અનેક દોષો આવતા જાણીને શુદ્ધિમાન પુરુષે અપકાય નથી, એવું સ્વોર્ડ ન બોલવું, એવું વિચારીને અપકાયમાં પણ જીવ છે, એમ સમજીને અપકાયનો આરંભ સાધુઓ ન કરવો, પણ બૌદ્ધ મત વિગેરેના સાધુઓ તેનાથી ઊલટા એટલે અપકાયની હિંસા કરનારા છે, તે વતાવે છે

लज्जमाणा पुढो पास अणगारा मो त्ति एगे पवयमाणा जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं उदय कम्मसमारंभेणं उदयसत्थं समारंभमाणे अणेगरूवे पाणे विहिंसइ । तत्थ खलु भगवता परिण्णा पवेदिता । इमस्स चैव जोवियस्स परिवंदणमाणणपूयणाए जाइमरणमोयणाए दुक्खपडिघायहेउं से सयमेव उदयसत्थं समारभति अण्णेहिं वा उदयसत्थं समारंभावेति अण्णे उदयसत्थं समारंभंते समणुजाणति । तं से अहियाए तं से अबोहिए । से तं संबुज्झमाणे आयाणीयं समुट्ठाय सोच्चा भगवओ अणगाराणं अंतिए इहमेगेसिं णायं भवति-एस खलु गंथे एस खलु मोहे एस

સૂત્રમ્

॥૧૨૭॥

આચા૦

॥૧૨૮॥

खलुमारे एस खलु णरण, इच्चत्थं गद्धिण लोण जमिणं विरुवरुवेहिं सत्थे हिं उदयकम्म समारंभेणं
उदयसत्थं समारभभाणे अण्णे अणेगरुवे पाणे विहिंसइ से वेमि संति पाणा उदयनिस्सिया जीवा
अणेगे (सू० २३)

અન્ય સાધુઓ પોતાની પ્રવ્રજ્યાને લજાવનારા અથવા સાવચ અનુષ્ઠાનથી લજા પામેલા જુદા પહેલા શાક્ય, ઉલ્ક, કળ-
શુક, કપિલ, વિગેરેના જે મુનિઓ છે તેમને તું જો, એવું જૈનાચાર્ય શિષ્યને કહે છે. અવિવશિત કર્મવાળા છતાં અકર્મક થાય
છે. જેમકે તું જો મૃગ દાંડે છે. એ પ્રમાણે વીજી વિમક્તિના અર્થમાં પહેલીનો પ્રત્યય છે, તેનો અર્થ આ છે કે શાક્ય વિગેરે
સાધુઓ દિક્ષા લીધેલી છે છતાં સાવચ અનુષ્ઠાન કરે છે. એવા જુદા જુદા પહેલાને તું જો, તેઓજે જૈનાવડે સાધુને અગ્રોમ્ય
આચરણ કર્યું તે આ પ્રમાણે વતાવ્યું, તે કહે છે કે અમે સાધુ છીએ એવું કેટલાક શાક્યાદિ વતાવે છે તે વ્યર્થ વતાવે છે, કારણ
કે તેઓ ઉત્સેચન, અગ્નિ વિદ્યાપન, વિગેરે શસ્ત્રોથી સ્વકાય અને પરકાય એ બે ભેદથી ભિન્ન શસ્ત્રોવડે ઉદક કર્મ (પાણીને દુઃસ્વ
દેવું) કરે છે. ઉદકના કર્મ સમારંભ વડે અથવા ઉદકમાં શસ્ત્ર ચલાવે છે. અને તેથી તે કર્મ કરતાં વનસ્પતિ
તથા બે ઇન્દ્રિય જીવ વિગેરે હણે છે. ત્યાં આગળ નિશ્ચે કરીને જિનેશ્વર દેવે પરિજ્ઞા વતાવી છે કે જેમ આ જીવિતવ્યનાજ પરિ-
વંદન, માનન, પૂજન, જન્મ મરણથી મુક્તિવાને પ્રાપ્ત તથા દુઃખનો નાશ કરવા જે કરે છે તે, વતાવે છે. પોતે પાણીના જીવોનો
સમારંભ કરે છે, વીજાઓ પાસે સમારંભ કરાવે છે, અને સમારંભ કરનારાને અનુમોદે છે. તે કરવું કરાવવું અનુમોદવું અને તેનાથી

સૂત્રમ

॥૧૨૮॥

આચા૦

॥૧૨૯॥

અપ્કાયના જીવોને દુઃખ થાય છે, તેનું ફલ આ પ્રમાણે છે. અહિત માટે અવોધિલાભ માટે અર્થાત્ પાણીના જીવોને દુઃખ દેનારનું અહિત થાય છે. તથા સમ્યક્ત્વ (ધર્મ વીજ) નાશ થાય છે. આ વધું સમજનારો પુરુષ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય સમ્યક્ દર્શન વિગેરે સારી રીતે ભગવાન અથવા સુસાધુઓ પાસે સાંભળીને આ લોકના કેટલાક સાધુઓને જે જાણપણું થાય છે તે વતાવે છે.

આ અપ્કાયને દુઃખ દેવું તે સ્વરે સ્વર ગ્રન્થ, (પાપનો સમૂહ એકઠો થવો) મોહ, માર, નર્ક છે. છતાં તેને અર્થે શુદ્ધ થયેલો લોક પાણીને દુઃખ દેનારાં વિરુપ શસ્ત્રો વડે પાણીને દુઃખ દેવા સાથે તેને આશ્રી વીજા અનેક જીવોને જુદી જુદી રીતે હણે છે, તે વધું પૂર્વ માફક જાણવું. ફરીથી સુધર્માસ્વામી કહે છે કે આ અપ્કાય સંબંધી તત્ત્વનું વૃત્તાંત મેં પૂર્વે સાંભળ્યું તે ઉદકમાં રહેલા પ્રાણીઓ પોરા, મત્સ્ય વિગેરે જે જીવો છે તેને પણ પાણીના સમારંભ કરનારો હણે છે. અથવા વીજો સંબંધ આ છે કે પૂર્વે કહેલું ઉદક શાસ્ત્ર આરંભતો વીજા અનેક જીવોને અનેક રીતે હણે છે.

શંકા-એ કેવી રીતે જાણવું શક્ય છે! ઉત્તર-જીવો છે. તે અમે પૂર્વે કહી ગયા છીએ,

શંકા-તે કેટલા છે.? ઉત્તર-જીવો અનેક છે.

અહિં આ જીવનું ફરી ઉપાદાન ઉદકમાં રહેલા ઘણા જીવો છે તે જણાવવા માટે કર્યું છે તેથી એમ સમજવું કે એક એક જીવ ભેદમાં ઉદકને આશ્રી અસંખ્યાત પ્રાણીઓ છે. એ પ્રમાણે તેઓ અપ્કાયનો સમારંભ કરતાં તે પુરુષો પાણીને તથા પાણીના આશ્રયના ઘણા જીવોને મારનારા થાય છે. તે જાણવું,

સૂત્રમ્

॥૧૨૯॥

આચા૦

॥૧૩૦॥

હવે શાક્યાદિ ઉદક આશ્રિત ચેદિન્દ્રિય જીવોને ઇચ્છે છે પણ ઉદકને નહિ, તે જતાવે છે,

इहं च खलु भो! अणगाराणं उदयजीवा वियाहिया (सू० २४)

અહિંઆ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીર તેના પ્રવચન તે વાર અંગ જે ગળી પિટક નામે ઓઢિસ્વાય છે, તેમાં સાધુઓને જતાવ્યું છે કે ઉદકરૂપ જીવ છે અને 'ચ' શબ્દથી તેને આશ્રિત પોરા છેદનક, લોદ્રણક, મમરા, માછલાં વિગેરે અનેક જીવો છે તેમાં અવધારણ ફલ આ છે કે જૈન શાસ્ત્ર માફક વીજામાં આવી રીતે પાણીના જીવો સિદ્ધ નથી કર્યા,

શંકા—જો એમ હોય, કે પાણીજ જીવ છે તો તેનો ચારંવાર પરિભોગ કરતા સાધુઓ પણ પાણીના જીવોના ઘાતક સિદ્ધ થશે ?

ઉત્તર—એમ નથી પણ અમે પાણીના સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર એમ ત્રણ ભેદ માનીએ છીએ અને અચિત્ત, અપકાયનો ઉપભોગ થાય, એવી વિધિ છે, પણ સચિત્ત અથવા મિશ્ર પાણી સાધુ ન વાપરે.

પ્રશ્ન—આ પાણી અચિત્ત સ્વભાવથી થાય છે કે શસ્ત્રના સંવંધથી !

ઉત્તર—જન્મે પ્રકારે એમાં જે અપકાય સ્વભાવથી અચિત્ત છે, તેને જો વાહ્ય શસ્ત્રનો સંપર્ક ન થાય, તો તેને અચિત્ત જાણનારા પણ કેવલજ્ઞાની મનઃપર્યાયજ્ઞાની અવધિ તથા શ્રુતજ્ઞાની મુનિઓ પણ તેને વાપરે નહિ, કારણકે તેથી મર્યાદા તુટી જવાની વીકરહે છે, જેમકે ગુરુ પરંપરાથી સાંભળીએ છીએ, કે મગવાન્ શ્રીમહાવીરે પૂર્ણ નિર્મલ પાણીથી ડલસત્ તરંગવાળો તથા શેવાળ સમૂહવત વિગેરે

સૂત્રમ્

॥૧૩૦॥

આચા૦

॥૧૩૧॥

જીવ રહિત અને જેમાં વધા પાણીના જીવો અચિત્ત થઈ ગયેલા છે એવો એક અચિત્ત પાણીથી ભરેલો મોટો કુંડ દેખીને પણ ઘણીજ તરશથી પીડાતા પોતાના શિષ્યોને તે પાણી પીવાની આજ્ઞા ન આપી તથા અચિત્ત તલનું માડું સ્થર્દિલતા પરિભોગની અનુજ્ઞા અનવસ્થા દોષના રક્ષણને માટે ન આપી શ્રુતજ્ઞાનનું પ્રમાણપણું વતાવવા માટે, કારણ કે સ્વભાવથી અચિત્ત અપ્કાય કેવલ જ્ઞાનથીજ જણાય, પણ શ્રુતજ્ઞાનથી ન જણાય, અને સાધુઓને શ્રુતજ્ઞાનપણે ચાલવાનું હોવાથી તેજ પ્રમાણે કર્યું, જેમકે સામાન્ય શ્રુતજ્ઞાની હોય તે વાહ્ય ઇન્ધનના સંપર્કથી ગરમ થયેલું તેજ અચિત્ત જલ છે એમ માને છે, પણ લાકડાના તાપ વિના પાણી પોતાની મેલે અચિત્ત નજ થાય એમ વ્યવહાર છે વાહ્ય શસ્ત્રના સંપર્કથી જુદા પરિણામને પામેલું પટલે તેનો વર્ણ ગંધ વિગેરે વદલાય તે અચિત્ત થયેલું કહેવાય અને તેજ સાધુઓને વાપરવું કલ્પે, હવે તે શસ્ત્રો વતાવે છે

સત્થં ચેત્થં અણુવીડ પાસા, પુઢો સત્થં પવેડ્ડયં (સૂ૦ ૨૫)

જેનાથી માણીઓ શસ્ય થાય (મરાય) તે શસ્ત્ર, તે ઉંચે ચડાવવું ગાલવું ઉપકરણ ધોવા અને પોતાની કાયા વિગેરેથી જે પૂર્વ અવસ્થાથી વિલક્ષણ રૂપવાળા થવું, તે જેનાવડે થાય, તે પાણીનું શસ્ત્ર કહેવાય, જેમકે અગ્નિ પુદ્ગલ અંદર જવાથી થોડું પિંગલ (પીલું) પાણી ગરમ થાય છે, તે ગંધથી પણ ધુમાડાના ગંધ જેવું થાય છે, રસથી પણ વિરસ થાય છે, અને સ્પર્શથી ઉષ્ણ હોય છે. તથા ત્રણ લકાલા (હમરા) આવેલ હોય, એવું ચરોચર લકાલેલું પાણી હોય તે કલ્પ છે. શિવાયનું નદિ. વઢી કચરો કરીપ (છાળાં) ગોમુત્ર ઉપ વિગેરે તથા ઇન્ધન (લાકડાં) થી સ્તોક અને મધ્ય એવા ઘળા ભેદથી પટલે થોડામાં થોડું નાચે એવી ચોમંગીની ભાવના કરવી

સૂત્રમ

॥૧૩૧॥

આચાં

॥૧૩૨॥

ए प्रमाणे प्रण प्रकारनुं शस्त्र छे, अहिंसा 'च' शब्द अवधारण अर्थमां छे, तेथी एम जाणनुं के दोष नथी लागतो, पण बीजा दोषो साथे लागे छे ते बतावेछे. पाणीनो जे कपडां विगेरे धोवाथी स्वभाव बदलाय ते स्वकाय शस्त्र तथा अग्निथी तपावेलुं तथा कचरा विगेरेथी मळेळुं एवं प्रण प्रकारनुं पाणी जे अचित्त थयेलुं होय तेज लेवुं आ अष्कायना विषयमां विचारीनेज अमे आ एनुं शस्त्र छे तेज बताव्युं. पश्य क्रियापदवडे शिष्यने प्रेरणा करी के तेतुं जो (आ पाणीनां शस्त्र छे) तेज बतावे छे के २५ मुं सूत्र छे तेमां जुदां जुदां उत्सेचन (छांटवुं) विगेरे शस्त्र भगवाने बताव्यां छे, अथवा पाठान्तरनां आ पाठ छे के-

पुढोऽपासं पवेदितं ।

ए प्रमाणे जुदां जुदां लक्षणवाला शस्त्रोवडे परिणामने पामेलुं पाणी ग्रहण करे एम अपाश बताव्युं एटले अपाशथी एम सुचव्युं के अचित्त पाणी छे तो कर्मबन्ध न धाय ए प्रमाणे साधुआने, सचित्त तथा मिश्र पाणी त्यागीने केवळ अचित्त पाणीए काम चलाववुं, जेओ शाक्यादि साधुओ छे ते अष्कायना उपभोगमां लीन थयेला छे, तेओ नियमथी अष्कायने हणे छे. अने तेना आश्रयमां रहेला बीजाओने पण हणे छे. आथी तेओने फक्त प्राणातिपातनो दोष नथी लागतो, पण बीजा दोषो साथे लागे छे ते बतावेछे

अदुवा अदिन्नादाणं (सू० २६)

अथवा शब्दथी बीजा पक्षना उपन्यास द्वारवडे अभ्युच्चय बताववा माटे छे तेथी एम जाणवुं के अचित्त न थयेलुं पाणी वापरवामां प्राणातिपातनो दोष लागे छे एम नही पण तेनी साथे अदत्तादाननो पण दोष लागे छे. कारणके अष्कायना जीवोए जे शरीरो

સૂત્રમ

॥૧૩૨॥

આચાર્ય

॥૧૩૩॥

મેળવ્યાં છે, તેઓએ તેમને વાપરવાની આજ્ઞા આપી નથી, કે તમો અમોને વાપરો, છતાં તેઓ વાપરે છે. જેમ કોઈ બિંદુ શાક્યના સચિત્ત શરીરમાંથી ટુકડો છેદી છે તો છેનારને અદત્તાનો દોષ લાગે છે. કારણ કે તે પારકી વસ્તુ છે જેમ કોઈ પારકી ગાય વિગેરે ચોરી જાય તો ચોર ગણાય, એજ પ્રમાણે અપ્કાયના જીવોએ જે શરીર ગ્રહણ કરેલાં છે તે બીજા છે તો અદત્તાદાનનો દોષ અવશ્ય લાગે, કારણ કે સ્વામીએ તેમને આજ્ઞા આપી નથી,

શંકા-જેનો કુવો કે તલાવ હોય તેની આજ્ઞા લઈને કોઈ પળી પીએ, તો તેમાં સ્વામીએ એકવાર આજ્ઞા આપવાથી દોષ લાગતો નથી તેમ પારકાનું ઘર હોય, અને તે આજ્ઞા આપે અને બીજો મારે, તેમાં દોષ નથી આ પળ સાધ્ય અવસ્થાવાલુંજ અમે કહેલું છે.

ઉત્તર-આ પળ સાધ્ય અવસ્થાને યોગ્ય વતાવ્યું છે કારણ કે પશુ પળ શરીર અર્પણ કરવાથી વિમુક્ત છે. અને આર્ય મર્યાદા ઓલંઘનારાઓ મોટેથી વરાઢા પાડતા પશુને મારે છે. તો શા માટે અદત્તાદાન ન થાય? કારણકે પરમાર્થચિંતાઓ જોતાં કોઈ પશુ વિગેરેનો કોઈ બીજો માલિક નથી. હવે વાદી કહે છે કે, જો જૈનોના કહેવા પ્રમાણે માનીએ, તો વ્યવહારની અંદર વધા લોકમાં પ્રસિદ્ધ ગાયના દાન વિગેરેની રુઠી તુટી જાય.

જૈનાચાર્ય-મહે એ પાપ સંબંધ તુટી જાય, પણ તેથી તે પશુ વિગેરે દાસી તથા બલ્લદની માફક દુઃખી નહિ થાય અને હલ તથા તલવારની માફક બીજાઓના દુઃખની ઉત્પત્તિનું કારણ પણ નહિ થાય એનાથી વ્યતિરિક્ત અને છેનાર તથા દેનાર બન્નેને એકાંતથી ઉપકાર કરનારી, આપવા લાયક બીજી વસ્તુ જિનેન્દ્ર મતવાલા વતાવે છે કહ્યું છે કે-

સૂત્રમ

॥૧૩૩॥

આચા૦

॥૧૩૪॥

यस्स्वयमदुःखितं स्यान्न च परदुःखे निमित्त भूतमपि ॥

केवलमुपग्रह करं, धर्मकृते तद्भवेदेयम् ॥ १ ॥

જે પોતે દુઃખી ન થાય અને દુઃખ દેવામાં નિમિત્ત ન થાય અને કેવલ ઉપકાર કરનારી વસ્તુ હોય તેજ ધર્મને માટે આપવી જોઈએ, આ ઉપરથી એ સિદ્ધ થયું કે પશુ વિગેરેનું આપવું તે પણ અદત્તાદાનજ છે. હવે એ દોષને પોતાના સિદ્ધાંતના સ્વીકારના દ્વારવડે વાદી વીજા દોષ દુર કરવાને માટે કહે છે.

कप्पइ णे कप्पइ णे पाउं, अदुवा विभूसाए (सू० २७)

અશસ્ત્ર ઉપહત (સચિત્ત) જલ વાપરનારાઓને આ પ્રેરણા કરતાં તેઓ આ પ્રમાણે કહે છે. આ અમારી પોતાની બુદ્ધિથી સમારંભ કરતા નથી. કિંતુ અમારા આગમમાં નિર્જીવ પળાવડે ન નિષેધ કરવાથી અમને પીવાને તથા વાપરવાને કલ્પે છે. અને જુદા જુદા પ્રયોજનમાં ઉપયોગ કરવાની અમોને આજ્ઞા આપી છે. જેમ કે આર્જીવિક (ગોશાલના મતવાળા) તથા મસ્મસ્નાયી વિગેરે કહે છે કે અમને પાણી પીવાને કલ્પે છે, પણ નદાવાને નહિ, તથા વૌધ મતવાળા અને પરિવ્રાજક વિગેરે કહે છે કે સ્નાન, પાન, અવગાહન વિગેરે વધામાં અમોને સચિત્ત જલ કલ્પે છે, તેજ પોતાના નામ લેઈને વતાવે છે. અથવા પાણી અમારા શરીરની શોભા માટે અમારા સિદ્ધાન્તમાં વતાવ્યું છે. વિભૂષા પટલે હાથ, પગ, મઝદાર તથા મુખ વિગેરે ધોવાં, તથા વસ્ત્ર વાસણ વિગેરે ધોવાં, એ પ્રમાણે સ્નાન વિગેરે પવિત્ર અનુષ્ઠાન કરનારને કંઈપણ દોષ નથી જૈનાચાર્ય તેમનું સ્વંદન કરીને કહે છે કે-

સૂત્રમ

॥૧૩૪॥

આચા૦

॥૧૩૫॥

ए प्रमाणे तेओ व्यर्थ वचन बोलनारा परित्राजक विगेरे पोताना सिद्धांतना उपन्यासवडे मुग्ध बुद्धिवाळाने मोह पमाडीने भुं करे छे, ते कहे छे.

पुढो सत्थे हिं बिउट्टन्ति (सू० २८)

विभिन्न लक्षणवाळा एटले जुदी जुदी रीते छांटवा विगेरे शस्त्रोधी ते अनगारथी विरुद्ध आचरण करनारा अपकायना जीवोने तेमना जीवनथी दूर करे छे. अथवा जुदां जुदा शस्त्रोवडे अपकायना जीवोने छे. मूळमૂत्रમાં કુદ્ધ ધાતુ છેદે છે, તેનો અર્થ છેદનના રૂપમાં છે હવે તેમના કહેલા અગમને અનુસારનારાઓના મતને અસારપણે બતાવવા કહે છે.

एत्थवि तेसिं नो निकरणाए (सू० २९)

ચાલતા વિષયમાં તેઓના મત પ્રમાણે સ્વીકારે છતે તેઓ પાળી પીવામાં ન્હાવામાં ધોવામાં વાપરે તો તે સિદ્ધાંત સ્પાદ્વાદ યુક્તિવડે સ્વંદન થયેછતે નિશ્ચય કરવાને તેઓ સમર્થ નથી તેઓની યુક્તિઓ કેવળ નિશ્ચયને માટે સમર્થ નથી એટલુંજ નહિ પણ તેમના આગમ પણ નિશ્ચય કરવાને સમર્થ નથી.

પ્રશ્ન-કેવી રીતે તેમના આગમ નિશ્ચયને માટે સમર્થ નથી.

ઉત્તર-તેમને એવું પૂછવું કે તમારો આગમ કયો છે કે જેના આદેશવડે તમારો અપ્કાયનો આરંભ છે! તેઓ પ્રતિવિશિષ્ટ અ-નુપૂર્વી ચિનયસ્ત વર્ણ પદ વાક્ય સમૂહવાળો આત્મ પુરુષે કહેલો આગમ છે એમ કહેશે અથવા તો તે નિત્ય અકર્તૃક છે, એમ કહેશે

સૂત્રમ્

॥૧૩૫॥

આચા૦

॥૧૩૬॥

તો પહેલાના ઉત્તરમાં એજ કહેવું કે જેનો માનેલો તે તેને આત્મ (વિશ્વાસલાયક પુરુષ) છે. તેથી દૂર કરવા યોગ્ય છે કારણ કે તે અનાત્મ છે. તેથી અપ્કાયના જીવોનું તેને જ્ઞાન નથી અથવા તેને જ્ઞાન હોય છતાં તેના વધની આજ્ઞા આપેલી છે. તેથી તમારી માફકજ તે અનાત્મ છે. કારણકે અમે પાણીનું જીવપણું પૂર્વે સાધી ગયા છીએ અને તેમના કહેલા સિદ્ધાંતો પણ સદ્ધર્મની પ્રેરણામાં અપ્રમાણ થશે અને શેરીમાં ફરતા પુરુષના વાક્ય માફક તે વાક્યો પણ અનાત્મ પુરુષનાં કહેલાં છે એમજ મનાશે,

હવે વાદીઓ એમ કહે કે અમારો આગમ આત્મ પ્રણીત નથી પણ નિત્ય અકર્તૃકજ છે, તો નિત્યપણું સિદ્ધ થશે નહિ, કારણ કે તમારો આગમ વર્ણપદ વાક્યવાળો છે, તેથી સકર્તૃક છે. અને વિધિ તથા પ્રતિપેદ્યરૂપવાળો છે ઉભય સંમત સકર્તૃક ગ્રંથની માફક સ્વીકારવા યોગ્ય છે. અથવા આકાશાદિની માફક તમારા ગ્રંથને તમારું નિત્ય માનવું અમે અપ્રમાણ ગણીએ છીએ ' કારણ કે આકાશની માફક તમારો સિદ્ધાંત નિત્ય નથી પણ તેમાં હંમેશા પ્રત્યક્ષની પેઠે ફેરફાર દેખાય છે.

વળી જેઓ વિભૂષામૂત્ર વ્રતાં છે, તેના અવયવમાં પણ પ્રશ્ન પૂછતા ઉત્તર દેવાને તેઓ સમર્થ નહિ થાય, જેમકે અમે કહિશું કે—યતિને યોગ્યસ્નાન નથી, કારણકે આભૂષણની માફક તે કામાંગ છે. અને સ્નાનમાં કામાંગતા સર્વ જન પ્રસિદ્ધ છે. કહું છે કે—

સ્નાનં મદદર્પકરં કામાંગં પ્રથમં સ્મૃતમ્ । તસ્માત્કામં પરિત્યજ્ય નૈવ સ્નાન્તિ દમે રતાઃ॥

સ્નાન, મદ અને દર્પ કરનારું છે, અને તે કામનું પ્રથમ અંગ કહેલું છે, તેથી કામને છોડીને ઇન્દ્રિયોના દમનમાં રહેનારા સ્નાન

સૂત્રમ્

॥૧૩૬॥

આચાં

॥૧૩૭॥

નથી કરતા, વઢી શૌચને માટે પળ પાણી પુરું નથી, કારણકે તે પાણીથી ફક્ત બાહ્ય મલજ દૂર કરાય છે, પરંતુ અંદરરહેલો કર્મનો મેલ દૂર કરવા માટે પાણી સમર્થ નથી, તેથી શરીર બાહ્ય અને મન તેમની અકુશલ વર્તણુક રોકવારૂપ ભાવશૌચજ કર્મ સ્વયં કરવાને સમર્થ છે, પણ તે પાણીથી સાધ્ય થાય તેમ નથી ?

પ્રશ્ન-શા માટે પાણી સમર્થ નથી ? ઉત્તર સર્વ પદાર્થો અન્વય વ્યતિરેકને આશ્રી છે. કારણકે પાણીમાં રહેનારાં માંછલાં વિગેરે પાણીમાં સદા સ્નાન કરતા હોવા છતાં પણ તેઓનું માંછલાપણું દૂર થતું નથી અને પાણીથી સ્નાન નહિ કરનારા મહર્ષિઓ વિચિત્ર તપવ્રટે સંસાર ભ્રમણનું કર્મ હજે છે, તેથી એ સિદ્ધ થયું કે તેમનો સિદ્ધાંત નિશ્ચયને માટે સમર્થ ન થયો.

તેથી આ પ્રમાણે પાણીના જીવોનું અશત્રુપણું સિદ્ધ કરીને તેની પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિના વિકલ્પનું ફલ વતાવવાના દ્વારવટે સમાપ્ત કરવાની ઇચ્છાથી જૈનાચાર્ય આત્મા ઉદ્દેશનો અર્થ કહે છે.

एत्थ सत्थं समारभमाणस्स इच्चेए आरंभा अपरिणणाया भवंति, एत्थ सत्थं असमारभमाणस्स इच्चेते आरंभा परिणणाया भवंति, परिणणाय मेहावो णेव सयं उदयसत्थं समारंभेज्जा णेवण्णेहिं उदय सत्थं समारंभंतेऽवि अण्णे ण समणुजाणेज्जा, जस्सेते उदयसत्थसमारंभा परिणणाया भवंति सेहु मुणि परिणणातकम्मे (सू० ३०) ति वेमि ॥ इति तृतीयोऽपकायोद्देशकः ॥

સૂત્રમ

॥૧૩૭॥

આચા૦

॥૧૩૮॥

આ અપકાયમાં દ્રવ્ય ભાવરૂપ શસ્ત્ર ન વાપરનારને આ સમારંભો વધ કારણપણાથી અપરિજ્ઞાત છે. (પાણીના જીવોને હણવાથી કર્મ વંધ થાય છે તે જાણતા નથી) અહિં આ અપકાયના જીવોનો શસ્ત્ર સમારંભ કરતાં આ સમારંભો કર્મ વંધનુ કારણ છે. તે જ અપરિજ્ઞાથી સાધુ જાણીતા થાય છે અને પ્રત્યાશ્વાન પરિજ્ઞાથી તે સમારંભો દૂર કરે છે. તે પ્રત્યાશ્વાન પરિજ્ઞાને વિશેષથી જ પરિજ્ઞાપૂર્વક વતાવે છે. ઉદકનો આરંભ કરવો વંધ માટે છે, એવું જાણીને મર્યાદામાં રહેલો ઢાઢો પુરુષ પોતાની મેલે ઉદકને નાશ કરનાર શસ્ત્ર ન ચલાવે, ચલાવરાવે નહિ; અને ચલાવનારને અનુમોદે નહિ. જે મુનિને ઉદકશસ્ત્રના સમારંભ વચ્ચે પ્રકારે જાણીતા છે, તેજ મુનિને મુનિ કહે છે જ્ઞાતા હે જંતૂ? મેં સાંભળ્યું છે, તે તને કહું છું ॥ ત્રીજો ઉદ્દેશો પૂરો થયો.

હવે ચોથો ઉદ્દેશો કહીએ છીએ, તેનાં ત્રીજા સાથે આ સંવન્ધ છે ત્રીજા ઉદ્દેશમાં મુનિપણના સ્વીકાર માટે અપકાય વતાવ્યો. હવે મુનિત્વના સ્વીકાર માટે ક્રમે આવેલાં અગ્નિકાયનાં ઉદ્દેશો વતાવે છે. (અગ્નિના જીવો વતાવવા ચોથો ઉદ્દેશો કહે છે,) તેનાં ઉપક્રમ વિગેરે ચાર અનુયોગદ્વાર કહેવાં, તેવાં નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપમાં તેજસ ઉદ્દેશો એવું નામ છે.

તેમાં તેજ શબ્દના નિક્ષેપા વિગેરેદ્વાર કહેવાં અને અહિં પૃથ્વીના વિકલ્પ માફક કેટલાંક દ્વારોમાં અતિદેશ (જૂદાપણું) તથા વિલક્ષણપણાથી ત્રીજાં દ્વારોનું અપ્ (પાણીનું) ઉદ્ધાર (વાકી રહેલાં) એ વેને ધ્યાનમાં લઈને નિર્ધુક્તિકાર ગાથા કહે છે.

તેઉસ્સવિ દારાઈં તાઈં જાઈં હવન્તિ પુઢવીણ । નાણત્તી ઉ વિહાણે પરિમાણુવભોગસત્થે ય ॥૧૧૬॥

અગ્નિના પળ દ્વાર વિગેરે નિક્ષેપા પૃથ્વીમાં વતાવ્યા છે, તેજ પ્રમાણે છે, પળ જે અપવાદ છે, તે કહે છે, વિશ્રાન, પરિમાણ,

સૂત્રમ

॥૧૩૮॥

આચા૦

॥૧૩૯॥

ઉપભોગ, અને શસ્ત્ર એ નિષ્ક્રેષ્ઠામાં ભેદ છે, પણ બીજે જુદાણું નથી, મૂળમાં ' ચ ' શબ્દથી અહિં લક્ષણાદ્વરનો પરિગ્રહ છે. હવે જેવી પ્રતિજ્ઞા કરી તે પ્રમાણે નિર્યુક્તિકાર દ્વારા વતાવે છે.

દુવિહા ય તેઝીવા, સુદુમા તહ બાયરા ય લોગંમિ । સુદુમા ય સઘ્વલોણ, પંચેવ ય બાયરવિહાણા ॥ ૧૧૭ ॥

અગ્નિકાયના જીવો મૂક્ષ્મ, અને વાદર એમ બે પ્રકારે છે, તેમાં મૂક્ષ્મ તે સર્વ લોકમાં છે, અને વાદર અગ્નિકાયના પાંચ ભેદ છે તે વતાવે છે.

ઈંગાલ અગણિ અચ્ચી, જાલા તહ મુમ્મુરે ય બોદ્ધવ્વે । બાયરતેઝીવાણા, પંચવિહા વણિયા એ એ ॥ ૧૧૮ ॥

તેમાં ધુમાડો, તથા જ્વાળા વિનાનું વહેલું લાકડું, તે અંગારો, તથા ઇન્ધનમાં રહેલો વઢવાની ક્રિયાના વિશિષ્ટરૂપવાળો, તથા બીજા અને ઉલ્કાપાત, તથા અશનીથી ઘસાતાં ઉત્પન્ન થયેલ, તથા સૂર્યકાન્ત મણિના સંસ્પૃત વિગેરેથી ઉત્પન્ન થયેલ તે અગ્નિ છે, તથા વઢવાના સંવન્ધમાં રહેલો જ્વાળા વિશેષ તે અર્ચિ, અને અંગારથી જુદી પડી તે સંવન્ધ વિનાના જે મહકા, તે જ્વાળા, અને કોઈ કોઈ અગ્નિના કણ (તણસા) અને ભસ્મ ઉઢે છે, તે મુરમુર એમ પાંચ ભેદ વાદર અગ્નિકાયના છે, અને એ વાદર અગ્નિનું પોતાનું સ્થાન ચિતવતાં મનુષ્યક્ષેત્રમાં અટ્ટી દ્વીપ, અને બે સમુદ્રમાં વ્યાઘાત ન હોય, ત્યારે પંદર કર્મ-ભૂમિમાં છે, અને વ્યાઘાતમાં ફક્ત પાંચ મહાવિદેહમાં હોય છે, (જ્યારે ભરત ઐરવ્રતમાં જુગલીમાં હોય; ત્યારે વાદર અગ્નિકાય ન હોય) એ શિવાય બીજે વાદર અગ્નિકાય હોય. હવે વપપાત ચિતવતાં લોકના અસંખ્યેય ભાગ વર્તી છે સિદ્ધાન્તમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે:-

સૂત્રમ

॥૧૩૯॥

उवाचएण दोसु, उड्ढकवाडेसु तिरियलोयतट्टेय ॥

आचा०

॥१४०॥

तेनो अर्थ आ प्रमाणे छे अही द्वीप बे समुद्रनी बाहलय (लंबाई) पूर्व पश्चिम दक्षिण स्वयंभूरमण पर्यंत, आयत (विस्तारवाळा) उर्ध्व अधो लोक प्रमाण कमाड, ते बेनी वचमां रहेला वादर अग्निमां उत्पन्न थतां तेनो व्यपदेश अग्निकाय (नाम) पामे छे. तथा तिर्यक लोक प्रमाण थाळीना आकारमां रहेलो वादर अग्निमां उत्पन्न थयेलो वादर अग्निकायनो व्यपदेश पामे छे. बीजा आचार्य आ प्रमाणे कहे छे, के ते बेनी वचमां रहेलो एटले तिर्यक लोक तत्स्थ तेमां रहेलो उत्पन्न थवानी इच्छावाळो वादर अग्निनो व्यपदेश पामे छे. आ व्याख्यानमां कमाडनी अंदर रहेलोज लेवो अने ते बन्नेनी उंचा कमाडनी वचमांनो आ कहेवावडे तेज आव्युं छे. तेथी तेनी व्याख्याना अभिप्रायने अमे समजी शक्ता नथी (आवुं टीकाकार लखे छे.) कवाटनी स्थापना आ प्रमाणे छे.

समुद्रघातवडे सर्व लोक वर्ती छे. अने पृथिवीकाय त्रिगेरे मारणांतिक समुद्रघातवडे मरायला वादर अग्निमां उत्पन्न थनारा तेना व्यपदेशने पामनारा सर्व लोकव्यापी होय छे, अहिं ज्यां वादर अग्निकाय पर्याप्ता होय त्यांज वादर अपर्याप्ता होय कारणके पर्याप्तानी निश्चाये अपर्याप्ता उत्पन्न थाय छे. तेथी ए प्रमाणे सूक्ष्म अने वादर पर्याप्ता अने अपर्याप्ताना भेद दरेक बब्बे प्रकारे छे. अने ते वर्ण, रस, गंध, स्पर्शना आदेशवडे हजारो प्रकारना भेदवाळा संख्येययोनि प्रमुख शत सहस्र (लाख) भेदना परिमाणवाळा होय छे, त्यां तेओनी संवृत, अने उष्ण योनि छे. ते सचित्त अचित्त अने मिश्र, एवा त्रणभेदवाळी छे, अने ए

सूत्रम

॥१४०॥

આચાં

૧૧૪૧॥

અગ્નિકાયની વધી મઝીને સાતઠાસ યોનિ છે.

હવે મૂઝમાં જે વ શબ્દ છે, તેનો સમુચ્ચિત જે લક્ષણદ્વાર છે તે કહે છે.

જહદેહપ્પરિણામોરત્તિં સ્વજ્જોયગસ્સ સા ઉવમા । જરિયસ્સય જહ ઉમ્હા તઓવમા તેઉજીવાણં ॥ ૧૧૯ ॥

જેમ દેહના પરિણામ, તે પ્રતિવિશિષ્ટ શરીર-શક્તિ છે, તે રાત્રીમાં આગીયો જણાય છે, તેવી રીતે આ દેહનું પરિમાણ જીવ પ્રયોગની નિવૃત્ત શક્તિ દેસાહે છે. એવી રીતેજ અંગારા વિગેરેની પણ પ્રતિવિશિષ્ટ-પ્રકાશ વિગેરે શક્તિ અનુમાનમાં છેવાય છે. કે, જીવ પ્રયોગ વિશેષ વહે આ પ્રકટ થઈ છે. (ટીકાકારે નિર્યુક્તિનો અર્થ કરતાં આગીયાનું દૃષ્ટાંત વતાવી અંધારામાં તે પ્રકાશે છે, તેની ઉપમા લઈ જેમ પ્રકાશથી આગીઓ જીવ છે, તેમ અગ્નિ પણ પ્રકાશ વિગેરે શક્તિથી જીવ છે, આ પ્રયોગ છે, અને તે શરીરનાં પરિમાણ વહે વતાવ્યો; તેમ અગ્નિકાય પણ જીવ માનવો;), અથવા તાવની ગરમી જીવ-પ્રયોગને છોડીને જતી નથી; પણ તે જીવથી અધિષ્ઠિત-શરીરની અંદરજ રહે છે. આજ ઉપમા વ્યગ્નિકાયના જીવોને છે, અને મરેલા તાવવાળા કોઈ જગોપર દેસાતા નથી. (મર્યાપછી તાવ હોતોજ નથી). એજ પ્રમાણે અન્વય વ્યતિરેક વહે અગ્નિનું સચિત્તપણું મુક્ત (જૈન સિદ્ધાન્ત) ગ્રંથની વત્પત્તિના મુખ વહે સ્વીકાર્યું છે. હવે પ્રયોગ (અનુમાન) વતાવીએ છીએ; તેનો અર્થ આ છે.

અંગારા વિગેરે જીવ શરીર છે. કારણ કે જેમ સારના વિષાણ વિગેરે ભેદાય છે, તેમ તે પણ છે, છેવત્વાદિ હેતુ મળથી યુક્ત છે. તે પ્રમાણે આત્માના સંયોગથી પ્રકટ થયેલો અંગારા વિગેરેનો પ્રકાશ પરિણામ છે. અને તે શરીરમાં રહેલો હોવાથી સિદ્ધ થાય

સૂત્રમ

૧૧૪૧॥

આચા૦

॥ ૧૪૨ ॥

છે, અને તેનું દૃષ્ટાંત આગીઆના શરીરનું પરિણામ માફક જાણવું. તેજ પ્રમાણે આત્માનાં સંપ્રયોગ પૂર્વક અંગારા વિગેરેથી गरमी છે. અને તે શરીરમાંજ રહેલા હોવાથી જણાય છે. જેમ તાવની गरमी જીવતા શરીરમાં છે, તેમ અંગારા વિગેરેની गरमी પણ જીવ શરીરમાંજ હોવી જોઈએ, એમ જાણવું. અહિં સૂર્ય વિગેરેના પ્રકાશથી અનેકાન્ત (દોષવાળો) હેતુ નથી કારણકે વધાઓને આત્મ-પ્રયોગપૂર્વક લક્ષણ પરિણામનું મજવાપણું છે. તેથી અમારો હેતુ, અનેકાંત નથી પણ નિર્દોષ છે.

વહી અગ્નિ સચેતન છે. તેને યથાયોગ્ય આહાર મળવાથી તેના શરીરની વૃદ્ધિ થઈ વિકાર પામે છે, માટે તેમાં વિકારપણું છે. જેમ પ્રુરુપનું શરીર ડ્યાંસુથી ચૈતન (સચેતન) હોય ત્યાંસુથી આહારથી વૃદ્ધિ પામે છે, આવાં લક્ષણથી અગ્નિકાયનાં જીવો નિશ્ચયથી માનવા, લક્ષણદ્વાર સમાપ્ત. હવે પરિમાણદ્વાર કહે છે,

જે વાયર પજ્જત્તા પલિઅસ્સ અસંખભાગમિત્તા ૩ । સેસા તિણિવિ રાસી વીસું લોગા અરાંચિજ્ઞા ॥૧૨૦॥

જે વાદર પર્યાપ્તા અગ્નિકાયના જીવો છે, તે ક્ષેત્રપલ્યોપમના અસંખ્યેય ભાગ માત્રમાં વર્તી પ્રદેશ રાશીના પરિમાણવાળા છે, અને તે વાદર પૃથ્વીકાય પર્યાપ્તાથી અસંખ્યેય ગુણહીન છે, વાકીની ત્રણ રાશીઓ પૃથ્વીકાયની માફક જાણવી, પણ વાદર પૃથ્વીકાય અપર્યાપ્તાથી વાદર અગ્નિકાય અપર્યાપ્તા અસંખ્યેય ગુણહીન છે, અને સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય અપર્યાપ્તાથી સૂક્ષ્મ અગ્નિકાય અપર્યાપ્તા વિશેષ હીન છે. સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય પર્યાપ્તાથી સૂક્ષ્મ અગ્નિકાય પર્યાપ્તા વધારે હીન છે. હવે ઉપમાગદ્વાર કહે છે.

તદ્દળો પગમ્મણ પગામ્મણે ય સે તથ ભન્નકરણે ય । વાયરતેઉક્કાણ ઉવભોગગુણા મણસ્સાણં ॥ ૧૨૧ ॥

સૂત્રમ્

॥ ૧૪૨ ॥

આચા૦

॥૧૪૩॥

મૃત-શરીર વિગેરેના અવયવો વાઢવા તેનું નામ દહન, ટાઢ વિગેરે દૂર કરવા જે અગ્નિની પાસે વેશીને તાપીય છીય તેનું નામ પ્રતાપન, તથા પ્રકાશ (અજવાળા) માટે દીવો વિગેરે જે વાઢે, તેનું નામ પ્રકાશન, તથા રસોડ કરવા માટે જે છાકડાં વીગેરે વાઢવામાં આવે, તેનું નામ પ્રકરણ, અને ચૂંક વિગેરે રોગમાં જે ચાફ છે છે, તેનું નામ સ્વેદ, (અથવા માર વિગેરે લોહીની ગાંઠ ઉપર શેક કરવામાં આવે છે તે) વિગેરે અનેક કામોમાં અગ્નિનો ઉપયોગ (ઉપયોગ) થાય છે. આવાં કારણો પોતાને આવતાં નિરંતર આરંભમાં રહેલા ગૃહસ્થો અથવા સુખના અપિલાપી જીવો યતિપણનો ઢોઢ કરનારા અગ્નિકાયના જીવોને હજે છે તે વતાવે છે.

एएहिं कारणेहिं, हिंसंती तेउकाइए जीवे । सायं गवेसमाणा परस्स दुक्खं उदीरंति ॥ १२२ ॥

ઉપર વતાવેલા દહન વિગેરેના કારણે અગ્નિકાય જીવોને સંઘટન પરિતાપ અપદ્રાવણ (હિંસા) કરે છે. અને તે વહે પોતાના આત્માનું સુખ વાંછનારા વાદર અગ્નિકાયને દુઃખ ઉપજાવે છે. હવે શસ્ત્રદ્વાર કહે છે. તે દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બે પ્રકારે છે. યજી દ્રવ્ય શસ્ત્ર પણ સમાસ અને વિભાગ એમ બે પ્રકારે છે. હવે સમાસથી દ્રવ્યશસ્ત્ર વતાવે છે.

पुढवी आउ काएउछा य वणस्सइ तसा पाणा । वायरतेउकाए, एयं तु समासओ सत्थं ॥ १२३ ॥

ધૂઢ, પાણી, લીલી વનસ્પતિ, પ્રસ જીવો એ વાદર અગ્નિકાયનાં સામાન્ય શસ્ત્રો છે. હવે વિભાગથી દ્રવ્યશસ્ત્ર કહે છે.

किंची सकायसत्थं, किंची परकाय तदुभयं किंची । एयं तु द्वसत्थं, भावे य असं जसो सत्थं ॥ १२४ ॥

કોઈક સ્વકાયજ શસ્ત્રરૂપ થાય છે, એટલે એક અગ્નિકાયથી વીજા અગ્નિકાયને દુઃખ પડે છે. જેમકે તૃણનો અગ્નિ અને પાં-

સૂત્રમ

॥૧૪૩॥

આચા૦

॥૧૪૪॥

દડાનો અગ્નિ પરસ્પર એકબીજાથી દુઃખ પામે છે. કોઈ પરકાય શસ્ત્ર છે, જેમ પાણી અગ્નિકાયના જીવોને હણે છે અને ઉભય શસ્ત્ર તે તુષ, કરીપ, (છાણાં) વિગેરેથી મળેલો અગ્નિ બીજા અગ્નિને શસ્ત્રરૂપ છે. (અહિં ઉભયથી એમ સમજવું કે થોડાં વઝતાં માટીવાળાં છાણાં તથા વઝતાં માતના છોડાં વિગેરે અગ્નિ સહિત હોય છે તેથી અગ્નિ અને પૃથિવી એમ બેઉ મઠી ઉભય થયાં.) મૂઝમાં 'તુ' શબ્દ છે તે ભાવ શસ્ત્રની અપેક્ષાએ વિશેષ અર્થ છે. અને પૂર્વે કહેલ સમાસ વિભાગરૂપ પૃથિવી તથા સ્વકાય વિગેરે દ્રવ્ય શસ્ત્ર છે. હવે ભાવ શસ્ત્ર બતાવે છે, ભાવમાં શસ્ત્ર તે અસંયમ છે, તે મન, વચન, તથા કાયાનું સરાવ ધ્યાનરૂપ લક્ષણ છે

પૂર્વે કહેલું વ્યતિરિક્તના દ્વારના અતિદેશ દ્વારવડે સમાપ્ત કરવાની ઇચ્છાથી નિર્યુક્તિકાર કહે છે.

સેસાઈં દારાઈં તાઈં જાઈં હવંતિ પુઢવીણ. એવં તેઉદેસે, નિજ્જુત્તિ કિત્તિયા એસા ॥ ૧૨૫ ॥

પૂર્વે કહેલાં દ્વારો જે પૃથિવીકાયના ઉદેશમાં કહેલાં તે તેજસ કાયના પણ સમજવાં તે વધો નિર્યુક્તિથી અગ્નિકાય ઉદેશમાં લાગુ પડે, એમ સમજવું.

હવે સૂત્રાનુગમમાં અસ્થલિતાદિ ગુણયુક્ત મૂત્ર કહેવું તે આ છે.

સેવેમિ ણેવસયં લોગં અબ્ભાઈકલ્લેજ્ઞા, ણેવ અત્તાણં અબ્ભાઈકલ્લેજ્ઞા, જેલોયં અબ્ભાઈકલ્લેજ્ઞા સે અત્તાણં અબ્ભાઈકલ્લેજ્ઞા જે અત્તાણં અબ્ભાઈકલ્લેજ્ઞા સે લોયં અબ્ભાઈકલ્લેજ્ઞા । (સૂ૦ ૩૧)

એનો સમ્બન્ધ પૂર્વમાફક છે. જેવીરીતે મેં સામાન્ય આત્મ પદાર્થ પૃથિવી અપ્કાય ત્રિવિભાગનું વર્ણન કર્યું, તેવીરીતે હું અહિં

સૂત્રમ્

॥૧૪૪॥

આચાર્ય

॥૧૪૯॥

પૃથિવી પાણી, વાયુ, અને વનસ્પતિ વિગેરેની અનુક્રમે (ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ) બાવીશ હજાર, સાત હજાર, ત્રણ હજાર, અને દશ હજાર વર્ષ પ્રમાણ હોવાથી તે દીર્ઘ છે, એથી દીર્ઘલોક તે પૃથિવી વિગેરે તેમનું આ અગ્નિકાય શસ્ત્ર છે એમ જાણવું.

તેના ક્ષેત્રને જાણનારા નિપુણ અગ્નિકાયને વર્ણ વીગેરેથી જાણે છે, તથા અગ્નિનો સર્વ પ્રાણીઓને સ્વેદ પમાડવાનો ઇચ્છે વાલ્ક-વાનો વ્યાપાર હોવાથી; પાક વીગેરે અનેક શક્તિકલાપથીવધેલા મોટા મણિની માફક જાગ્રત્વમાન હોય; તે અગ્નિના વ્યવસ્થાને પામે છે, તે અગ્નિ (જીવોને દુઃખ આપનાર) હોવાથી સાધુઓએ તેનો આરંભ ન કરવો; એ ઇચ્છે વીજા પ્રાણીઓના સ્વેદને જાણનાર તે સ્વેદજ્ઞ-મુનિ છે, એથીજ દીર્ઘલોક શસ્ત્ર (અગ્નિ) ના સ્વેદને જાણનાર તેજ સત્તર પ્રકારના સંયમનો સ્વેદજ્ઞ છે. અર્થાત્ મુનિનો સંયમ અશક્ત છે. તે સંયમ નિશ્ચયથી કોંઈપણ જીવને ન મારે; તેથી અશક્ત છે, તેથી સંયમ જે સર્વ સત્ત્વને અભય દેનાર છે, તે આદરવા વડે અગ્નિ-જીવ સંવંધી આરંભ તજવો સહેલ છે, અને પૃથિવીકાય વિગેરેનો સમારંભ પણ ત્યાગવો; એમ વર્તનાર સાધુ-સંયમમાં, નિપુણ મતિવાળો છે, અને નિપુણમતિપણાર્થી પરમાર્થને જાણનાર અગ્નિ-સમારંભથી પાછો હટીને સંયમ અનુષ્ઠાનમાં પ્રવર્તે છે.

હવે કહેલાં અને આવતાં લક્ષણો વડે અગ્નિના ભાવિત્વ (સાથે રહેનાર) વતાવવા માટે વિપર્યય (ઝલટાવણા) વડે સૂત્રોના અવ-યવનો વિચાર કરે છે, જે 'અસત્યસ્સેત્યાદિ' જે અશક્તવાળા સંયમમાં નિપુણ છે, તે નિશ્ચયથી દીર્ઘલોક શસ્ત્ર (અગ્નિ)ના ક્ષેત્રને જાણનારા, અથવા સ્વેદને જાણનાર છે. સંયમપૂર્વક અગ્નિ વિષય સ્વેદને જાણવાપણું હોવાથી તથા અગ્નિવિષય સ્વેદનું જાણવાપણું જેમાં છે; તેજ સંયમનું અનુષ્ઠાન છે. આ શિવાય વીજા રીતે સંયમનો અસંભવજ છે. તેથી આ ગયું, આઘ્યું ફલ પ્રકટ કરેલું છે.

સૂત્રમ

॥૧૪૯॥

આચા૦

॥૧૫૦॥

આ વતાવેલું કોણે જાણ્યું તે વતાવે છે, 'વીરેહીત્યાદિ' સૂત્ર ૩૩ થી જાણવું અથવા સારા વક્તાદિ પ્રસિદ્ધ થયે વાક્યની પ્રસિદ્ધિ થાય છે. તે કહે છે-

વીરહિં એયં અભિભૂય દિદ્ધં, સંજણ્હિં સયા જત્તેહિં સયા અપ્પમત્તેહિં (સૂ૦ ૩૩)

ઘનઘાતી કર્મ સમૂહ દૂર કરવા સાથે તેજ વચ્ચે કેવળ જ્ઞાનરૂપ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવાથી વિશેષ પ્રકારે રાજે છે. તેથી 'વીર' તે તીર્થંકરો છે, તેવીરોએ અર્થથી આ દેખ્યું (પ્રકાશ્યું) અને ગણધરોએ તે સાંભળીને સૂત્રથી અગ્નિ શસ્ત્ર દેખ્યું અને અશસ્ત્રરૂપ સંયમ દેખ્યું છે.

પ્રશ્ન-તેઓએ શું કરી આ પ્રાપ્ત કર્યું?

ઉત્તર-પરાજય કરીને, તે પરાજય ચાર પ્રકારે છે, નામ સ્થાપના સુગમ છે, દ્રવ્ય પરાજય તે શત્રુની સેના વિગેરેનો પરાજય કરવો અથવા સૂર્યના પ્રકાશથી ચંદ્ર, ગ્રહ, નક્ષત્ર, વિગેરેનું તેજ દંકાઈ જાય છે તે. અને ભાવ અભિભવ (પરાજય) તે પરિપહ ઉપસર્ગનો સમૂહ જે શત્રુરૂપ છે, તે તથા જ્ઞાન દર્શનનું આવરણ તથા મોહ અને અંતરાય એ ચાર કર્મનું નાશ કરવું તે ભાવ પરાજય છે, પરિપહ અને ઉપસર્ગ વિગેરે સંનાને જીતવાથી નિર્મલ ચારિત્ર મળે છે. અને ચરણની શુદ્ધિથી જ્ઞાન આવરણ આદિ કર્મનો ક્ષય થાય છે, અને તે કર્મના ક્ષયથી આવરણ રહિત કોઈ જગોએ ન હણાય, તેનું સંપૂર્ણ જાણવા યોગ્ય પદાર્થને જણાવનાર કેવળજ્ઞાન થાય છે, એનો ભાવાર્થ આ છે. કે તે વીરોએ પરિપહ, ઉપસર્ગ, તથા જ્ઞાન દર્શન, આવરણીય મોહ અંતરાય કર્મને જીતી કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને તે જ્ઞાનવડે તેઓએ જાણ્યું તે કે આ અગ્નિકાચ પણ જીવ છે. વિગેરે.

સૂત્રમ્

॥૧૫૦॥

આચા૦

॥૧૫૧॥

તેમણે આ કેરીરીતે પ્રાપ્ત કર્યું તે બતાવે છે.

સમ્યક્પ્રકારે વર્તે, તે સંયત્ત દૃષ્ટિ પ્રાણાતિપાત (જીવ દિસા) વિગેરેથી પાછા ફરેલા, તેમણે સર્વકાલ ચરણ (ચારિત્ર) નો સ્વીકાર કર્યો, તેના મૂલ અને ઉત્તર ગુણ એવા બે ભેદમાં તેમણે નિરતિચાર (દોષ રહિત) ઉદય કર્યો, તથા મધ્ય વિષય, કષાય, વિકૃતિ અને નિદ્રા એ પાંચ પ્રકારનો પ્રમાદ સર્વ કાલ છોડ્યો. તેથી તે અપ્રમત્ત બન્યા, એવા બનેલા મહાવીરોએ કેવલ જ્ઞાન ચક્ષુબદ્ધે આ દીર્ઘ લોક શસ્ત્ર (અગ્નિ) તથા અશસ્ત્ર તે સંયમ એવું દેખ્યું. અહિયાં 'યત્નઃ' શબ્દ ગ્રહણ કરવાથી ઇર્ષ્યા સમિતિ વિગેરે ગુણો લેવા, અને 'અપ્રમાદ, ગ્રહણ કરવાથી મધ્યપાન વિગેરેનો નિપેથ જાણવો. આ ઉપરથી એમ સિદ્ધ થયું કે આ પ્રધાન પુરુષોએ સ્વીકારેલું, અગ્નિ-કાય શસ્ત્ર અપાયનું કારણ છે, માટે અપ્રમત્ત સાધુઓએ તેને છોડ્યું જોડે, ફરીરીતે સુલ્લા બતાવેલા અનેક દોષના સમૂહવાળા અ-ગ્નિશસ્ત્રને ઉપભોગના લોભથી, પ્રમાદવશ થયેલા, જેઓ ન છોડે, તેમને ઉદ્દેશીને તેમનાં કડવાં ફલ થાય છે, તે બતાવે છે-

જે પમત્તે ગુણદ્વીપે સે હુ દંડેત્તિ પવુચ્ચઈ (સૂ૦ ૩૪)

જે મધ્ય વિષય વિગેરે પ્રમાદથી પ્રમાદી થઈ રહે, તે અસંયત્ત છે, અને રંધન, પચન, પ્રકાશ, આતાપના, વિગેરે અગ્નિ ગુણોને પ્રયોજવાથી. તે ગુણાર્થી (સ્વાર્થ સાધક) મન, વચન કાયાનો દુરુપયોગ કરનાર, અગ્નિ શસ્ત્રના સમારંભ વડે પ્રાણીઓને દંડ દેવાથી પોતે દંડ રૂપેજ છે. એવું પ્રકર્ષથી કહેવાય છે. જેમ આયુષ્ય છે તેમાં યી વિગેરેનો વ્યવપદેશ કરાવ છે, (યી વિગેરે યોગ્ય પદાર્થ મળવાથી જીવન વધે છે. એથી હવે શું કરવું, તે કહે છે.

સૂત્રમ

॥૧૫૧॥

આચા૦

॥૧૫૨॥

તં પરિણાય મેહાત્રી, ઇયાણિં ણો જમહપૂઢ્વ મકાસી પમાણં (સૂ. ૩૫)

તે અગ્નિકાયના સમારંભમાં દંડ રૂપ ફલને જાણીને ઇપરિજ્ઞા વડે જાણ્યું, અને પ્રત્યારુથાન પરિજ્ઞા વડે છોડ્યું, તે વે પરિજ્ઞા વડે મયાદામાં રહેલો, તે મેહાત્રી (સાથુ) હવે પછી ના કહેવાતા પ્રકારો વડે આત્મામાં વિવેક કરે, તે પ્રકાર વતાવે છે,

‘ ઇયાણીત્યાદિ ’ જે અગ્નિ સમારંભને વિષય પ્રમાદવડે આકુલ અંતઃકરણ વાળો બનીને મેં કર્યો, તેને હવે જિનેશ્વર ભગવાનના વચનથી અગ્નિ સમારંભ દંડ તત્વને મેં જાણ્યું, તેથી હવે તે નહિ કરું, યજ્ઞ વીજામતના વીર્જીરીતે ઘોલનારા ડલદુલ કરે છે તે વતાવે છે

લજ્જમાણા પુઢો-પાસ અણગારા મોત્તિ એગે પવદમાણા, જમિણં વિરૂવરૂવેહિં સત્થેહિં અગણિકમ્મસ-
મારભેણં અગણિસત્થં સમારભમાણે અણ્ણે અણેગરૂવે પાણે ત્રિહિંસંતિ, । તત્થ સ્વલુ ભગવતા પરિણા
પવેદિતા, ઇમસ્સ ચેવ જીવિયસ્સ, પરિવંદણમાણણપૂયણાણ, જાહમરણમોયણાણ, દુક્ખપડિધાચહંતં
સે સયમેવ અગણિસત્થં સમારભઈ, અણ્ણેહિં વા અગણિસત્થં સમારંભાવેઈ, અણ્ણે વા અગણિસત્થં
સમારભમાણે સમણુજાણઈ, તં સેઅહિયાણ અવોહિયાણ, સેતં સંબુજ્ઞમાણે આયાણીયં સમુટ્ટાય, સોચ્ચા
ભગવઓ અણગારાણં ઇહમેગેસિં ણાયં ભવતિ-એસ સ્વલુ ગંથે એસ સ્વલુ મોહે, એસ સ્વલુ મારે એસ

સૂત્રમ

॥૧૫૨॥

આચા૦

॥૧૫૩॥

खलु णरए इच्चत्थं गड्ढिए लोए जमिणं विरुवरूवेहिं सत्थेहिं अगणिकम्मसमारंभमाणे अण्णे
अणेगरूवे पाणे विहिंसइ (सू० ३६)

उपरनो एटले ३६ मा सूत्रनो अर्थ पूर्वे बीजा सूत्रोमां कही गया छीए, छतां बाकीनो थोडो अर्थ कहेवाय छे. पोताना आगममां कहेला अनुष्ठान करनारा अथवा पाप अनुष्ठानकरवाथी लज्जा पामेला जुदा जुदा मतवाळा शाक्य विगेरे साधुओ केवा छे, ते तुं जो, एवुं आचार्य पोताना शिष्यने संघममां स्थिरकरवा माटे कहे छे. तेओ पोताने अणगार तरीके बोलनारा छे. छतां तेओ केवुं विरुप आचरे छे, जेथी तेओ लज्जाय छे, ते बतावे छे, जे आ विरुप रूपवाळां शस्त्रोवडे अग्निनुं कार्य आचरवाथी अग्निशस्त्रनो समारम्भ करतां बीजा अनेक जीवोने हणे छे. (अने ते अणगार कहेवाय, छतां बीजा जीवोने हणे ते शरम भरेलुं कृत्य छे.) तेमां जिनेश्वरे परिज्ञा बतावी छे, के व्यर्थ जीवनना, मानन, पूजन, बन्दन, तथा जन्ममरणथी छुटवा माटे दुःखने दूर करवा माटे जे करे छे, ते बतावे छे; ते परिवन्दन विगेरेना अर्धी पोतानी मेळे अग्नि बाळे, बीजा पासे बळावे, तथा बाळनाराओने अनुमोदे छे, ते अग्नि शस्त्रनो, समारंभ तेनी सुखनी इच्छाए करवा छतां तेने तेनाथी अहिं तथा परलोकमां अहितने माटे थाय छे. अने तेनी धर्म श्रद्धा नाश पामे छे, तेनुं आवुं आ असदाचरण बताव्युं, तेथी सारो शिष्य अग्निकायनो समारंभ पापने माटे छे, एवुं जाणे, तेथी सम्यक् दर्शन विगेरे जिनेश्वर पासे अथवा कोइ सारा साधुओ पासे सांभलीने केटलाक साधुओने केवुं ज्ञान, थाय ते बतावे छे. अग्नि बाळवी, ते कर्मबन्धननो हेतु होवाथी ते ग्रंथ छे, मोह, मार, तथा नर्क छे, कारणके तेथी नर्कज थाय छे. एवुं छतां जे गृह थयेल लोक छे

सूत्रम

॥१५३॥

આચા૦

॥૧૫૪॥

તે જે કરે છે, તે બતાવે છે. આ વિરુપ શસ્ત્રોવડે અગ્નિકાયનો સમારંભ કરે છે, અને તે આરંભથી અનેક જીવોને હણે છે, તેવી રીતે અગ્નિનો સમારંભ કરનારા જુદા જુદા જીવોને હણે છે, તે બતાવે છે.

સે વેમિ—સંતિ પાળા પુઢવીનિસ્સિયા તળણિસ્સિયા પત્તણિસ્સિયા કટ્ટનિસ્સિયા ગોમયણિસ્સિયા કયવરણિસ્સિયા, સંતિ સંપાતિમા પાળા આહચ્ચ સંપયંતિ, અગ્ણિં ચ ચલ્લુ પુઢા ણ્ણે સંઘાયમાવજ્જંતિ, જે તત્થ સંઘાયમાવજ્જંતિ, તે તત્થ પરિયાવજ્જંતિ, જે તત્થ પરિયાવજ્જંતિ તે તત્થ ઉદાયંતિ (સૂ૦ ૩૭)

તે હું કહું છું કે, અગ્નિકાયના સમારંભથી જુદા જુદા જીવોની હિંસા થાય છે. જે મેં મતિજ્ઞા કરી તે બતાવું છું. પૃથિકાય ઇટલે, પ્રાણિઓ પૃથિવીકાયપણે પરિણમેલાછે, અથવા તેને આશ્રિત કૃમિ, કીડી, પતંગ, કુંથુ, ગંડુપદ (જુઆ) સાપ દેડકા, વિંછી કર્કટક (કરચલા) વિગેરે, તથા વૃક્ષમૂલમલ્તાનો સમૂહ વિગેરે, અને ઘાસ-પાંદડાં વિગેરેના આશ્રિત રહેલાં પતંગીયાં, ફયલો વિગેરે તથા લાકડામાં રહેલાં ઘુણ, કીડીઓ, તથા તેનાં ઇંડા વિગેરે અને છાણ વિગેરેમાં રહેલા કુંથુઆ પત્રક વિગેરે, તથા કચરો તે, પાંદડાં, ઘાસ ધૂલનો સમૂહ, તેની અંદર રહેલાં કૃમી કીડા પતંગ વિગેરે છે આ શિવાય ઉડતા આવીને પડવાના સ્વભાવવાળા, અથવા આમતેમ જતા આવતા તે સંપાતિક છે. જેવા કે, ભમરા, માચી, પતંગ, મચ્છર પક્ષી, વાયુ વિગેરે સંપાતિક જીવ છે, તે ઉડીને, પોતે પહે, અથવા જોરથી અગ્નિ ચલતાં ઉંચે તેની શીઘ્રા જતાં, તે ઉડતાં જંતુઓ અગ્નિમાં પડે છે. આ પ્રમાણે પૃથિવી વીગેરેને આશ્રી રહેલા જીવોનું શું થાય છે? તે બતાવે છે. રાંધવું, પકાવવું, (નિખાડા વિગેરેને) તાપન, વિગેરે અગ્નિથી ઘુણ (સ્વાર્થ) વાંછકો

સૂત્રમ્

॥૧૫૪॥

આચા૦

॥૧૫૫॥

અવશ્ય અગ્નિનો સમારંભ કરે છે, અને તેના સમારંભમાં પૃથિવી વિગેરેમાં આશ્રય લઈ રહેલા જીવના આવા હાલ થાય છે, તે વતાવે છે કેટલાકનું અગ્નિવહે સંઘાત (શરીરનું સંકોચવું) મોરના પીંછા માફક બને છે (મૂઠા સૂત્રમાં સૂત્રો હંદરૂપ હોવાથી માગધીની રીતિ પ્રમાણે બીજીવિભક્તિનો અર્થ ત્રીજીમાં લેવો, એટલે અગ્નિને, તેને વદલે અગ્નિ, અથવા અગ્નિવહે એમ અર્થ કરવો, તથા 'વ' શબ્દથી વિશેષ અર્થ છે. સ્વલુ શબ્દ નિશ્ચય વાચક છે.) એટલે વીજાનો આ પ્રતાપ નથી પણ અગ્નિનો જ છે, અથવા બીજી રીતે લેતાં અગ્નિની બીજી વિભક્તિ સાતમીમાં લઈએ તો 'સ્પષ્ટ' શબ્દનો અર્થ પતિત એટલે પહેલાં, એવો કરવો, એટલે અગ્નિમાં પહેલાં કેટલાંક પતંગીઆ વિગેરે જીવો એકપણે અધિક શરીર સંકોચનપણાને પામે છે, અને જેઓ અગ્નિમાં પડ્યા તે વધા જીવો તાપથી મૂલિત થઈ જાય છે.

સૂત્રકાર મહારાજે અન્ય વિભક્તિ શા માટે લીધી કે આપણે વીજાનો અર્થ ત્રીજી વિભક્તિમાં લેવો પડ્યો?

ઉત્તર—મગધ દેશમાં તે પ્રમાણે ચાલે છે. અથવા એક ભાષામાંથી બીજી ભાષામાં વ્યાખ્યા કરતાં વિકલ્પ થાય છે. તે વતાવવા આ કર્યું, અને અધ્યાહાર વિગેરે પણ વ્યાખ્યાન અંગ છે, એવું આ સૂત્રવહે શિષ્યને જણાવ્યું છે

પ્રશ્ન—અહિં તે અધ્યાહાર વિગેરે કયા છે?

ઉત્તર—અધ્યાહાર, વિપરિણામ વ્યવહિત કલ્પના, ગુણ કલ્પના લક્ષણા (અસંવિત વાક્યને સંભવિત પળામાં લાવવું તે) અને વાક્ય ભેદ છે. તેવી રીતે અહિં વીજાનો અર્થ સપ્તમીમાં પરિણામ પામ્યો છે, જે અગ્નિમાં પડે છે. તેઓ કૃમિ, કીડી, મમરા, નોઝીયા

સૂત્રમ્

॥૧૫૫॥

આચા૦

॥૧૫૬॥

વિગેરે પ્રાણ છોડે છે. તેથી અગ્નિ સમારંભમાં ફક્ત અગ્નિ જંતુનો વિનાશ નથી, પણ પૃથિવી ઘાસ પાંદડાં લાકડાં છાણા તથા કચરામાં રહેલા જંતુ તથા હાડિને કે હાડીને પડનારા જંતુઓ પણ અવશ્ય નાશ પામે છે. તેથી જ ભગવતીમૂત્રમાં કશું છે કે-

“ દો પુરિસા સરિસવયા અન્નમન્નેહિં સર્જિં અગ્નિકાયં સમારંભંતિ, તત્થ ણં એગે પુરિસે અગ્નિકાયં સમુજ્જાલેતિ, એગે વિજ્જહેતિ, તત્થ ણં કે પુરિસે મહાકમ્મયરાણ? કે પુરિસે અપ્પકમ્મયરાણ?

ગોયમા ! જે ઉજ્જાલેતિ, સે મહાકમ્મયરાણ જે વિજ્જહેતિ, સે અપ્પકમ્મયરાણ,

પ્રશ્ન-બે સરસ્વી વચના પુરુષો સાથે અગ્નિકાયનો આરંભ કરે, તેમાં એક અગ્નિકાયને બાળે. અને બીજો તેને બુદ્ધાવે, તેમાં વધારે કર્મ બંધન કોને? અને ઓછું કોને?

ઉત્તર-હે ગૌતમ જે બાળે, તેને મહાન્ કર્મવંધ લાગે, અને જે બુદ્ધાવે તેને ઓછું લાગે છે.

જેવીરીતે અગ્નિકાયનો આરંભ ઘણા જીવોને ઉપદ્રવ કરનારો છે, એમ જાણીને મન વચન અને કાયાથી, તથા કરાવું, કરાવવું તથા અનુમોદવું, તે અગ્નિકાય સંબંધી કર્મ ત્યાગવું તે વતાવે છે.

एत्थ सत्थं असमारंभमाणस्स इच्चेते आरंभापरिणायया भवन्ति, तं परिणाय मेहावी णेव सयं अगणिसत्थं समारंभे, नेवऽण्णेहिं अगणिसत्थं समारंभावेज्जा अगणिसत्थं समारंभमाणे अण्णे न सम-

સૂત્રમ

॥૧૫૬॥

આચા૦

॥૧૫૭॥

જુજાણેજા, જસ્સેતે અગ્નિકામ્મ સમારંભા પરિણાયા ભવન્તિ, સે હુ મુળી પરિણાય કમ્મે (સૂ૦૩૮)
તિવેમિ ॥ ઇતિ ચતુર્થ ઉદ્દેશકઃ ॥

આ અગ્નિકાયના સ્વકાય તથા પરકાય, એમ બે ભેદવાળા શસ્ત્રના આરંભ કરનારને રાંધવું-રંધાવવું; વિગેરે બંધદેતુ છે. એવું તેમને જ્ઞાન નથી; પણ આજ અગ્નિકાયના શસ્ત્રનો આરંભ કરવામાં દોષ લાગે છે, એવું જેમને જ્ઞાન છે, એટલે જ પરિજ્ઞા વડે તેમણે જાણ્યું છે. અને જાણીને પ્રત્યાઘ્યાન પરિજ્ઞાવડે તેનો ત્યાગ કરે છે. તેજ મુની પરમાર્થથી પરિજ્ઞાત કર્યા (ગીતાર્થ) છે, એવું જિનેશ્વર પાસે મેં સાંભળ્યું છે, અને તેજ તને કહું છું.

॥ ચોથા ઉદ્દેશાની ટીકા સમાપ્ત ॥

ચોથો ઉદ્દેશો કહ્યો. હવે પાંચમો કહીએ છીએ; તેનો આ સંબંધ છે. ગયા ઉદ્દેશામાં તેજસ્કાય કહ્યો; અને હવે અવિકલ (સંપૂર્ણ) સાધુગુણના સ્વીકાર માટે ક્રમે આવેલા વાયુકાય વતાવવાના વચ્ચે, વનસ્પતિકાયના જીવનું સ્વરૂપ વતાવીએ છીએ.

પ્રશ્ન-શા માટે આ ક્રમ ઉલ્લંઘ્યો છે?

ઉત્તર-વાયુ આંસે દેસાતો ન હોનાથી, તેની શ્રદ્ધા થવી મુશ્કેલ છે, તેથી વધા પૃથિવી વીગેરે એકેન્દ્રિય પ્રાણી-ગણને જાણનારો શિષ્ય સુસ્થથીજ વાયુનીવના સ્વરૂપને માનશે, અને 'અનુક્રમ' તેનેજ કહેવો કે, જેનાવડે જીવાદિ તત્ત્વો માનવામાં શિષ્યો હત્તસાહવાળા થાય, અને વનસ્પતિકાય વધા લોકને પ્રત્યક્ષ છે, તથા પ્રકટ-જીવનાં ચિન્હના સમૂહથી યુક્ત છે, તેથી તેજ વન-

સૂત્રમ

॥૧૫૭॥

આચાં

॥૧૫૮॥

સ્પતિકાયને પ્રથમ કહીએ છીએ. એ પ્રમાણે સંવંધથી આવેલા આ વનસ્પતિકાયનાં ચાર અનુયોગદ્વાર કહેવાં; જ્યાંસુધી નામ નિષ્પન્ન નિષ્કેપામાં વનસ્પતિ હોય છે, તે વનસ્પતિના પોતાના ખેદનો સમૂહ બતાવવા પૂર્વે પ્રસિદ્ધ અર્થનાં ટુકાણના દ્વારવડે નિર્ધુક્તિકાર કહે છે, પુઢવીએ જે દારા વણસડકાએવિ હુંતિ તે ચેવ । નાળત્તી ઉ વિહાણે, પરિમાણુવ ભોગ સત્થે ચ ॥ ૧૨૬ ॥

પૃથિવીકાયનાં જાણવા માટે જે દારો કહ્યાં, તેજ અહીં વનસ્પતિમાં જાણવાં; પણ જુદાપણું પ્રરૂપણા પરિમાણ ઉપભોગ, શસ્ત્રો, અને ચ શબ્દથી લક્ષણમાં પણ જુદાપણું જાણવું; તેમાં પ્રથમ પ્રરૂપણા-સ્વરૂપ બતાવવા કહે છે.

દુવિહ વણસડજીવા સુદુમા તહ વાયરાં ચ લોગંમિ । સુદુમાય સવ્વ લોએ દોચેવ ચ વાયરેવિહાણા ॥૧૨૭॥

વનસ્પતિ સૂક્ષ્મ અને વાદર, એમ બે ભેદ છે, તેમાં સૂક્ષ્મ છે, તે સર્વલોકમાં વ્યાપ્ત અને એકાકાર હોવાથી ચક્ષુથી ગ્રહણ થતી નથી. વાદરના બે ભેદ છે તે બતાવે છે.

પત્તેયા સાહારણ, વાયરજીવા સમાસઓ દુવિહા । વાયરસવિહણેગવિહા સમાસઓ છવિહા હુંતિ ॥૧૨૮॥

સમાસથી વાદર બે પ્રકારે છે. પ્રત્યેક અને સાધારણ, તેમાં પાંદડાં ફુલ, ફળ, મુઠ્ઠ, સ્કંધ વિગેરે દરેકમાં જુદોજુદો જીવ જે વનસ્પતિમાં હોય, તે પ્રત્યેક વનસ્પતિ જીવ જાણવા, અને સાધારણ વનસ્પતિ જીવો એક બીજાને જોડાયેલા અનન્ત જીવોનો સમૂહ એક શરીરમાં સાથે રહેલા છે. પ્રત્યેક શરીરવાળાના વાર ભેદો છે, અને સાધારણના અનેક ભેદો છે, પણ તે સમાસથી છ પ્રકારે જાણવા, તેમાં પ્રથમ પ્રત્યેક વનસ્પતિના વાર ભેદ બતાવે છે.

સૂત્રમ

॥૧૫૮॥

આચા૦

॥૧૫૯॥

રુક્ષા ગુચ્છા ગુમ્મા, લયા ય, વહ્ની ય પવંગા ચેવ । તળવલયહરિયઓસહિજલરુહકુહળા ય બોદ્ધવા ॥

હેદાય તે વૃક્ષો, તે બે પ્રકારના છે, એક અસ્થિક, (એક ઠઠ્ઠીયાવાળાં) તથા બહુ બીજવાળાં છે, તેમાં લીમડો, આંબો, કોશંબ, સાલ (સાગ), અંકોલ પીલુ, શલ્કી વિગેરે એક બીજવાળાં છે, અને ડમરો કોટું અસ્થિક (અગથીઓ) ટીમરુ વીલુ, આમળાં, ફળસ દાઢમ બીજોરું વિગેરે અનેક બીજવાળા છે, રીંગળાં (વેંગળ), કપાસ, જપો (જામુંદી) આદ્રકી (તુવેર), તુલસી, કુસુંભરી, પીપલી, નીલી (ગલી) વિગેરે ગુચ્છાવાળાં છે. નવમાલિકા, સેરિયક, કોરંટક વંધુજીવક; ચાળ, કરવીર (કેરાં), સિંદુવાર, વિચકિલ જાતિ (જાડ) યુથિક વિગેરે મુલ્ય છે, અને પગનાગ અશોક, ચંપો, આંબો, વાસંતિ, અતિ મુક્કક કુંદલતા વિગેરે, લતાઓ છે. કોઝાનો વેલો, કાલંગડાનો વેલો, તૃપ્પી (કાકડીના વેલા), તુંવો, વાલોલ, ઇલાલુકી. તથા પટોલો (પંડોઝાનો વેલો) વિગેરે વેલડીઓ છે. તથા શેરડી, વાલો મુંઠ, શર, વેત્ર શતાવરી વાંસ નલ વેણુક વિગેરે પર્વક કહેવાય છે. અને શ્વેતિકા (ધોળીદરો) કુશ, દર્ભ, પર્વકા, અર્જુન સુરભિ, કુરુવિંદ વિગેરે ઘાસ કહેવાય છે. તથા તાડ તમાલ, તક્લી શાલ સરલા કેતકી-કેઝ, કંદળી, વિગેરે વલય કહેવાય, તાંદળજો ધુયા રુહ વસ્તુલ વદરક; માર્જાર, પાદિકા ચિલ્હિપાલકી વિગેરેને હરિત (ભાજીઓ) કહે છે, અને શાલી (ભાત), વ્રીહી (ડાંગેર.) ઘઉં, જવ કલમ, મસૂર, તલ, મગ, અડદ, ચોલા, કુલથી, અઝસી, કુસુંભ, કોદરા, કાંગ, વિગેરે, ઔષધિ કહેવાય છે. ઉદકાવક પનક શેવાલ કલંપચુકા, પાવક, કશેરુક (કસેરુ) ઉત્પલ (લાલ કમળ) પદ્મ, કુમુદ (પોયળી), નલીન, પુંડરીક વિગેરે જલરુહ કહેવાય છે. અને ભૂમિસ્ફોટ નામના, આય' કાય, કુહુળ ડુંદુક, ઉદેહલીક, શલાકા, સર્પ છત્ર વિગેરે કુહુળ કહેવાય છે.

સૂત્રમ

॥૧૫૯॥

આચા૦

॥૧૬૦॥

આ પ્રત્યેક જીવવાળા શ્રદ્ધાના મુલ, સ્કંધ કંદ, છાલ, શાલ, પ્રવાલ વિગેરેમાં અસંખ્યતા પ્રત્યેક જીવો જાણવા, અને પાંદડાં ફુલ એક જીવવાળા માનવાં. સાધારણ વનસ્પતિના પળ અનેક ભેદ છે, જેમ કે, લોહી, નિહુ, સ્તુભાષિકા, અથ્થ કર્ણી સિંહ કર્ણી, ગંગવેર (આદુ), માલુકા, મૂઝા, કૃષ્ણકંદ, સુરણ, કાકોલી, ક્ષીરકાકોલી વિગેરે છે. આ વધો વનસ્પતિના સંક્ષેપથી છ ભેદ છે, તે ભેદોને વતાવે છે.

અમ્મવોયા મૂલવોયા, સ્વંધવોયા ચેવ પોરવોયા ય ઘોયરુહા સમુન્નિમ, સમાસઓ વળસડ્ઝીવા ॥૧૩૦॥

તેમાં કોરંટક વિગેરે અગ્રવીજવાળાં છે. કેલ વિગેરેને મૂલમાં વીજ છે. નિહુ શ્લકિ અર્ણીક (અરળી) વિગેરેને સ્કંધમાં વીજ છે. અને શેરડી, વાંસ, નેતર વિગેરેને પર્વમાં વીજ છે, અને વીજથી ઉમે, તે ખાત વિગેરે જાણવા; અને સંમૂર્ઝનથી પશ્ચિની શુંગાટક (શીંગાંડુ) પાઠ શેવલ, વિગેરે થાય છે. એ પ્રમાણે સમાસથી છ પ્રકારે વતાવ્યા પળ આ શિવાય નીજા નથી; એમ જાણવું. હવે પ્રત્યેક વનસ્પતિ કેવા લક્ષણવાળી હોયછે તે વતાવેછે.

જહ સગલસરિસવાળં, સિલેસમિસ્તાળ વત્તિયાવટ્ટી પત્તેયસરીરાળં તહ હુંતિ સરીરસંઘાયા ॥ ૧૩૧ ॥

જેમ વધા સરસવાને રસ પહોંચે છે. તેનાથી મિશ્રીતોની વહેલી વર્તીમાં પ્રત્યેક પ્રદેશોમાં ક્રમેકરીને સિદ્ધાર્થ (સરસવ) રહ્યા છે, પણ એકવોજાને અટકી રહ્યા નથી. (દરેકની વચમાં સહેજ અંતર રહે છે,) અને કદાચ ચૂર્ણ થાય, ત્યારે અન્યોઅન્ય ભેડા થાય છે. માટે આજ્ઞા શ્રદ્ધા કર્યા છે; જેમ આ રહે છે, તે પ્રમાણે પ્રત્યેક વનસ્પતિના શરીરનો સમૂહ છે; અને જેમ સરસવો તે

સૂત્રમ

॥૧૬૦॥

આચા૦

॥૧૬૧॥

પ્રમાણે વનસ્પતિમાં જીવો રહ્યા છે, જેમ રસથી મિશ્રીત થયેલા સરસવ છે, તેમ રાગ દ્વેષવડે એકઠા કરેલા કર્મ પુણ્યલના હૃદયથી મિશ્રિત જીવો જાણવા; પાછલી અડધી ગાથાવડે બતાવેલ દૃષ્ટાંત સાથે સરસ્વાપણું ગ્રહણ કરવાથી વતાવ્યું છે, હવે આજ અર્થમાં વીજું દૃષ્ટાંત કહે છે,

જહ વા તિલસકુલિયા, બ્રહ્મુએહિં તિલેહિં મેલિયા । સંતી પત્તેયસરીરાણં તહ દુંતિ સરીરસંઘાયા ॥૧૩૨॥
જેમકે તિલ શકુલિકા એટલે વધારે તલ નાંચીને બનાવેલી છે, તે પોઢીમાં તલ રહેલાં છે, તેવી રીતે પ્રત્યેક શરીરવાળાં વૃક્ષોના શરીર સમૂહ હોય છે; એમ જાણવું (આમા તલની રેવડીનું પણ દૃષ્ટાંત ચાલે) હવે પ્રત્યેક જીવોનું એક અધિષ્ઠિતપણું વતાવવા કહે છે.

નાણાવિહસંઠાણા દોસંતી એગજીવિયા પત્તા । ચંધાવિ એગજીવા તાલસરલનાલિણીણં । ૧૩૩ ।

જુદા જુદા સંસ્થાન (આકાર) જેમાં છે તે જુદા સંસ્થાનવાળાં પાદઢાં દેખાય છે તે એક એક જીવથી અધિષ્ઠિત જાણવા તથા તાલ સરલ નાઢીયેરી વિગેરેના ઢાળાં પણ જીવ અધિષ્ઠિત જાણવાં, અહીંનાં અનેક જીવનું અધિષ્ઠિતપણું સંભવતું નથી, વાકીના ભાગોમાં અનેક જીવનું અધિષ્ઠિત પણું સામર્થ્યથી વતાવેલું જાણવું, હવે પ્રત્યેક તરુના જીવરાશીનું પરિમાણ વતાવવા કહે છે.

પત્તેયા પજ્જત્તા સેઢીય અસંસ્વભાગમિત્તાતે । લોગાસંસ્વપ્પજ્જત્તગાણ સાહારણાણંતા ॥૧૩૪॥

પ્રત્યેક તરુ જીવો પર્યાપ્તા હોય, તે સંવર્તિત ચોચુનો કરેલી લોકની શ્રેણીના અસંસ્વેય ભાગવર્તી આકાશ પ્રદેશની રાશી વરોવર જાણવા, અને તે વાદર તેજસ્કાય પર્યાપ્તા રાશીથી અસંસ્વ્યાત ગુણા જાણવા, પણ જે અપર્યાપ્તા પ્રત્યેક વનસ્પતિ જીવ છે, તે

સૂત્રમ

॥૧૬૧॥

આચા૦

॥૧૬૨॥

અસંખ્યાત લોકના જેટલા પ્રદેશ થાય, તેટલા જાણવા, અને તે પણ વાદર અપર્યાપ્તા તેજસ્કાયના જીવ રાક્ષીથી અસંખ્યાત ગુણા છે. પણ સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ પ્રત્યેક શરીર પર્યાપ્તા કે અપર્યાપ્તાજ નથી કારણ કે સાધારણ અનન્તા છે. એવું પૂર્વે વિશેષણ કહેલું છે, અને સાધારણ વનસ્પતિના જીવો સૂક્ષ્મ, વાદર, પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા એમ, ચાર મેદે જુદા જુદા અન્નતે લોકોના જેટલા આકાશ પ્રદેશ છે, તેટલા જાણવા, આટલું તેમાં વિશેષ છે, કે સાધારણ વાદર પર્યાપ્તાથી વાદર અપર્યાપ્તા અસંખ્યાતગુણા છે, અને વાદર અપર્યાપ્તાથી સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તા અસંખ્યેય ગુણા છે, તેનાથી પણ સૂક્ષ્મ પર્યાપ્તા અસંખ્યાત ગુણા છે. હવે આ વનસ્પતિના જીવોનું જીવત્વ જેઓ ઇચ્છતા નથી; તેમને જીવપણું થતાવથા નિર્ણયકાર કહે છે.

एएहिं सरीरेहिं, पञ्चक्खं ते परुविया जीवा । सेसा आणागिज्झा, चक्खुणा जे न दोसंति ॥ १३५ ॥

પૂર્વે થતાવેલા તરુ શરીરવડે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણવાળા વિષયો વડે સાક્ષાત્ વનસ્પતિ જીવો સાધ્યા છે, તેનું આ પ્રમાણે અનુમાન કરવું. (૧) આ શરીરો જીવવ્યાપાર વિના આવાં ન થાય. (૨) જીવશરીર વૃક્ષો છે, કારણકે, અક્ષ (इन्द्रियो) થી જળાય છે. હાથ વિગેરેના સમૂહવાળા શરીરની માફક દૃષ્ટાંત છે. (૩) કદાચિત્ સચિત્તો પણ વૃક્ષો છે, કારણકે તે જીવનું શરીર છે. હાથ વિગેરેના સમૂહનું દૃષ્ટાંત છે. (૪) મંદવિજ્ઞાન સુખ વિગેરેવાળાં જ્ઞાડો છે, કારણકે તેમાં અવ્યક્ત ચેતન સમાયલું છે. મૃતેલા વિગેરે પુરુષનું દૃષ્ટાંત છે. તેજ પ્રમાણે કહ્યું છે કે—

वृक्षादयोऽश्वाद्युपलब्धिभावात्पाण्यादिसंघातवदेह देहाः ॥

तद्वत्सजीवा अपि देहतायाः सुप्तादिवत् ज्ञानसुखादिमंतः ॥ १ ॥

સૂત્રમ્

॥૧૬૨॥

આચા૦

॥૧૬૩॥

દૃક્ષો વિગેરે ઇન્દ્રિયોની ઉપલબ્ધિના ભાવથી હાથ વિગેરેના સમુદ્ધવાભાજ શરીરની માફક દેહો છે તેની માફક તે દેહવાળા જીવો સૂતેલા વિગેરેની માફક જ્ઞાન સુખ વિગેરે વાળા છે. (ભાવાર્થ ઉપર આવી ગયો છે,) વાકીના સૂક્ષ્મ છે તે આંસ્રોથી દેશ્વાતા નથી તેથી જિનેશ્વરની આજ્ઞા પ્રમાણ કરવા અને ભગવાનનું વચન સત્ય તથા રાગદ્વેષ વિનાનું કહેલું હોવાથી આજ્ઞા પ્રમાણ છે. માટે તે માનવું જોઈએ હવે સાધારણનાં લક્ષણ કહે છે.

સાહારણમાહારો સાહારણ આણપાણગહણં ચ । સાહારણજીવાણં સાહારણલક્ષણં ઇયં ॥ ૧૩૬ ॥

એક શરીરમાં સાથે રહીને આહાર વિગેરે જેમો એક સાથે છે, તે સાધારણ વનસ્પતિ જીવો છે. અને તેજ અનન્તકાય જીવોનું સામાન્ય રીતે એક સાથે આહાર લેવો, તથા શ્વાસોશ્વાસ લેવાનું હોવાથી તે સાધારણનું લક્ષણ છે, એનો ભાવાર્થ આ છે કે એક જીવ આહાર લે, કે શ્વાસોશ્વાસ લે, ત્યારે વધા અનન્તા જીવો આહાર લે, તથા શ્વાસોશ્વાસ લે, હવે તેને વધારે સુલાસા સાથે કહે છે.

एगस्स उ जं गहणं बहुणं साहारणाणं ते चेव । जं बहुयाणं गहणं समासओ तंपि एगस्स ॥ १३७ ॥

એક જીવ જે શ્વાસોશ્વાસને યોગ્ય પુદ્ગલો લે, તે ઘણા સાધારણ જીવોને ઉપયોગમાં આવે; અને જે ઘણા જીવો લે, તે એકને પણ તેજ કામ લાગે છે: હવે જે વીજોથી ઊગે છે: તે વનસ્પતિ કેવી રીતે પ્રકટ થાય છે, તે બતાવે છે.

जोणिबभूए बीए जीवो, वक्रमइ सो व अन्नो वा । जोऽवि य मूले जीवो, सो च्चिय पत्ते पढमयाए ॥ १३८ ॥

સૂત્રમ

॥૧૬૩॥

આચા૦

॥૧૬૪॥

અહીં ભૂત શબ્દ છે, તે અવસ્થા બતાવે છે. યોનિ અવસ્થાવાળા બીજમાં યોનિનું પરિણામ ન છોડે ત્યાંસુધી બીજરૂપે છે. કારણકે, બીજની વે અવસ્થા છે. યોનિ અવસ્થા અને અયોનિ અવસ્થા, જ્યારે બીજો યોનિ અવસ્થાને ન છોડે, એટલે એક જીવે બીજને છોડ્યું નથી ત્યાંસુધી યોનિવાલું છે, અહીં યોનિનો એવો અર્થ છે કે તેમાં જીવને ઉત્પત્તિનું સ્થાન નાશ પામ્યું નથી, તેવી યોનિવાળા બીજમાં જીવ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. હવે તે બીજમાં પૂર્વના બીજનો જીવ, અથવા અન્ય નવો જીવ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, એનો ભાવાર્થ એ છે, કે જીવે જ્યારે આયુષ્યના ક્ષયથી બીજનો ત્યાગ કર્યો, ત્યારે અને જ્યારે તે બીજનો પૃથિવી પાણી વિગેરેનો સંયોગ થયો. ત્યારે કોઈવસ્તુ તે પૂર્વનો જીવ ત્યાં આવીને પરિણમે છે, કોઈવસ્તુ બીજો પણ આવે છે, અને જે મૂળપણે જીવ પરિણમે, તેજ પ્રથમ પત્રપણે પણ પરિણમે છે, એક જીવ મૂળ પત્રને કરનાર છે, અને પહેલું પાંદડું જે છે તે આ બીજનો 'સ-મૂચ્છન' અવસ્થા છે, તે શૂ, જલ, કાલ,ની અપેક્ષા કહેવાય છે. આ નિયમથી વતાવેલ છે. પણ યાકીના કિશલય વિગેરે મૂળ જન્મ પરીણામથી પ્રગટ થયેલાં નથી, એમ વતાવેલું જાણવું, તેથીજ કહેલું છે કે:—

“સર્વોઽવિ કિસલઓ સ્વલુ ઉગ્ગમમાણો અણન્તઓ મણિઓ”

સર્વે કુંપલો ઉત્પન્ન થતી વસ્તુ તે અનન્તકાય છે, હવે બીજાં સાધારણનાં લક્ષણ કહે છે.

ચક્રાંગે ભજ્જમાણસ્સ, ગંઠો ચૂપ્પણઘણો ભવે । પુઢવિસરિસમેણ્ણં, અણંતજીવં વિયાણાહિ ॥ ૧૩૯ ॥

જે મૂળ, કંદ, છાલ, પત્ર પુષ્પ, ફલ વિગેરેને ભાગેલાં ચક્રાકાર સંપ્રેક્ષ (મંગ) થાય છે. તથા જેને ગાંઠ, પર્વ અથવા મંગ

સૂત્રમ્

॥૧૬૪॥

આચા૦

॥૧૬૫॥

સ્થાન રજથી વ્યાપ્ત છે, અથવા જે વનસ્પતિ ખેદાતાં પૃથિવી સરસા ખેદવડે કેદારના ઉપર સૂકી તરીની માફક પુટખેદે ખેદાય છે. તેને અનંતકાય જાણો; હવે વીજા લક્ષણો કહે છે.

गूढसिरागं पत्तं सच्छीरं जं च होइ निच्छीरं । ज पुण पण्डसंधिय अणंतजीवं वियाणाहि ॥ १४० ॥

જેને ગૂઢ સીરવાળાં તથા સ્ત્રીરવાળાં પાંદડાં હોય અને સ્ત્રીર ન પળ હોય, તથા જેના સાંધા ન દેખાતા હોય તે અનંતકાય જાણવા, એ પ્રમાણે સાધારણ જીવોને લક્ષણથી બતાવી હવે અનંતકાય વનસ્પતિનાં નામો બતાવે છે.

सेवालकत्थभागियअवए पणए य किंनए य हडे । एए अणंतजीवा भणिया अण्णे अणेगविहा ॥ १४१ ॥

સેવાલ, કત્થ ભાગિક અવક, પન્નક, વિશ્વ દૃઢ, વિગેરે અનંત જો અનેક પ્રકારના કહેલા છે. એમ વીજા પળ જાણવા, હવે પ્રત્યેક શરીરવાળાનાં એક વિગેરે જીવનું ગ્રહણ કરેલું શરીર બતાવવા કહે છે.

एगस्स दुण्ह तिण्ह व संखिज्जाण व तहा असंखाणं पत्तेयसरीराणं, दीसंति सरीरसंघाया ॥ १४२ ॥

એક જીવે ગ્રહણ કરેલું, શરીરતાડ, સરલ, નાઢીયેર વિગેરેના સ્કંધ છે તથા તે ચક્ષુથી ગ્રહણ કરાય છે તથા ચિસ (તન્તુ) મૃણાલ, કર્ણિકા, કુળક, કટાહનું એક જીવનું ગ્રહણપણું છે, અને તે ચક્ષુથી દેખાય છે. અને જે ઘ્ર્ણ, સંરુપેય, અસંરુપેય, જીવોનું ગ્રહણ કરેલું પણ (શરીર) ચક્ષુથી દેખાતું જાણવું. પ્રશ્ન—ત્યારે અનંતકાયનું તે પ્રમાણ છે કે કેમ? ઉત્તર તેમ નથી તે બતાવે છે,

સૂત્રમ

॥૧૬૫॥

આચા૦

॥૧૬૬॥

इकस्स दुण्ह तिण्ह व संखिज्जाण व न पासिउं सका । दोसंति सरीराइं, निओयजीवणऽणंताणं ॥१४३॥

एक विगेरेथी लइने छेवटे असंख्यात संख्याना अनंत तरु जीवोना जुदा शरीरो देखाता नथी. कारण के तेनो अभाव छे. एक विगेरे जीवे ग्रहण करेलुं अनंत जीवो सुधीनुं शरीर जुदुं नथी कारण के अनंता जीवोनुं पिंडरुपे एकज शरीर छे.

प्रश्न-त्यारे ते कैवी रीते जीवोने शरीरवाळा जाणवा ? ते बतावे छे.

उत्तर-वादरनिगोद जे अनंत जीवो छे तेमनां शरीरो देखाय छे, पण सूक्ष्म निगोदना शरीरो देखातां नथी. कारण के अनन्त जीवोना समूहपणे शरीरो छतां ते अति सूक्ष्म छे, अने निगोद छे तोनियमथी अनन्त जीवोना समूह होय छे- कहुं छे के:—

गोला य असंखेज्जा, हुंति णिओआ असंखया गोले । एकेक्यो य निओए, अणंतजीवो मुणेयव्वो ॥ १ ॥

असंख्याता निगोदना गोळा छे, एकेक गोळामां असंख्यात निगोद छे. अने एकेक निगोदमां अनंता जीवो छे ए प्रमाणे वनस्पतिना वृक्षादि प्रत्येक विगेरे भेदोथी तथा वर्ण, गंध, रस, स्पर्शना भेदथी हजारोनी संख्यामां भेद अने योनि विगेरे भेदो लाखो-नी संख्यामां छे; अने वनस्पतिनी संवृता योनि छे ते सचित्त अचित्त अने मिश्र एम त्रणभेदो छे तथा शीत, उष्ण, मिश्र एवा त्र-ण भेद छे एप्रमाणे गणता प्रत्येक तरुओनी योनीना दश लाख भेद छे, अने साधारण वनस्पतिना चौद लाख भेद छे. अने वनेनी कुल कोटी २५ करोड लाख जाणवी; विधान द्वार कहुं हवे परिमाण द्वार कहे छे; तेमां प्रथम सूक्ष्म अनंत जीवोनुं परिमाण बतावे छे. पत्थेण व कुडवेण व जह कोइ सिणिज्ज सवधन्नाइं । एवं मविज्जमाणा, हवंति लोया अणंता उ ॥१४४॥

સૂત્રમ્

॥૧૬૬॥

આચા૦

॥૧૬૭॥

મસથ (માપ) અથવા કુડવ વિગેરેના માપથી કોઈ ઘથા ધાન્યને માપે, અને વીજી જગાઈ નાખે એ પ્રમાણે કોઈ સાધારણ વન-સ્પતિના જીવોને લોક રૂપ કુડવે કરીને માપે વીજે નાખે તો માપતાં અનંતા લોકો ભરાઈ જાય હવે વાદર નિગોદનું પરિમાણ વતાવે છે.

જે વાયરપજ્જતા પયરસ્સ અસંખભાગમિત્તા તે । સેસા અસંખલોયા, તિન્નિવિ સાહારણાણંતા ॥૧૪૫॥
જે પર્યાપ્તા વાદર નિગોદ છે, તે સંવર્તિત ચોખંડા કરેલા વથા લોકના પ્રતરના અસંખ્યેય ભાગવર્તિ પ્રદેશ રાશી પરિમાણ જાણવા; વળી તે પ્રત્યેક શરીર વાદર વનસ્પતિ પર્યાપ્તા જીવોથી અસંખ્યાત ગુણા છે. વાકીની ત્રણે રાશી પ્રત્યેક અસંખ્યેય લોક આકાશ પ્રદેશ પરિમાણવાળા છે, હવે તે ત્રણ રાશી વતાવે છે? અપર્યાપ્તા વાદર નિગોદ ૨ અપર્યાપ્તા સૂક્ષ્મનિગોદ ૧ પર્યાપ્તા સૂક્ષ્મ નિગોદ એ ત્રણે ક્રમથી સંખ્યામાંવહુતર (એક એકથી અધિક) જાણવા, પણ સાધારણ જીવો સંખ્યામાં તેનાથી અનંત ગુણા છે. આ, જીવનું પરિમાણ છે; પણ પૂર્વે ચાર રાશી કહી તે જીવનું નહીં પણ નિગોદનું પરિમાણ જાણવું; હવે પરિમાણદ્વાર કહ્યા પછી ભવભોગદ્વાર કહે છે. આહરે ઉવગરણે, સયણાસણ જાણ જુગ્ગાકરણે ચ । આવરણ પહરણેસુ અ સત્થવિહાણેસુ અ વહુસું ॥ ૧૪૬॥

ફાલ, પાન, કુંપલ, મૂલ, કંદ, છાલ, વિગેરે સ્વચાલ છે અને, પંચો, કડાં (તુડીઓ) કવલક અર્ગલ વિગેરે ઉપકરણો વને છે તથા શાદલો પાટીયું સુવા માટે છે. તથા આસંદક (માંચી) છે તથા પાલતી વિગેરે યાન છે; તથા માઢીના ધુસરાં, પાટીઆનાં ઢાંકણ અને લાકડી મુસઢી (ધોકો,) વિગેરે હથીયાર છે; તથા તેનાં ઘણાં પ્રકારનાં શસ્ત્રો છે; તેના શર, દાતરડાં, તલવાર, છરી,

સૂત્રમ

॥૧૬૭॥

આચાર્ય

॥૧૬૮॥

વિગેરે મંદ (હાથો?) ઉપયોગી પળે છે. તથા બીજો પણ પરિભોગ વિધિ છે તે બતાવે છે.

આઝ્ઞ કટ્ટકમ્મે ગંધંગે વત્થ મલ્લ જોણ ય। જ્ઞાવણવિયાવણેસુ અ તિલ્લવિહાણે અ ડજ્જોણ ॥૧૪૭॥

પટ્ટ (ટોલ) મેરી વંશ વીણા જલ્લરી વિગેરે વાજીંત્રો છે તથા પ્રતિપા (પુત્ત્રીઓ) થાંખલા, વારણા, તેની શાસ્ત્રા વિગેરે કાષ્ટ કર્મ છે. તથા ઘાલક (વાલાકુંચી) પ્રિયંગુ (રાયણ) પાંદડાં દમનક કંદ નોશીર દેવદારુ વિગેરે સુગંધીનાં અંગ છે. તથા શાકની છાલના કપડાં, તથા રુના વસ્ત્રો છે. તથા નવ માલીકા વકુલ ચંપક પુન્નાગ અશોક, માલતિ, વિચકિલ વિગેરેની માઝાઓ વને છે; તથા લાકડાં વાઝવાં, તે વઝતણ છે. તથા ઠંડ દૂર કરવા તાપકરવો તે છે. તલ; અઝસી, સર્સવ, ઇંડુદી, જ્યોતીષમતી કરંજ વિગેરેનાં તેલ છે. તથા દીવડ, ઘાસ, ચૂડા, (બોયાં) લાકડાની મસાલ વિગેરેથી ઉષોત (પ્રકાશ) કરાય છે. આ વર્ષાં કાર્યોમાં વનસ્પતિકાયનો ઉપભોગ થાય છે, આ વતાવીને હવે ઉપસંહાર કરે છે.

एषहिं कारणेहिं हिंसन्ति वणस्सईं वहु जीवे । सायं गवेसमाणा परस्स दुक्खं उदोरन्ति ॥૧૪૮॥

ઉપરની બે માથામાં બતાવેલા કારણોથી જ્ઞાતા સુખને ઘાંછનારા મનુષ્યો પ્રત્યેક તથા સાધારણવનસ્પતિકાયના ધના જીવોનો સમારંભ કરીને વનસ્પતિ વિગેરે એકેન્દ્રિયાદિ જીવોને દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે; હવે શસ્ત્ર બતાવે છે દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બે મેદે છે; અને દ્રવ્ય શસ્ત્ર છે તે પણ વિભાગ તથા સમાસ એમ બે મેદે છે; તેમાં, સમાસ શસ્ત્ર બતાવે છે.

कप्पणिकुहाणिअसियगदत्तियकुद्दालवासि परसू अ । सत्थं वणस्सईं, हत्था पाया मुहं अग्गी ॥૧૪૯॥

સૂત્રમ

॥૧૬૮॥

આચા૦

॥૧૬૯॥

જેનાથી છેદાય, તે કલ્પેની (કતરણી), કોઢાડી; અસિયગ (દાતરડું) દાત્રિકા (નાનું દાતરડું) કોદાડી, વાંસલો, પરશુ ફરશો
 ૧ વનસ્પતિ છેદવાનાં શસ્ત્રો છે, અને હાથ પગ વિગેરે તથા અગ્નિ ૧ સામાન્ય છે. હવે વિભાગ શસ્ત્રો કહે છે,

કિંચી સકાયસત્થં કિંચી પરકાય તદુભયં કિંચિ । એયં તુ દ્વસત્થં ભાવે ચ અસંજમો સત્થં ॥૧૫૦॥

લાકડી વિગેરે કોઈ સ્વકાય દ્રવ્ય શસ્ત્ર છે. પાષાણ અગ્નિ વિગેરે કોઈ પરકાય શસ્ત્ર છે તથા દાતરડી કોઢાડો વિગેરે જે હાથ-
 વાળાં તે ઉપયોગ શસ્ત્ર છે. આ દ્રવ્ય શસ્ત્ર જાણવાં અને મન વચન કાયાથી ચરાચ વર્તન અસંયમરૂપ ભાવશસ્ત્ર છે.

હવે આ વધી નિર્યુક્તિનો અર્થ સમાપ્ત કરવા કહે છે.

સેસાઈં દારાઈં તાઈં જાઈં હવંતિ પુઢવોણ । એવં વણસ્સઈંણ નિજ્જુત્તો કિત્તિયા એસા ॥૧૫૧॥

હવે જે દારો કહેવાં વાકી રહ્યાં તે વધાં પૃથિવીકાયમાં કહેલાં છે, તે જાણો છેવાં, તેથી દારોના કહેવાથી વનસ્પતિકાયમાં
 નિર્યુક્તિઓ બતાવેલી જાણવી.

હવે સૂત્ર અનુગમમાં અસ્થલિત વિગેરે ગુણોવાળું સૂત્ર મળવું (ઉચ્ચારણ કરવું) જોઈએ તે કહે છે.

તં ણો કરિસ્સામિ સમુટ્ટાણ, મત્તા મહ્મં, અભયં વિદિત્તા, તં જ્ઞે ણો કરણ, એસોવરણ, એત્થોવરણ,
 એસ અણગારેત્તિ પવુચ્છઈં (સુ. ૩૯)

સૂત્રમ્

॥૧૭૯॥

આચા૦

॥૧૭૦॥

આ સૂત્રનો ૩૮માં સૂત્ર સાથે તથા પહેલા વિગેરે સૂત્રો સાથે પ્રથમ કથા મુજબ સંબંધ કહેવો, પૂર્વે કહ્યું કે શાતા (સુખ)ના વાં-
છકો વનસ્પતિ જંતુને નિશ્ચયે દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે. તેથી તેનું મૂલજ (કર્મબંધ પણે થઈને) દુઃખથી ગહન એવા સંસારસાગરમાં જી-
વોને મમાડે છે, એવું કહ્યું ફલ જાણનારો તથા વનસ્પતિકાયના જીવોને દુઃખ દેવાની સીતીથી સર્વથા નિવૃત્ત (દૂર) થવાનું
આત્મામાં ઇચ્છે છે. તે બતાવે છે. વનસ્પતિકાયને થતી પીડાને જાણીને હું હવેથી દુઃખ નહીં દઉં, અથવા તે વનસ્પતિ દુઃખ દેવાના
કારણ રૂપ જે છેદન ભેદન છે, તેને મન, વચન, કાયાથી નહીં કરું, ન કરાવું, કરનારને મલો ન જાણીશ હવે કેવી રીતે કરીશ,
તે બતાવે છે.

સર્વજ્ઞે બતાવેલા માર્ગને અનુસરીને સમ્યક્ દિક્ષાના માર્ગને સ્વીકારીને તથા પાપના આરંભોનો ત્યાગ કરતો થકો, વનસ્પતિને
દુઃખ થાય, તેવાં આરંભ નહીં કરીશ. આથી સંયમ ક્રિયા વતાવી, યથી એમ મૂલ્યનું કે એકલી ક્રિયાથીજ મોક્ષ થાય, એમ નહીં
પણ જ્ઞાને જાણવું, તથા ક્રિયા તે પ્રમાણે કરવી, એ બે પ્રકારે મોક્ષ મળે છે; કહ્યું છે કે—

નાણં કિરિયારહિયં, કિરિયામેત્તં ચ દોઽવિણ્ણતા । ન સમત્થા દાઉં જે જન્મમરણદુઃખદાહાઈ ॥ ૧ ॥

ક્રિયા રહિત એકલું જ્ઞાન, અથવા જ્ઞાન રહિત એકલી ક્રિયા, એ બન્ને એકલા દોય તો જન્મમરણના દુઃખોને છેદવા (મોક્ષ આ-
પવા) સમર્થ નથી. (પણ બન્ને સાથે મળે તોજ મોક્ષ મળે છે.)

જેથી મોક્ષ મેળવવામાં વિશિષ્ટ કારણભૂત જ્ઞાનજ બતાવવા કહે છે. જીવોને યથાયોગ્ય માની (જાણી શું કરે) તે કહે છે.

સૂત્રમ

॥૧૭૦॥

આચાં

॥૧૭૧॥

બુદ્ધિમાન તે ઉપદેશને યોગ્ય છે તેવા શિષ્યને ગુરુ કહે છે કે હે બુદ્ધિમાન ગુશિષ્ય, દિક્ષા લઈને જીવાદિ પદાર્થોને જાણીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે તે પ્રમાણે તું પણ જ્ઞાન ધણીને ચારિત્ર પાઠીને મોક્ષ મેળવ, કારણ કે સમ્યક્જ્ઞાન પૂર્વક કરેલી ક્રિયા સફળ (મોક્ષ આપનારી) છે. ફરી અહીં કહે છે જેમાં જીવોને અભય (ભય વિનાનું) પદ છે. તે અભયરૂપ સંયમ સત્તર ભેદવાળો છે. તે સર્વ ભૂતની રક્ષા કરનાર સંસારસાગરથી તારનાર નિર્વાહક જાણીને (દરેક પુરુષે) વનસ્પતિના આરંભથી નિવૃત્તિ લેવી (દૂર રહેવું) જોઈએ તેજ હવે વિચરીને વતાવે છે.

જે પરામર્થ તત્ત્વને જાણનાર છે, તેણે વનસ્પતિના આરંભને કડવાં ફળ આપનારો જાણીને ન કરવો, કારણ કે જે આરંભ ન કરે, તેને જ 'પ્રતિવશિષ્ટ ઇષ્ટ ફળ' (મોક્ષ)ની પ્રાપ્તિ છે. પણ જે વિના વિચારે મૂઢ થઈ અંધ બનીને વર્તે, તેને મોક્ષ પ્રાપ્તિ નથી, કારણકે ઇચ્છેલા સર્વોત્તમ સ્થાને પહોંચવામાં પ્રવર્તેલો અંધો જે ક્રિયા કરે, તે ક્રિયા તેના અંધવળાથી વિઘ્નરૂપ (ડલડે રસ્તે દોરે) છે, એમ માનવું તેવીરીતે એકલું જ્ઞાન પણ ક્રિયા વિના મોક્ષ ન આપે. જેમકે એક ઘરમાં આગ લાગી, ત્યારે એક પંથુ દેખાવા છતાં પાંગઝા પળાને લીધે નીકળવાની ઇચ્છા છતાં નીકળી ન શક્યો, તેજ પ્રમાણે મુનિઓએ સમજવું કે આ પ્રમાણે બોધ પામીને તેમણે આરંભ નો ત્યાગ કરવો, એ પ્રમાણે જે સમ્યક્જ્ઞાનપૂર્વક જે નિવૃત્તિ ચારિત્ર અનુષ્ઠાન કરે તેજ સમસ્ત આરંભથી નિવૃત્ત થયેલ છે, એમ વતાવે છે. “ તેજ વનસ્પતિ સંબંધી મુક્ત થયેલા છે જેઓ પૂર્વે વરાવર જાણી આરંભ ન કરે,” હવે તે આ પ્રમાણે નિવૃત્તિ લેનાર સાધુઓ શાક્યાદિમાં પણ છે કે નહીં? કે અહિં જીન શાસનમાંજ છે? તે શિષ્યના પ્રશ્નમાં ઉત્તર કહે છે.

સૂત્રમ

॥૧૭૧॥

આચા૦

॥૧૭૨॥

આ જિનેશ્વરના પ્રતમાંજ પરમાર્થથી છે; પણ ચીજે તેયું જીવદયાનું સ્વરૂપ બતાવ્યું નથી, કારણ કે જેથી પ્રતિજ્ઞા છે તેયું નિર્વ્યં અનુષ્ઠાન કરવાથી નિવૃત્તિ માર્ગ સાધન પદવાળા ગણાય, પણ બોલે તેયું ન પાડે, તો શાક્યાદિ સાધુ ન ગણાય તેથી જૈન ગતને અનુસરનારાં અનગાર (સાધુ) કહેવાય, તે બતાવે છે, કે પૂર્વે કહેલા સૂત્રાર્થ પ્રમાણે ચાલનારો તથા ઘર વિનાનો ઉત્કુષ્ઠથી અનગાર કહેવાય છે. શા માટે ઉત્કુષ્ઠથી ? તે બતાવે છે. જે અનગાર, નામને યોગ્ય કારણભૂત ગુણોના સમૂહને આદરે છે, તે ઉત્કુષ્ઠથી છે. અને 'ઇતિ' શબ્દ મૂલમાં છે, તે સાધુ કહેવાય, આ વાતને પૂરી કરે છે, એટલે એમ સમજવું કે. "જીવ રક્ષા" અનગારનું લક્ષણ છે. પણ ચીજું નથી, પણ જેઓ આ પરમાર્થ સાધક અનગાર ગુણોને છોડીને શબ્દાદિ (સારાં ગાયન વિગેરે) ઇચ્છીને તેમાં પ્રવર્તે છે, અને વનસ્પતિ જીવોની અપેક્ષા (રક્ષા કરવી) ને વિસરે છે, તેને સાધુ નથી; આ મધુર શબ્દવાળાં વાજીંત્રો વનસ્પતિનાં બને છે. તેથી તેનું દુઃસ્વ વિસારીને પોતાને કૃત્રિમ આનંદ લેનારા રાગ દ્વેશરૂપ વિષય વિપના નશાથી ઘેરાયલા ચપલ લોચન વાળા (રસિક જીવો) નરકાદિ ચાર ગતિમાં ભ્રમણ કરનારા જીવો જાણવા, જેને તે નરક વિગેરેમાં ભ્રમણ કરવું હોય તેજ શબ્દ (મધુર ગાયન) વિગેરેના રસીઆ બને છે. આ અર્થને પ્રસિદ્ધિ માટે પૂર્વે કહેલાં અને પછીના લક્ષણવાળાં વીજાં અવધારણ ફલનો નિશ્ચય થવા માટે સૂત્ર કહે છે.

જે ગુણે સે આવદ્ટે, જે આવદ્ટે સે ગુણે (સૂ૦ ૪૦)

જે શબ્દાદિ ગુણ (રસ) તે આવર્તે છે જેમાં જીવો પરિભ્રમણ કરે છે. તે સંસાર પોતે આવર્તે છે. અહીં મુખ્ય કારણનેજ

સૂત્રમ્

॥૧૭૨॥

આચા૦

॥૧૭૩॥

કાર્ય પ્રમાણે કહ્યું છે, જેમકે 'નહ્નલ' (ગંદું) પાણી પગનો રોમ છે તેમ ગાયન વિગેરેનો રસ તે સંસારનું કારણ હોવાથી તે સંસાર છે; સૂત્રમાં એક વચન હોવાથી એમ સૂચવ્યું કે જે પુરુષ ગાયન વાર્જીત્ર વિગેરેનો રસીઓ થાય, તે આવર્તમાં પડે છે, અને જે આવર્ત (સંસાર) માં પડે છે, તે શબ્દાદિનો રસીયો થાય છે, અહીં ઉચિત ચંચુ (વાચાલ) પૂછે છે કે પ્રયોગ આમ કરવો, કે જે ગુણમાં વર્તે તે આ વર્તમાં વર્તે પણ જે આવર્તમાં વર્તે તે ગુણમાં વર્તેજ એવો કાંઈ નિયમ નથી, કારણ કે સાધુઓ આવર્તમાં છે, પણ ગુણોમાં નથી તેનું કેમ? આચાર્ય કહે છે તમારું કહેવું સત્ય છે. આવર્તમાં યતિ (સાધુઓ) રહે છે પણ તેઓ ગુણો(ગાયન) માં પ્રવર્તતા નથી, પણ રાગ દ્વેષ પૂર્વક ગુણોમાં જે વર્તે, તે અહીં લેવા; અને સાધુઓને તેનો અભાવ હોવાથી ન હોય અને તેમને સંસારરૂપ આવર્ત દુઃખ ન હોય, પણ સામાન્યથી સંસારમાં પડવું, અને સામાન્ય શબ્દો વિગેરે ગુણો પ્રાપ્ત થવા સંભવે છે. તેથી ઉપલબ્ધિનો નિષેધ નથી પણ અહીં રાગદ્વેષના પરિણામવાળો જે ગુણ (રસ) હોય તેનો સાધુને નિષેધ છે, તેમજ કહ્યું છે.

“કળ્પસોઽસ્તેહિં સદેહિં પેમ્મં નાભિનિવેસણ” (વિગેરે સૂત્ર છે.)

કાનને સુખ આપનાર શબ્દોમાં (સાધુ) પ્રેમ ન કરે વિગેરે તથા.

ન શક્યં રૂપમદ્રષ્ટું, ચક્ષુર્ગોચરમાગતમ । રાગદ્વેષા તુ યૌ તત્ર. તૌ બુધાઃ પરિવર્જયેત્ ॥ ૧ ॥

ચક્ષુ આગલ આવેલું રૂપ ન જોવાય એ શક્ય નથી પણ પંડિત પુરુષે ત્યાં જે રાગ દ્વેષ થાય તે ત્યજવા જોઈએ ગુણોનું વધારે પળું વનસ્પતિથી કેવીરીતે છે તે બતાવે છે. વેણુ, વીણા, પટહ, મુકુંદ, વિગેરે જે જે વાર્જીત્રો છે તે વધાની વનસ્પતિથી ઉત્પત્તિ

સૂત્રમ

॥૧૭૩॥

આચાં

॥૧૭૪॥

છે તેનાથી મનોહરે શબ્દ નીકળે છે તેથી વનસ્પતિનું પ્રધાનપણું તેમાં બતાવ્યું છે. બીજી રીતે વિચારીએ તો તંત્રી ચર્મ પાળી વિગેરેનાં સંયોગથી પણ શબ્દ ઉત્પન્ન થાય છે અને રૂપમાં લાકડાની 'પૂતલીઓ, તથા ઘરનાં તોરણો, વેદિકા, સ્તંભ' વિગેરેમાં પણ રમણીયપણું આંખને છે. અને ગંધમાં કપુર પાટલા લવલી લવિંગ, કેતકી સરસ ચંદન, અગુરુ, કઠકોલ કાઈલા ફઝ જાતિ ફઝ, પત્રિકા, કે-સરા, માંસી, છાલ, પત્ર વિગેરેની સુગંધી ઇન્દ્રિયોને આનંદ આપનાર થાય છે. અને રસ મૃણાલ, મૂઝ, કંદ, પુષ્પ, ફઝ, પત્ર, કંટક, મંજરી, છાલ, અંકુર, કુંપલ, અરવિંદ (કમલ), ના કેસરા વિગેરેનો રસ જીભ ઇન્દ્રિયને વહુ આનંદ આપે છે તે રસો ઘણી જાતના (દાડમનાં સરવત વિગેરે પ્રત્યક્ષ) છે. તથા પશ્ચિની પત્ર, કમલનું દલ, મૃણાલ, વલ્કલ દુકુલ; શાટક, (સાડી) ઓશીકાં તલાઈનાં ઓછાઈ વિગેરે કોમલ હોય તે શરીરને સ્પર્શમાં સુખ આપે છે. એ પ્રમાણે ઉપર કહેલી વનસ્પતિથી વનેલી વસ્તુના શબ્દાદિ ગુણોમાં જે વર્તે તે સંસારમાં ભમે અને જે આવર્તમાં વર્તે તે રાગદ્વેષપણે વર્તવાથી ગુણોમાં વર્તે છે. એમ જાણવું તે આવર્તનામ સ્થાપના વિગેરેથી ચારભેદવાળો છે નામસ્થાપના સુગમ છે. દ્રવ્યાવર્ત તે (૧) સ્વામિત્વ (૨) કરણ (૩) અધિકરણ એ ત્રણમાં યથા સંભવ યોજવો, નદી વિગેરેના સ્વામીપણામાં કોઈ જગ્યાએ જઝનું પરિભ્રમણ (ગોળાકારે ફરવું) થાય તે દ્રવ્યાવર્ત, જાણવું, અથવા હંસ કારંડ ચક્રવાક વિગેરે પક્ષી આકાશમાં ક્રીડા કરતાં ચક્રાકારે ફરે તે વળે સ્વામિત્વમાં દ્રવ્યોનું આવર્ત જાણવું, હવ કરણ આશ્રયી કહે છે. તે ભમતાજ જલવહે જે તૃણ કલિંચ વિગેરે ભમે તે દ્રવ્યાવર્ત જાણવું. તથા તરવું સીમું, લોહું, ચાંદી, સોનું, ગાઝતાં ગાઝવાનાં વાસણમાં ગોળાકારે ભમે, તે કરણ, દ્રવ્યાવર્ત જાણવું' અધિકરણની વિવક્ષામાં એક જલ દ્રવ્યમાં આવર્ત છે. અને ચાંદી સોનું, રેતિકા. તરવું. સીમું એકઠા કરતાં ઘણાં દ્રવ્યોમાં આવર્ત છે. ભાવઆવર્ત નામને એક ભાવથી બીજા ભાવમાં આવર્ત થવું

સૂત્રમ

॥૧૭૪॥

આચાર્ય

॥૧૭૫॥

અથવા ઔદયિકભાવના ઉદયથી નરકાદિ ચાર ગતિમાં જીવ ભમે છે તે જાણવું ઉપર કહેલા વધા આવર્તમાં ફક્ત ભાવ આવર્તથી પ્રયોજન છે. વીજાથી નથી, હવે એ શબ્દાદિ ગુણો સંસારના આવર્તમાં કારણભૂત છે, અને વનસ્પતિથી કારણ મુલ્યપણે બનેલાં છે, તે કેમ ? કોઈ અમુક નિયત દિશાના ભાગમાં વર્તે છે કે વધી દિશામાં વર્તે છે ? તે કહે છે.

ઉડ્ડં અહં તિરિયં પાર્દિણં પાસમાણે રૂવાઈં પાસતિ, સુણમાણે સદાઈં સુણેતિ ઉડ્ડં અહં પાર્દિણં મુચ્ચમાણે રૂવેસુ મુચ્છતિ સદેસુ આતિ (સૂ. ૪૧)

કહેનારની દિશાને અંગીકાર કરવાથી ડુંચી દિશામાં રહેલા રૂપ ગુણો ને મહેલોના મથાળામાં તથા હવેલીઓ (સારી જોડેને) ડુંચે (દરેક જન જુએ છે; તથા પહાડના શિખરે ચઢેલો અથવા મહેલ ઉપર ચઢેલો નાંચે રહેલાં રૂપો (વસ્તુઓ) જુએ છે, અહીં અધઃ શબ્દથી નીચેની દિશા જાણવી અને ઘરની ખીંતો વગેરેમાં રહેલાં રૂપો તિર્યક શબ્દથી ચાર દિશા તથા ચાર સુણા લેવાં તે આ પ્રમાણે પૂર્વ વિગેરે દિશામાં દેખાતો ચક્ષુના જ્ઞાનમાં પરિણત થઈને ચક્ષુમાં આવીને રહેલાં પોતે દેખે છે; (પ્રથમ આંખમાં પ્રતિબિંબ પડે, ત્યાર પછી વસ્તુનો નિશ્ચય થાય છે) તથા ઉપર કહેલી દિશાઓમાં સાંભળતો સાંભળે છે, અર્થાત્ કાન દડને લક્ષ્ય આપેતોજ વ-રોબર સંભળાઈને સમજાય છે; અહીં ઉપલબ્ધિથી જ્ઞાન માત્ર લીધું. પણ સાંભળવાથીજ કે દેખવાથીજ સંસાર ભ્રમણ નથી, પણ કદા-ચિત્ રૂપ વિગેરેમાં મૂર્છા કરે તો એને કર્મ બંધ છે. એવું વતાવે છે, ઉર્ધ્વ (ડુંચી) વિગેરે દિશાઓમાં રૂપ દેખી રાગના પરિણામ કરે, તથા તે પ્રમાણે શબ્દોમાં તથા ગંધ રસ સ્પર્શમાં રાગના પરિણામ કરે તો, તેને બંધ થાય છે. સૂત્રમાં ફરી ઉર્ધ્વ લેવાનું એ કારણ છે

સૂત્રમ

॥૧૭૫॥

આચા૦

॥૧૭૬॥

કે, ત્યાં સારું રુપ દેહીને રાગી બને છે. અને રુપ લેવાથી વીજા પણ વિષયોનો સમાવેશ થાય છે. કારણ કે એકના પ્રદર્શથી તેની જાતીના વધાણ લેવાય છે, અથવા પહેલો તથા છેલ્લો, લેવાથી વચમાંના આવી જાય એમ જાણવું. એ પ્રમાણે વિષય લોકને બતાવી વિવક્ષિત કહે છે.

એસ લોએ વિયાહિએ, ઇત્થ અગુત્તે અણાણાએ (સૂ. ૪૨)

આ-રુપ રસ, ગંધ, સ્પર્શ શબ્દ, વિષય નામનો લોક કહ્યો જેનાથી અવલોકાય તે લોક. આ વસ્તુતઃ શબ્દાદિ ગુણ લોકમાં જે પુરુષ મન, વચન, કાયાથી અગુપ્ત હોય અથવા મનથીદ્રેષી થાય, અથવા વાચાવહે શબ્દાદિની માર્થના કરે અથવા કાય વહે શબ્દાદિના વિષય ભોગમાં જાય. એ પ્રમાણે જે અગુપ્ત હોય તે ભગવાનની આજ્ઞામાં વર્તતો નથી. એ પ્રમાણે ગુણ શું કરે ! તે કહે છે.

પુણો પુણો ગુણાસાએ, વંકસમાયારે (સૂ. ૪૩)

જે અનેક વાર શબ્દાદિ ગુણનો રાગી વન્યો હોય, તે પોતાના આત્માને શબ્દાદિ વિષયની યુદ્ધિથી દૂર કરવાને સમર્થ થતો નથી, અને પાછો ન કરવાથી ફરી ફરી ગુણનો સ્વાદુ બને છે. નિરંતર ક્રિયા કરીને રસોનો સ્વાદ છે છે; અને તે જેવો થાય તેવો બતાવે છે. આ “વક્ર” તે અસંયમ છે, તેજ નરકાદિ ગતિમાં લઈ જાય છે. અને એવા આચરણને કરનારો જે છે, તે વક્ર સમાચારવાળો (સંયમ રહિત) અવશ્યજ શબ્દાદિ વિષયોનો રસિક બને છે. અને જીવોને દુઃખ દેનાર હોવાથી તે વક્ર સમાચારવાળો જાણવો.

સૂત્રમ

॥૧૭૬॥

આચા૦

॥૧૭૭॥

ઉપર શબ્દાદિ વિષયના રસનો સ્વાદ કરવાથી ગૃહ થયેલો તેનાથી ન બચે તે સંબંધમાં 'અપથ્ય કેરી' નો રસિક રાજા પોતે અતિસારના રોગથી બુરે હાલે મુઓ, તેમ તે પળ બુરે હાલે મરે છે, (પળ સ્વાદને છોડતો નથી) એ પ્રમાણે આ વિષય રસમાં એકાન્ત હારેલો તે શબ્દાદિ વિષયનો સ્વાદ કરવાથી 'સ્વંત પુત્તોર્વ' આ પ્રમાણે આચરે છે.

પમત્તેઽગારમાવસે (સૂ. ૪૪)

વિષય વિષયમાં મૂર્છા પામેલો, પ્રમાદિ સાધુ ગૃહસ્થ બને છે, જે સાધુનું લિંગ રાખે અને શબ્દાદિ વિષયનો પ્રમાદિ થાય, તે પળ ત્વરિતરૂપ ભાવ લિંગ રહિત હોવાથી. તે પળ ગૃહસ્થજ છે. અન્ય તીર્થીઓમાં હમેશાં બોલવાનું જુદું અને કરવાનું જુદું એમ છે તે બતાવે છે.

લજ્જમાણા પુઢો પાસ, અળગારા મોત્તિ એગે પવદમાણા જમિણં વિરૂવિરૂવેહિં સત્થેહિં વળસ્સઙ્ક-
મ્મસમારંભેણં વળસ્સઙ્કસત્થં સરારમમાણા અળ્ળે અળેગરૂવે પાળે વિહિંસંતિ, તત્થ સ્વલ્લુ ભગવયા
પરિણ્ણા પવેદિતા, ઇમસ્સ ચેવ જીવિયસ્સ પરિવંદળમાળણપૂયણાણ જાતીમરણ મોયણાણ દુક્કલ્લપ-
ડિઘાયહેઉં, સે સયમેય વળસ્સઙ્કસત્થં સમારંભઙ્, અળ્ળેહિં વા વળસ્સઙ્કસત્થં સમારંભાવેઙ્ અળ્ળે વા
વળસ્સઙ્કસત્થં સમારમમાળે સમણ્ણજાણઙ્, તં સે અહિયાણ તં સે અબોહિણ સે તં સંબુજ્જમાળે અયા-

સૂત્રમ્

॥૧૭૭॥

આચા૦

॥૧૭૮॥

ળીયં સમુદ્ઘાણ સોઘ્યા ભગવઓ અણગારાણં વાં અંતિણ્ણ ઇહમેગેસિં ણાયં ભવતિ—એસ ખલુ ગંથે એસ
 ખલુ મોહે, એસ ખલુ મારે એસ ખલુ ણરણ્ણ ઇચ્છત્થં ગહિલ્લણ્ણ લોણ, જમિણં વિરુવરુવેહિં સત્થેહિં
 વણસ્સઙ્કમ્મસમારંભેણં, વણસ્સઙ્કસત્થં સમારંભમાણે અણ્ણે અણેગરુવે પાણે વિહિંસંતિ (સૂ. ૪૫)

અગ્નિકાયમાં અર્થ વતાવ્યો છે. તે પ્રમાણે અહીં પણ જાણવો. વિશેષ અગ્નિને ચ્દલે વનસ્પતિકાયનો આરંભ કરનાર પોતે વનસ્પતિના
 જીવો હજવાની સાથે તેમાં આશ્રય કરેલા વીજા જીવોને પણ હજે છે. અને તે છેવટે નરકમાં છે. માટે ઉત્તમ સાધુ—તેનો સમારંભ
 કરતા નથી તેમ કરાવતા નથી અને કરતાને ખલો જાણતા નથી, હવે વનસ્પતિકાયનું જીવપણું સિદ્ધ કરવા ચિન્હ વતાવે છે.

સે વેમિ ઇમંપિ જાઙ્ઘમ્મયં, એયંપિ જાઙ્ઘમ્મયં ઇમંપિ બુદ્ધિધમ્મયં, એયંપિ બુદ્ધિધમ્મયં ઇમંપિ
 ચિત્તમંતયં એયંપિ ચિત્તમંતયં, ઇમંપિ છિણ્ણં મિલાઙ્ઘ એયંપિ છિણ્ણં મિલાઙ્ઘ, ઇમંપિ આહારગં
 એયંપિ આહારગં ઇમંપિ અણિચ્ચયં એયંપિ અણિચ્ચયં ઇમંપિ અસાસયં, એયંપિ અસાસયં, ઇમંપિ ચઓ-
 વચ્ચયં, એયંપિ ચઓવચ્ચયં ઇમંપિ વિપરિણામધમ્મયં એયંપિ વિપરિણામધમ્મયં, (સૂ. ૪૬)

તે હું જિનેશ્વર પાસે તત્ત્વ જાણીને કહું છું, અથવા વનસ્પતિનું ચૈતન્ય જે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી જણાય છે તે હું કહું છું, જેથી

સૂત્રમ્

॥૧૭૮॥

આચાં

॥૧૭૯॥

પ્રતિજ્ઞા કરી તે પ્રમાણે વતાવે છે, અહિંઆં ઉપદેશને યોગ્ય સૂત્રનો આરંભ છે. અને તેને કહેવા યોગ્ય પુરુષ હોય છે. તેના પાસે રહેવાપણાથી તે શરીર પ્રત્યક્ષ આસન્ન વાંચી 'ઇદમ્' (ગુજરાતિમાં 'આ') શબ્દવડે સાધુ વિચાર કરે છે. આપણું આ મનુષ્ય શરીર જનન (જન્મ) ના ધર્મવાળું છે. અને વનસ્પતિનું શરીર પણ તે સ્વભાવવાળું છે. અહિંઆં 'ઇતિ' શબ્દ સહિત 'અપિ' શબ્દ છે,

તે દરેક જગ્યાએ 'યથા' શબ્દના અર્થમાં છે, અને વીજો 'અપિ' શબ્દ સમુચ્ચયના અર્થમાં છે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. જેમ મનુષ્યનું શરીર વાઙ, કુમાર, જુવાન, તથા શુદ્ધાપણના વિશેષ પરિણામવાળું છે, તથા ચેતનાવાળું ઘટ્ટેલી જીવથી સદા અધિષ્ઠિત છે, કારણ કે તેની ચેતના સ્પષ્ટ દેખાય છે. તે પ્રમાણે આ વનસ્પતિનું શરીર પણ છે કારણ કે જન્મ પામેલું, કેતકીનું શાદ વાઙક યુવા અને વૃદ્ધથી સંવૃત (યુક્ત) છે. આ સરસ્વાપણાથી જન્મના ધર્મવાળું છે વન્નેમાં કંઈ વિશેષ ભેદ નથી, કે જેનાથી જાતિધર્મ પળું છતાં પણ મનુષ્ય વિગેરે શરીર સચેતન હોય અને વનસ્પતિ શરીર તેવું નહીં.

વાદીનો પ્રશ્ન—જાતિ ધર્મપળું વાઙ, નસ, દાંત વિગેરેમાં પણ છે અને તેથી તમારું લક્ષણ વ્યભિચારવાળું થયું અને લક્ષણ અવ્યભિચારી જોઈએ તેથી જાતિ ધર્મપળું જીવ લિંગ છે એ તમારી કલ્પના અયુક્ત છે.

ઉત્તર—જનન માત્ર સત્ય છે. પણ મનુષ્ય શરીરમાં પ્રસિદ્ધ એવી વાઙ કુમાર વિગેરે અવસ્થાપળું છે તેનો કેશ વિગેરેમાં અસંભવ છે. માટે તમારું કહેવું અયુક્ત છે. વઢી કેશ અને નસ ચેતનાવાળાથી અધિષ્ઠિત શરીરમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેવું કહેવાય છે, અને તેજ પ્રમાણે વધે છે, પણ ચેતનાવાળાને આધારે રહી શાદો વિગેરે ડગે છે, તેવું તું પણ ઇચ્છતો નથી, કારણ કે તારા મત પ્રમાણે

સૂત્રમ

॥૧૭૯॥

આચા૦

॥૧૮૦॥

પૃથ્વી અચેતન હોવાથી તેમ થયું અયુક્ત છે અથવા જાતિ ધર્મ વિગેરે પૂર્વે સૂત્રોમાં કહેલા તે વધાથી એકજ હેતુ છે. વીજા હેતુની જ-
ર નથી અને કેશ વિગેરેમાં સમુદાય હેતુ નથી તેથી અમારું લક્ષણ (હેતુ) નિર્દોષ છે તથા જેમ આ મનુષ્ય શરીર નિરંતર વાલ કુ-
માર વિગેરે અવસ્થાથી વધે છે, તે પ્રમાણે આ વનસ્પતિનાં શરીર તે અંકુરા, કિલ્લય, શાખા, પ્રશાખા વિગેરેથી વધે છે તથા જે
મનુષ્ય શરીર ચિત્તવાલું છે તેમ વનસ્પતિનું શરીર પણ ચિત્તવાલું છે

પ્રશ્ન—કેવી રીતે? તે बतावे છે. જેનાવડે વેતે તે ચિત (જ્ઞાન) તેનાથી મનુષ્યનું શરીર જ્ઞાનયુક્ત છે. તેજ પ્રમાણે વનસ્પ-
તિનું પણ છે. કારણ કે ધાત્રી, પ્રપુન્નાટ (લજામણી) વિગેરેને ડંઘવા તથા જાગવાનો સ્વભાવ છે તથા તેની નીચે દાટેલા ધન સમુ-
હને પોતાના ડગવાવડે છુપાવે છે, તથા વર્ષાના મેઘના અવાજથી શિશીરના વાયુના સ્પર્શથી અંકુરાનું ઉત્પન્ન થયું, તથા મદ મદન
સંગથી સ્વલાયમાન ગતિવાળી ઘેરાયલા ચપલ લોચનવાળી સ્ત્રી જાંઝરવાળા કોમલ પગથી તાડન કરે, તો અશોક વૃક્ષને પલ્લવ અને
ફુલની ઉત્પત્તિ થાય છે; તથા મુગંધવાળા દારુનો કોમલો છાંટવાથી વકુલ ફુટે છે, તથા સ્પૃષ્ટ પ્રરોહિક (લજામણી) ને હાથ
વિગેરે લગાડવાથી સંકોચાદિ ક્રિયા પ્રગટ જણાય છે અને આ જાડ સંવંથી કહેલી વર્તણુક જ્ઞાન શીવાય ન વની શકે તેથી વનસ્પ-
તિનું સચિત્તપણું સિદ્ધ થયું તથા જેમ આ મનુષ્ય શરીર ઘા લાગતાં સુકાય છે તેમ તે પણ સુકાય છે; એટલે મનુષ્ય શરીર હાથ વિ-
ગેરેમાં હેદાયલું સુકાય છે તેમ જાડનું શરીર પણ પલ્લવ ફલ, ફુલ, વિગેરેથી હેદાયલું સુકાતું દેખાય છે. આ અચેતનનો ધર્મ નથી
જાક માત્ર વિગેરેનો આહાર કરનાર મનુષ્ય શરીર છે, તેમ વનસ્પતિનું શરીર પણ જમીન પાણી વિગેરેનો આહાર કરનાર છે; અને

સૂત્રમ્

॥૧૮૦॥

આચા૦

॥૧૮૧॥

અચેતનોને આ આહારપણું વ્યાય દેહેલું નથી, તેથી વનસ્પતિમાં સચેતનપણું છે. તથા મનુષ્ય શરીર અનિષ્ઠ છે, હંમેશ રહેનારું નથી, તે પ્રમાણે આ વનસ્પતિશરીર પણ નિયત આયુષ્યવાળું અનિષ્ઠ છે, તે વનસ્પતિનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ દશહજારવર્ષનું છે, તથા આ મનુષ્ય શરીર ક્ષણે ક્ષણે 'આર્ત્રીચી' મરણ થકે અશાશ્વત છે, તેમ વનસ્પતિનું શરીર પણ છે, તથા મનુષ્યનું શરીર જેમ ક્ષણે અનિષ્ઠ આહાર વિગેરેની પ્રાપ્તિથી જાડુ પાતળું થાય છે, તેમ વનસ્પતિ પણ છે, તથા આ મનુષ્ય શરીર તેવા તેવા રોગોના સંપર્કથી વિવિધ પરિણામવાળું છે' જેમ પાંડુત્વ ઉદર વૃદ્ધિ, (જઙંદર) સોજાપણું, પાતળાપણું, તથા આંગઝીનાક સહે તેવા તથા ચાલાદિ રૂપવાળું છે તે પ્રમાણે રસાયન સ્નેહ વિતેરેના ઉપયોગથી વિશિષ્ટ કાન્તિ ચક્ર ઉપચય વિગેરે રૂપવાળા પદાર્થો વિશેષ પરિણામવાળા થાય છે તે ધર્મવાળું વનસ્પતિ શરીર પણ છે. તેવા રોગો ઉત્પન્ન થવાથી, પુષ્પ, ફલ છાલ વિગેરે સુકાઈ જાય છે તથા વિશિષ્ટ દૌહદ (દોહલા) પુરવાથી, ફુલ ફલ, વિગેરેના ઉપચયથી વિશેષ પરિણામ ધર્મવાળું છે. આ પ્રમાણે વૃતાવેલા ધર્મ સમૂહના સદ્ભાવથી તરુઓ સચેતન છે. એમ જાણવું, એવું શિષ્યને ગુરુ કહે છે. એ પ્રમાણે વનસ્પતિ ચૈતન્યને વૃતાચીને તેના આરંભમાં બંધ છે તેનો ત્યાગરૂપ વિરતિ સેવવાથી મુનીપણું પ્રતિષાદન કરીને તેનો ઉપસંહાર કરવા કહે છે.

एतथ सत्थं समारभमाणस्स इच्चेते आरंभा अपरिण्णाता भवंति, एतथ सत्थं असमारभमाणस्स इच्चेते आरंभा परिण्णाया भवंति, तं परिण्णाय मेहावी णेव सयं वणस्सइसत्थं समारंभेज्जा णेवण्णेहिं वणस्सइसत्थं समारंभावेज्जा णेवण्णे वणस्सइसत्थं समारंभंते समणुजाणेज्जा, जस्सेते वणस्सतिसत्थस-

સૂત્રમ

॥૧૮૧॥

આચાર્ય

॥૧૮૨॥

મારંભા પરિણાયા ભવંતિ સે હુ મુળી પરિણાયકમ્મે (સૂ૦ ૪૭) ત્તિ વેમિ ॥ પચ્ચમ ઉદ્દેશકઃ સમાપ્તઃ ॥

આ વનસ્પતિકાયમાં દ્રવ્ય તથા ભાવ બેડ મેદથી શસ્ત્રનો આરંભ કરનારાઓને આ શસ્ત્રના આરંભમાં પાપ છે, એમ સ્વચર ન હોવાથી પ્રત્યાશ્વાન પરિજ્ઞાવહે તેઓનો ત્યાગ કરતા નથી, અને જે આરંભ નથી કરતા તેઓને આરંભ કરવામાં પાપ છે, એમ સ્વચર હોવાથી પ્રત્યાશ્વાન પરિજ્ઞાવહે તેનો ત્યાગ કરે છે. અને જેઓ આ વનસ્પતિ શસ્ત્રના આરંભનો ત્યાગ કરે છે, તેજ મુનિ પરિજ્ઞાત કર્મા કહેવાય છે. એ વધું પૂર્વ માફક જાણવું એવું સુધર્માસ્વામી કહે છે.

॥ શસ્ત્રપરિજ્ઞાઅધ્યયનમાં માંવવાં ઉદ્દેશાની ટીકા સમાપ્ત થઈ ॥

હવે પાંચમો ઉદ્દેશો વતાવી છઠ્ઠા ઉદ્દેશનો અરંભ કરે છે. આ છઠ્ઠા ઉદ્દેશનો પાંચમા સાથે જે સંબંધ છે તે બતાવે છે.

પાંચમામાં વનસ્પતિકાયનું વર્ણન કર્યું ત્યારપછી છઠ્ઠામાં ત્રસકાયના ઉદ્દેશાનું વર્ણન આવેલું હોવાથી તેનું સ્વરૂપ બરાબર ઓઠ્ઠાવાને આ ત્રસકાયનો ઉદ્દેશો શરૂ કરે છે. તેનાં ઉપક્રમાદિ ચાર અનુયોગ દ્વારો છે. તે પૂર્વ માફક કહેવાં. જ્યાં મુધી નામ નિષ્પન્નનિષ્કેપામાં ત્રસકાયનો ઉદ્દેશો આવે ત્યાં મુધી છેવું અને નામનિષ્પન્નનિષ્કેપામાં ત્રસકાયનો ઉદ્દેશો એ પ્રમાણે નામ રાખવું તેને નામનિષ્પન્નનિષ્કેપો જાણવો. ત્રસકાયનાં પૂર્વે કહેલાં દ્વારોનો ક્રમથી અતિદેશ કરવા અને તેનાથી કંઈક જુદાં લક્ષણવાળું દ્વારોનું વર્ણન કરવા માટે નિર્યુક્તિકાર ગાથા કહે છે.

તસકાણ દારાઈં તાઈંજાઈં હવંતિ પુઢચીણ । નાળત્તી ઉ વિહાણે પરિમાણુવભોગસત્થે ચ ॥ ૧૫૨ ॥

સૂત્રમ્

॥૧૮૨॥

આંચા ૬

॥૧૮૩॥

જે ત્રાસ પામે તે ત્રસ કહેવાય તેઓનું શરીર તે ત્રસકાય, તેના દ્વારો જે પૃથિવીકાયમાં કઠાં તેજ પ્રમાણે છે. પણ વિધાન પરિમાણ ઉપભોગ, શસ્ત્ર, અને લક્ષણ તે દ્વારોમાં કંડક ફેર છે. અર્હિ નિર્યુક્તિમાં 'ત્ર' શબ્દ ગ્રહણ કરેલો હોવાથી લક્ષણદ્વાર લીધું છે, તેમાંથી પ્રથમ વિધાનદ્વાર કહે છે.

દુર્વિહાં સ્વલુ તસ જીવા લઙ્ઘિતસા ચેવ ગદ્ગતસા ચેવ । લઙ્ઘીય તેડવાઝ, તેળડહિગારો ઇહં નસ્થિ ॥૧૫૩॥

ત્રસ જીવો બે પ્રકારના છે. હાલે ચાલે તે ત્રસ કહેવાય અને જીવવાથી ણ્ટલે પ્રાણને ખારી રાખવાથી જીવ છે, હવે તે ત્રસ જીવો બે પ્રકારે છે (૧) લઙ્ઘિ ત્રસ (૨) ગતિ ત્રસ, લઙ્ઘિત્રસ તેજસ્કાયત્રસ તથા વાયુત્રસ એમ બે પ્રકારે છે. લઙ્ઘિ તે શક્તિ માત્ર છે, તેજસ્કાયત્રસનું વર્ણન તેજસ્કાયના ઉદ્દેશમાં આવી ગયું છે અને વાયુત્રસનું વર્ણન વાયુના ઉદ્દેશમાં આવશે, તેથી લઙ્ઘિત્રસની અર્હિ વધારે જરૂર નથી, તેને છોડીને ગતિત્રસનું વર્ણન કરે છે. તે કેટલા છે અને તેના ભેદ क्या છે તે બતાવે છે.

નેરદ્વિયતિરિય મણુયા, સુરાય ગદ્ગો ચડવિહા ચેવ । પજ્જત્તાડપજ્જત્તા નેરદ્વિયઈય અનાયદ્વા ॥૧૫૪॥

નારક ણ્ટલે રત્નપ્રમાથી આરંભીને મહાતમ પૃથિવી પર્યંત જે નરકમાં રહેનારા જીવો છે; તેના સાત ભેદ છે. તથા દ્વિદ્વિન્દ્રિય ત્રણ દ્વિન્દ્રિય, ચાર દ્વિન્દ્રિય, તથા પંચેન્દ્રિયવાળા પશુ પક્ષી તથા તીરછું ચાલનાર પ્રાણી વિગેરે તિર્યંચ કહેવાય અને મઝ્ઝમૂત્રમાં ઉત્પન્ન થનારા તથા ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થનારા તે મનુષ્ય છે, ભવનપતિ, વ્યંતર, ય્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક તે સુર છે, આ ગતિ ત્રસ કહેવાય છે. અને તે ચાર પ્રકારે છે. નામ કર્મનો ઉદય થવાથી પ્રાપ્ત કરેલ ગતિને મેઝ્ઝવવાથી તે ગતિ ત્રસ કહેવાય. આ નરકાદિ

સૂત્રમ

॥૧૮૩॥

આચા૦

॥૧૮૪॥

જીવો પર્યાપ્તા, અને અપર્યાપ્તા એમ બે પ્રકારે જાણવા, તેમાં પર્યાપ્તિ છ પ્રકારે છે તે પૂર્વે કહી ગયા છીએ; તે વહે યથાયોગ્ય તૈયાર થયેલા તે પર્યાપ્તા, અને તેનાથી જે વિપરીત તે અપર્યાપ્તા; અને તે અંતમૂર્દત્તકાઝસુધી અપર્યાપ્તા જાણવા. હવે બીજા ઉત્તર ભેદો કહે છે.

તિવિહા તિવિહા જોણી, અંડાપોઅઅજરાઉઆ ચેવ । વેદંદિય તેદંદિય, ચતુરો પાંચેદિયા, ચેવ ॥૧૫૫॥ દારં

અહિં શીત, ઉષ્ણ અને શીતોષ્ણ તથા સચિત્ત અચિત્ત અને મિશ્ર તથા સંવૃત્ત વિવૃત્ત તથા મિશ્ર તથા સ્ત્રી પુરુષ અને નપુંસક એમ ત્રણ ત્રણ ભેદથી ત્રણ ત્રણ યોનીનાં જોડકા ઘણા છે. તે વધાનો સંગ્રહ કરવાને માટે ગાથામાં બે વચ્ચે તિવિહા લીધું તેમાં નારક જીવોની પહેલી ત્રણ ભૂમિમાં શીત યોનિ છે, અને ચોથીમાં ઉપર શીત નીચે ઉષ્ણ છે, ત્યારપછીની ત્રણ ભૂમિમાં ઉષ્ણ યોનિ છે પણ મિશ્ર અથવા શીત નથી ગર્ભથી જન્મ પામનારા તિર્યંચ તથા મનુષ્યોની અને વધા દેવોની શીતોષ્ણ યોની છે. પણ શીત તથા ઉષ્ણ નથી વેદંદિય, ત્રણ, ચાર, પાંચ ઇન્દ્રિય, મઝમુત્ત વિગેરેમાં ઉત્પન્ન થનારા તિર્યંચ તથા મનુષ્યની શીત ઉષ્ણ અને મિશ્ર એમ ત્રણ પ્રકારની યોની છે. નારક અને દેવોની એક અચિત્ત યોનિ છે. સચિત્ત તથા મિશ્ર હોતી નથી. બે ઇન્દ્રિયાદિ સંમૂર્છનજ પંચેન્દ્રિ તિર્યંચ મનુષ્યની સચિત્ત અચિત્ત, અને મિશ્ર એમ ત્રણ પ્રકારે યોની છે. ગર્ભથી જન્મેલાં તિર્યંચ તથા મનુષ્યની મિશ્રયોનિ સમજવી તેમજ નારકી તથા, દેવની સંવૃત્ત યોનિ છે. પણ અસંવૃત્ત તથા મિશ્ર નહિ; બે ત્રણ ચાર ઇન્દ્રિયવાળા તથા સંમૂર્છન પંચેન્દ્રિય તથા મનુષ્યની વિવૃત્ત યોનિ છે, પણ બીજી નથી, ગર્ભ વ્યુત્ક્રાન્તિક તિર્યંચ તથા મનુષ્યની સંવૃત્ત વિવૃત્ત યોનિ છે. ઇટલે મિશ્ર યોનિ સમજવી પણ સંવૃત્ત તથા વિવૃત્ત નહિ, નારકી જીવો કેવલ નપુંસક યોનિવાળા છે તિર્યંચો સ્ત્રી પુરુષ તથા નપુંસક એમ ત્રણે યોનિવાળા છે.

સૂત્રમ

॥૧૮૪॥

આચા૦

॥૧૮૫॥

મનુષ્યો પણ એવી ઋણ યોનિવાળા છે. દેવોમાં સ્ત્રી તથા પુરુષ એમ બેજ યોનિ છે, તથા મનુષ્ય યોની બીજીરીતે ઋણ પ્રકારનો છે. તે આ પ્રમાણે(૧) કૂર્મોન્નતા, તેમાં અર્દત્(તીર્થંકર) ચક્રવર્તી, વિગેરે સારા માણસોનીજ ઉત્પત્તિ થાય છે. (૨) શંખાવર્તી, તે ચક્રવર્તીના સ્ત્રી રત્નનેજ હોય છે, તેમાં ફક્ત પ્રાણીની ઉત્પત્તિ સંભવે છે, પણ તેમાં નવ મહિના રહીને ગર્ભ પાકવાની ક્રિયા થતી નથી; (૩) 'વંશી પત્રા'તે યોનિ પ્રાકૃત (સાધારણ) મનુષ્યોને હોય છે, તથા બીજા ઋણ ભેદ નિર્યુક્તિકાર બતાવે છે. તે આ પ્રમાણે 'અંડજ' 'પોતજ' અને 'જરાયુજ' તેમાં પક્ષી વિગેરે અંડજ કહેવાય તથા વલ્ગુલી (વકરા.હરણ) હાથીનું વચ્ચું વિગેરે પોતજ છે અને ગાય ખેંસ વઢદ મનુષ્ય ઇત્યાદિ જરા યુજ કહેવાય છે. આ પ્રમાણે ગતિ ત્રસો બે ઋણ, ચાર, પાંચ ઇન્દ્રિયોના ભેદવાળા છે; આ પ્રમાણે યોની વિગેરે ભેદથી ત્રસનું નિરૂપણ થયું, હવે તે દરેક યોનિનો સંગ્રહ નીચેની ગાથાઓમાં કર્યો છે, તે બતાવે છે.

પુઢવિદગઅગણિમારુપપત્તેયનિઓયજીવજોળીણં । સત્તગ સત્તગ સત્તગ સત્તગ દલ ચોદસ ય લક્ષ્વા ॥૧॥

વિગલિંદિણસુ દો દો ચરો ચરો ય નારયસુરેસુ । તિરિયાણ હોંતિ ચરો ચોદસ મણુઆણ લક્ષ્વાઈ ॥૨॥

સાતલાખ પૃથિવીકાય યોનિ, સાતલાખ જલકાય યોનિ, સાતલાખ અગ્નિકાય; સાતલાખ પવન, દશલાખ પ્રત્યેક વનસ્પતિ અને ચૌદલાખ સાધારણવનસ્પતિકાયની યોનિ છે. ॥ ૧ ॥ વિકલેન્દ્રિય (બે, ઋણ, ચાર ઇન્દ્રિયવાળા) ની બન્ને લાખ યોનિ છે ચાર લાખ નારકીની તથા ચાર લાખ દેવયોનિ છે, ચાર લાખ તિર્થંક પંચેન્દ્રિની અને ચૌદ લાખ મનુષ્યની યોનિ છે. એવીરીતે વધી મઢીને ચોગ્યાંશી લાખ યોનિ જીવોની થાય છે; હવે કુલનાં પરિમાણ કહે છે.

સૂત્રમ

॥૧૮૫॥

၂၃၆၅

एगा कोडाकोडी, सत्ताणउतिं च सयसहस्साइं । पंचासं च सहस्सा कुल कोडीणं मुण्येयव्वा ॥ ३ ॥

ए प्रमाणे आंकडामां १९७५०००००००००००० थाय छे आ वधा कुलनो संग्रह छे. प्ररूपणा द्वार समाप्त थयुं. हवे लक्षण द्वार कहे छे.

उवओगजोगअज्झवसाणे वीसुं च लद्धि ओदइया (णं उदइया) । अह्म विहोदय लेसा, सन्नुसासे कसा-

एअ ॥ १५७ ॥

દર્શન, તે સામાન્ય ઉપલબ્ધિ (માત્રિ) રૂપ છે, તેમાં ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન, અવધિ દર્શન, અને કેવલદર્શન, એમ ચાર પ્રકારે છે. જ્ઞાન તે મતિ, શ્રુત, અવધિ મન:પર્યય અને કેવલ એમ પાંચ પ્રકારનું છે, તે જ્ઞાન પોતાનો તથા પરનો પરિચ્છેદ કરનાર જીવનું પરિણામ છે, તે જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મ જવાથી સ્પષ્ટ તત્ત્વનો પરિચ્છેદ કરે છે; ચારિત્ર તે, સામાયિક, હેતોપસ્થાપનીય,

सूत्रम्

॥२८६॥

આચાં

॥૧૮૭॥

પરિહાર વિશુદ્ધિ, સૂક્ષ્મ સંપરાય, અને યથારૂપાત એમ પાંચ પ્રકારે છે, ચારિત્રાચારિત્ર તે શ્રાવકોને દેશવિરતિ સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત વિગેરેનું નિવૃત્તિરૂપ જાણવું, તથા દાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ, વીર્ય, શ્રોત્ર, ચક્ષુ, નાક, જીભ, સ્પર્શન, એ દશ પ્રકારની દોષ રહિત જીવ દ્રવ્યોની લબ્ધિઓ છે તે જીવનું લક્ષણ છે તથા ઉપયોગ તે સાકાર અને નિરાકાર એમ બે પ્રકારે છે સાકાર ઉપયોગ આઠ પ્રકારનો, અને નિરાકાર ઉપયોગ ચાર પ્રકારનો છે; યોગ તે મન, વચન, અને કાયાએ કરીને બ્રજ પ્રકારનો છે. મન પરિણામથી ઉત્પન્ન થયેલા સૂક્ષ્મ અધ્યવસાયો ઘણા પ્રકારે છે ' વિષ્વકુ (જુદી જુદી) લબ્ધિઓનો ઉદય ' પ્રકટ થાય છે. તે દુધ મધ, આસ્રવ વિગેરે લબ્ધિઓ છે તથા જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મથી લઈને અંતરાય સુધી આઠ કર્મનો પોતાની શક્તિનું પરિમાણ તે ઉદય છે, લેશ્યા તે કૃષ્ણાદિ ભેદવડે છ પ્રકારની છે, તે શુભ અને અશુભ કપાય, યોગ, અને પરિણામ, વિશેષથી ઉત્પન્ન થાય છે તે, અને સંજ્ઞા તે આહાર, ભય, પરિગ્રહ, મૈથુન, એવી રીતે ચાર પ્રકારે છે, અથવા દશ ભેદ પૂર્વે કહેલ છે અથવા ક્રોધાદિ ચાર ભેદ છે તે તથા ' ઓઘસંજ્ઞા ' અને લોકસંજ્ઞા, છે અને શ્વાસોશ્વાસ તે પ્રાણ અને અપાન છે કપાય તેને કહેવો કે જે સંસારની પ્રાપ્તિ કરાવે તે ક્રોધાદિક અનન્તાનુવંધી આદિક ભેદવડે સોઠ પ્રકારનો છે એ બે ગાથામાં મૂકેલા બે ઇન્દ્રિય વિગેરે જીવોનાં લક્ષણો યથા સંભવ જાણવાં એ પ્રમાણે લક્ષણનો સમુદાય ઘડા વિગેરેમાં નથી, તેટલા માટે ઘટ વિગેરેમાં પંડિતજનો અચૈતન્યપણું સ્વીકારે છે; કહેલાં લક્ષણના સમૂહનો ઉપસંહાર કરવાની ઇચ્છાથી અને પરિમાણદ્વાર કહેવાની ઇચ્છાથી નિર્યુક્તિકાર ગાથા કહે છે.

લક્ષણમેવં ચેવ ઉ, પયરસ્સ અસંખભાગમિત્તા ઉ । નિકલ્લમણે ય પવેસે એગાઈયાવિ એમેવ ॥ ૧૫૮ ॥

સૂત્રમ

॥૧૮૭॥

આચાર્ય

॥૧૮૮॥

(તુ શબ્દ પર્યાપ્તિ વાચક છે) જે इन्द्रियादि जीवોનું લક્ષણ જે दर्शनादि कलां, તેટલાંજ છે અને તે પરિપૂર્ણ છે, તેનાથી વધારે નથી; હવે પરિમાણ ક્ષેત્રથી કહે છે. ત્રસકાય પર્યાપ્તા जीवोने સંવર્તित लोक प्रतरना असंख्येय भागमां रहेनारा प्रदेश राशी परिमाण (રાશિ જેટલા) છે આ વાદર તેજસ્કાય પર્યાપ્તાથી असंख्येय गुणा છે त्रसकाय पर्यापताથી त्रसकाय अपर्यापता असंख्येय गुणा છે. કાલથી ઉત્પન્ન થતા ત્રસકાય जीवो जघन्य स्थानमां જે लाख सागरोपमथी नव लाख सागरोपम सुभी समयराशि परिमाण છે; उत्कृष्ट स्थानमां पण જે लाख सागरोपमथी नवलाख सागरोपम परिमाणवालाज છે તેજ પ્રમાણે शास्त्र कहे છે.

“पडुप्पन्नतसकाइया केवतिकालस्स निछे वा सिया ? गोयमा ? जहन्नपए सागरोवमसयसहस्सपुहुत्तस्स उक्कोसपदेऽवि सागरोवमसयसहस्सपुहुत्तस्स”

અર્થ ઉપર પ્રમાણેજ છે. હવે અડધી માયાથી નિષ્ક્રમણ અને પ્રવેશ કહે છે. જઘન્ય પરિમાણથી एक જે વ્રણ અથવા उत्कृष्ट પરિમાણથી પ્રતરના असंख्येयभाग परिमाणवालाज છે. હવે અવિરહિત निर्गम અને પ્રવેશવડે પરિમાણ विशेष કહે છે.

निक्खमपवेसकालो समयार्इ इत्थ आवलीभागो । अंतो मुहुत्तऽविरहो उदहिसहस्साहिण दोन्नि ॥१५९॥ दारं ॥

જઘન્ય પરિમાણથી અંતર રહિત રહે છતે, ત્રસકાયમાં ઉત્પત્તિ, અને નિષ્ક્રમણ, एक समयે एवा જે या व्रणवार थाय. उत्कृष्टથી अहिआं आवलीकानो असंख्येय भागमात्र काल सुभी निरंतर निष्क्रम तथा प्रवेश होय, एक जीवना अंगीकारથી ज्याરે विरह रहित

સૂત્રમ્

॥૧૮૮॥

આચા૦

॥૧૮૯॥

ચિત્તવના કરીએ, ત્યારે છેલ્લી અર્ધી ગાથાથી બતાવે છે. નિરંતર ત્રસભાવથી જીવો રહે છે કારણ કે એક જીવ ત્રસ ભાવે જઘન્યથી અંતર્મુહુર્ત રહીને ફરીથી પૃથ્વિકાય વિગેરે એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે પ્રકર્ષથી બેદજાર સાગરોપમથી અધિક ત્રસ ભાવે નિરંતર રહે છે. આ પ્રમાણે પ્રમાણદ્વાર પુરું થયું, હવે ઉપભોગદ્વાર, શસ્ત્ર, વેદના એ ત્રણ દ્વાર પ્રતિપાદન કરવાને કહે છે.

મંસાઈપરિભોગો સત્થં સત્થાઈયં અણેગવિહં । સારીરમાણસા વેયણા ય દુવિહા બહુવિહાય ॥૧૬૦॥ દારં ॥

માંસ, ચામડી, વાઝો; રુવાં, નસ, પીછાં, નાડીઓ, હાડકાં, શીગડાં, વિગેરેમાં ત્રસકાયના અંગોનો ઉપભોગ થાય છે અને શસ્ત્ર તે સ્વદ્ તોમર, છરી, પાળી, અગ્નિ. વિગેરે ત્રસકાયનાં શસ્ત્ર તે અનેક પ્રકારનાં છે અને તે સ્વકાય, પરકાય તથા મિશ્ર તથા દ્રવ્ય અને ભાવ એમ ભેદથી અનેક પ્રકારનાં છે. તેની વેદના અર્થે પ્રસંગ હોવાથી કહેવાય છે, આ વેદના શરીરથી અને મનથી ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ છે. શરીર વેદના શલ્ય, સલી, વિગેરેના વાગવાથી થાય છે; અને મનની વેદના વહાલાનો વિયોગ અને પ્રતિકુલનો સંયોગ વિગેરેથી થાય છે. અનેક પ્રકારના તાવ, અતિસાર, શ્વાંસી શ્વાસ મગંદર, મથાનો રોગ, શૂલ, મસા વિગેરેથી ઉત્પન્ન થયેલી તીવ્ર હોય છે, ફરીને ઉપભોગનો વિસ્તાર કરવાની ઇચ્છાથી કહે છે.

મંસસ્સ કેઙ્ અટ્ઠા કેઙ્ ચમ્મસ્સ કેઙ્ રોમાણં । પિચ્છાણં પુચ્છાણં દંત્તાણઽટ્ઠા વહિજ્જંતિ ॥ ૧૬૧ ॥

કેઙ્ વહંતિ અટ્ઠા, કેઙ્ અણટ્ઠા પસંગદોસેણં । કમ્મપસંગપસત્તા, બંધંતિ વહંતિ મારંતિ ॥ ૧૬૨ ॥

સૂત્રમ્

॥૧૮૯॥

આચા૦

॥૧૯૦॥

માંસને માટે હરણ, સૂઅર, આદિ મરાય છે; ચામડી માટે ચિત્રાઆદિ મરાય છે; વાઝ માટે હંદર, આદિ હનાય છે; પીછાં માટે મોશ, ગીધ, કર્પિચુક, હંદર વિગેરે હનાય છે. પુંછને માટે ચમરી, ગાયો વિગેરે, દાંતને માટે હાથી, સૂઅર, વિગેરે હનાય છે એ પ્રમાણે સર્વ જગોપર સંવંધ લેવો. અહિં કેટલાંકો પૂર્વે કહેલા પ્રયોજનને હેતુને હેતુ છે, કેટલાંકો પ્રયોજન વિના પણ રમત ગમતમાં જ મારે છે અને કેટલાંકો પ્રસંગ દોષથી મૃગને તાકીને મારેલાં વાળની વચમાં આવી ગયેલાં અનેક કપોત, કર્પિજલ, પોપટ, કોયલ, મેના, વિગેરે હેતુ છે તથા કર્મ તે સ્વેતી વિગેરે અનેક પ્રકારનાં છે તે કરવામાં પ્રેરાયલા ઘણા ત્રસકાયોને હેતુ છે, દોરડી વિગેરેથી મારે છે ચાબુક તથા લકડી વિગેરેથી તાડન કરે છે, અને હેતુ છે, તેનો જીવથી વિયોગ કરાવે છે; આ પ્રકારે દ્વાર સમૂહ કહીને હવે વધી નિર્યુક્તિના અર્થના ઉપસંહાર માટે કહે છે.

સેસાઈં દારાઈં તાઈં જાઈં હવંતિ પુઠ્ઠીએ । એવં તસ કાયંમી નિજ્જુત્તી કિત્તિયા એસા ॥ ૧૬૩ ॥

જે દ્વારો કહ્યાં તે શિવાયના જેટલાં દ્વારો છે તે વધાં પૃથિવીકાયનાં જેવાં જ સમજવાં. અને પૃથિવીકાયનું સ્વરૂપ નિર્માણ કરતી વચ્ચે જે ગાથાઓ કહી છે, તે વધી નિર્યુક્તિઓ ત્રસકાયના હેતુમાં પણ કહી છે, એ જાણવું, હવે સૂત્રાનુગમમાં અસ્થિતાદિ ગુણયુક્ત સૂત્ર બોલવું, તે આ પ્રમાણે.

સેવેમિ સંતિમે તસા પાળા તંજહા-અંડયાપોયયા જરાડઆ રસયા સંસેયયા સંમુચ્છિમા ઉબ્ધિયયા
ઉવવાઈયા, એસ સંસારોત્તિ પવુચ્છઈ (સૂ. ૪૮)

સૂત્રમ

॥૧૯૦॥

આચા૦

॥૧૯૧॥

આ સૂત્રનો અનંતરાદિ સંબંધ પૂર્વમાફક જાણવો, જે મેં ભગવાનના મુખ કપલમાંથી નીકળેલી ઘાળી સાંબળીને અવધારણ કરી રાખેલી છે અને તેનાથી જેવીરીતે તત્ત્વ પ્રાપ્ત કરેલું છે; તે કહું છું. દ્વીન્દ્રિયાદિ ત્રસજીવો પ્રાણી છે, અને તે કેટલા પ્રકારના છે, તેના ખેદો બતાવે છે. તે આ પ્રમાણે, 'તંજહા' શબ્દ વાક્યના ઉપન્યાસને માટે છે. અથવા જે ભગવાનના મુખમાંથી નીકળ્યું છે, તેજ હું કહું છું, તે બતાવવા માટે છે. ઇંડાંમાંથી જે ઉત્પન્ન થાય તે અંડજ પક્ષીઓ તથા ઘરોળી અંડજ છે, જે 'પોત' તેજ જન્મે તે પોતજ. દ્વાથી જલો વિગેરે પોતજ છે. અને જરાયુથી વિંટાયલા જે થાય, તે જરાયુજ, ગાય મેંસ વકરાં માણસો વિગેરે જરાયુજ છે. ઓસામળ, ફાંજી દુધ, છાશ, દહિં, વિગેરેમાં રસથી જે ઉત્પન્ન થાય તે રસજ, ચેલો વિગેરે અત્યંત માના જીવો રસજ છે, પરસેવાથી ઉત્પન્ન થાય તે સંસ્વેદજ છે, માકળ જુ સ્તપદિકા વિગેરે સ્વેદજ છે, સંમૂર્છનજ તે પતંગીઆ, કીડીઓ, માચીઓ વિગેરે, સંમૂર્છનથી ઉત્પન્ન થાય તે સંમૂર્છનજ છે. ઉદ્ભેદથી ઉત્પન્ન થાય તે ઉદ્ભેદજ કહેવાય, પતંગીયા સ્વંજરી પારીપ્લવ વિગેરે ઉદ્ભીજ કહેવાય છે ઉપપાતથી ઉત્પન્ન થાય તે ઔપપાતિક નારક દેવ વિગેરે ઔપપાતિક છે. એ પ્રમાણે જેનો જેવો સંભવ હોય તેવો આઠ પ્રકારમાં સંસારી જીવનો જન્મ થાય છે તેજ વાત ઘીજા શાસ્ત્રમાં ત્રણ પ્રકારે કહે છે કે—

‘સંમૂર્છન ગર્ભોપપાતા જન્મ’ (તત્ત્વાર્થ. અ, ૨ સૂ. ૩૨)

રસ સ્વેદ ઉદ્ભિજનો સંમૂર્છનમાં સમાવેશ થાય છે. અને અંડજ પોતજ અને જરાયુજનો ગર્ભજમાં સમાવેશ થઈ જાય છે અને દેવ નારકીયનો ઔપપાતિકમાં સમાવેશ થઈ જાય છે. તેટલામાટે તત્ત્વાર્થસૂત્રકારે ટુંકામાં ત્રણજ પ્રકારનો જન્મ એમ કહેલું છે

સૂત્રમ

॥૧૯૧॥

આચા૦

॥૧૯૨॥

અને અહિંઆં આઠ પ્રકારે ઉત્તરભેદ સહિત બતાવેલ છે અને તેજ આઠ પ્રકારના જન્મમાં સર્વે સંસારી ત્રસજીવો સમાય છે આ આઠ પ્રકારના જન્મ વિનાના કોઈ સંસારી જીવ નથી. આ ત્રસ જીવો આઠ પ્રકારની યોનિને પામે છે છતાં પણ બધા લોકમાં દેખાતા બાઝક સ્ત્રી પુરુષ વિગેરે માણસોને પ્રત્યક્ષ દેખાય તેવાજ છે “સન્તિચ” એ શબ્દથી ત્રસોનું ત્રણે કાલમાં રહેવા પણ પ્રસિદ્ધ થાય છે અર્થાત્ કોઈ કાલસંસાર (જગત્) ત્રસકાયથી રહિત રહીજ શકતો નથી, તેજ બતાવે છે; ‘એસ સંસારોત્તિ પવુચ્ચતિ’ આ અડંજ વિગેરે પ્રાણીઓનો સમૂહ છે, તેજ સંસાર એમ કહેવાય છે આમ કહેવાથી ત્રસકાયોનો ઉત્પત્તિ પ્રકાર આથી વીજો કોઈ નથી એમ બતાવ્યું આ આઠ પ્રકારના ભૂત સમૂહમાં કોની ઉત્પત્તિ થાય છે, તે બતાવે છે.

મંડસ્સાવિયાળઓ (સુ. ૪૯)

દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બે પ્રકારે મંદ છે, તેમાં જે અત્યન્ત સ્થૂલ અથવા અત્યન્ત કૃશ થયેલા હોય, તે દ્રવ્ય મંદ કહેવાય. અને જેની વધારે બુદ્ધિ નથી એવો ચાલ તથા જેની બુદ્ધિ કુશાલ્લો બાંચવાથી મલિન થઈ હોય તે ભાવ મંદ કહેવાય (કારણ કે નઠારાં શાલ્લો બાંચવાથી બુદ્ધિ ઇનાઈ જાય છે તેથી બુદ્ધિ વિનાના બાઝકના જેવુંજ વર્તન કરે છે કેમકે તેને સારી બુદ્ધિ હોતી નથી) અહિં ભાવમંદની સાથે પ્રયોજન છે જેને વધારે બુદ્ધિ નથી, એવા ત્રાઝને વધારે કંઈ સ્વર ન પડવાથી હિત કામ કરવા તથા અહિત કામ છોડવાના પ્રયત્નમાં તેમનું મન શૂન્ય હોવાથી જે હમણાં આપણે આઠ પ્રકારનો સંસાર કહી ગયા, તે તેમને, અર્થાત્ ભાવ મંદને યાવ છે, જો આમ છે તો પછી શું કરવું, તે કહે છે.

સૂત્રમ્

॥૧૯૨॥

આચા૦

॥૧૧૩॥

નિજ્ઞાઇત્તા પડિલેહિત્તા પત્તેયં પરિ નિઠ્ઠાણં સઘ્વેસિં પાણાણં સઘ્વેસિં ભૂયાણં સઘ્વેસિં જીયાણં સઘ્વેસિં
સત્તાણં અસ્સાયં અપરિનિઠ્ઠાણં મહઙ્ગમયં દુક્કલં તિલેમિ, તસંતિ પાણા પદિસો દિસાસુ ય (સૂ. ૫૦)

આ પ્રમાણે ગોપાઢ સ્ત્રીથી આરંભીને પ્રસિદ્ધ થયેલું ત્રસકાય વરાવર ચિંતવીને કહું છું. (કત્વા પ્રત્યયથી ઉત્તર ક્રિયા બધી
જગોપર યોગવી) પહેલાં વરાવર નિશ્ચય કરાય છે અને ત્યારપછી તેના પ્રત્યે ઉપેક્ષા [લક્ષ્ય] થાય છે. એમ વતાવે છે. 'પડિલેહ ત્ત'
ત્તિ પ્રત્યુપેક્ષ્ય પટલે વરાવર સારી રીતે જોડ [વિચારી] ને શું જોવું તે વતાવે છે. એકમેક ત્રસકાય પ્રત્યેક પોતપોતાનાં સુખ ભોગ-
વનારાં સર્વે પ્રાણીઓ છે બીજાનું સુખ બીજો ભોગવતો નથી આ સર્વે પ્રાણીઓનો ધર્મ છે એમ વતાવે છે. જે ત્રણ ચાર ઇન્દ્રિયવાળાં
બધાં પ્રાણીઓ તથા બધાં પ્રત્યેકસાધારણ સૂક્ષ્મવાદર પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત તરુઓ જે સર્વ ભૂતો છે તથા ગર્ભવ્યુત્ક્રાંતિક સમૂહનજ ઔપ-
પાતિક પંચેન્દ્રિય જીવો તથા પૃથિવીઆદિ એકેન્દ્રિય સર્વ સત્ત્વો વિગેરે એકવીજાનાં દુઃખ એકવીજાં ભોગવી શકતાં નથી, પણ પોતાનાં
દુઃખો પોતેજ ભોગવે છે અર્હિ પ્રાણ વિગેરે શબ્દોનો સ્વરીરીતે ભેદ નથી પણ નીચેના ન્યાય વચનના વ્યવહારથી ભેદ છે. કહું છે કે
પ્રાણા દ્વિત્રિ ચતુઃ પ્રોક્તાઃ ભૂતાસ્તુ તરવઃ સ્મૃતાઃ । જીવાઃ પંચેન્દ્રિયાઃ પ્રોક્તાઃ શેષાઃ સત્ત્વા ઉદીરિતાઃ । ૧।

જે ઇન્દ્રિય, ત્રણ ઇન્દ્રિય, ચાર ઇન્દ્રિય, જીવો પ્રાણ કહેવાય છે. તરુ વૃક્ષો વિગેરે ભૂત પંચેન્દ્રિય જીવો કહેવાય, અને બાકીના સ-
ત્ત્વ કહેવાય ॥ ૧ ॥ અથવા શબ્દ વ્યુત્પત્તિદ્વાર સમભિરુદનય મનવહે ભેદ જાંવો તે આ પ્રમાણે છે.

હમેશાં પ્રાણ ધારણ કરવાથી (પ્રાણો) પ્રાણીઓ છે, ત્રણે કાલમાં રહેલાં હોવાથી ભૂત છે ત્રણે કાલમાં જીવવાથી જીવ; અને

સૂત્રમ

॥૧૧૩॥

આચાર્ય

॥૧૧૪॥

સૂત્રમ્

॥૧૧૪॥

હંમેશાં હોવાપણાથી સત્ત્વ છે, તો આપણે મનમાં ધારણ કરીને જેમ પ્રત્યેક જીવનું સુખ છે તેમ પ્રત્યેકની અસાતા, મહાભય, દુઃખ વિગેરે હું કહું છું, તેમાં જે દુઃખ પમાડે, તે દુઃખ શું વધારે છે? 'અસાતમ્' કષ્ટથી વેદાય એવા કર્મોજના પરિણામ, તથા 'અપરિ નિર્વાણ' ઘણું સુખ, તે પરિ નિર્વાણ તે, ન થાય, તે અપરિ નિર્વાણ છે. એટલે ચારે બાજુથી શરીર મન વિગેરેને પીડા કરનારું તથા 'મહાભય' મહાન્ [મોટું] એવું જે ભય તે 'મહાભય' જેનાથી બીજો વધારે ભય હોય નહિ તે મહાભય કહેવાય તે થાય છે તે બતાવે છે. વધાં પ્રાણીયો શરીરથી થનારા તથા મનથી થતાં દુઃખોથી ઉદ્વેગ પામે છે, [ઈતિ શબ્દ એકવાર અર્થમાં છે] એ પ્રમાણે પહેલાં કહ્યું, તેનું તત્ત્વ વરાવર પ્રાપ્ત કર્યું છે, એવો હું કહું છું. જે કહેવાનું છે તે કહે છે.

'તસંતીત્પાદિ' એ પ્રકારે અસાતાદિ વિશેષણ યુક્ત દુઃખથી પરાભવ પામેલા માણો ત્રાસ પામે છે [ઉદ્વેગ પામે છે] તેન પ્રાણ ધારનારા તે પ્રાણીઓ છે. વધાંથી ત્રાસ પામે છે? તે બતાવે છે 'મમત'જે દિશા સુણા વિગેરેથી ઉદ્વેગ પામે છે તથા ઉગમણી વિગેરે દિશામાંથી રહેલા ત્રાસ પામે છે [ઉદ્વેગ પામે છે.] આ દિશા અને અનુદિશા બંધી પ્રજ્ઞાપન વિધિથી સાથેલી દિશાઓ જાણવી; કારણ કે જીવનું તે વ્યવસ્થાન છે [તથા કાકુ વચનથી આમ અર્થ પ્રતિપાદન થાય છે] એવી કોઈ દિશા કે સુણો નથી કે જેમાં ત્રસકાય ન હોય, અથવા જ્યાં રહિને ત્રાસ ન પામતા હોય, જેમ કોશેટાનો કીડો વધી દિશાઓ તથા સુણાઓથી ઢરીને પોતાનું રક્ષણ કરવા માટે તારથી શરીરને વીંટી છે તો પણ મરે છે, માત્ર દિશા પણ તેવી કોઈ નથી કે જેમાં રહેલા ત્રસકાયો ન ઢરે, શરીરથી અને મનથી ઉત્પન્ન થનારાં દુઃખોથી વધી જગોપર નરક વિગેરેમાં પણ પ્રાણીઓ હણાય છે તેટલા માટે હંમેશાં તેઓના મનમાં ત્રાસ રહે છે એમ જાણવું. એમ દિશાઓ તથા સુણા વિગેરે વધી જગોપર ત્રાસ પામે છે, તેથી એમ માની છીએ કે દિશા તથા સુણા વિગેરેમાં

આચાર્ય

॥૧૧૫॥

પ્રસકાયો દુઃખ પામે છે. ક્યાંથી દુઃખ પામે છે? ઉત્તર તેના આરંભ કરનારા તેનો નાશ કરે છે. [બઝવાન નિર્વઝને મારે છે]

પ—શું કરવા તેને મારે છે?

ઉત્તર—તેઓ તેનો આરંભ કરે છે તે નીચે પ્રમાણે કહે છે.

તત્થ તત્થ પુઢો પાસ આતુરા પરિતાવંતિ, સંતિ પાણા પુઢો સિયા (સૂ. ૫૧)

નીચે કહેવાતાં તે તે કારણ ઉત્પન્ન થયે અર્ચા, અજીન, શોણિત, વિગેરે જુદાં જુદાં પ્રયોજન ઉત્પન્ન થયેથી તેઓ દુઃખ પામે છે. એમ શિષ્યને કહે છે, કે તું જો (શું જોવાનું) તે કહે છે માંસપ્રક્ષણ, વિગેરેમાં લોલુપ થયેલા મનના ટેકાણા વિનના ચારે બાજુથી જુદી જુદી વેદના કરીને અથવા પ્રાણીને મારવાવડે તેનો આરંભ કરનારા જીવો, પ્રસજીવોને પીડે છે, ગમે તેવી રીતે આરંભથી પ્રાણીઓને દુઃખ થાય છે તે બતાવવા કહે છે 'સંતીત્યાદિ' એવા જુદા જુદા પ્રકારના એક વે, ત્રણ, ચાર, પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા પૃથિવીને આશ્રયી રહેલા ઘણા પ્રાણીઓ છે. એમ જાણીને પાપ વિનાનું અનુદાન કરનારા થવું, એવો અભિપ્રાય છે; એવું નથી કરતા તેઓ વોલે છે કંડ, અને કરે છે કંડ, (વોલે છે તેવું કરતા નથી) તે બતાવે છે--

લજ્જમાણા પુઢો પાસ અણગારા મોત્તિ એગે પવયમાણા જમિણં વિરૂવરૂવેહિં સત્થેહિં તસકાયસમા-
રંભેણ તસકાયસત્થં સમારંભમાણા અણ્ણે અણેગરૂવે પાણે વિહિંસંતિ, તત્થ સ્વલુ ભગવયા પરિણ્ણા
પવેહયા, ઇમસ્સ ચેવ જીવિયસ્સ પરિવંદનમાણણપૂયણાણ જાઈમરણમોયણાણ દુક્કસપડિધાયહેઉં

સૂત્રમ

॥૧૧૫॥

आचा०

॥१९६॥

से सयमेव तसकायसत्थं समारभति अण्णेहिं वा तसकायसत्थं समारंभावेइ अण्णे वा तसकाय-
सत्थं समारभमाणे समणुजाणइ, तं से अहि आए तं से अबोहोए से तं संबुज्झमाणे आयाणीयं
समुट्ठाय सोच्चा भगवओ अणगाराणं अंतिए इह मेगेसिं णायं भवति-एस खलु गंधे एस खलु
मोहे एस खलु मारे एस खलु णरण, इच्चत्थं गड्ढिए लोए जंमिणं विरुवरुवेहिं सत्थेहिं तसका-
यसमारंभेण तसकायसत्थं समारंभमाणे अण्णे अण्णेगरुवे पाणे विहिंसंति (सू. ५२)

व्याख्यान पहेलां पेठे जाणवुं एट्ठे अन्य लोको अनेकरूपे ढालता चालता प्राणीओनो वध करे छे, इत्यादि पूर्वना जेयुंज
व्याख्यान करवुं कोइएण गमे ते कारण लइने तसकायगो वध करे छे, ते बतवचाने माटे कहे छे.

से वेमि अप्पेगे अच्छाए हणंति, अप्पेगे अजिणाए वहंति, अप्पेगे मंसाए वहंति, अप्पेगे सोणियाए
वहंति, एवं हिययाए पित्ताए, वसाए पिच्छाए पुच्छाए वालाए सिंगाए विसाणाए दंताए दाढाए
णहाए णहारुणीए अट्ठीए अट्ठिमिंजाए अट्ठाए अणट्ठाए, अप्पेगे हिंसिसु मेत्ति वा वहंति अप्पेगे
हिंसंति मेत्ति वा वहंति अप्पेगे हिस्सिंस्संति मेत्ति वा वहंति (सू. ५३)

सूत्रम

॥१९६॥

આચા૦

॥૧૯૭॥

જેને માટે ત્રસકાયના સંપારંભમાં પ્રવર્તેલાઓથી ત્રસકાય પ્રાણીઓ મરાય છે, તે હું કહું છું, કેટલાક અર્ચાને માટે હજે છે ('અપિ' શબ્દ ઉત્તર પદની અપેક્ષા સમુચ્ચય અર્થમાં છે,) 'એકે' ઇટલે કેટલાક અર્ચાને માટે આતુર બનીને જાણે કે આ દેહને સારીરીતે ઘરેણાં વિગેરે આપીને પૂજશે. ઇટલા માટે મારે છે (હજે છે) તે આ પ્રમાણે સ્વોડસ્થાપણ વિનાના વચ્ચીશ લક્ષણા પુરુષને મારીને તેનાજ શરીરહે દેવીઓની પાસે કોઈ વિદ્યા મંત્ર સાધનો કરે છે, અને તેની સિદ્ધિને માટે દુર્ગાદિ દેવીઓ જે માગે તે આપે છે. અથવા જેણે ઘોર સ્વાધું હોય, તે માણસને હાથીને મારીને તેના શરીરમાં નાંખે છે; અને પછી વિષ ઝરી (પચી) જાય છે. તથા અજીનને માટે ચિત્તા વાઘ, સિંહ વિગેરેને મારે છે એ પ્રમાણે માંસ, લોહી, હૈયું, પિત્ત, ચરવી, પીછાં, પુછડું, વાઝ, શીંગડાં. વિષાળ દાંત, દાઢ, નસ, સ્નાયુ, હાડકાં, અને હાડકાની મિજ્જા; વિગેરેમાં પળ કહેવું કે માંસને માટે ઘુંડ વરાહ (સૂઅર) વિગેરે મારે છે, તથા ત્રિશૂલ આલેખવાને માટે લોહી ગૃહણ કરે છે. સાધના કરનારાઓ હૃદયને લડને વલોવે છે. પિત્તને માટે મોર વિગેરે હજે છે, વસાને માટે વાઘ મપર ઘુંડ વિગેરે તથા પીછાંને માટે મોર ગોધ વિગેરે, પુંઝડાંને માટે રોઝ નામનું જનાવર વિગેરે, વાઝને માટે ચમરી ગાય વિગેરે ઝૂંગને માટે હરણ ગેંડાં વિગેરે મારે છે. કારણકે તે શીંગડાંઓને યાજ્ઞિક (યજ્ઞ કરનારાઓ) પવિત્ર ગણે છે અને તેઓ ઉપયોગમાં લેછે. વિષાળને માટે હાથી, વરાહ તથા ઝૂંગાલો વિગેરે મારે છે. (અહીં વિષાળના શીંગડું હાથીદાંત તથા મુકરનો દાંત એમ ત્રણ અર્થ થાય છે) તેના દાંત અંધકારનો નાશ કરતા હોવાથી તે ઉપયોગને માટે મરાય છે. દાઢને માટે વરાહ વિગેરે, નસને માટે વાઘ વિગેરે, સ્નાયુને માટે ગાય ભેંસ વિગેરે, અસ્થિ ને માટે શંખ છીપ વિગેરે, અસ્થિમિશ્રિને માટે પાઠા વરાહ

સૂત્રમ

॥૧૯૭॥

આચાર્ય

॥૧૧૮॥

વિગેરે, એવીરીતે ઘણા લોકો પોતાના પ્રયોજન માટે હળે છે અને કેટલાક તો કાંઈપણ પ્રયોજન શિવાય કાચંડા, ધરોઝી મારે છે. અને બીજા કેટલાક વિચારે છે કે આ સિંહે, સાપે, તથા શત્રુએ મારા સગાને માર્યો છે, એમ ધારીને તેનું વેર લેવા માટે તેને મારે છે. અથવા મને દુઃખ આપ્યું, એમ ધારીને પણ મારે છે, અથવા હાલમાં આ સિંહ વિગેરે બીજાઓને તથા આપણને દુઃખ દે છે. માટે એને મારવો જોઈએ, એમ ધારીને મારે છે. અથવા કોઈ વસ્તુ આ અમોને અથવા બીજાને મારશે, એમ ધારી સર્પાદિને મારે છે, એવા ઘણાક પ્રકારે ત્રસવિષય હિંસા બતાવીને ઉદ્દેશના અર્થને પૂરો કરવા કહે છે.

एतथ सत्थं समारभमाणस्स इच्चेते आरंभा अपरिण्णयाया भवंति, एतथ सत्थं असमारभमाणस्स इच्चेते आरंभा परिण्णयाया भवन्ति, तं परिण्णाय मेहावी णेव सयं तसकायसत्थं समारभेज्जा, णेवऽण्णेहिं तसकायसत्थं समारंभावेज्जा, णेवऽण्णे तसकायसत्थं समारंभंते समणुजाणेज्जा, जस्सेते तसकायस-मारंभा परिण्णयाया भवन्ति सेहुं मुणी परिण्णायकम्म (सू. ५४) त्तिवेमि ॥ इति षष्ठ उद्देशकः ॥

ત્રસકાયના સમારંભથી વિરત થયેલો હોવાથી તેજ મુનિ અને પાપકર્મનું પ્રત્યાખ્યાન કરેલું હોવાથી તેજ પરિજ્ઞાતકર્મા કહેવો, એમ સઘળું જ્યાં સુધી આ વાત આવે, ત્યાં સુધી વધું પુર્વની પેઠે કહેવું. શ્રીસુધર્માસ્વામી કહે છે કે આ વધું હું ભગવાન ત્રિલોકના બન્ધુ પરમ કેવલજ્ઞાનથી વધા બુવનના પ્રપંચનો સાક્ષાત્કાર કરનાર વીર ભગવાનના ઉપદેશથી કહું છું એ પ્રમાણે છઠ્ઠો ઉદ્દેશો સમાપ્ત થયો.

સૂત્રમ્

॥૧૧૮॥

આચા૦

॥૧૧૧॥

છઠો ઉદ્દેશો કહ્યો હવે સાતમો આરંભે છે તેનો છઠ્ઠાની સાથે આવીરીતે સંબંધ છે નવા ધર્મ પામનારને દુઃખથી શ્રદ્ધા રહે છે; તથા વાયુનું અલ્પપરિભોગપણું છે માટે ઉત્ક્રમે આવેલા વાયુનું થોડું જે કંડ કહેવાનું છે, તે સ્વરૂપ નિરૂપણકરણાને આ ઉદ્દેશાનો ઉપક્રમ કરે છે તેથી આવા સંબંધથી આવેલા આ ઉદ્દેશાનો ઉપક્રમ વિગેરે ચાર અનુયોગ દ્વારો કહેવાં; જ્યાંસુધી નામનિષ્પન્ન નિષ્કેષામાં વાયુઉદ્દેશક એ પ્રમાણે તેમાં વાયુનું સ્વરૂપ નિરૂપણ કરવાને માટે કેટલાંક દ્વારના અતિદેશ જેમાં રહેલ છે એવી ગાથાનું નિર્યુક્તિકાર કથન કરે છે.

વાયુસ્સઽવિ દારાઈં, તાઈં હવંતિ પુઢ્વોણ; । નાણત્તી ડ વિહાણે, પરિમાણુવ ભોગ સસ્થેય ॥ ૧૬૪ ॥

જે વાય તે વાયુ તેનાં જે દ્વારો પૃથિવીકાયનાં ઉદ્દેશામાં પ્રતિપાદન કર્યાં છે. તેજ દ્વાર અહીં છે, પણ વિધાન પરિમાણ ઉપભોગ, શસ્ત્ર અને ચ શબ્દથી લક્ષણમાં જુદાપણું જાણવું તેમાં વિધાન પ્રતિપાદન કરવા કહે છે.

દુવિહા ડ વાડજીવા સુહુમા તહ વાયરા ડ લોગંમિ । સુહુમા ય સવ્વલોણ પંચેવ ય વાયરવિહાણા ॥૧૬૫॥

વાયુ એજ જે જીવ, તે વાયુ જીવ છે, એ કે પ્રકારે છે, સૂક્ષ્મ અને વાદર, તેવાં નામકર્મના ઉદયથી સૂક્ષ્મ, અને વાદર એમ કહેવાય છે; તેમાં સૂક્ષ્મ તર્વ લોકમાં વ્યાપીને રહે છે. અને વ્યાપ્તિવડે તે એક ઘર જેનાં વારણાં જાઝીઓ વિગેરેને વાસી દર્શાવી છે; છતાં ધુમાડો અંદર રહે છે તેવી રીતે રહે છે શાદરભેદ પાંચ પ્રકારે છે, તે ભેદ પ્રતિપાદન કરવાને માટે ગાથા કહે છે.

ડકલિયા મંડલિયા ગુંજા ઘણવાય સુદ્ધવાયા ય । વાયરવાડવિહાણા પંચવિહા વણિયા ણ ॥ ૧૬૬ ॥

સૂત્રમ

॥૧૧૧॥

આચા૦

॥૨૦૦॥

ઉત્કલિક વાત, મંડલિક વાત, ઘુંજા વાત, અને શુદ્ધ વાત, એમ વાદરવાયુ પાંચ પ્રકારે વર્ણવેલ છે. તેમાં રહિ રહિને મોજાં હલેસાની] પેટે જે વાયુ, તે ઉત્કલિકવાયુ; વંટોઝીઆનો જે વાયુ તે મંડલિક વાયુ; નગારાની માફક અવાજ કરતાં કરતાં જે વાયુ તે ઘુંજાવાયુ-અત્યંત ઘાટો પૃથિવી વિગેરેના આશ્વારણાથી ચરફના જઞ્થાની માફક જે રહેલ છે તે ઘનવાયુ ધીરે ધીરે શીત કાલ વિગેરેમાં જે મન્દ મન્દ વાયુ આવે તે શુદ્ધવાયુ કહેવાય, અને જે બીજા પ્રજ્ઞાપનાદિ સૂત્રમાં ડગપળી વિગેરે દિશાઓના જે વાયુ કહેલા છે. તેઓનો આમાંજ સમાવેશ થઈ જાય છે એમ જાણવું એ પ્રમાણે આ વાદરવાયુના પાંચ પ્રકારના મેદો વર્ણવ્યા. હવે લક્ષણદ્વાર કહે છે.

जह देवस्स सरीरं, अंतद्वाणं व अंजणाईसुं । एओवम आपसो वाएऽसंतैऽवि रूवंमि ॥ १६७ ॥

જેમ દેવનું શરીર આંત્રોથી દેખતું નથી છતાં, પણ છે, અને સચેતન છે, એમ મનાય છે, દેવો પોતાની શક્તિવડે તેવું રૂપ કરે છે, કે આંત્રોથી દેખી શકાતું નથી તેથી આપણે એમ નથી કહી શકતા કે તે નથી અથવા અચેતન છે તેવીજરીતે વાયુ પણ ચક્ષુનો વિષય થતો નથી તો પણ વાયુ છે અને ચેતન છે, અથવા બીજા દૃષ્ટાંતમાં જેમ લોપ થવું વિગેરે વિચ્યા મંત્રથી તથા અંજનથી મનુષ્ય પણ અદ્રશ્ય થાય છે પણ તેથી મનુષ્યને નાસ્તિપણું તથા અચેતનપણું ન કહેવાય. એવી ઉપમા વાયુમાં પણ રૂપ નથી છતાં થાય છે અહિં અસત્ શબ્દ અમાવ કહેનાર નથી પણ વાયુનું અસદ્રૂપ છે, છટલે તેનું રૂપ ચક્ષુથી ગ્રહણ થઈ શકતું નથી, કરણ કે તે પરમાણુની માફક સૂક્ષ્મ પરિમાણવાળો છે, વાયુ, રૂપ, રસ, સ્પર્શ, ગુણવાળો છે, એમ માનવું છે, પણ જેમ ' બીજાઓના મતમાં વાયુ

સૂત્રમ

॥૨૦૦॥

આચા૦

॥૨૦૧॥

કેવલ સ્પર્શવાનજ છે, તેમ અમે નથી માનતા, પ્રયોગનો અર્થ ગાથાવહે બતાવ્યો છે. પ્રયોગ આ પ્રમાણે છે “ગાય અને અશ્વ વિગેરેની માફક વાયુ વીજાણ પ્રેરેલો વાંકી અને અનિયમિત ગતિવાળો હોવાથી, ચેતનાવાન છે.” તિર્થંક એજ ગમનના નિયમના અભાવથી અને અનિયમિત એવું વિશેષણ આપવાથી, પરમાણુ સાથે વ્યભિચાર થવાનો સંભવ નથી, કારણ કે તે નિયમિત ગતિવાળો છે જીવ અને પુદ્ગલની ‘અનુશ્રેણીગતિ:’ (તત્ત્વા૦ અ૦ ૨ સૂ૦ ૨૭) એ વચનથી જાણવું. તથા આ વાયુ ઘન, શુદ્ધ વાતાદિ ભેદોવાળો, અને શક્તિથી ન હણાયો હોય, ત્યાં સુધી ચેતનાવાળો છે; એમ સમજવું હવે પરિમાણદ્વાર કહે છે.

જે વાયરવજ્જત્તા પયરસ્સ અસંસ્વભાગમિત્તા તે । સેસા તિન્નિવિ રાસી વીસું લોગા અસંસ્વિજ્જા ॥૧૬૮॥ દારં

જે વાદર પર્યાપ્તા વાયુઓ છે; તે સંવર્તિતલોક પ્રતરના અસંસ્વેય ભાગમાં રહેનારા પ્રદેશરાશ્ત્રિ પરિમાણવાળા છે, અને વાકીની ત્રણે રાશીઓ ચારે તરફ જુદી જુદી અસંસ્વેય લોકાકાશ પ્રદેશ પરિમાણ ધાય છે, અહિં આટલું વિશેષ જાણવું કે ‘વાદર અપૂકાય’ પર્યાપ્તાથી, વાદર વાયુકાય પર્યાપ્તા, અસંસ્વેય ગુણ છે, વાદર અપૂકાય અપર્યાપ્તાથી, વાદર વાયુ કાય અપર્યાપ્તા, અસંસ્વેય ગુણ છે. સૂક્ષ્મ અપૂકાય અપર્યાપ્તાથી, સૂક્ષ્મ વાયુ કાયા અપર્યાપ્તા, કંડક વધારે છે, સૂક્ષ્મ અપૂકાય, પર્યાપ્તાથી સૂક્ષ્મવાયુકાય પર્યાપ્તા કંડક વધારે છે. હવે ઉપભોગ દ્વાર કહે છે

વિયણધમણાભિધારણ ઉસ્સિચણફુસણઆણુપાણૂ અ । વાયરવાઉક્કાણ ઉવ ભોગગુણા મણુસ્સાણં ॥ ૧૬૯ ॥

મનુષ્યોને પંચાથી યવન નાંચવો, ધમણથી ફુકવું, વાયુ ધારણ કરીને શરીરમાં પ્રાણ અપાનરૂપે રાખવો, વિગેરે વાદર વાયુ-

સૂત્રમ

॥૨૦૧॥

આચાર્ય

॥૨૦૨॥

કાયનો ઉપભોગ છે. હવે શસ્ત્રદ્વાર કહે છે. તેમાં શસ્ત્ર દ્રવ્ય અને માત્ર એમ બે મેલથી છે તેમાં શસ્ત્ર કહે છે—

વિઅણે અ તાલ વંટે સુપ્પસિયપત્ત ચેલકળે ય । અભિધારણાય વાહિં ગન્ધગ્ગી વાઉસત્થાઈ ॥ ૧૭૦ ॥

પંચો, તાલનાં પાંદડાં, સૂપડું ચામર, પાંદડાં, શસ્ત્રનો છેદો વિગેરે વાયુનાં દ્રવ્ય શસ્ત્ર છે અને પવન આવવાને માર્ગે રુવાંના છીદ્રોમાંથી જે વહાર આવે છે તે પરસેવો તે શસ્ત્ર છે. તે અભિધારણાજ છે. તથા મંથો તે ચંદનવાલો વિગેરે તથા અગ્નિની જવાળા (મહકા અને તાપ) (અંગારા) તથા ઠંડો તથા ઊનો વગેરે ઊલટો વાયુ તે પ્રતિપક્ષ વાયુ ગ્રહણ કરવાથી સ્વકાય વિગેરે શસ્ત્રોનું સૂચન થયું પટલે પંચો વિગેરે પરકાયશસ્ત્ર, તથા ઊલટો વાયુ સ્વકાય શસ્ત્ર છે. એ પ્રમાણે માત્રશસ્ત્ર પણ અવલે માર્ગે દોરેલા મન, વાણી, શરીર વિગેરેથી વાયુને પીડાવ્ય જાણવું, હવે વધી નિર્યુક્તિના અર્થને ઉપસંહાર કરવા કહે છે—

સેસાઈ દારાઈ તાઈ જાઈ હવંતિ પુઢવીણ । ઇવં વા ઉદેસે નિજ્જુત્તી કિત્તિયા ઇસા ॥ ૧૭૧ ॥

શેષ પટલે કહ્યાં તે શિવાયનાં વાકીનાં દ્વાર જેટલાં પૃથિવીકાયના ઉદેશમાં કહ્યાં, તેટલાં અહીં જાણી લેવાં. એ પ્રમાણે જે પૂર્વે નિર્યુક્તિ કહી, તે વાયુકાયના ઉદેશમાં પણ કહેલી જાણવી. નામ નિષ્પન્ન નિષ્ક્રમો, પૂરો થયો. હવે સૂત્રાનુગમમાં અસ્થિતાદિ ગુણયુક્ત સૂત્ર બોલવું તે આ છે, ‘પહુ ઇજસસ દુગુંઝણાઈ’ સિ’ આનો ઉપરની સાથે એવો સંબંધ છે. અહિં પૂર્વના ઉદેશના છેલ્લા સૂત્રમાં ત્રસકાયનું પૂરેપૂરું જ્ઞાન, અને તેના આરંભનો ત્યાગ તે મુનિપણમાં કારણ છે, એમ કશું વાયુકાયના વિષયમાં પણ મુનિપણમાં કારણ છે, તેમ કહેવાય છે તેનો પરસ્પર સૂત્ર સંબંધ આ છે ‘હમેગેસિં યો યાયં મવઈ’ સિ, અહિં કેટલાકને આ વાતની ત્વર નથી.

સૂત્રમ

॥૨૦૨॥

આચા૦

॥૨૦૩॥

મ. જાણેલું થું છે. 'પદ્મ એજસ્સ દુગુંછનાણ'તિ તથા આદિ સૂત્ર સંબંધ આ પ્રમાણે 'સુવંમે આડસંતેજ મિત્પાદિ' જે મેં પહેલાં ઉપ-
દેશ કર્યો, તે અને હવે પછી કહેવાય છે, તે મેં બગવાન પાસે સાંભળ્યું છે.

પદ્મ એજસ્સ દુગુંછનાણ (સૂ૦ ૫૫)

‘દુગુંછના’તિ નિંદા ઉત્પન્ન થાય, તેથી તે પ્રથમ અર્થાત્ નિંદા કરવામાં સમર્થ અથવા યોગ્ય,
મ૦ કઈ વસ્તુની નિંદા કરવામાં સમર્થ?

ઉત્તર (‘એજ કંપને’) એજતિ એટલે કંપાવે, તે ‘એજ, એટલે વાયુ’ કારણ કે તેનો કંપાવવાનો સ્વભાવ છે; તે એજની ‘જુ-
ગુપ્સા’ એટલે નિંદા તેનું સેવન કરવામાં નિવૃત્તિ તેમાં સમર્થ થાય છે. વાયુકાયના સમારંભની નિવૃત્તિમાં શક્તિવાળો થાય છે.
અથવા વાતાંતર ‘પદ્મ એજસ્સ દુગુંછનાણ’ વધારાપણામાં એટલે ઉદ્વેગાવસ્થામાં રહેનારા એવા સ્પર્શ નામના, એકજ ગુણથી જનાતો,
તેટલા માટે એક એટલે વાયુ એવા એકજ ગુણથી જનાતા, એવા વાયુની નિંદામાં સમર્થ, ‘વ’ શબ્દથી નિંદાને સમર્થ થાય, છે, અ-
ર્થાત્ જીવ છે એમ શ્રદ્ધા કરીને પછી તેના આરંભને નિંદે છે. જે વાયુકાય સમારંભ નિવૃત્તિમાં સમર્થ કણો તે બતાવે છે.

આગંકદંસી અહિયંતિ ણચ્ચા, જે અજ્ઞસ્થં જાણઈ સે બહિયા જાણઈ, જે બહિયા જાણઈ, સે અજ્ઞસ્થં
જાણઈ, યયં તુલમણ્ણેસિ (સૂ૦ ૫૬)

(‘તત્કિ કુચ્છજીવન’) અને આતંકન દુઃસ્વ તે આતંક એટલે મહાકુચ્છપણા જીવવું તે દુઃસ્વ છે, અને તે દુઃસ્વ બે પ્રકારે છે. શરીરનું

સૂત્રમ

॥૨૦૩॥

આચા૦

॥૨૦૪॥

દુઃખ, અને થીજું મનનું દુઃખ છે, તેમાં પહેલું તે, કંટક સ્વાદ, શસ્ત્ર, જુમા, તથા સ્વદ માકડી વિગેરેથી ઉત્પન્ન થાય છે. અને મનનું દુઃખ તે બહાલાનો વિયોગ, અને દ્વેષીનો સંયોગ (મેલાપ) ઇચ્છેલાનો લાભ ન થાય, દરિદ્રતાથી ઉદાસી થવું, વિગેરેથી થાય છે તે બેઝ પ્રકારના દુઃખ છે તેને (પદ્યતિ) જુળ, અને તેના જોવામાં સ્વભાવવાળો તે 'આતંકદર્શી' કહેવાય; અર્થાત્ અવશ્ય એ બેઝ પ્રકારનાં દુઃખો જો હું વાયુકાયના સમારંભમાંથી નિવૃત્ત નહિ થાઉં, તો મારા ઉપર આવી પડશે. તેટલામાટે આ વાયુકાયનો સમારંભ દુઃખમાં કારણભૂત છે. એમ કહ્યું છે, એમ જાણીનેજ તેનાથી નિવૃત્ત થવામાં સમર્થ થાય છે; અથવા આતંક એ પ્રકારનો છે. (૧) દ્રવ્ય (૨) ભાવ ભેદથી છે, તેમાં દ્રવ્ય આતંકમાં આ ઉદાહરણ છે.

જંબુદીવે દીવે ભરહે વાસંમિ અત્થિ સુપસિદ્ધં । બહુણયરગુણસમિદ્ધં રાયગિહં ણામ ણયરંતિ ॥ ૧ ॥ તત્થા સિ ગરુડરિયારિમદ્દણો ભુયણનિગ્ગયપયાવો । અભિગયજોવાજીવો રાયા ણામેણ જિયસત્ ॥ ૨ ॥ અણવરય-ગરુડસંવેગભાવિઓ ધમ્મઘોસપામૂલે । સો અન્નયા કયાઈ પમાદ્ધણં પાસણ સેહં ॥ ૩ ॥ ચોદ્ધજતમભિક્કલં અ-વરાહં તં પુગોઽવિ કુળમાગં । તસ્સ હિયટ્ઠં રાયા સેસાણ ચ રક્કલગટ્ઠાણ ॥ ૪ ॥ આયરિણાણુવ્વણાણ આણા-વદ્ધ સો ડ ણિયયપુરિસેહિં । તિવ્વુક્કડદવ્વેહિં સંધિયપુવ્વં તહિં સ્વારં ॥ ૫ ॥ પક્કિલ્લત્તો જત્થણરો ણવરં ગોદોહમેત્તકાલેણં । ણિજ્ઞિણમંસસોણિય અદ્ધિયસેસત્તણમુવેદ્ધ ॥ ૬ ॥ દોતાહે પુવ્વમણ પુરિસે આણાવણ

સૂત્રમ

॥૨૦૪॥

આચા૦

॥૨૦૫॥

તર્હિ રાયા । એગં ગિહત્થવેસં, વોયં પાસંલુંળેવત્થં ॥૭॥ પુઢવં ચિય સિવ્વલ્લવિણ, તે પુરિસે પુચ્છણ તર્હિ
 રાયા કો અવરાહો એસિં ? ભળંતિ આણં અઢ્ઢકમઢ્ઢ ॥ ૮ ॥ પાસંડિઓ જહુત્તે ણ વટ્ટઢ અત્તણો ય આયારે
 પવિલ્લવહ સ્વાર મઢ્ઢો સિલ્લા ગોદોહતેત્તસ્સ ॥૯॥ દટ્ટણઢ્ઢવસેસે, તે પુરિસે અલિયરોસરત્તચ્છો । સેહં આ-
 લાયંતો રાયા તો ભળઢ આયરિયં ॥૧૦॥ તુમ્હવિ કોઢ્ઢવિ પમાદો ? સાસેમિ ય તંપિ ણત્થિ ભળઢ ગુરુ ।
 જઢ હોહિ તો સાહે તુમ્હે સ્ચિય તસ્સ જાણિહિહ ॥૧૧॥ સેહો ગણ ણિવંમો ભળઢ તે સાહુણો ડ ણ પુણત્તિ ।
 હોહં પમાય સોલો તુમ્હં સરણાગઓ ઘણિયં ॥૧૨॥ જઢ પુણ હોજ્જ પમાઓ, પુણો મમં સઢ્ઢ ભાવ રહિ
 યસ્સ । તુમ્હ ગુણેહિં સુત્તિહિય તો સાવગરલ્લ સા મુચ્છે ॥૧૩॥ આયં કમ્મઓ વિગ્ગો, તાહે 'સો ણિચ્છ
 ડઙ્ગુઓ જાઓ । કોવિય મતિય સમણ રણ્ણા મરિ સાલિઓ પચ્છા ॥૧૪॥ દલ્લયાયંકાદંસી અત્તાણં સલ્લ-
 હા ણિયત્તેઢ । અહિયા રંભાડ સયા જહ સોસો ધમ્મલ્લોસસ્સ ॥ ૧૫ ॥

ગાથાઓનો અર્થ—જંબૂદ્વિપના ધરતલ્લંકમાં વહુ નગરના ગુણથી સમૃદ્ધિવાલ્લં અને સુપ્રસિદ્ધ એવું રાજગૃહ નામનું નગર હતું. તેમાં
 ઘણાજ ગર્વવાલ્લા શત્રુઓને મર્દન કરનાર અને ચારેતરફ જેનો યશ ફેલાયો છે, એવો જીવ અજીવને જાણનારો જીતશત્રુ નામનો રાજા

સૂત્રમ

॥૨૦૫॥

આચા૦

॥૨૦૬॥

રાજ્ય કરતો હતો. પછી નિરંતર મહાન સંવેગને ભાવનાર એવા તેણે ધર્મઘોષ આચાર્યની પગમાં કોઈ વસ્તુ તે કોઈ પ્રમાદી શિષ્યને જોયો. તે શિષ્યને વારંવાર અપરાધનો ઠપકો આપતાં છતાં વારે વારે પ્રમાદ કરતો. દેખીને તેના હિતને માટે અને બીજાઓ તેવા પાપી ન બને, માટે રાજાએ આચાર્યની આજ્ઞાથી પોતાના પુરુષો પાસે તેને બોલાવ્યો, તથા તીવ્ર ઉત્કટ વસ્તુથી મેલવીને સ્વાર તૈયાર રાખાવ્યો, ગા-૫ તે સ્વાર એવો સજ્જત હતો કે જેમાં નાંચેલો માણસ ગોદોહ (ગાયને દોહવાના) વસ્ત્રમાં માંસ, લોહી વિનાનો ફક્ત હાડકાં માત્ર રહે. ગા-૬. અને પ્રથમ સંકેત કરીને વે મહદાં રાજાએ મંગાવી રાખ્યાં જેમાં એકનો મૃદસ્થ વેષ, અને બીજાનો વાવાનો વેષ હતો. ગા-૭. પૂર્વે શિશ્વેલા માણસને રાજાએ પૂછ્યું.

કે આ વસ્ત્રનેનો શું અપરાધ છે. તેઓએ કહ્યું એક વડીલની આજ્ઞા ઉલ્લંઘે છે, બીજો પાંચડી (સાધુ) પોતાના શાસ્ત્રોક્ત કહેલા આચારમાં હેતો નથી, તેથી રાજાએ કહ્યું, ગોદોહ માત્ર કાલ સ્વારમાં નાંચો. ॥ ૯ ॥ તે વે પુરુષોને હાડકાં માત્ર રહેલાં દેખીને સ્વોટા ક્રોધથી આંચો લાલ કરીને રાજા આચાર્યને શિષ્યના દેખતાં કહે છે. ॥ ૧૦ ॥ હે મહારાજ તમારામાં પણ કોઈ પ્રમાદી હોય તો કહો, હું તેને યોગ્ય શિક્ષા કરું, ગુરુએ તેને કહ્યું કોઈ પ્રમાદી નથી, અને કોઈ યશો તો હું કહીશ, અથવા તમે તેને જાણશો ॥ ૧૧ ॥ જ્યારે રાજા ગયો, ત્યારે, પેલો ચેલો સાધુઓને કહે છે, કે હવે હું પ્રમાદી નહિ થાઉં. હું તમારા શરણમાં સંપૂર્ણ આવેલો છું ॥ ૧૨ ॥ જો ફરીથી મને પ્રમાદ થાય અને શઠભાવરહિત કરવા તમારા ગુણો વડે તમે સુવિદિત છો, તેથી મને પ્રમાદ રાક્ષસથી મુકાવજો ॥ ૧૩ ॥ આતંક અને મયથી ઉદ્વિગ્ન થયેલો તે નિરંતર પોતાના ધર્મ અનુષ્ઠાનમાં જાગ્રત થયો, ત્યારે પછી, તે સુબુદ્ધિ-

સુત્રમ્

॥૨૦૬॥

આચા૦

॥૨૦૭॥

વાળો ગયો ત્યારે રાજાએ સમય આવે તેને સ્વરી વાત કહી, અને ક્ષમા માગી, ॥ ૧૪ ॥ દ્રવ્યઆતંકને દેખનારો પોતાના આત્માને હમ્મેશાં ધર્મઘોષના શિષ્યની માફક અહિત આરંભથી પોતે દૂર રહે છે. ॥ ૧૫ ॥

તેમ ભાવ આતંકને દેખનારો નરક, તિર્યંચ મનુષ્ય અને દેવતાના ભવમાં વ્હાલાનો વિયોગ વિગેરે, તથા મનુષ્ય વિગેરેને, શરીર અને મનના આતંક (દુઃખો)ના ભયથી, ડરીને વાયુને દુઃસ્વ દેવાના સમારંભમાં ન પવર્તે, પણ આ વાયુને દુઃસ્વનું કારણ છે. તથા તે અહિત છે, એમ સમજીને તજે છે, તેથી જે વિમલ વિવેકભાવથી આતંકદર્શી હોય છે; તે વાયુના સમારંભની જુગુપ્સામાં સમર્થ છે; હિત, અહિત, પ્રાપ્તિ, પરિહાર, એટલે હિત થાય, અહિત દૂર થાય, એવા અનુદાનની પ્રવૃત્તિમાં પોતે સમર્થ છે, તેનાથી બીજો એવાજ પુરુષની માફક એટલે જે કોઈ આતંકને જાણે, તે વાયુનો અરંભ ત્યાગે છે; વાયુકાય સમારંભની નિવૃત્તિમાં કારણ વતાવે છે, આત્માને આગલ કરીને જે વર્તે તે અધ્યાત્મ છે, અને તે સુખ દુઃસ્વ વિગેરે છે. તે અધ્યાત્મને જે જાણે એટલે તેનું સ્વરૂપ સમજે, તે વહારનાં પ્રાણીગણ જે વાયુકાય, વિગેરે છે; તેને જાણે છે; જેમ મારો આત્મા સુખનો અભિલાષી થઈ, દુઃસ્વથી લેદ પામે છે. તેમ વાયુ વિગેરેને પણ છે, વ્હી મને આવેલું અતિ કટુક અજ્ઞાતાવેદનીના કર્મના ઉદયથી, અશુભ ફલ એટલે દુઃસ્વ આવેલું છે; તે પોતાને અનુભવ સિદ્ધ છે, તથા પોતાના અત્મામાં જ્ઞાતાવેદની, કર્મના ઉદયથી શુભ ફલરૂપ સુખ આવેલું તે સુખ, દુઃસ્વ બન્નેને જે જાણે, તેજ સ્વસ્વરો અધ્યાત્મને જાણે છે, એ પ્રમાણે જે અધ્યાત્મ વેદી છે, તે પોતાના આત્માથી વહાર રહેલા વાયુકાયાદિ પ્રાણી-ગણને, જદી જદી પ્રકારના તપક્રમથી તપ્ત થયેલા પોતાથી અને પારકાથી અને મનમાં થનારાં સુખ દુઃસ્વોને જાણે છે, એટલે

સૂત્રમ

॥૨૦૭॥

આચા૦

॥૨૦૮॥

૨૧ નવત્તમગાથા મારગયુ ત્વં મયુત્તમ મરુતઃ, ત્વં જામ પાયામ નારનામામ પુત્રા છુટુપ્પ મયા, વવામ મહાર ૨૬૭૧ વાલુકાય વિમેરેની અપેક્ષા વ્યાંથી હોય ? અને જે વહારના જીવોને જાણે તે યથાયોગ્ય અધ્યાત્મને જાણે છે; કારણ કે તે વાહ અને અધ્યાત્મ એકબીજાની સાથે અવ્યભિચારવાળાં છે; (એટલે સમાન છે) પરના આત્માના જ્ઞાનથી હવે શું કરવું, તે બતાવે છે; આ પ્રમાણે કહેલા લક્ષણવાળી તુલાએ તોલ તું જેમ તારા આત્માને સર્વથા સુખના અભિલાષીપણાથી રક્ષે છે તેમ બીજાને પણ તું વચાવ, જેમ પારકાને તેમજ આત્માને એ વે તુલોમાં સમાન તોલીને પર અને પોતાનું સુખ દુઃખ તેનો અનુભવ જો, અને તે પ્રમાણે કર (આવું ગુરુ કહે છે)

કટ્ટેણ કંટણ વ પાણ વિદ્ધસ્સ વેયણટ્ટસ્સ । જહ હોઈ અનિઠ્ઠાણી સઠ્ઠત્થ જિણેસુ તં જાણ ॥૧॥

વળી લાકડાથી અથવા કાંટાથી પગમાં લામતાં જેવી રીતે તને વેદના થાય છે. તેવી રીતે તું બીજા જીવોમાં પણ જાણ, તથા મરીશ એટલું સાંભળતાં તને જે દુઃખ થાય છે તે પ્રમાણે તે અનુમાનવડે, બીજાને દુઃખ થાય છે તે જાણવું શક્ય છે, અને પારકાનું રક્ષણ કરવું તે પણ શક્ય છે, તેથી જેમ તુલાએ તોલવાનું બતાવ્યું, તે પ્રમાણે સ્વ અને પર સમજનારા માણસો સ્થાવર જંગમ જંતુના સમૂહના રક્ષણ માટે પ્રવર્તે છે. કેવીરીતે વર્તે છે. તે બતાવે છે,

इह संतिगया दविया णावकंखंति जीविउं (सू० ५७)

આ દયાના એક રસવાળા જીનવચનમાં, શાન્તિ (વપશમ) તે પ્રશમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા. આસ્તિક્યને બતાવનાર લક્ષ-

સૂત્રમ

॥૨૦૮॥

આચા૦

॥૨૦૯॥

ળવાલું સમ્યક્દર્શનજ્ઞાન, ચરણનો સમુદાય કહેવાય તે શાન્તિ છે કારણ કે તે નિરાચાર મોક્ષ નામની શાન્તિને આપનાર છે; તેવી શાન્તિને પ્રાપ્ત થયેલા અથવા શાન્તિમાં રહેલા તે શાન્તિગત જીવો તથા દ્રવિકા, ઇટલે રાગદ્વેષથી મુકાણા છે, તેમાં દ્રવ તે સંયમ સત્તર પ્રકારનો છે, કારણ કે જે કઠિન કર્મ છે, તેને ગાઢવાના હેતુરૂપે તે દ્રવરૂપ સંયમને ધરે તે દ્રવિક છે, તેઓ જીવિતને ધારણ કરવાને ઇચ્છતા નથી, કે અમે વાયુકાયને દુઃખ દેને જીવીએ, (દુઃખ ભોગવીએ, પરંતુ કચુલ કરીએ, પણ વાયુને પીડા ન આપીએ) તેજ પ્રમાણે પૂર્વે કહેલા પ્રમાણે પૃથિવીકાય વિગેરેની પણ અમે રક્ષા કરીશું. સમુદાય અર્થ આ પ્રમાણે છે, આ જૈન પ્રવચનમાં જે સંયમ છે તેની અંદર જે રહેલા છે, તેઓજ રાગદ્વેષ રૂપ જે ઝંઝા સ્નાહો છે, તેને મૂઝવી ઉલ્લેખનારા છે, અને તેઓજ પરભૂત (અન્ય જીવો) ને દુઃખ દે સુખથી જીવવાની ઇચ્છા રહિત સાધુઓ છે. પણ અન્યત્ર નથી કારણ કે આવી ક્રિયાના બાંધનો બીજે અભાવ છે; આ પ્રમાણે થયે છે—

લજ્જમાણે પુઢો પાસ અણગારા મોત્તિ ઇમે પવયમાણા જમિણં વિરૂવરૂવેહિં સત્થેહિં વાઉકમ્મસમારંભેણં વાઉસત્થં સમારંભમાણે અણે અણેગરૂવે પાણે વિહિંસતિ । તત્થ ચલુ ભગવયા પરિણ્ણા પવે-
ઇયા । ઇમસ્સ ચેવ જીવિયસ્સ પરિવંદનમાણણપૂયણાણ જાઈમરણમોયણાણ દુક્ખપડિઘાયહેઉં સે સયમેવ વાઉસત્થં સમારંભતિ અણેહિં વા વાઉસત્થં સમારંભાવેહિ અણે વાઉસત્થં સમારંભંતે સમણ-

સૂત્રમ

॥૨૦૯॥

आचा०

॥२१०॥

जाणति, तं से अहियाए तं से अबोहीए, से तं संबुज्झमाणे आयाणीयं समुट्ठाए सोच्चा भगवओ
अणगाराणं अंतिए, इहमेगेसिं णायं भवति-एस खलु गंधे एस खलु मोहे एस खलु मारे एस
खलु णिरए, इच्चत्थं गट्ठिए लोए जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं वाउकम्मसमारंभेणं वाउसत्थं समारं-
भमाणे अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसति (सू० ५८)

से वेमि संति संपाइमा पाणा आहच्च संपयंति य फरिसं च खलु पुट्ठा एगे संघायमावज्जंति, जे
तत्थ संघायमावज्जंति ते तत्थ परियावज्जंति, जे तत्थ परियावज्जंति ते तत्थ उद्दायंति, एत्थ सत्थं
समारभमाणस्स इच्चते आरंभा अपरिण्णाया भवंति, एत्थ सत्थं असमारभमाणस्स इच्चते आरंभा
परिण्णाया भवंति, तं परिण्णाय मेहावी णेव सयं वाउसत्थं समारंभेज्जा णेवऽण्णेहिं वाउसत्थं स-
मारंभावेज्जा णेवऽण्णे वाउसत्थं समारंभंते समणुजाणेज्जा, जस्सेते वाउसत्थसमारंभा परिण्णाया
भवन्ति से हु मुणी परिण्णायकम्मे (सू० ५९) सिबेमि

पूर्व माकक सूत्रार्थ छे, हवे छ जीवनिक्कायना विषयमां वध करनाराओने अपाय दुःख) बतावीने जीवोने तेवुं दुःख न देनाराओने

सूत्रम्

॥२१०॥

આચા૦

॥૨૧૧॥

સંપૂર્ણ મુનિપણું બતાવવા માટે મૂત્રો કહે છે,

एत्थंपि जाणे उवादीयमाणा, जे आधारे ण रमंति, आरभमाणा विणयं वयंति, छंदो-
वणीया अज्झोववण्णा, आरंभसत्ता पकरंति संगं (सू० ६०)

મસ્તુત વાયુકાયમાં અને અપિ શબ્દથી પૃથિવી વિગેરેમાં પણ જેઓ સમાશ્રિત આરંભ કરે છે, તેઓ કર્મને બાંધે છે. એક જીવનિકાયના વધમાં, મહત્ત્વ પચેલો શેષ નિકાયના વધના કર્મથી બંધાય છે શા માટે ? એમ શિષ્યે પૂછતાં કહે છે કે હે મુનિ ! એક જીવનિકાયનો આરંભ બીજી જીવનિકાયના ઉપમર્દન સિવાય ન બની શકે એટલા માટે તું સપજી છે. આ સાંભળનારને વિચારવા ફાળું. (અહીં બીજીના અર્થમાં પહેલી વિભક્તિ છે. તેનો આ પ્રમાણે અન્વય કરવો,) પૃથિવી વિગેરેના આરંભ કરનારને બીજી કાયના આરંભ કરવાથી ઉપાદાય માન ને જાણ. (અર્થાત્ તેઓની બીજીકાય મારનાનો અધિલાષ ન હોય, છતાં એકકાય હણતા, બીજી કાય સ્વયં હણાઈ, જવાથી મારનારને પાપ લાગે છે;) હવે કયા જીવો પૃથિવી વિગેરેનો આરંભ કરતાં શેષ કાયના આરંભના કર્મથી બંધાય છે, તે કહે છે. જેઓ આચારમાં રમતા નથી, એટલે પરમાર્થ જાણ્યા વિના જ્ઞાન, દર્શન, ચરિત્ર, તપ, વીર્ય, નામના પાંચ પ્રકારના, આચારમાં જેઓ ધીરજ ન રાખે, તેઓ અદૃતિને લીધે પૃથિવીકાય વિગેરેના આરંભી બને છે; તેઓને બીજી કાયના પણ પાપ બાંધનારા જાણવા.

પ્રશ્ન—કયા લોકો અચારમાં રમતા નથી ?

સૂત્રમ

॥૨૧૧॥

આચા૦

॥૨૧૨॥

ઉત્તર—શાક્ય દિગમ્બર તથા પાસત્થા (ચારિત્રથી પતિત) ત્રિગેરે.

પ્રશ્ન—શા માટે ?

ઉત્તર—આરંભ કરવા છતાં, તેઓ પોતાને સંયમવાળા માને છે, વિનય તેજ સંયમ છે. શાક્યાદિ સાધુ--અમે પણ વિનયમાં રહેલા છીએ, એમ બોલે છે, પણ તેઓ પૃથિવી ત્રિગેરે જીવોનું સ્વરૂપ જાણતા નથી, અને કદાચ માને તો પણ તેજ આશ્રિત આરંભ કરવાથી જ્ઞાનાદિ આચારના વિકલ્પપણાથી આચાર રહિત છે.

પ્રશ્ન—પ્રયું થું કારણ છે કે પોતાને આચાર વિનાના દુષ્ટ શીલવાળા હોવા છતાં સંયમવાળા માને છે. ?

ઉત્તર—પોતાના હૃન્દ એટલે અભિપ્રાય પ્રમાણે પૂર્વાપર વિચાર કર્યા વિના અથવા વિષયનો અભિલાષ તેના હૃન્દવડે ઉપનીત આરંભના માર્ગમાં રહીને અવીનીત છતાં, પોતાને વિનય છે, એમ બોલે છે; અધિક એટલે વધારે, ઉત્પન્ન. તે આરંભમાં લીન થયેલા, વિષયના પરિભોગમાં એક ચિત્તવાળા બની ગયેલા જનો જીવોનો દુઃખ દેવનાં કર્મો કરે છે. આ પ્રમાણે વિષયનો આશ્વામાં સેવાયેલા ચિત્તવાળા થું કરે છે ? તે બતાવે છે. ' આરંભમાણ ' એટલે સામ્ય અનુષ્ઠાન અતિશયથી કરે છે, તેઓ આ સંસારમાં અનુષ્ઠાનવડે આઠ પ્રકારના કર્મનો સંગ કરે છે, અથવા જેઓ આરંભ કરે છે, તે વિષય સંગ કરે છે, અને તે વિષય સંગથી સંસાર છે. ઘણા વેગથી જે ઝમ્મતાઈ કરે, તેથી ભાવે કર્મ વંધાય, અને પછી અનેક પ્રકારનાં દુઃખો પોતે, એટલે છ જીવનિકાયનો ઘાત કરનારો વારંવાર ભોગવે છે હવે તે આરંભથી નિવૃત્ત થયેલો કેવો ઉત્તમ હોય તે બતાવે છે.

સૂત્રમ

॥૨૧૨॥

આચા૦

॥૨૧૩॥

સે વસુમં સઘ્વસમણાગયપણાણેણં અપ્પાણેણં અકરણિજ્જં પાવં કમ્મં ણો અણ્ણેસિં, તં પરિણાય
મેહાવી ણેવ સયં છજ્જીવનિકાયસત્થં સમારંભેજ્જા, ણેવણ્ણેહિં છજ્જીવનિકાયસત્થં સમારંભાવેજ્જા
ણેવણ્ણે છજ્જીવનિકાયસત્થં સમારંભંતે સમણુજાણેજ્જા, જસ્સેતે છજ્જીવનિકાય સત્થસમારંભા પરિ-
ણાયા ભવંતિ, સે હુ મુણી પરિણાયકમ્મે; (સૂ૦ ૬૧) તિબેમિં ઇતિ સત્તમોદેશકઃ ॥

॥ ઇતિ પ્રથમમધ્યયનમ્ ॥

પૃથિવીના ઉદ્દેશામાં વિગેરે તે કહેલા નિવૃત્તિ ગુણને ભજનારા, ઇટલે છ જીવનિકાયના વધથી પાછો હઠેલો છે. તથા વસુ તે
દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બે બેદે છે, દ્રવ્ય વસુ, તે, મરુત્ત (પાનું) ઇન્દ્રનીલ (એક જાતનું રત્ન) વજ્ર (હીરો) વિગેરે તથા ભાવ
વસુ, તે, સમ્યક્ દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર જેને અથવા જેમાં વિષયમાન છે, તે વસુ માન થાય, અહિં દ્રવ્ય વસુ મુકીને ભાવ વસુ લેતાં
સાધુને ભાવ વસુમાન લેવો, ઇટલે જે જ્ઞાની હોય તે લેવો; અથવા જેનાંબદે યથાવસ્થિત વિષય ગ્રહણ કરનારાં જે વધાં જ્ઞાન છે,
જેના વડે વધું જણાય છે; તે જ્ઞાનો જેના આત્મામાં હોય તે સર્વ સમન્વાગત પ્રજ્ઞાનવાળો ઇટલે સંપૂર્ણ બોધથી યુક્ત છે. તથા
સર્વ ઇન્દ્રિય જ્ઞાનો વડે ઇટલે પોતાની ઇન્દ્રિયો યથાયોગ્ય અવિપરીત વિષયને ગ્રહણ કરે, તે સર્વ અવબોધ પ્રજ્ઞાનવાળો,
પોતાના આત્મા વડે અથવા સર્વ દ્રવ્યવર્ણયમાં સારીરીને રહેલું જે પ્રજ્ઞાન જેના આત્મામાં હોય, તે આત્મામાં ભગવદ્વચન પ્રમાણ

સૂત્રમ્

॥૨૧૩॥

આચા૦

॥૨૧૪॥

માનીને દ્રવ્ય પર્વાયથી ઉત્પન્ન થયેલું જે કંડ છે, તે ષીજીરીતે નથી તેવું માને. અહીંમાં સામાન્ય તથા વિશેષને જાણવાથી સંપૂર્ણ જાણવો, તથા યોગ્ય વસ્તુ સ્વરૂપનો જેને નિશ્ચય કર્યો છે; તે સર્વ સમ્યક્ પ્રકારે પ્રજ્ઞાન પામેલો આત્મા કહેવો; અથવા; શુભ અશુભનો વશો સમૂહ તેના સંપૂર્ણ જ્ઞાનથી ચારે ગતિ. તેના તથા મોક્ષમુક્તના સ્વરૂપના જ્ઞાનથી અસ્થિર સંસાર મુક્તમાં અસંતુષ્ટ રહી મોક્ષ અનુષ્ઠાનને કરતાં સર્વ અનુકૂળ વૈધ (પ્રજ્ઞાન) વાળો આત્મા જાણવો; તેથી આ પ્રકારના આત્માનહે ન કરવા યોગ્ય તથા પરલોકમાં નિંદનીયપણાથી હિંસાને અકાર્ય જાણીને તે ન કરવા યત્ન કરે છે હવે તે જીવ વધ છે ? શા માટે અકાર્ય છે ? શા માટે તેનો યત્ન ન કરવો ? તે કહે છે. નીચે પાઠે તે પાપ, અને કરાવ્ય તે કર્મ, તે પાપકર્મ અઢાર પ્રકારનું છે. તે પ્રાણતિપાતથી મિથ્યા ત્વદર્શન શલ્ય યુધી છે તે વતાવે છે.

જીવહિંસા, જુટું, ચોરી, કુશીલ, પરિગ્રહ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ, વલેશ, અભ્યાસ્યાન, (જોડું તોદ્રમત) જુગલી પરનિંદા, હર્ષ સ્વેદ કપટ કરીને જુટું ચોલવું. તથા મિથ્યાત્વ શલ્ય, ૧ અઢાર પ્રકારનાં પાપ પોતે ન કરે, ન કરાવે, અને ન અનુમોદે, ૨૮૯ તે અઢાર પ્રકારનાં પાપ સંપૂર્ણ જાણીને બુદ્ધિમાન પુરુષ મર્યાદામાં રહીને છ જીવનિકાયનાં શાસ્ત્રો જે સ્વ, પર-કાય ભેદરૂપ છે તેને પોતે ન આરંભે, ન આરંભ કરાવે, ન આરંભતાને અનુમોદે, આ પ્રમાણે જેણે સારી રીતે છ જીવનિકાયના જ્ઞાનના સમારંભોને પરીક્ષા કરીને જાણ્યા છે તથા તે વિષયનાં પાપ કર્યો પણ જાણ્યાં છે. તે જ્ઞપરિજ્ઞાણ જાણીને પ્રત્યાસ્યાન પરિ-જ્ઞાણ ત્યાગ કરે છે તે મુની વધા પાપોથી રહિત છે, તથા ૧૧૦૦ થયેલ વીતરાગ ૨૮૯ રાગ દ્વેષથી વીલકુલ રહિત ૧૧૦૦ પુરુષની માફક જાણવો, (અર્થ ' હિત ' શબ્દ અધ્યયનની સમાપ્તિ માટે છે) ૧૫૩ મુખમાંસ્વામી કહે છે, કે પોતાની બુદ્ધિથી નહી, પણ

સૂત્રમ

॥૨૧૪॥

આચાર્ય

॥૨૧૫॥

મગવાને કહેલું, તે હું કહું છું. અહીં મગવાનું એટલું જ્ઞાન આવરણીય, દર્શન આવરણીય, મોહનીય, અંતરાય, એ ચાર કર્મ આત્માના ગુણનો ઘાત કરનાર હોવાથી, ધનઘાતી કર્મ કહેવાય છે; તે દૂર કરવાથી સંપૂર્ણ પદાર્થનું દિવ્ય જ્ઞાન જેણે પ્રાપ્ત કર્યું છે, તથા જેણે વધા ઇન્દ્રો નમે છે, તથા ચોત્રીશ અતિશયથી યુક્ત છે; એવા શ્રી વર્ધમાનસ્વામી પાસેથી ઉપદેશ સાંભળી મેં આ વધું કહ્યું છે. આ પ્રમાણે ટીકાકાર કહે છે કે, સૂત્રનો અનુગમ, નિષ્કેપ અને સૂત્રને સ્પર્શ કરનારી નિર્યુક્તિ એ વધું કહ્યું, હવે નૈગમ વિગેરે નયો કહે છે. તે સીજે સ્થલે વિસ્તારી કહ્યા છે, અહિં તો સંક્ષેપથી વે પ્રકારના છે. તે કહ્યા છે, જ્ઞાનનય, અને ચરણનય, તેમાં જ્ઞાનનયવાળા મોક્ષના સાધનમાં જ્ઞાનને પ્રધાન માને છે, કારણ કે હિત અહિતની પ્રાપ્તિ તથા ત્યાગ તેના વડે છે, અને જ્ઞાનના આધારથી જ વધારા દુઃખ ક્ષય થાય છે, પણ તેઓ જ્ઞાન માફક ક્રિયા પ્રધાન માનતા નથી; આ જ્ઞાનનયવાદ થયો, હવે ચરણનય કહે છે; તેઓ ચરણને પ્રધાન માને છે. સકલ પદાર્થમાં અન્વય વ્યતિરેકના સમધિગમ્યપણાથી તે પ્રધાન છે, જેમકે જ્ઞાન ટોચ તો પણ સકલ વસ્તુને જાણવા છતાં ચારિત્ર વિના ભાવમાં ધારણ કરેલાં કર્મોનો ઉચ્છેદ ન થાય, અને તેના સીના મોક્ષનો લાભ ન થાય, તેથી જ્ઞાન પ્રધાન નથી, પણ ચરણ પ્રાપ્ત થતાં સર્વ મૂળ અને ઉત્તર ગુણવાળું ચારિત્ર હોવાથી, તે પ્રાપ્ત થતાં ધાતી કર્મનો ઉચ્છેદ થાય છે. અને તેથી કેવલ જ્ઞાન ગાય, અને તેથી જ યથારૂપાત ચારિત્ર પ્રાપ્ત થતાં અગ્નિ જ્વાળાના સમૂહથી જેમ કાટ થઈ જાય, તેમ તે ચારિત્રથી સકલ કર્મ સમૂહ નાશ થાય છે, અને તેથી જ અવ્યાવાધ સુખવાળું મોક્ષ થાય, તેથી ચારિત્ર તેજ પ્રધાન છે. આ વચ્ચેનું આચાર્ય સમાધાન કરે છે. એકએકને પ્રધાન માનવાથી અને સીજાને ઉઢાવવાથી વચ્ચે મિથ્યાદર્શનીય (ભૂલેલા) છે. કારણ કે ક્રિયા વિના જ્ઞાન નકામું છે, અને જ્ઞાન

સૂત્રમ

॥૨૧૫॥

આચા૦

॥૨૧૬॥

વિના ક્રિયા નકામી છે, જેમ દેશવા છતાં પાંગલો ખાગમાં ચલી મુઓ, અને દોડવા છતાં આંધલો ચલી મુઓ, તેથી જૈન મત પ્રમાણે નયો જો એક વીજા સાથે અપેક્ષા ન રાખે, તો તે મિથ્યાત્વરૂપે રહી સમ્યક્ભાવને અનુભવતા નથી, પણ પરસ્પર અપેક્ષા રાખી એકઠા થયેલા પરસ્પર અર્થ વતાવાથી: સમ્યક્પણે (સાચા) થાય છે, તેથી કહું છે, કે દુનિયામાં જેટલા સત્ય અભિપ્રાયો છે. તે નય છે. પણ તે નયો વીજાની અપેક્ષા ન રાખે, તો શત્રુરૂપ થઈ મિથ્યાત્વપણે છે. પણ એક વીજાનો સંબંધી રહી એકત્ર થાય તો તે સમ્યક્ત્વ થાય. તે પ્રમાણે અર્હિ જ્ઞાન ચરણ બન્ને મળીને મોક્ષ પ્રાપ્તિમાં સમર્થ છે. પણ એકલું જ્ઞાન કે એકલું ચરણ નર્હિ, આ જિનેશ્વરનો નિર્દોષ પક્ષ વતાવ્યો, હવે વન્નેનું પ્રધાનપણું વતાવવા કહે છે. વધા નયોતું ઘણા પ્રકારનું વસ્તુ સાંભળીને વધા નયોતું વિશુદ્ધ જે તત્ત્વ તેને સમજીને તે પ્રમાણે આદરીને ચરણગુણમાં સ્થિત સાધુ હોય, એટલે ચરણ અને ગુણ એ બેઉમાં જે રહેલો તે ચરણ ગુણ સ્થિત છે. અર્હિ ગુણથી જ્ઞાન છેવું, કારણ કે આત્મા ગુણી છે તેનો ગુણ જ્ઞાન છે, તે વન્નેનો કોઈ પણ વસ્તુ વિયોગ થતો નથી, તેથી તે સહભાવિક ગુણ છે. આ પ્રમાણે ઘણા પ્રકારે નય માર્ગનું સ્વરૂપ સમજીને સંક્ષેપથી જ્ઞાન ચારિત્રમાં જ રહેવું આ વિદ્વાનોનો નિશ્ચય છે, પણ એકલા ચારિત્રથી જ જ્ઞાન વિના ઇચ્છિત પ્રાપ્તિ ન થાય. આગલ અંધનું દ્રષ્ટાંત આપ્યું છે, તે પ્રમાણે જ્ઞાન માત્રથી જ ક્રિયા વિના ઇચ્છિત પ્રાપ્તિ ન થાય તથા પંચનું દ્રષ્ટાંત આપેલું છે. તે આરીતે, કોઈ નગરમાં આંધલો તથા પાંગલો વન્ને રહેતા હતા, તે નગર ચઢવા લામ્યું ત્યારે વધા લોકો ખાગી ગયા, પણ આંધલો તથા પાંગલો રહી ગયા, એક દેશે છે, વીજો દોડે છે, પણ ડયાં સુધી વન્ને ન મળ્યા, ત્યાં સુધી દુઃસ્વી થયા, પણ ડયારે વન્ને મળ્યા. ત્યારે વન્નેનો છુટકો થયો, જેવી રીતે અંધ,

સુત્રમ

॥૨૧૬॥

આચા૦

॥૨૧૭॥

પંગુ, મેગા થયા, તેવી રીતે જ્ઞાન ચરણ, બન્નેને પ્રધાન માની જ્ઞાન મળી ક્રિયા કરે તે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે આ પ્રમાણે આચારાંગનું સંદોહભૂત પહેલું અધ્યયન છ જીવનિકાયનું સ્વરૂપ તથા તેના રક્ષણનો ઉપાય બતાવનાર છે, જે પ્રથમ મધ્ય અને અંતમાં દયાના એક રસવાહું એકાંત હિત કરનાર છે, અને જે મુમુક્ષુ શિષ્યે સૂત્રથી તથા અર્થથી મળ્યું તથા શ્રદ્ધા અને સંવેગવહે યથાયોગ્ય આત્મ સ્વરૂપે કર્યું, તેથી મહાવ્રત આરોપણ તે ઉપસ્થાપના' (વહી દિક્ષા) ને યોગ્ય જાણી નિશ્ચીથ વિગેરે સૂત્રોમાં બતાવેલા ક્રમોવહે સ-ચિત્ત પૃથિવીના મધ્યમાં આચાર્યે ગમન વિગેરે કરવાવહે પરીક્ષા કરી શિષ્યને શ્રદ્ધાવાળો જાણીને વહીદીક્ષા આપવી તેની વિધિ કહે છે, સારી તિથિ, કરણ, નક્ષત્રમુહૂર્ત તથા દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, ભાવ, સારા દેહીને જિનેશ્વરની મૂર્તિને પ્રવર્ધમાન સ્તુતિઓ વહે' નમસ્કાર કરીને જિનેશ્વરના પગમાં પડીને ડબો થયેલ આચાર્ય શિષ્ય સાથે મહાવ્રત આરોપણ સંબંધી કાપોત્સર્ગ કરીને એક એક મહાવ્રતને શરુઆતથી આંધીને ષ્રણ ત્રણ વચ્ચે પાઠ બોલે, જ્યાં સુધી રાત્રિભોજન સંપૂર્ણ વિરમણવ્રતનો પાઠ આપે ત્યારપછી આ પાઠ ત્રણ વચ્ચે ઉચ્ચારવો.

इच्छेइयाइं पंच महव्रयाइं राइभोयणवेरमणछट्टाइं अत्तहियद्वयाए उपसंपज्जित्ता णं विहरामि

આ પાંચ મહાવ્રત છટું રાત્રિભોજન વિરમણ વ્રત તે પોતાના આત્માના હિત માટે પ્રાપ્ત કરીને વિચરું છું પછી વાંદણાં દેવ ઢાલી થોટું નમીને શિષ્ય બોલે, આજ્ઞા આપો હું શું બોલું, ત્યારે આચાર્ય કહે, વાંદીને ધારણ કર (બોલ) તમે મને મહાવ્રત અર્પણ કર્યાં છે, અને હવે હિતશિક્ષાની ઇચ્છા રાખું છું, ત્યારે આચાર્ય કહે, સંસારથી તારો નિસ્તાર થાઓ, મોક્ષ કિનારે પહોંચ,

સૂત્રમ

॥૨૧૭॥

આચાર્ય

॥૨૧૮॥

ઉત્તમ ગુણોથી વધ; આ પ્રમાણે થયા પછી સુગંધી વાસણેપવડે મુઠી ભરીને શિષ્યના માથામાં ગુરુ મહારાજ નાંખે પછી શિષ્ય વાંદળાં દફને પ્રદક્ષિણા કરીને આચાર્યને નમસ્કાર કરતો ફરી વાંદે, એ પ્રમાણે બધું ક્રિયા અનુષ્ઠાન કરે આ પ્રમાણે ત્રણ પ્રદક્ષિણાઓ કરીને શિષ્ય ઉમો રહે ત્યારે વીજા સાધુઓ તેના માથામાં વાસણેપ નાંખે, અથવા યતિજનને સુલભ કેશર નાંખે, પછી કાવોત્સર્ગ કરાવીને આચાર્ય કહે હે શિષ્ય! સાંભળ તારો કોટીક ગણ છે, અમુક કુલ છે, વૈરી શાસ્ત્રા, અમુક આચાર્ય, અમુક ઉપાધ્યાય પ્રવર્તિની સાધ્વી અમુક છે, તથા વીજા વડી દિક્ષા આપવા યોગ્ય હોય તે અનુક્રમે રત્નાધિક થાય છે, પછી આંદિલ, અથવા નીલિ, અથવા પોતાના ગચ્છ પરંપરામાં આવેલો તપ આચારે છે, આ પ્રમાણે આ અધ્યયન આદિ મધ્ય અંતકલ્યાણ સમૂહવાલું ભવ્યજનના સમૂહનું મન સમાધાન કરનાર છે તે અધ્યયન પ્રિયના વિયોગ વિગેરે દુઃખના આવર્તવાળી તથા ઘણા કષાયરૂપ માણસાં વિગેરેના સમૂહથી આકુલ વિષમ સંસારરૂપ નદીને તારવામાં સમર્થ છે તથા એક દયારૂપ રસ છે. તેથી વારંવાર મુમુક્ષુએ મળવું આ શીલાંકાચાર્યે કરેલી શસ્ત્રપરિજ્ઞા નામના પહેલા અધ્યયનની ટીકા સમાપ્ત થઈ (આ ગ્રંથના શ્લોક ૨૨૨૧ છે.)

સુત્રમ્

॥૨૧૮॥

॥ इति श्रीआचाराङ्गसूत्रे प्रथमो भागः समाप्तः ॥ श्रीरस्तु ॥

